VÉLEMÉNYEK / VITÁK

A hazai áralakulásról

Kossuth

VÉLEMÉNYEK / VITÁK

A hazai áralakulásról

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1986

Összeállította: Wiesel Iván

ISBN 963 09 2758 6
ISSN 0139-4010
©, Wiesel Iván, 1985
(4106)

BEVEZETÉS

Aligha tévedünk, ha megállapítjuk, hogy a világ ősi, ugyanakkor egyik legélőbb gazdasági és társadalmi problémája az infláció. Már i. e. 3000-ben Babilonban megjelent az ezüst értékvesztése miatt az infláció problémája, s ettől kezdve az emberiség minden évszázadban szembe találkozott vele. Bár sokat tudunk már az inflációról, mégsem alakult ki valami egységes elmélet, s még kevésbé olyan gazdaságpolitika, amely e „betegséget", „járványt" végérvényesen meg tudná szüntetni.

A szocialista közgazdaságtudományban hosszú évtizedeken át az inflációt a tőkés gazdaság egyik jellemző vonásának tekintették, amely kifejezője a gazdasági fejlődés aránytalanságainak, egyenlőtlenségeinek. A szocialista gazdaságban a tervszerű és arányos fejlődés lehetőségét abszolutizálva az infláció megjelenését a szocialista közgazdászok kizártnak tekintették.

A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy a szocialista gazdaságban sem lehet a népgazdasági tervekben maradéktalanul kielégíteni az arányosság és az egyensúlyi követelményeket. A reál- és pénzfolyamatok közötti összhang sem valósul meg teljesen. A gazdaságban hiányjelenségek és inkurrenciák jelentek meg, amelyek a rögzített és hosszú időn át változatlan árak mellett a rejtett infláció ismert következményeit idézték elő. (Áruhiány, minőségrontás, feketepiac stb.) A felismert feszültségeket a szocialista országok a szakaszos áremelésekkel kívánták le-

vezetni, amelyeknek az a természetük, hogy az árstabilitás viszonylag hosszú időszakon keresztül fennáll, majd ugrásszerűen és viszonylag nagy mértékben változnak az árak. Ha az így létrejött áremelkedéseket átlagoljuk, akkor „tisztes" éves inflációs rátát kapunk szinte minden szocialista országban.

Ma már a szocialista országok közgazdászai nagy erővel vizsgálják a tervgazdasági viszonyok közötti infláció természetét, s annak gazdasági és társadalmi hatásait, de még a szocialista közgazdaságtudományban nem alakult ki egy olyan egységes fogalom sem, amely tisztázná, hogy a szocializmus viszonyai között mit is értünk infláción, és annak hatásmechanizmusa mennyiben tér el a tőkés, illetve a fejlődő országokban tapasztalt inflációtól. Nincs még az sem kidolgozva, hogy milyen szerepe van az inflációs folyamatban a nemzetközi hatásoknak, valamint az adott ország gazdaságfejlődési sajátosságainak.

Az infláció mérésére a szocialista országokban is általában a fogyasztói árindexet használják. A fogyasztói árindexek – amelyek megjelenítik az inflációt – „végtermékek", ha úgy tetszik következmények. Az infláció pedig egy olyan folyamat, amely átfogja a gazdaság reál- és pénzügyi szféráját, amely mind a pénzteremtés, mind a vásárlóerő-teremtés minden láncszemét érinti. Ezért az infláció természetének és hatásmechanizmusának megértéséhez nem elég a pénzügyi összefüggések elemzése, az árak vizsgálata, hanem a gazdaság teljesítőképességének minden elemét fel kell tárni.

Talán ezek a sokrétű és kölcsönös függések miatt a magyar közgazdasági szakirodalom is az inflációról megjelenő tanulmányokban, cikkekben a legeltérőbb megközelítési módokkal és következtetésekkel találkozhatunk.

E kötetben az elmúlt két évben az inflációról megjelent cikkek egy részét válogattuk ki. A válogatásnál az vezérelt bennünket, hogy az olvasóknak ismertetést adjunk a magyar inflációs „vita" jelenlegi állásáról,

arról, hogy a szerzők miben látják egy antiinflációs gazdaságpolitika folytatásának lehetőségeit és várható eredményeit. A tanulmányok közös szándéka annak feltárása, hogy a közeli években a reál- és pénzfolyamatokban a feszültségeket mérsékelve miként lehet a forint stabilitását javítani, azaz az áremelkedéseket a „tűrhető" színvonalra visszaszorítani.

S itt megint meg kell állnunk, mert rendkívül szubjektív dolog az is, hogy mi az a „tűrhető" áremelkedési színvonal. Az iparilag fejlett országokban az ötvenes években átlagosan évi 1–2 százalékos infláció volt tapasztalható. A polgári közgazdászok ezt viszonylagos stabilitásnak tekintve, az áremelkedést a gazdasági növekedés egészséges lázának tekintették. Így az áremelkedések ellen semmiféle gazdaságpolitikai magatartást nem követeltek. Később, a hatvanas években az áremelkedési szint már évi 3 százalék körül alakult. A közgazdászok ezt az inflációt azzal tették elfogadhatóvá, hogy a béremelkedés és a foglalkoztatottság megőrzése – figyelembe véve a gazdasági növekedési ütemet, s a munkatermelékenység növekedését – csak ilyen áremelkedéssel valósulhat meg. Még ezt is egészségesnek minősítették sokan, de már többen úgy vélték, hogy az infláció szelleme kiszabadulóban van a palackból. A hetvenes évek első felében az évi 4–5 százalékos inflációs ráta tartozott a tűrhető sávba. De az évtized második felében a magas munkanélküliség és stagnáló gazdaság mellett a kétjegyű inflációs ráták már sokkszerűen hatottak a fejlett tőkés országokban, s az antiinflációs gazdaságpolitika mind nagyobb teret kapott.

Nálunk is hasonlóan alakult a „tűrhető" áremelkedés mértékének az értelmezése: a hatvanas években az 1–3 százalékos árnövekedést nem minősítettük inflációs jellegűnek, és úgy véltük, hogy ez nem sérti az árstabilitás követelményét. A gyorsuló árnövekedés azonban ma már a „tűrhető" sávot 4–5 százalékra emelte. A hetedik ötéves tervidőszak

elképzelései szerint e mércéhez kell igazítani a gazdasági feladatokat.

A tanulmányokban sok szó esik az importált inflációról, a cserearány-romlásról, a külgazdasági egyensúly megbomlásáról, mint speciálisan magyar inflációs jelenségről. E jelenségek kétségtelenül egyik okát képezték a magyarországi áremelkedéseknek. Eltérés van a szerzők között e tényezők súlyának megítélésében és a megoldhatóságukat tekintve is. A jelen időszakban e tényezők azonban jobbára csak utóhatásukban élnek, mert a világpiaci árak emelkedése lelassult és messze elmarad a hazaitól. Többen azt vallják, hogy e hatások önmagukban is inflációt gerjesztőek voltak, de a fő effektusuk abban jelentkezett, hogy bizonyították gazdaságunk nemzetközi mércével mért teljesítményeinek alacsony színvonalát.

A magyar inflációt sokan a nemzetközi kihívásra adott sajátos válasznak fogják fel. Ez annyit jelent, hogy az infláció mint „kisebbik rossz" lehetővé teszi a népgazdaságból annak a jövedelemhányadnak a kiszakítását, amely a külföldi kötelezettségek teljesítéséhez, a cserearány-veszteségek kiegyenlítéséhez szükségesek. Vita folyik arról, hogy hosszabb távon valóban ez a módszer a „kisebbik rossz", noha „technikailag" tényleg egyszerűbb és kézenfekvő megoldás. Azok, akik azt vallják, hogy e megoldás nem az igazi, arra hivatkoznak, hogy az infláció a teljesítmények növelése ellen hat, s így végső soron önmaga gerjesztőjévé válik. Vitatják azt is, hogy az infláció a jövedelmek racionális átcsoportosítását teszi lehetővé, s ezáltal végső soron a hatékonyság javításához járul hozzá.

Egyetértés mutatkozik közgazdászaink között abban, hogy az infláció a jövedelmek káros, antiszociális elosztását vonja maga után. De már különbség van közöttük annak megítélésében, hogy a szocialista társadalom a szociálpolitika révén meg tudja-e védeni azokat, akik egyébként kiszolgáltatottjaik az infláció-

nak (nyugdíjasok stb.). Felmerül a kérdés, hogy kell-e, s hogy lehet-e „békésen" együtt élni az infláciával? Nincs egyetértés abban, hogy az inflációnak mi a gazdasági költsége, az általa kialakuló veszteségek mértékéről is megoszlanak a vélemények. A kutatások eddig e kérdésre nem adtak még választ.

Az infláció értelmezésében a magyar szakmai irodalomban is két fő irány figyelhető meg: a keresleti és a költséginfláció. Eddig a fogyasztói árak oldaláról vizsgálva elsősorban a keresleti infláció kapott nagyobb helyet. Bár az árak magas fokú költségérzékenységét, még a kompetitív árrendszer bevezetése óta is, a szerzők nem tagadják, s ugyancsak elismerik azt is, hogy a gazdaságban a piaci korlátok mindennemű áremelkedéssel szemben igen gyengék. A kínálatnak módja van a teljesítmény növelése nélkül is csupán az árak emelésével növekvő jövedelemre szert tenni. S itt a költséghatás egyértelmű jelentkezése aligha vitatható.

A tanulmányok nagyobbik része empirikus jellegű, s nem igyekszik valami „elméleti iskolához" kötődni. A tanulmányokban „fehér folt" a népgazdasági tervezés szerepe és lehetősége az árak kialakításában, s így az inflációs folyamat vezérlésében.

A válogatás során több szempontot követtünk. Igyekeztünk olyan fogalmi és rendszerező írásokat a könyvbe foglalni, amelyek az inflációs irodalom dzsungelében mégis adnak egy kis kapaszkodót. E kötetben nagy teret adtunk az infláció diagnózisát tartalmazó tanulmányoknak, amelyek eltérő közelítésben adják meg a magyar infláció természetrajzát.

Több olyan írás szerepel a könyvben, amely a külgazdasági hatásokat jellemzi. Ezek között még az inflációval összefüggő számviteli kérdésekre is felfigyeltünk. Az írások jelentős része foglalkozik a gazdaságirányítás, szabályozás és az árváltozások kapcsolatával. Többen foglalkoznak az antiinflációs politika módszereivel és esélyeivel.

Igyekeztünk a tanulmányokat az eredeti forrás

szövegének megfelelően közölni. Egyes esetekben azonban a szerzők ragaszkodtak ahhoz, hogy a tanulmányokat kisebb mértékben kiegészítsék, amitől nem zárkózhatunk el.

Az olvasó valószínűleg hiányolja, hogy a különböző tanulmányokat követően nem következik egy összefoglaló fejezet, amelyben a szerkesztő értékelné a műveket és valami szintetizált véleményt adna. Sajnos, erre nem vállalkozhatunk, mert a magyar infláció kutatása ma még csak az első szakaszában tart, és ha úgy tetszik, gyakran még csak az ötletfelvetés állomásához ért el, s így bár az adott írások színvonalasak és gondolatébresztőek, nem alkalmasak arra, hogy ezekre támaszkodva valami megbízható szintézis készüljön. Bár a szerzők átfogó értékelésekre törekedtek, az infláció kialakulására ható tényezők közül számos csak érintőlegesen vagy egyáltalán nem került be az anyagba, például a foglalkoztatáspolitika hatása, a „kézi irányítás" szerepe stb. A kötet viszont alkalmas arra, hogy az utóbbi két év irodalmának összegyűjtésével képet adjon a kutatás eddigi eredményeiről és ösztönözzön azok elmélyült folytatására, támaszkodva az olvasók kritikai támogatására.

PIRITYI OTTÓ

INFLÁCIÓTÍPUSOK ÉS JELENTKEZÉSI FORMÁIK HAZÁNKBAN*

Az infláció korunk gazdaságának tartós betegsége. Nem lehet tudni, mikor gyógyulunk ki belőle. Hazánkban körülbelül másfél évtizede került újra az érdeklődés előterébe a pénz, az árak és a bérek hígulása. Először csak arra kerestük a választ; miképp szigetelhetjük el magunkat a tőkés világ inflációs folyamataitól? Később már vizsgálnunk kellett azt is, hogy – ha az áremelkedéseket a szocializmusban nem nevezzük inflációnak – mi a különbség a tőkés és a szocialista árszínvonal-emelkedés között? Ma már a kérdés úgy hangzik: melyek a folyamatos és gyors árszínvonal-emelkedés gazdasági okai és társadalmi következményei; hogyan vehető fel a harc ellene olyan időszakban, amikor külgazdasági cserearányaink sokkal kedvezőtlenebbek, adósságállományunk sokkal magasabb, mint tíz évvel ezelőtt?

Az inflációs folyamatok következtében előállt gyors árszínvonal-emelkedés érzékenyen érinti a bérből és fizetésből élők és a nyugdíjasok helyzetét, a családok és a nemzet gazdálkodási biztonságát. A magyar szakszervezetek tevékenysége nem merülhet ki abban, hogy követelik az árak relatív stabilitását. Feladatuk az is, hogy foglalkozzanak a gyors és folyamatos árszínvonal-emelkedés mögött álló folyamatokkal és feszültségekkel, és elemezzék gazdaságpolitikánk egészét ebből a nézőpontból.

* Megjelent a *Szakszervezeti Elméleti Kutatóintézet Tájékoztatója* 1983. 5. számában.

AZ INFLÁCIÓ FOGALMA ÉS E TANULMÁNYBAN ALKALMAZOTT ÉRTELMEZÉSE

Az inflációt ebben a tanulmányban nem árszínvonal-emelkedésként, hanem az árszínvonal-emelkedést okozó tényezők együttes működéseként értelmezem. Az infláció az árszínvonal-emelkedés oka, magyarázata; az árszínvonalemelkedés pedig az infláció eredménye, felszíni megnyilvánulása és csökkentésének, levezetésének eszköze.

Az infláció eredeti latin értelme: felpuffadás. Jelenlegi alapértelme az angol „inflated" (felfúvódott) kifejezés. Jelenti elsősorban:

– a társadalmi rezsitevékenység, a nem termelő tevékenységek túlzott, termelékenységnöveléssel alá nem támasztott volumen- és részarány-növekedését, felfúvódását;

– az állami költségvetés túlterheléséből, az állam túlzott feladat-átvállalásaiból származó hatalmas kiadás- és adónövekedést és ezekből adódóan az árak tisztajövedelem-tartalmának a felvevőpiac, a fogyasztók által végső fokon el nem ismerhető emelkedését, az árak felpuffadását;

– a lakossági, a közületi és a vállalati vásárlóerők összegének a velük szembenálló árualappal és szolgáltatási alappal szembeni fedezetlen többletét;

– a fizetőképes kereslet és a kínálat szerkezetének jelentős és tartós eltéréseit, amennyiben ezeket exporttal és importtal korrigálni teljes mértékben nem lehet;

– a termelésbe bevont erőforrásoknak a racionálisan szükségesnél nagyobb mértékű növekedését és ebből fakadó kihasználatlanságát (kellően ki nem használt földterületek, emberek, gépek, készletek, épületek, építmények, felduzzadt vállalatvezetési és gazdaságirányítási apparátusok), s ebből adódóan az önköltségek és a termelői árak felfúvódását;

– a termékek széles körének gyors műszaki avulását és divatváltozás miatti értékcsökkenését, és az

ezek miatt bekövetkező avulási értékveszteség és műszaki fejlesztési költségnövekedés önköltség- és árfelverő hatását;

– egyes alapvető termelési eszközök (főleg mezőgazdasági és bányászati termékek) iránti objektív igény gyors növekedését, aminek folytán a „határföld" és a „határbánya" kitolódik a még rosszabb feltételek felé, növelve a határköltségeket és a különbözeti járadékokat, felfújva az energiahordozók, az alapanyagok, a mezőgazdasági tömegtermékek árát, és általuk a feldolgozóipari termékek önköltségét és árát;

– gazdaságpolitikai és mechanizmusbeli hibákból, a korrekciók késedelméből származó károkat és társadalmi többletköltségeket (cserearányromlás esetén a belföldi kereslet késedelmes visszafogása; késedelmes és globális ágazati kiemelések; rejtett és nyílt áremelésekre kényszerítő keresetszabályozás és vállalati jövedelemfelhasználási rendszer; az infrastruktúra fejlesztésének elmaradása a termelő kapacitásokhoz képest és a gyors felzárkózás költségigénye; teljesítményhígítást segítő érdekeltség stb.);

– az életszínvonal-politikának és a társadalompolitikának a gazdasági törvényekkel nem egyeztetett elveiből származó feszültségeket (a legalacsonyabb béreknek és nyugdíjaknak az átlagosnál nagyobb emelése, a nyugdíjrendszer gyors kiterjesztése, a munkásellátási és munkavédelmi költségek emelkedése, újonnan belépő környezetvédelmi kiadások; a vállalatok terhelése üdültetésben, óvodai és bölcsődei ellátásban, lakásépítésben, kulturális intézmények létesítésében és fenntartásában, a településfejlesztésben; a társadalmi egyenlőség – egyenlő hozzáférés – megteremtésének az ország gazdasági erejét meghaladó költségei; az egzisztenciális és jövedelmi biztonság garantálása mindenki számára; a gazdaságos tevékenységeknél fizetett bérek érvényesítése a kevésbé gazdaságos tevékenységeknél is stb.).

Az infláció természetesen mindazt jelenti, amit e szóhoz a közgazdász, a politikus és a „szenvedő alany" kapcsol. Tehát pénzromlást, túlkeresletet és árszintemelkedést. Azért jobb az inflációnak nem ezeket, hanem a mögöttük álló folyamatokat tekinteni, mivel így az infláció elleni harc nem a végeredmény ellen irányul, hanem az okok ellen. Néha persze belekényszerül az állam, hogy közvetlenül a pénzromlást akadályozza meg, a túlkeresletet számolja fel, az árszínvonalat adminisztratív úton fogja meg. De az okokat érintetlenül hagyó antiinflációs politika legfeljebb deflációs politika lehet, egy restriktív és defenzív gazdaságpolitika keretében. Pénzszűketeremtés, ahol arra nincs pénz, hogy pénzt csináljunk. A kereslet-visszafogással párhuzamosan el kellene kezdeni az áruoldali, a kínálati és a költségokok felszámolását – már amennyire ez rajtunk múlik. Így érhető csak el, hogy az antiinflációs egyensúlyi politika ne keresztezze a növekedési, a foglalkoztatási és az érdekeltségi politikát.

A gazdaságot terhelő és általa finanszírozandó feladatok felpuffadása elsősorban az árak tisztajövedelem-tartalmának felfúvódásához vezet, amelyet a túlkereslet (alulkínálat) tesz lehetővé. De éppen az árszínvonal-emelkedés képes rövid távon és látványosan felszámolni a túlkeresletet, felszíni egyensúlyt teremtve a piacon. Tehát a pénzromlás, az árszintemelkedés nemcsak a túlkereslet következménye, hanem felszámolásának automatizmusa is. Nem kizártak az olyan áremelések, amelyek egyértelműen antiinflációs hatásúak, mert a termelést ösztönzik, hiányokat számolnak fel, megtakarításra, a fogyasztási szerkezet racionalizálására szorítanak.

Mivel most az egyensúlyi helyzet javítását célzó áremelő árpolitika lényegében nem egy inflációs (pénzbőséget hozó), hanem egy deflációs (pénzszűkét teremtő) politika része, az inflációtípusok közül is ki kellene ezt hagynom. Tehát nem kellene például beszélnem arról, milyen vásárlóerő-korlátozó

áremelések szükségesek a nemzeti munka leértékelődése miatt. De mégis foglalkoznom kell ezzel az „infláció"-val – egyrészt azért, mert a közvélemény ezt egyértelműen inflációnak tekinti, másrészt azért, mert ez az áremelő árpolitika szorosan kapcsolódik bizonyos inflációtípusokhoz: gyengíti a túlkeresleti inflációt, erősíti a költséginflációt és a bérinflációt.

Kénytelen voltam igen sok inflációelméletet áttanulmányozni, főleg azért, nehogy az elvibb-elméletibb kérdésekben túlságosan melléfogjak. Csakhogy ezekben az inflációelméletekben nem tudtam eligazodni, nem voltam képes a mai magyar viszonyokra alkalmazható inflációelméletet kialakítani. Szerencsém, hogy a tanulmány célja sem igazán ez, hanem az infláció társadalmi-gazdasági hatásainak feltárása, feltérképezése. A következő részekben hat inflációtípussal foglalkozom, tudva, hogy ez az osztályozás nem konzisztens és a definitív (lehatároló) meghatározás formális-logikai elveinek sem felel meg. A kutatás jelenlegi fázisában elég az, ha a felvett típusok a helyzetfeltárásnak és az okok felderítésének alkalmas eszközeivé válhatnak.

Kihagyhattam volna a típusok közül az importált inflációt és a nemzeti munka leértékelődéséből származó inflációt, hiszen az ezeknél tárgyalható kérdések a többi inflációtípusok témakörébe beleszoríthatók.

Az importált infláció már most szűnőben van, hiszen ennek feltétele, hogy a partnerországok inflációs rátái a mienknél jóval magasabbak legyenek, és hogy a belföldi valuta felértékelése késsen. Jelenleg a mi árszínvonal-emelkedési ütemünk gyors, és inkább a leértékelés idejét éljük. Mégis: fontos az importált infláció témája, mert az árfolyam-politikához vezet, ez pedig más inflációtípusokhoz.

A belső valuta árfolyamszintjének – a konvertibilis valutákhoz mért átlagos árfolyamának – változtatása bizonyos inflációtípusokat gyengíthet, másokat erősíthet. Ha például hazánkban kisebb az árszintemelkedés, mint a fő partnerországokban, akkor a forint

felértékelése fékezi az importált inflációt, a nemzeti munka leértékelődéséből származó inflációt, de csökkentheti az exportvolument és a növekedési ütemet, s így – mivel nőnek a belső feszültségek – növelheti a tisztajövedelem-inflációt az adóemelések révén és a költséginflációt a kapacitáskihasználás romlása következtében. A versenyképesség szinten tartásához szükségesnél nagyobb leértékelés (kisebb felértékelés) javítja az export versenyképességét és a növekedési ütemet, s ezáltal csökkenti a tisztajövedelem-infláció és a kapacitáskihasználatlanság miatti költséginfláció veszélyét. Erősíti azonban az import áremelkedése révén a költséginflációt és az importált inflációt.

Nem kellene külön foglalkozni a nemzeti munka leértékelődéséből származó inflációval sem, hiszen itt arról van szó, hogy a vásárlóerőben mért (reál) nemzeti jövedelem relatív csökkenése folytán kiéleződnek a társadalmi tevékenységi szerkezet feszültségei. A társadalom rezsiköltségei lefelé igen merevek, alig szűkíthetők; némelyik költségnél növekedési automatizmusok érvényesülnek, például a nyugdíjaknál. A nemzeti munka leértékelődése, a magyar exporttermékek árszintjének relatív csökkenése (ami az importárak emelkedésével együtt a cserearányromlást okozza) nálunk is restriktív, defenzív és deflációs gazdaságpolitikára vezetett, aminek más inflációtípusokra erősítő és gyengítő hatása van.

Ha például a nemzeti munka leértékelődése az adósságállomány magas volumenével párosul, az állam belekényszerülhet egy exporterőltető érdekeltségi és struktúrapolitikába. Ilyenkor a „határdollár" önköltsége (a legrosszabb feltételek között kitermelt, de a likviditáshoz és a külső egyensúlyi helyzet javításához még szükséges „kemény" valuta önköltsége) nő, mert igénybe kell venni a nagyon rossz exporttermelési kapacitásokat is. Ez szükségképpen fokozza a költséginflációt, a hatalmas támogatási igény

miatti költségvetési deficitnövekmény pedig a túlkeresleti és a tisztajövedelem-inflációt.

Az exporterőltetés arra is vezethet, hogy a tőkés piacokon éles verseny jön létre a kis szocialista államok között a felvevőpiacokért, és ebben a versenyben letörjük egymás árait és szűkítjük egymás elhelyezési lehetőségeit. Ez a nemzeti munka további leértékelődését okozza, öngyorsító automatizmust léptet be.

AZ INFLÁCIÓS FOLYAMAT JELLEGE, JELLEMZŐI

Az inflációs folyamatok az ötödik ötéves tervidőszakban felerősödtek. A tervidőszak folyamán és a jelenlegi tervidőszakban a globális túlkompenzálás gyakorlatától eljutottunk a kíméletlen alulkompenzálásig. Az 1979. évi árszínvonal-emelés – a célzott rövid távú kedvező főhatások mellett – számos kedvezőtlen hatással járt. Sok család életszínvonala érezhetően csökkent. Megrendült a bizalom a fogyasztói árpolitikában, a takarékpénztári elhelyezésű betétek értékállandóságában. Megszűnt a pénzbeni társadalmi juttatások reálértékének garantáltsága.

A hat inflációtípus – melyek egyikét-másikát már említettem – együttes erővel nyomta és nyomja fel az árakat:

– a költséginfláció – elsősorban az energiahordozók és alapanyagok importárának emelkedése miatt;

– a túlkeresleti infláció – főleg az állami költségvetés túlzott költekezése, a vállalati, tanácsi és lakossági vásárlóerő visszafogásának késedelme és egyes termékek időleges hiánya miatt;

– a tisztajövedelem-infláció – mivel az egyre növekvő elvonások irreálisan magas adótartalmat vittek a termelői árakba, és mivel a bázisérdekeltség a vállalatokat szinte kényszerítette a nyílt és rejtett áremelésekre;

– a nemzeti munka leértékelődéséből származó infláció – elsősorban exporttermékeink relatív világpiaci árszínvonalcsökkenése, a nominál és a reál nemzeti jövedelem növekedési ütemeinek elszakadása miatt;

– az importált infláció – a magas külföldi inflációs ráták miatt és annak következtében, hogy a rugalmas árfolyam-politika késve alakult ki;

– a teljesítmény- (bér-) infláció – az anyagellátás romlásának, a rendelésállomány csökkenésének, a teljesítménykövetelmények fellazulásának és a bérpreferenciáknak a hatására.

Az importált energiahordozók és nyersanyagok áremelkedése, exporttermékeink nagy részének relatív leértékelődése (a költséginfláció és a nemzeti munka leértékelődéséből származó infláció) együttesen a külső egyensúlyi helyzet jelentős romlását hozta, mivel az adósságszolgálattal korrigált reál nemzeti jövedelem csökkenésének megfelelően azonnal nem tudtuk kellően csökkenteni a vállalati, tanácsi és lakossági vásárlóerőt. A magas adósságszolgálat, a korábbinál lassúbb növekedési ütem a belső egyensúlyi helyzetet is kritikussá tette.

Megkíséreltük az átfogó népgazdasági mérlegek javítását elérni pusztán a felhalmozás visszafogásával. Ez azonban nem bizonyult elégségesnek. 1979 után, 1982-től ismét első helyre került az egyensúlyjavító eszközök között a lakossági vásárlóerő csökkentése. Ennek két direkt módszerét alkalmazzuk: a keresetszabályozás további tompítását, degresszivitásának növelését és a nyugdíjjárulék-kulcsok emelését. A bér egészét érintő progresszív nyugdíjjárulék folyamatosan, egyre növekvő mértékben fölözi le a nominálkereseteket, mivel ez utóbbiak viszonylag gyorsan (de az árszínvonal-emelkedésnél lassabban) nőnek. Emiatt a bérből és keresetből élők magas hányada kerül bele egy-egy évben a magasabb adózásba, anélkül, hogy reálbére nőtt volna. Ez az időbeni progresszió azzal jár, hogy folyamatosan cso-

portosul át jövedelem a családoktól az állami költségvetésbe, különösen sújtva azokat a családokat, ahol csak egy kereső van, és nagy a család.

A két közvetlen – a nominálbért, illetve a nettó (levonások utáni) nominálbért érintő – vásárlóerő-visszafogó eszköz hatását erősíti az a gyakorlat, hogy amilyen mértékben romlanak a népgazdaság feltételei, olyan mértékben szigorítja a központi gazdaságvezetés a vállalatok, szövetkezetek gazdálkodási, jövedelemszerzési feltételeit. Ez közvetve szintén kedvezőtlenül hat a dolgozók béremelési lehetőségeire.

Mivel ez a három eszköz sem volt elegendő a lakossági vásárlóerő csökkentésére, az állam hozzányúlt ismét a leghatékonyabb eszközhöz: a fogyasztói árszínvonalnak a pénzjövedelmek növelésével

Az egy főre jutó nemzeti jövedelem és a munkajövedelmek alakulása
(változás az előző évhez képest, %)

Év	A nemzeti jövedelem volumene	A munkajövedelem		Fogyasztói árindex
		reálértéke	nominál-értéke	
1968	4,6	5,8	5,8	—0,3
1969	7,6	5,4	6,8	1,4
1970	4,5	6,1	7,4	1,3
1971	5,5	3,1	4,5	2,0
1972	5,9	2,1	5,2	2,9
1973	6,7	3,2	7,1	3,3
1974	5,5	4,8	6,8	1,8
1975	5,5	2,9	6,9	3,8
1976	2,4	—1,0	4,7	5,0
1977	7,5	5,1	9,2	3,9
1978	3,9	2,4	6,9	4,6
1979	1,9	—2,3	6,1	8,9
1980	—0,8	—1,6	7,6	9,1

Forrás: Zafir Mihály: Az áremelkedések hatása a reálbér és reáljövedelem alakulására. SZEKI 1981.

nem kompenzált emeléséhez. Az elmúlt 15 évben az éves árszínvonal-emelkedés a lakossági pénzjövedelem növekedésének egyre nagyobb hányadát semlegesítette: a 60-as évtizedben kb. egytizedét, 1970–1975 között már egyharmadát, az ötödik ötéves tervidőszakban már négyötödét. Ma már az árszínvonal-emelkedés meghaladja a lakossági pénzjövedelem növekedését. A tervezettnél nagyobb bérkiáramlás már az ötödik ötéves tervidőszakban arra szorította a kormányzatot, hogy néhány központi árintézkedést előrehozzon. Ez viszont újabb nominálbér-emelkedést kényszerített ki. A reálbérek, reálkeresetek alakulásában egyértelműen a fogyasztói árak színvonalváltozása vált meghatározóvá. 1977 és 1980 között az átlagkereset évi növekedése 7 és 7,8 százalék között mozgott, az évenkénti ütemingadozás minimális volt. Az évenkénti reálbérindex azonban – 1,8 és +3,8% között változott, teljesen az áralakulás függvényében.

Az ötödik ötéves tervidőszakban a fogyasztói ár-

Kiskereskedelmi árindex

Fogyasztási cikkek	1980/1975	1980/1978
Bolti élelmiszerek	146,2	122,7
Bolti élvezeti cikkek	136,7	111,5
Idényárus cikkek	155,7	123,7
Bolti élelmiszerek és élvezeti cikkek együtt	144,0	119,0
Vendéglátás	139,0	123,8
Élelmiszerek és élvezeti cikkek összesen	142,5	120,5
Ruházati cikkek	131,0	113,9
Vegyes iparcikkek	134,6	121,1
Iparcikkek összesen	133,8	119,2
Kiskereskedelem összesen	137,8	119,8

Forrás: Berényi József: Az árszínvonal-emelkedés hatása a fogyasztásra, s a fogyasztás szerkezete. SZEKI 1981.

színvonal összesen 35,6%-kal emelkedett, szemben a negyedik ötéves tervidőszak 14,6%-ával. Az egyes árucsoportok árindexei azonban jelentősen eltértek. Különösen érzékenyen érintette a lakosságot a bolti élelmiszerek 46%-os árszínvonal-emelkedése, ezen belül a húsfélék 89,1, az étlap szerinti ételek 88,7, a cukor 83,3, a hal és halkonzervek 60,3 és a húskészítmények 53,3%-os áremelkedése.

A táblázatból kitűnik, hogy az áremelkedések nagyobb része 1978–1980-ra esik: az élelmiszereknél mintegy fele, a vendéglátásnál, vegyes-iparcikkeknél több mint a fele, az élvezeti cikkeknél és különösen a ruházatnál az áremelkedés nagyobb része viszont az időszak elején következett be.

A vásárlóerő és az árualap egyensúlyának fenntartása 1982-ben is csak úgy sikerült, hogy a fogyasztói árszínvonalat a folyó ötéves tervben előirányzottnál nagyobb mértékben emeltük. Ugyanez várható a tervidőszak további éveire is. 1983-ra az éves tervben előirányzott fogyasztói árszínvonal-emelkedés 7,5%. Ebből öt százalékot tesznek ki az 1982-ben már megvalósult árintézkedések, illetve a már az elmúlt évben bejelentett lakbéremelés, az utazási kedvezmények szűkítése, az utalványos tej megszüntetése. További 2,5%-nyi árszínvonal-emelkedés várható a szabadáras termékek áremelkedésétől. Nehéz lesz a szabadáras termékek áremelkedését úgy kordában tartani, hogy csak 2,5%-os erővel hasson az átlagos árszínvonalra, mert

– a forint árfolyamát a múlt évben két alkalommal, összesen kb. tíz százalékkal leértékeltük; az áraknak emiatti emelkedését a szabadárak körében lényegében semmi nem korlátozza;

– a mezőgazdasági felvásárlási árak emelése és a részben ezzel összefüggő élelmiszeripari termelőiár-korrekciók a szabad árformába tartozó élelmiszereknél a fogyasztói árakban is érvényre jutnak;

– a mezőgazdasági idénycikkek árai a bolti és a szabadpiaci forgalomban emelkedni fognak (ezt a

folyamatot kissé gyorsította a bekövetkezett szárazság);

– a nem szocialista relációból származó választékbővítő, illetve luxusigényeket kielégítő cikkek beszerzési ára emelkedik, s ennek megfelelően a fogyasztói ára is.

Az árak emelkedése 1980 és 1983 között
(az előző évhez viszonyítva, %-ban)

	1981	1982	1983 (terv)
Termelői árak			
Ipar élelmiszeripar nélkül	+7,6	+6,2	+5,5
Élelmiszeripar	+4,5	+1,5	+4,5
Mezőgazdaság	+5,0	+1,0	+4,5
Építőipar	+5,0	+6,0	+5,5
Közlekedés-hírközlés	+6,0	+7,1	+4,0
Vízgazdálkodás	+8,0	+3,5	+4,0
A termelői árszínvonal átlagos emelkedése	+5,5	+4,6	+4,9
Fogyasztói árszínvonal	+4,6	+6,9	+7,5
Importárak dollárban	−5,0	−6,8	+1,0
Exportárak dollárban	−2,9	−7,9	−0,6

Tudomásunk szerint az állami szervek 1984-től jelentős lépéseket kívánnak tenni a termelői és a fogyasztói árak közötti kapcsolat szorosabbá tételére. Itt a „független változó" valószínűleg ismét csak a termelői ár lesz, tehát a két ár közötti kapcsolat erősítése nem a termelői árak csökkentésével, hanem a fogyasztói árak növelésével történik majd. A tartós állami preferenciák körébe nem sorolható fogyasztói ártámogatások radikálisan csökkenni fognak. Az utóbbi évek tapasztalatai azt bizonyítják, hogy az árszínvonal-emelkedés fő hatása a lakossági vásárlóerő csökkenése, még akkor is, ha valamiféle kompenzálás történik.

Egyszeri ár- és bérreform esetén a lakossági vásárlóerő radikális csökkenésének veszélye kisebb, az

ártámogatások fokozatos csökkentésével történő elhúzódó árreform esetén a veszély nagyobb. Könnyen győzhet ugyanis az a logika, hogy a lakossági vásárlóerőt egyensúlyi okokból úgyis csökkenteni kell, tehát a kompenzálás elmaradhat; jövedelemkompenzációt legfeljebb a világgazdasági válság megszűnte után, emelkedő életszínvonal lehetősége mellett irányozhatunk elő.

Különösen nagy a veszélye az élelmiszerek gyors áremelkedésének, mivel a mezőgazdasági árakat az átlagosnál rosszabb feltételek melletti önköltségek alapján kívánják majd megállapítani, és a mezőgazdaság által használt anyagok, gépek stb. áraiban levő támogatást fokozatosan fel kívánják számolni a következő években. A termelői és a fogyasztói árak szoros együttmozgása itt a fogyasztói árak alig elviselhető mértékű, több évre elhúzódó emelésével jár.

Sokan úgy gondolják, hogy a mostani és a közeljövőben még várható világgazdasági körülmények között, valamint a többi szocialista ország ellátási zavarainak és áremeléseinek ismeretében a lakosság számára egy jelentős árszínvonal-emelés elfogadhatóbb, eltűrhetőbb, mint volt eddig, és mint lenne egy későbbi gazdasági periódusban. Tehát „most kell kihasználni az alkalmat"! Körülbelül 20%-os fogyasztói árszínvonal-emelést kívánna – az egyébkénti fölött – egy olyan árrendezés, amely megvalósítaná a pozitív kétszintűség növelését, a termelői és a fogyasztói támogatások szűkítését, az állami költségvetés tehermentesítését, a fogyasztói árarányoknak a termelői árarányokhoz való igazodását. Ha ezt a programot négy évre elosztják, kb. évi 10%-os fogyasztói árszínvonal-emelkedésre lehet számítani 1984 és 1987 között. Ez esetben megélhetési költségek rendkívüli módon emelkednének, mivel az áremelések zöme az élelmiszereknél, a fűtésnél, a háztartási energiánál és a helyi közlekedésnél mutatkozna.

Azért is elkerülhetetlen sokak szerint a felgyorsí-

tott árszínvonal-emelés, mivel tovább nem halasztható a keresetszabályozás élesítése, ami jelentős többletbér-kiáramlással jár majd. Ezt időben lefölözni alapvető egyensúlypolitikai feladat. De nem riadnak vissza a már elért jövedelmek lefölözésétől sem. Hivatalos kidolgozások is csak azt „garantálják", hogy az alacsony keresetűek és a kisnyugdíjasok kapnak teljes kompenzációt. A lakosság kb. kétharmada egyértelműen károsodik, jövedelmének reálértéke jelentősen csökken. Az újonnan nyugállományba lépők nominálnyugdíjának megnyirbálására évek óta számos javaslat készül. Miért is ne? Ha olyan könnyen sikerült a nyugdíjjárulék megemelésével a dolgozók nagy hányadának nominálbérét is csökkenteni! Ha ez ment, miért ne sikerülne a további nadrágszíjhúzás? Az egyensúly a legfőbb prioritás; nem a belső, hanem a külső, nem a magánháztartási, hanem az államháztartási; nem a politikai-hangulati, hanem a gazdasági; nem a vállalatgazdasági, hanem a nemzetgazdasági. Közben az áremelés úgy állt be az egyensúlyi politika szolgálatába, hogy az egyensúlyt nagyobb mértékben rontja közvetve, mint amennyivel közvetlenül javítja.

Az állandóan egymást követő és váratlan áremelések „megszokottá" váltak, legalábbis azok szemében, akik csinálják. Nem marad más szerepük, mint a keresletszabályozás – ha már a kínálatot jó irányban szabályozni képtelenek. Beálltak egy olyan egyensúlyi politika szolgálatába, amelynek keretében az egyensúlyi helyzet javítását lényegében nem a források oldalán, hanem a kiadások, a vásárlóerő oldalán végzik, tehát az átfogó népgazdasági mérlegek felszíni, faragásos javítását végzik. Az árpolitika veszít közgazdasági tartalmából (abból, hogy termelést ösztönözzön, a kereslet és a kínálat között strukturális egyensúlyra vezessen; hogy érdekeltséget teremtsen a gyártmányfejlesztésre, a piachoz való igazodásra; hogy az árak egyidejűleg egyensúlyiak és ösztönzők legyenek; hogy a fogyasztói ár-

arányok visszahassanak a termelői árarányokra). Lassan a fogyasztói árpolitika a reálszintek technikai szabályozójává degradálódik.

INFLÁCIÓTÍPUSOK ÉS ÖSSZEFÜGGÉSEIK

Költséginfláció

A költséginfláció megjelenési formája az erőforrásárak (terület, ember, gép, anyag, energia, épület, építmény, hitel stb.) felhasználásának olyan emelkedése, amely változatlan technológia, termék és termékár mellett a költségszintet emeli. Alapvető oka: az importált anyagok, energiahordozók, gépek, műszerek stb. jelentős világpiaci áremelkedése; restrikció esetén a személyi és tárgyi kapacitások kihasználtságának romlása, s ezáltal az üzemi és a vállalati általános költségek emelkedése; beszerzési nehézségekre reagáló készletnövelés és készletezési költségemelkedés; a „határföld", a „határbánya", az exportra termelő „határüzem" eltolódása a még rosszabb feltételek felé.

A költséginflációt a nyugati inflációelméletek általában az autonóm (kissé önkényes, gazdaságilag csak részben indokolt, kikényszerített) béremelések következményeként tárgyalják, ami megemeli az élőmunkaköltségeket, a határköltség növekedése révén szűkíti a kapacitáskihasználási határokat. Ebben a tanulmányban a költséginflációt szélesebben értelmezem: minden erőforrás árának emelkedése költséginflációt okoz, akkor is, ha közvetlenül továbbhárítható a késztermék árában a fogyasztóra, a továbbfelhasználóra, akkor is, ha nem (mert közvetve előbb-utóbb begyűrűzik).

A bérinflációt a teljesítményinflációhoz kapcsoltan tárgyalom, kiemelve azt a tényt, hogy a bérszínvonal emelkedése csak akkor erősíti az inflációt, csak akkor jelent költséginflációt, ha nincs többletteljesítménynyel teljesen alátámasztva, tehát ha a fajlagos bér-

költség, a bérhányad is nő. A bérhányadot nem növelő béremelés nem inflációs hatású. Mivel azonban nálunk is, másutt is gyakran kerül sor árszínvonal-emelkedést, megélhetésiköltség-növekedést kompenzáló béremelésekre, nem ritka az olyan béremelés, ahol a bér egységére jutó teljesítmény csökken (teljesítményinfláció) és a teljesítmény egységére jutó bér nő (bérinfláció). Az európai tőkés országokban és nálunk is törekvés van arra, hogy a bérköltségek növekedését a vállalat „nyelje le", s az árakban ne hárítsa tovább. Ez az elv néhány éve kiterjedt nálunk a többi költségelemre is.

Az árrendszer 1979 óta megvalósuló fejlesztése a költségek automatikus továbbhárítása helyébe a külpiaci árakban elismert költséget tette az ár centrumává. Ezért a kompetitív szférában megnőtt a külpiaci követelményekhez való igazodás szerepe; nőtt a vállalatok aktivitása a kedvező külpiaci árak elérésében és a termékszerkezet átalakításában. A hatósági árak körében is erőteljesen törekszünk a költségnövekedések továbbhárításának korlátozására. Ezzel azonban csak az árak emelkedését fékezhetjük, a költségek emelkedését alig. Szükségképpen nőnek a pénzügyi támogatások és más kedvezmények iránti igények.

Objektív törvényszerűség, hogy hiánygazdálkodás, illetve tartós monopolhelyzetek esetén a termékár költségmeghatározó szerepe kicsi, a költségek termékár-meghatározó szerepe viszont nagy. A termékek ára alig hat vissza az erőforrásárakra, de az erőforrásárak begyűrűznek a termékárakba. Az egyes termékek árának emelkedése – mivel ez nagyjából belesimul az általános árszínvonal emelkedésének folyamatába – nem vezet a termék iránti kereslet csökkenésére. Ha a hiánygazdálkodás körülményei között fékezzük a versenyszférában (és a hatósági áras termékeknél) a költségnövekedések továbbhárítását, akkor ez nem képes antiinflációs hatását kifejteni. A termékárakba be nem gyűrűztethető költ-

séginfláció termeléscsökkenés esetén pedig tisztajövedelem-infláció formáját ölti. Az állami támogatások növekedése esetén pedig költségvetés indukálta infláció formáját veszi fel (mivel növelni kell az elvonásokat más területeken).

A nem kompetitív szabad árak területén viszonylag könnyű a költségnövekedések árakban való továbbhárítása, mivel itt is áttörnek a hiánygazdálkodás ártörvényei. Az árak fellazulnak, s ez előbb-utóbb átterjed a kompetitív szférára és a hatósági árak területére is.

Túlkeresleti infláció

A túlkeresleti infláció megjelenési formája a kínálatot tartósan meghaladó fizetőképes kereslet és az ennek következményeként létrejövő és a piaci egyensúlytalanság megszüntetése felé vivő árszínvonal-emelkedés. Alapvető oka: a reál nemzeti jövedelem belföldön felhasználható részét meghaladó lakossági, vállalati, közületi és állami költségvetési vásárlóerő a keresleti oldalon; hiányok (alulkínálat) a kínálati oldalon.

A túlkeresleti infláció fogalomkörébe nemcsak a globális túlkereslet és a globális alulkínálat tartozik, hanem a **részleges alulkínálat**, a **részleges áruhiány** is. Ennek okai hazánkban a következők:

– a gyártmányfejlesztés, a termékváltás üteme elmarad a kereslet szerkezetváltozásának ütemétől;

– bizonyos választékelemek – különösen az alacsony árfekvésűek – időleges vagy tartós hiánya vállalati érdekeltségi okokból;

– adminisztratív importkorlátozások miatti áruhiány;

– a termelés visszafogása a jövedelemszint-érdekeltség miatt (olyan termék termelését nem érdemes bővíteni, amelynek jövedelmezősége átlag alatti, mert ez rontja a jövedelmezőségi mutatót, csökkenti az adómentes bérszínvonal-emelés lehetőségét);

– a tőkeáramlás nehézségei és a vállalati fejlesztési lehetőségek szűkítése miatt a struktúrakorszerűsítés lassúsága;

– az ipar csak rendelésre termel, piaci kockázatot ritkán vállal;

– a gazdaságtalan termelés megszüntetése nem mindig jár együtt az emiatt keletkező hiányok import általi megszüntetésével.

A „túlkeresletet" hagyományosan úgy értelmezzük, hogy a lakossági, a közületi és a vállalati vásárlóerő összege meghaladja az ezzel szembenálló áru- és szolgáltatási alapot. A lakosság több pénzt akar és tud elkölteni, mint amennyire az árukínálat lehetőséget nyújt. A vállalatok építkezni, gépeket venni szeretnének, meg is van a pénzük rá, de nincs elégséges építőipari anyag és kapacitás, nincs elég megfelelő gép, műszer stb. Az állam, a tanácsok iskolákat, kórházakat, utakat építenének, de pénzük egy része felhasználatlan marad. Elkezdődik a vevők egymás közötti versenye, és ez felveri az árakat. A túlkereslet mindig alulkínálat; mindig pénzbőség és áruhiány.

Mindaddig elfogadható ez az értelmezés, amíg a „zárt gazdaság" feltételezésével élünk. Ha nyitott a gazdaság, tehát csak vásárlóerőbeli, valutáris korlátai vannak a beszerzésnek, akkor korlátlan a hazai termékekkel szembeni kereslet és korlátlan a hazai kereslettel szembeni kínálat. Mindenki ott és úgy szerzi be az árukat, ahol tudja és ahol olcsóbb – többnyire külkereskedelmi és belkereskedelmi vállalatok közvetítésével. Versenyképes árukat termelő népgazdaság számára korlátlan a túlkereslet: mindent el tud adni otthon vagy külföldön. Elégséges kemény valutával rendelkező ország számára korlátlan a túlkínálat: nagyságrendekkel többet kínálnak a világpiacokon, a tőzsdéken, mint amennyi neki kell.

Versenyképes és vásárlóképes nyitott gazdaság vonatkozásában a „túlkeresletet" úgy kell értelmezni, hogy nagyobb a reál vásárlóerő, mint ami a reál nemzeti jövedelembe belefér – a törlesztések és ka-

matok levonása, illetve hozzáadása után. De ez a vásárlóerő-többlet csak pillanatnyi, mert a belső áremelkedés gyorsan lefölözi. A pénz menekül a drágulás elől külföldi vásárlások felé, de az általános árszínvonal-emelkedés igen gyorsan drágává teszi az importot azok számára, akiknek csak hazai pénzük van. A hazai valuta leértékelődik; egységnyi külföldi valuta a korábbinál többe kerül. A külföld felé forduló túlkereslet nem a világpiaci árakat veri fel, hanem ezek belső árát. A nemzeti jövedelemhez viszonyított túlkereslet persze időlegesen fenntartható külső hitelfelvételekkel. De az adósságállomány növekedése az adósságterhek emelkedésére vezet, ez pedig szükségképpen arra, hogy esetleg a már kialakult keresleti volumen egy része is túlkereslettté válik, hiszen csökkenteni kell a nemzeti jövedelemhez képest a belső felhasználást.

A túlkeresleti infláció egyes elemei már az 50-es és a 60-as évtizedekben is tapasztalhatók voltak hazánkban – egyrészt a társadalom rezsitevékenységeinek, rezsiköltségeinek gyors emelkedése, másrészt a több éven át erőltetetten folyó beruházások következtében. Felerősödtek a túlkeresleti inflációs hatások a 70-es évek elején annak következtében, hogy a reál nemzeti jövedelem növekedési ütemcsökkenésének megfelelően nem fogtuk vissza azonnal sem a fogyasztás, sem a felhalmozás növekedését.

Bár termelőkapacitásaink kihasználtsági foka alacsony, az országos és szinte minden tevékenységre kiterjedő munkaerőhiány a belső piacon kapacitáshiányként (pl. az építőiparban) és áruhiányként (számos fogyasztási cikkben) jelent meg, a hiány pedig árfelhajtó túlkeresletet okozott. Az iparvállalatok – az éppen érvényes szabályozás hatására is – szűkítették a számukra nem kedvező termékek termelését. Gyakran formális gyártmányfejlesztés révén tették ezt. Elhagyták a régebbi konstrukciókat és kis változtatásokkal, új termékekként beléptették ezeket magasabb áron. A túlkeresleti infláció hatásait az állami

árszabályozás is közvetítette elsősorban a mezőgazdaság területén: amelyik termékből a termelés nem volt kielégítő volumenű, annak emelték a felvásárlási árát.

1979 óta a túlkeresleti infláció hatásait a központi gazdaságvezetés eredményesen szorítja vissza – más vonatkozásokban jelentősen káros következményekkel: így főleg a vállalati és az egyéni anyagi érdekeltség ösztönző hatásának csökkentésével, a belső felvevő piacnak a termelést is visszafogó szűkítésével. Emiatt szükségképpen erősödtek fel a többi inflációtípus hatásai, közte a költség- és a teljesítmény- (bér-) inflációé.

A túlkeresleti infláció különösen veszélyes azért, mert gyorsan és erőteljesen hat a költséginfláció erejére:

– emelkednek a készletelemek árai, nő ezek tőkeigénye és nőnek a készlettartás költségei;

– emelkednek az anyag- és energiaárak, nő az önköltség;

– nő az állóeszközök árszintje, átértékelik a vállalatok az állóeszközök könyv szerinti értékét és gyorsítják az amortizációt; mindkettő költségnövelő hatású;

– a kölcsönpénz értékcsökkenésének ellensúlyozására nőnek a kamatlábak, ami drágábbá teszi a hiteligénybevételt, csökkenti a tőkerentabilitást, kikényszeríti az érintett termékárak emelését;

– emelkednek a nagy- és kiskereskedelmi árak, a megélhetési költségek, ami megemeli a nominálbéreket; ez bérinflációra, majd költséginflációra vezet.

A túlkeresleti inflációnak pusztán keresleti oldalon történő megfékezése erősíti a költség- és bérinflációt, a megfékezés elmaradása a költség- és tisztajövedelem-inflációt. De néha erősíti a túlkeresleti infláció önmagát is, illetve fékezi önmagának az áremelkedések útján történő felszámolását.

Az árszínvonal-emelkedés csökkenti a megtakarítási hányadot mind a családi, mind a vállalati és közületi szférában. Mindenki inkább elkölti a pén-

zét, inkább hitelt vesz fel, semhogy betéttulajdonos és így folyamatosan vesztes legyen. Ez további pótlólagos vásárlóerőt jelent, ami tovább hajtja fel az árakat.

Az állam ilyenkor minden eszközzel igyekszik a megtakarítási hányadot tartani. A lakosságot beleszorítja – elsősorban a lakáshozjutás kapcsán – az elő- és utótakarékoskodásba; leállít számos árusvásárlási hitellehetőséget, hogy az utótakarékoskodás egy részéből előtakarékoskodást csináljon; vállalatok fejlesztési alapjait, tartalékalapjait időlegesen zárolja; emeli a betéti kamatot. A megtakarítási hányad csökkenésének fékezését segíti az, hogy túlkeresleti infláció esetén sok termékből alulkínálat van, ami akadályozza a lakosságot, a vállalatokat pénzük racionális elköltésében. A kényszertakarékoskodásnak ez a formája persze legalább annyi kárt okoz, mint hasznot.

Túlkeresleti infláció – és általában infláció – esetén a megtakarítási hányad nemcsak amiatt csökken, hogy a pénz értékállandóságába vetett hit és a reálkamat csökken, hanem azért is, mert belekényszerül az állam egy egyenlősítő jövedelempolitikába. A kisebb jövedelmeket az inflációs rátának megfelelően növeli, a nagyobb jövedelmeket pedig kíméletlenül lefölözi (ha tudja). Mivel a nagyobb jövedelmek reálértéke csökken, és mivel a megtakarítások zöme itt lehetséges, ezért az egyenlőbb jövedelemelosztás csökkenti a megtakarítási hányadot. Ha pedig ez mégsem csökken, akkor ez a kereslet elhalasztásának és az adózással „el nem kapott" különjövedelmek növekedésének a következménye.

Tisztajövedelem-infláció

A tisztajövedelem-infláció megjelenési formája az árak átlagos tisztajövedelem-tartalmának irreális – hatékonyságnövekedéssel alá nem támasztott – emelkedése, felpuffadása, felfúvódása. Alapvető oka a

társadalmi összetevékenység struktúramódosulása. Az igazgatási, a honvédelmi, az egészségügyi, az oktatási, a kutatási, a szociális tevékenységek volumene és részaránya gyorsabban nő, mint ahogyan azt a közvetlen anyagi megmunkáló tevékenység termelékenységemelkedése megengedné. Ezek a rezsitevékenységek több kapacitást, erőforrást igényelnek, mint amennyi a gazdasági tevékenységek területén felszabadul. Az ebből származó feszültség egyrészt az állami költségvetés túlterhelésére, túlzott mértékű deficitjére, másrészt árukínálattal kellően nem fedezett vásárlóerő-kiáramlásból fakadó piaci egyensúlytalanságra vezet.

A társadalmi tisztajövedelem összege nem reziduum-jellegű, nem kivonásosan keletkezik. Objektív nagyság, amelyet meghatároz a társadalmi rezsitevékenységek és rezsiköltségek adott nagysága és a központilag finanszírozott felhalmozás mértéke. Az országos tisztajövedelem-igény és a tényleges tisztajövedelem-összeg egyezését, ez utóbbinak az előbbihez való igazodását megkönnyíti az a tény, hogy túlkeresleti inflációs helyzetben az árak felfelé könnyen, lefelé nehezen mozognak.

Általánosságban igaz az a tétel, hogy a vásárlóerő növekedése előbb-utóbb emeli az árakat, a vásárlóerő csökkenése pedig előbb-utóbb mérsékli az árakat. A lefelé irányuló ármozgás azonban késésekkel történik és nagyon nehezen. Ha az importanyagok, importált energiahordozók belföldi ára emelkedik, ez szinte azonnal begyűrűzik a feldolgozó ipari termékek árába; ha ezek belföldi ára csökken, az így előállott hasznot az állami költségvetés és a vállalat „lenyeli", árcsökkenéssel nem juttatja tovább a vevőnek, felhasználónak. Ha a kompetitív szférában valamely feldolgozó ipari termékcsoport exportára emelkedik, ez szinte azonnal emeli a belföldi árakat is. Ha az exportár csökken, a vállalatok kivárják, hogy ez valóban tartós tendencia-e, és amíg lehet, halasztják az árcsökkentést.

A koncentrált ágazatokban (kohászat, vegyipar, bányászat, közútijármű-gyártás stb.) kereslet- vagy anyagárcsökkenés miatt áresés a legritkábban következik be, az atomizált ágazatokban már gyakrabban. A kisvállalat hamar belekényszerül az árcsökkentésbe; a nagyvállalat inkább megszünteti az érintett termékek gyártását. A kisvállalkozásokat az állam hagyja tönkremenni, a nagyokat nem. A kisvállalkozás megszűnése nem jelent foglalkoztatási problémát, a nagyvállalat tevékenységének szűkülése azonban igen.

A munkaerő ára ugyanúgy viselkedik, mint a termékár: felfelé könnyen mozdul, lefelé egyáltalán nem. A nominálbéreket csökkenteni csak rendkívüli válsághelyzetben lehet. Az árszínvonal-emelést hívják segítségül ahhoz általában, hogy a reálbér mégse emelkedjen, esetleg csökkenjen.

A termelői árak tisztajövedelem-tartalmát a vállalati érdekeltség oldaláról két körülmény különösen gyorsan növeli. Az egyik az, hogy az adózás utáni nyereségből, az érdekeltségi alapokból olyan kiadásokat, tevékenységeket kell a vállalatoknak fedezniük, amelyek máshonnan nem finanszírozhatók. Ezért a nyereség minimuma meglehetősen objektív nagyság, ha a vállalat tartani akarja a nyereségrészesedés, az év végi jutalom stb. minimális szintjét, ha a beruházásokra felvett hiteleket törlesztenie kell, készletnövekedést kell tőkésítenie stb.

A tisztajövedelem-tartalmat folyamatosan növelő másik tényező, hogy jelenleg az adómentes béremelési lehetőség dinamikus jövedelmezőségi szinthez van kötve. Nem teheti a vállalat, hogy termelését úgy bővítse, hogy ezáltal nyereségtömege ugyan növekedne, de jövedelmezőségi szintje csökkenne. Az egészséges – nem torzított – vállalati érdek az lenne, hogy a termelés mindaddig növekedhessék, amíg ez a változó költségeken felül valamit hoz, s az olyan termékek volumenének növelése, amelyek szinte csak rezsit vállalnak át – érdeke a termelőnek. De

a mostani szintérdekeltség (vagy jövedelmezőségi bázisérdekeltség) mellett ez nem érdeke. Gyakran a növekedés visszafogására kényszerül, és a túlkeresleti inflációt segíti.

Főleg a láncindexes bázisérdekeltség hatására a múltban a vállalati nyereséghányad irreális méreteket öltött. Nőtt a termelői árak tisztajövedelem-tartalma. Mivel a vállalatok az adózás utáni nyereséget azonnal elköltötték, ezért a tervezettnél magasabb nyereség a tervezettnél nagyobb decentralizált beruházási forrásokat eredményezett. Az állam ennek a folyamatnak a megakadályozására és azért, hogy a növekvő támogatási igények és a sürgető infrastrukturális beruházások költségfedezetét előteremtse – állandóan növelte a nyereséget terhelő adókat. Külön és progresszívan adóztatta – az érdekeltségi alapok kötelező képzési rendjének feloldását követően – a részesedési alap képzését is, nehogy a keresetek „elfussanak".

Az érdekeltségi alapon folyó tisztajövedelem-infláció káros hatásait úgy igyekeztünk elhárítani, hogy adóemelkedésből származó tisztajövedelem-inflációt hoztunk létre, amelyhez azonnal kapcsolódott – az érdekeltség tompulása miatt – a teljesítményinfláció. Az előbbit az árupiacon mutatkozó túlkeresleti infláció, az utóbbit a munkaerőpiacon jelentkező túlkeresleti infláció támogatta. Mivel sem az árupiacnak, sem a munkaerőpiacnak nem volt tartása, ellenállása, minden megszorító intézkedés ellenére a nominális árszínvonal és a nominális bérszínvonal gyorsan nőtt. A nominális (az áruvilág szinte egészére kiterjedő) áremelkedés és a nominális (az árszínvonal emelkedésével szinte teljesen lefölözött) béremelkedés bérinflációra vezetett, vagyis a teljesítményegységre jutó nominálbér – és nem ritkán a reálbér – emelkedésére. Ez pedig hozzájárult a költséginfláció gyorsulásához. A költséginfláció emelte a költségszintet, de a vállalatok objektív nyereségigénye és nyereségnövelési igénye folytán a nyereség mégsem csökkent, az árak emelkedtek.

Az így jelentkező inflációt nevezhetnénk érdekeltségi inflációnak. A fogalmat csupán azért nem érdemes bevezetni, mivel árutermelés és vállalati érdekeltség esetén természetes dolog a nyereség tömegének és arányának növelésére irányuló törekvés. Ez azonban önmagában nem vezet inflációra, mert egészséges árugazdaságban nemcsak áremelési, hanem önköltségcsökkentési kényszer is van, s a kettő nagyjából azonos erejű. Túlkeresleti inflációs helyzetre van szükség ahhoz, hogy könnyebb legyen árat emelni azonos nagyságú többletnyereség elérésére, mint költséget csökkenteni.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a láncindexes bázisérdekeltség idején a vállalatoknál, szövetkezeteknél nemcsak árnövelési ösztönzés, hanem árnövelési kényszer is érvényesült. Mindenáron minden árat nyíltan vagy rejtve emelniük kell, hiszen nem a hatékonysági színvonal, hanem annak emelkedése számított. Az áremelési kényszer most is jelentős. A vállalat ugyanis abban érdekelt, hogy a nettó nyeresége emelkedjen. Ha nő az adóteher, növelni kénytelen az árak nyereség-, illetve tisztajövedelemtartalmát.

A termelői árak tisztajövedelem-tartalmát szinte automatikusan emelik az adók és egyéb elvonások, illetve ezek kulcsainak emelkedése. Az adók emelését kikényszeríthetik a külpiaci körülmények, illetve a meglevő termelési struktúra. A beszerzési piacok bizonytalansága, illetve ezeknek a devizahiány miatti nehéz hozzáférhetősége olyan helyzetet teremt, amelyben a gazdaságtalan termelést is fenn kell tartani, mert a termékekre szükség van. Az állam nem tehet mást, mint hogy folyamatosan támogatja az ilyen tevékenységeket – nemcsak ellátási, hanem foglalkoztatási okokból is.

Másik oldalról: az értékesítési piacok bizonytalansága, felvevőképességük csökkenése, illetve termékeink versenyképességének hirtelen romlása válságintézkedéseket kényszeríthet ki néhány ágazatban,

például mostanában a kohászatban. Ilyen körülmények között szinte azonosan kezeli az állam a jó színvonalú, de pillanatnyilag rossz pozícióba került vállalatokat a perspektívátlan, rossz hatékonyságú vállalatokkal. Minél nagyobb a támogatási igény, annál nagyobb az általános adókulcs. Minél nagyobb az adókulcs, annál nagyobb az ennek az adónak a fedezésére szolgáló tisztajövedelem. A tisztajövedelem ilyenkor nem objektív nagyság abban az értelemben, hogy a piaci megítélést tükrözi, de objektív nagyság abban a tekintetben, hogy mekkora az állami költségvetés pénzigénye. A kivitelre kerülő áruk esetében a piaci objektivitás győz, tehát a határon „ki kell pukkasztani" az árakat, le kell ereszteni belőlük azt a tisztajövedelem-tartalmat, amelyet pusztán pénzügyi okokból az árakba „belepumpáltak". Ez újabb költségvetési többletterheléssel jár és újabb adóemelési kényszerrel.

A probléma kezelhetőségét nehezíti, hogy a támogatások csökkentése is inflációs hatású, mert ha nem jár együtt a termelői és a fogyasztói ár emelésével, a termelés szűkülését hozza az érintett tevékenységi körben. Ez egyrészt a túlkereslet, másrészt a kapacitáskihasználás csökkenése miatt a költséginflációt erősíti. Ha a termelési támogatások csökkenésének a vállalatra káros hatásait a termelői ár emelésével ellensúlyozzuk, akkor ez az eddig lefojtott erőforrásdrágulásos költséginflációt engedi szabadjára, a kapacitáskihasználás csökkenése miatti költséginflációnak elejét veszi, a túlkeresleti (hiány-) infláció veszélyét elhárítja. Ha a termelői ár emelkedését a fogyasztói ár emelkedése követi, nő a bér tisztajövedelem-fedezeti része, s vele együtt maga a bér is. Ez utat nyit a bérinflációnak, az egységnyi termék nominális bérköltsége emelkedésének.

A fogyasztói támogatások csökkenése révén nő az átlagos forgalmiadó-kulcs, a fogyasztási cikkek árösszegének tisztajövedelem-tartalma; ez tehát tiszta-

jövedelem-inflációs hatású. A lehetségessé vált adócsökkentések ezt a hatást részben ellensúlyozhatják. A bérinflációs hatás és az ebből fakadó költséginflációs hatás jelentkezni fog.

Az állam nemcsak a vállalatoknak nyújtott érdekeltségi rendszer révén, nemcsak a támogatásnövelés és -csökkentés, valamint az adónövelés révén ludas a tisztajövedelem-infláció erősödésében, hanem az általa (illetve a tanácsok által) kezelt közületi szektor révén is.

A közületi szektor növekedésének hatásától az inflációelméletek általában eltekintenek. Az állami jövedelmekkel kapcsolatos elméletek is főleg csak az adóztatás módjait tárgyalják. Pedig a költségvetési politikának és gyakorlatnak döntő fontossága van az infláció alakulásában, az árak felpuffadásában. A közületi szektorban igen sok a ráfizetéses üzem; a közműveknek ellátási felelősségük van, áraik kötöttek. A közüzemeknek és dolgozóiknak együttes kereslete (inputja) sokkal magasabb, mint az ilyen üzemek pénzösszegben kifejezett kínálata, outputja.

A szektor növekedése fokozza a túlkeresletet, növeli az árszínvonalat és az árak tisztajövedelemtartalmát. Erre persze szükség is van, mivel a közületi szektorban mutatkozó deficit fedezésére az állam kénytelen az adókat emelni. A költségek között elszámolt és a nyereséget terhelő adók a termelői árszintet nyomják fel, a forgalmiadó jellegű elvonások még külön a fogyasztói árszintet is. A személyi és családi jövedelemadók áremelő hatása közvetett, hiszen a hiányszakmákban és a felfutó ágazatokban a nominálbérek emelkedése fedezi az adóemelkedéseket is (mind több helyen a szakszervezetek a megélhetési költségek tételei között szerepeltetik a jövedelemadót!). A horizontális (szakmák közötti) és a vertikális (beosztási fokozatok szerinti) átsugárzások rövid időn belül megszüntetik a bérdiszparitást szakmák és ágazatok között. Az általános emelkedő bér-

színvonal növeli a bérköltségeket, a bérek tisztajövedelem-fedezeti részét, a termékek költségszintjét és előbb-utóbb az árát is.

Teljesítmény- (bér-) infláció

A teljesítményinfláció kifejezést a következőkben két értelemben használom:

– az átlagos teljesítmény csökkenése és

– az egységnyi nominálbérre jutó teljesítmény csökkenése értelmében.

Az átlagos teljesítmény csökkenése hiánygazdaságban és általános inflációs körülmények között több okra vezethető vissza:

a munkaidőalap kihasználtságának csökkenésére

– anyag- és alkatrészhiány miatt,

– rendeléshiány miatt,

– a betegállományban töltött napok számának növekedése miatt,

az egy közvetlen teljesített órára jutó teljesítmény csökkenésére,

– a tompított és degresszív keresetszabályozási rendszerre visszavezethető degresszív bérformák miatt,

– az indokolatlanul széles körben alkalmazott csoportelszámolás miatt,

– a szervezetlenség miatt,

– a teljesítménykövetelmények fellazulása miatt,

– a munkaerőhiány által is erősített fegyelmezetlenség miatt,

– a közvetlen-közvetett létszámarány romlása miatt,

– a munka humanizálása (műveletösszevonások, pihenőidők stb.) miatt.

A bérinfláció kifejezést szintén két értelemben használom:

– a teljesítményegységre jutó bér növekedése és

– a bér tisztajövedelem-fedezeti és jövedelemadó-fedezeti részének növekedése értelmében.

A teljesítményinfláció mechanizmusát nem kell részletesen leírni, mert mindnyájunk szeme előtt történik. A bérinfláció általános sémáját a következőkben ismertetjük.

A bérek azokon a tevékenységi területeken, ahol munkaerőhiány van, könnyebben emelkednek, mint ahogyan azok a munkaerőtöbblettel rendelkező tevékenységi területeken csökkennek. Nominálbér-csökkenés szinte sehol nincs, csak reálbércsökkenés. A munkaerő árának keresleti rugalmassága lefelé nagyon korlátozott.

Amikor a megélhetési költségek (köztük a személyi, családi jövedelemadók) emelkednek, a munkavállalók többsége bérkompenzációt kap – teljesítmény-növekedéstől függetlenül. Ez – legalább nominál értelemben – az egységnyi teljesítmény árát emeli, teljesítményinflációhoz vezet a bérek oldaláról nézve, és bérinflációra vezet a teljesítmények oldaláról nézve.

A nominálbéreknek az áremelkedést részben vagy egészben kompenzáló emelkedése nem kizárólag a szakszervezetek „bűne". Az egyik tevékenységi területen bekövetkezett béremelkedés áthat a többi tevékenységi területre is. A szervezett munkások béremelkedése előbb-utóbb érvényesül a „lépcsőn utazóknál" is. A legtöbb munkaadó a tőkés világban is belátja, hogy a reálbérek csökkenése rossz hangulatot és munkamorált teremt. Tényként fogadják el, hogy a megélhetési költségek emelkedését nekik kell kompenzálni. Nem tartják egészségesnek, ha náluk egy munkás kevesebbet keres, mint amennyit ugyanannyi munkával másutt keresne. Gondot csak az okoz, hogy ha egy szakmát igazán ki akarnak emelni, rendkívül nagy béremelésben kell azt részesíteni, hogy a relatív előnyből az általános béremelkedés folyamán valami megmaradjon.

Mivel a profit ma már elsősorban nem abból származik, hogy a munkások bérét alacsony szinten tartják, hanem munka- és üzemszervezésből, gyártás- és

gyártmányfejlesztésből, ezért a magasabb jövedelmezőségű vállalat viszonylag könnyen emel bért. De amikor ezt az alacsonyabb jövedelmezőségű vállalatok is követni kénytelenek, a bérinfláció és az ebből fakadó költséginfláció felnyomja az árakat, a megélhetési költségeket. A többlet automatikusan lefölöződik a jövedelmek adóhányadának emelkedése és a megélhetési költségek növekedése folytán. Aztán újra kezdődik a harc a bérkompenzálásért, és ezt a folyamatot lelassítani igen nehéz. Könnyebb volna a fékezés, ha a vállalatok termelékenységének emelkedése és jövedelmezőségének változása azonos ütemű lenne. De teljesen eltérő az ütem és gyakran az irány is.

Vállalatok között olyan bérdiszparitások jönnek létre, amelyek sem a munkások, sem a munkaadók részéről nem elfogadhatók. A kiegyenlítő erők persze igen erősek, és már senki nem lát tisztán az emelkedő nominálbérek és a csökkenő reálbérek dzsungelében.

Az állam gyakran tesz kísérletet arra, hogy a megélhetési költségek emelkedését ne a nominális bérek emelésével kompenzálja – növelve ezzel a teljesítményegységre jutó nominálbért, s így erősítve a bérinflációt –, hanem magát a megélhetési költséget fogja vissza fogyasztói ártámogatásokkal, illetve forgalmiadó-csökkentéssel. Ezzel fékezi a bérinflációt, s a költséginflációt, de növeli az állami költségvetés deficitjét és a monetáris expanzió révén túlkeresleti inflációt gyorsít. Ha nem kívánatos a költségvetési hiány arányának további növelése, emeli az adókat. Ha ezek a termelést terhelik, fokozzák a tisztajövedelem-inflációt; ha a személyi jövedelmeket terhelik, akkor fokozzák a bérinflációt, hígítják a bért.

Megteheti az állam, hogy a megnövekedett költségvetési terhek ellentételezésére nem növeli az adókat, de a deficit, a többletkiadás mértékének megfelelően csökkenti a vállalati vásárlóerőt – elsősorban hitelkorlátozásokkal. Ennek hatására nő a munka-

nélküliség (kapun belül vagy kívül); nő a munkanélküli segély (vagy teljesítménnyel alá nem támasztott bér), ami költséginflációt okoz.

Divatos elgondolás lett újra napjainkban az a nagyon régi elv, hogy növelni kell az élőmunkaköltségek súlyát az önköltségen és a termelői áron belül. Néhány éven belül a fogyasztói árszintet az egyébként megszokott árszínvonal-emelkedésen felül kb. 20%-kal meg akarják emelni, a bérszintet pedig még ennél is jobban, hogy legyen hely a személyi jövedelemadónak. Jó lenne végiggondolni, vajon ez milyen inflációs hatásokkal jár?

Ha el akarjuk érni, hogy a bérekkel való gazdálkodás a költségalakulás révén érzékenyen befolyásolja a vállalati nyereséget, akkor vagy a béreket kell emelni, vagy a bérekhez kapcsolódó és költségként elszámolt vállalati adókat. Az előbbi önmagában bérinflációra, illetve túlkeresleti inflációra vezet, mert nő a műveletegységre jutó bérköltség és többletteljesítménytől nem fedezetten nő a lakossági vásárlóerő. A költségként elszámolt béradók (járulékok) növekedése tisztajövedelem-inflációra vezet.

A túlkeresleti infláció ellensúlyozható a személyi jövedelmek adóinak emelésével és az átlagos forgalmiadókulcs növelésével. De ez tisztajövedelem-inflációs hatású, hiszen ezer forintnyi többletbérhez legalább ekkora adónövekedés járul. A bérinfláció miatti költséginfláció hatása ellensúlyozható a nyereséghányad és a nyereségadó csökkentésével, ha nem hatnak a túlkeresleti infláció erői, az áruhiány árfelhajtó hatásai. A béradók (járulékok) növekedése miatti tisztajövedelem-infláció áremelő hatása szintén ellensúlyozható a nyereséghányad és a nyereségadó csökkentésével, ha nincs túlkereslet a piacon sem áruban, sem munkaerőben.

A vállalat által fizetett béradó (bérjárulék) első közelítésben tisztajövedelem-inflációs hatású, a dolgozó által fizetett béradó (kereseti adó) első közelí-

tésben bér- és költséginflációs hatású. A második lépcsőben azonban a tisztajövedelem-inflációs hatás költséginflációba torkollik a termelési eszközök felhasználása során és bérinflációba a fogyasztási árszínvonal emelkedésének béremeléses kompenzálása során. A végeredmény az, hogy a bérforint jelentősen hígul: mind nagyobb hányada szolgál a termelést terhelő erőforrás- és nyereségadók, a forgalmazást terhelő forgalmi adók és a megélhetési költségeket terhelő személyi jövedelemadó fedezetéül. A munkaerő árában több lesz a tisztajövedelem-tartalom, mint az áruk árában. Hígabb lesz a bérforint, mint az árforint.

WIESEL IVÁN

AZ INFLÁCIÓ TERMÉSZETRAJZA*

Hazánkban évtizedeken át az árak és a pénzérték stabilitására törekedtünk. Sőt, azt vallottuk, hogy a munkatermelékenység növekedésével az egységnyi termék értékének csökkenni kell, s ennek nyomán az áraknak is. Úgy véltük, hogy az infláció a szocialista gazdaságtól idegen jelenség. Az 1946–1983 közötti időszak statisztikai adatai szerint megállapítható, hogy az abszolút árstabilitást nem sikerült elérni, hiszen e korszakban évente átlagosan 4,6 százalékkal nőttek a fogyasztói árak. (Megjegyzés: a második világháború óta nem volt olyan ország, ahol bizonyos mértékű és állandó jellegű fogyasztói áremelkedés ne következett volna be.)

Ma már kellő történelmi rálátással értékelhető az 1946–1983 közötti időszak ama tapasztalata, hogy a szocialista állam ugyan adminisztratív árintézkedésekkel visszafoghatja átmenetileg az árak emelkedését, de nem szüntetheti meg az inflációs nyomást, amely az áruhiányban, a feketepiacban, a minőség romlásában, a spekulációban jut kifejezésre. Sőt, az árstabilitásra törekvő gazdaságpolitika hátráltatja az inflációs okok felszínre kerülését, felismerését, s így azok felszámolását, avagy enyhítését is. Az inflációs nyomás korszakában a jövedelemelosztási arányok szükségszerűen torzulnak, s tompul a magasabb gazdasági teljesítményekre való ösztönzés ereje. Végsősoron a szakaszos áremelkedés bekövetkezik, amely

* Megjelent a *Figyelő* 1983. 48. számában.

olykor társadalmi sokkhatást idéz elő, s az árak növekedését felnagyítja.

Nem szándékunk vitába bocsátkozni az infláció fogalmáról. Inflációon e cikkben azt a gazdasági-pénzügyi folyamatot értjük, amelynek alapja a fogyasztói árszínvonal emelkedése lényegében azonosnak tekinthető termelési és fogyasztási szerkezet mellett. Ezért a fogyasztói áremelkedés adataiból kiindulva keresünk választ a következő kérdésekre:

– a fogyasztói áremelkedés mértéke milyen inflációs sávba sorolható?

– a permanens infláció összeegyeztethető-e a szocialista gazdaság fejlesztésével?

– a szociálpolitika hogyan reagál az inflációra?

AZ ÁREMELKEDÉS MÉRTÉKE

Az árnövekedés hazánkban szakaszosan valósult meg. 1947–1956 között – elsősorban az 1951. novemberi nagyarányú fogyasztói áremelés miatt – az árak átlagosan évi 9,8 százalékkal nőttek. 1957–1973 között a statisztikailag kimutatható árnövekedés évi átlagos üteme 1 százalék volt. 1974–1978 között átlagosan évi 4,4 százalékkal nőttek a fogyasztói árak.

Az 1983. évi tervezett áremelkedést is mérlegelve, az 1979–1983 közötti időszakban az éves átlagos fogyasztói árnövekedés 7,4 százalékot ér el. Az ada-

A fogyasztói árindexek alakulása 1979–1982 között
(előző év=100)

Év	Magyarország	USA	NSZK	Ausztria
1979	108,9	111,5	104,1	103,7
1980	109,1	113,5	105,5	106,4
1981	104,6	110,2	105,9	106,8
1982	106,9	106,1	105,2	105,5

tokból érzékelhető, hogy az importált infláció esetleges hatása jelenleg nem befolyásolja alapvetően a hazai áremelkedést.

Az 1957–1973 közötti, viszonylag hosszú periódusban a fogyasztói árak lényegében stabilak voltak. A gazdaságban azonban jelentős volt az inflációs nyomás, jelentések voltak az áruhiányok, nagymértékben felduzzadt a fogyasztói árak állami támogatásának összege, gyakran az adott árakon nem volt realizálható a növekvő bér.

Az 1974–1978. években, bár a fogyasztói áremelkedés felgyorsult, annak üteme lényegesen elmaradt attól, amely a tőkés világban általában az olajárrobbanás és stagnálás együttes kísérőjeként megjelent. E periódusban az életszínvonal nőtt, a hiányok számottevően mérséklődtek, az inflációs nyomás erőteljesen csökkent. De e folyamatot nem a javuló gazdasági teljesítmények alapozták meg, hanem a tartós jellegű túlelosztás következménye volt, amelynek „ára" külföldi adósságaink rohamos növekedése lett. Például 1978-ban a belföldi felhasználás 9 százaléka származott külföldi forrásból. E periódus jellemzője, hogy a bérnövekedés tartósan nagyobb volt, mint a munkatermelékenység javulása.

A külgazdasági egyensúly drasztikus megbomlása, amelyet elsősorban a népgazdaságunk számára előnytelenül változó nemzetközi gazdasági és politikai feltételek váltottak ki, olyan restrikciós gazdaságpolitika bevezetését tette szükségessé, amely a belföldi felhasználás visszaszorítását követeli meg, lehetőséget teremtve arra, hogy a népgazdaságból hiteltörlesztésekre pénzeszközöket lehessen kivonni. Az áremelkedések, mint utólagos korrekciók, a fedezet nélkül kiáramlott vásárlóerőt hivatottak lekötni. Igen ám, de az inflációs politika csak akkor lehet egy gazdaságban racionális, ha a kiváltó gazdasági aránytalanságokat enyhíti, ha javítja a társadalom tevékenységi szerkezetét. Az áremelkedés hazánkban már elhagyta azt a sávot – évi néhány százalék –, amely

még a gazdasági élet egészséges túlfűtöttségének tekinthető. Az ilyen mértékű infláció nagyobb cselekvési szabadságot és mozgásteret teremthet a népgazdaságban, lehetővé teszi a túlkeresleti állapot gyors felszámolását, tehát végső soron a pénzstabilizációhoz is hozzájárulhat.

A külkereskedelmi mérleg aktívumának elérése önmagában is inflációt gerjesztő tényező. Nem vitatható, hogy külföldi adósságaink szolgálata, azok állományának csökkentése, valamint a nemzetközi csererárány-veszteségeink kiegyenlítése exporttöbbletet követel meg. De az is kézenfekvő, hogy e többletek csökkentik a belföldön felhasználható javak tömegét, miközben a termelésükhöz meghatározott nagyságú vásárlóerő áramlott ki. Az exportexpanzió esetén a kevésbé hatékony kivitel is gyakran polgárjogot kap, ami azt jelenti, hogy a támogatott export köre tágul. Ez a támogatás is többlet vásárlóerőként jelenik meg a piacon. A jövedelemelvonó ár- és adóintézkedések azonban – amelyek e vásárlóerő visszaszívását szolgálták volna – költségnövelő tényezővé váltak, mert nem volt olyan piaci közeg, amely határt szabott volna ennek. Így miközben a termelői érdekeltségek gyengültek, az árszintnövekedés mellett a valójában nem hatékony vállalatok is működőképesek maradtak, s a munka szerinti elosztás ereje is csökkent. Nem jött létre olyan jövedelem-újraelosztási folyamat, amely révén az áremelkedés a pénzszférában monetáris eszközökkel visszafogható lett volna. A monetáris politika eszközei alig kaptak olyan mozgásteret, amelyet a vásárlóerő-szabályozás elve igényelt volna.

A külgazdasági egyensúly javítása érdekében a forintfelértékelés politikáját a sorozatos leértékelések váltották fel. Bár a leértékelő politika csak ez évben vált markánsabbá, egy-két tapasztalat máris összegezhető: a leértékelés csupán nominális jellegű volt, mert a nemzetközi cserearányok és a belső drágulás függvényében a reális árfolyamszint változtatások

után sem alulértékelt. A leértékelés az egyes nemzetközi fizetési jogcímeknél más-más effektusokkal járt, például az idegenforgalomban valóban ösztönző elem volt. A tapasztalat az, hogy a forint leértékelése nem hozott olyan exportösztönzést, amely észrevehető lett volna, ugyanakkor a drágulási folyamatot belföldön az importált termékek árának növekedésével felgyorsította. Az sem vált be, hogy az importot a devizák magasabb ára fékezi, mert a vállalatok e periódusban szigorú importengedélyezési rendszerben élnek és a hiány „lelki" effektusa erősebb, mint bármi árfék. Egyetértek Szalkai Istvánnal, aki leszögezi: „...erőforráskorlátos rendszerekben a leértékelés önmagában nem lehet az egyensúlyjavítás hatékony eszköze."*

Napjainkban azonban nemcsak a túlkeresleti állapot felszámolása a jellemző, hanem a jövedelemvisszaszívó hatás. Ennek következménye az infláció ütemének felgyorsulása, az ár- és bérspirál megjelenése lehet.

Ez ma már olyan jelenség, amely a gazdaságban több irracionalitást vet fel, s gondok forrása. Pedig az infláció jövedelem-átcsoportosító hatása felszínre hozhatná a gazdaság aránytalanságait és esélyt adhatna azok mérséklésére is. Hogy valóban ki tudjuk használni az infláció ilyen pozitív hatásait is, több kérdésre világos választ kell adnunk.

A VEZÉRLÉS IGÉNYE ÉS LEHETŐSÉGE

A szocialista gazdaságban az infláció olyan kompromisszum, amely akkor lehet indokolt, ha az egyensúlyi problémák más eszközökkel nem oldhatók meg, a szükséges hatékonyságú javulás ugyanis „forradalmi" gyorsasággal nem várható. Ekkor is az a cél,

* *Szalkai István:* A valutaleértékelés szerepe a fizetési mérleg kiegyensúlyozásában. Külgazdaság, 1980. 7. sz.

hogy a szükséges áremelkedések a teljesítménykövetelmények növelését szolgálják, az árak emelkedésében nagy szerepet játszó fedezetlen vásárlóerő-kibocsátás mérséklődjön, tehát a fizetőképes kereslet kiegészítését szolgáló kínálati szerkezet javuljon, csökkenjen az állami költségvetés „túlterhelése", mérséklődjön a termelésbe bevont erőforrások észszerűtlen felhasználása. Ezért bizonyos időszakban a politika alkalmas lehet a fogyasztói szerkezet korszerűsítésére, takarékos fogyasztási szokások kialakítására, a gazdasági tisztánlátás javítására, tehát a termelői és a fogyasztói árak között kétszintűség erősítésére, a vállalkozási kedv fellendítésére, a külgazdasági egyensúlyt javító tevékenységek ösztönzésére, a minőség javítására.

Ehhez azonban jól kell ismerni a hazai infláció természetrajzát. Csupán a kibocsátott vásárlóerőt visszaszívó infláció a gazdasági szerkezetet alapvetően nem módosíthatja, nem szolgálhatja az arányok szükséges javítását. „A szellem kiszabadulhat a palackból", és az infláció a teljesítmények visszatartására, a fejlesztés helyett az azonnali felhasználásra stb. ösztönözhet, tehát önerősítő folyamattá válhat. Nem ösztönöz a racionális megtakarításra, hanem az eladósodást helyezi előtérbe.

A nemzetközi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy az infláció vezérlésének módszerei kiforratlanok. Még nem ismerjük azt az optimum pontot sem, amelyen túl az áremelkedési folyamatok már nem engedhetők meg. De az sem ismert, hogy miként lehetne az árak és a bérek befagyasztása helyett más módszert alkalmazni a szabályozásra. Pedig a befagyasztás csupán tüneti kezelés, amely az inflációt inflációs nyomással helyettesíti.

A szakirodalomban van olyan vélemény is, hogy az infláció önmaga bizonyítéka annak, hogy a gazdaságpolitika nem képes vezérelni a fő gazdasági folyamatokat, nem tudja kellően szolgálni az arányosság követelményeit, nem tud összhangot teremteni a

pénz- és reálfolyamatok között. Nem kétséges az sem, hogy a gazdasági szabályozás jó néhány eleme önmaga is inflációs effektussal jár. Például a vállalatok nyereségérdekeltségi rendszerében a nyereség állandó emelése a fő tényező, s az is tudott, hogy a nyereségnek gyakran nem a jobb teljesítmény a forrása, hanem a könnyebb ellenállás: az áremelés. Bár sok tapasztalat e véleményt erősíti, mégis úgy vélem, hogy a szocialista állam nem mondhat le az árszínvonal emelkedésének mértékét mérséklő gazdaságpolitika követeléséről. Az is igaz, hogy ennek körvonalai ma még nem kidolgozottak.

Nem kétséges, hogy az infláció vezérlésében nagy szerepe van az árpolitikának. A tervgazdálkodás lehetővé teszi, hogy az árszintváltozást az árak széles körénél az állam meghatározza. Ez – figyelembe véve, hogy a szabad árak sem szakadnak el alapvetően a hatósági áraktól – lehetőséget nyújt arra is, hogy az ármozgások viszonylag szűk keretek között maradjanak. A hatósági árak azonban az elmúlt években nem fékezték az áremelkedést, hanem annak egyik felhajtó tényezői voltak. Bár a szándékok mindig az egyensúlyi viszonyokat tükrözték – például a szükséges és valós kétszintűség megteremtését a termelői és fogyasztói árak között, s a fogyasztási javak ártámogatásának mérséklését célozták meg –, mivel nem változott a jövedelemképződés-elvonás rendje, mechanizmusa, nem jött létre igazi piaci kiegyenlítődés, a gyakorlatban önerősítő áremelkedési folyamat alakult ki. Az árváltozások nálunk jelenleg elsősorban követő jellegűek és a már kiáramlott – teljesítményekkel alá nem támasztott – vásárlóerő korrigálását szolgálják. Ebből következik, hogy nem az árak hatnak elsődlegesen a keresletre, hanem a már létrejött jövedelem. Az aránytalanság azonban nem állítható helyre csak utólagosan, ezért fontos feladat, hogy a teljesítményekkel arányosabb vásárlóerő kibocsátása segítse elő az árak és a bérek mozgását. A gazdasági szabályozásnak – a fentieken kívül – az

ár- és monetáris eszközökkel arra kell törekednie, hogy a teljesítménnyel nem arányos jövedelmek képződését ott gátolja, ahol azok keletkeznek, s ne csupán a megteremtődött „híg" jövedelem vásárlóerejét kívánja utólagosan korrigálni.

A tapasztalatok azt is mutatják, hogy az árrendszer fejlesztése, a gazdasági realitásokkal összhangban levő versenyárak kialakulása is bizonyos mérvű inflációt okoz. Ez az átmenet időszakában különösen érvényesül. Eddigi árreformjaink egy ízben sem eredményezték az árak lefelé történő átlagos elmozdulását.

A külföldi források bevonásával átmenetileg mérsékelni lehetne az inflációt. (Nálunk erre a lehetőségek korlátozottak, mivel a korábban felvett hiteleket kell törleszteni.) Ezek az eszközök hosszú távon csak akkor válhatnak hatásossá, ha a produktív szférában – nemzetközi mérce szerint is – növelik a teljesítményeket, azaz a népgazdaságban megteremtik megtérülésük feltételeit.

Az inflációellenes gazdaságpolitika fontos része a struktúra korszerűsítése, amely egyaránt vonatkozik a gyártmányokra és a gyártási technológiára. A struktúra átalakításhoz azonban pénz és import kell. A külgazdasági egyensúly helyreállításának szorításában ezek a struktúra átalakító elképzelések fejlesztési forrás hiányában késnek, elodázódnak. Ez pedig a teljesítménynövelést korlátozza még akkor is, ha különböző takarékossági és egyéb intézkedésekkel kívánjuk e hatást mérsékelni. Így a strukturális megkötöttségek, a cserearányromlás állandósító tényezőivé válnak olyan népgazdasági veszteségforrások, amelyek szükségszerűen inflációba torkollnak.

Az infláció befolyásolásában fontos szerepe van a ciklikus mozgásokat jól követő konjunktúrapolitikának és az ehhez szükséges manőverezési tartalékoknak, valamint eszközrendszernek. A konjunktúrapolitika hazánkban még igazából nem bontakozott ki, még „gazdája" sincs.

A világ legtöbb országában az infláció elleni harc egyik fő területe a pénzmennyiség szabályozása, a monetáris politika eszközeinek mozgósítása. Nálunk a monetáris politika eszközei az adott körülmények között igen szerény hatásúak, amit a tőkeáramlás alacsony színvonala jól példáz. Nem kétséges, hogy ez irányba a továbblépés sürgető. Ugyancsak növelni kell a költségvetési politika hatóerejét az inflációt érlelő tényezők visszaszorításában. A költségvetési kiadások a termelői és fogyasztói szférában csökkenthetőek, de a társadalmi szférában nem. A költségvetés adóstruktúrája már változtatásra érett, mert a jelen szerkezetben alig tud már úgy „visszavonulni" a produktív szférából, hogy az ne okozzon teljesítményromlást, tehát a kívánatostól eltérő következményt.

Végül az inflációs folyamat irányításában, befolyásolásában nemcsak a szabályozás, a piaci mechanizmusok játszanak szerepet, hanem az operatív állami beavatkozások is. Ezekkel azonban csínján kell bánni, mert ha teljesítményekkel alá nem támasztott jövedelmek képződését tartósan lehetővé teszik, beépülnek az újratermelési folyamatba, akkor az eredeti szándékukkal ellentétes eredményt értünk el.

EGYÜTTÉLNI

Vannak olyan vélemények, amelyek szerint az infláció és a gazdasági növekedés a modern gazdasági fejlődésben összetartozóak. E tétel egyértelműen nem bizonyítható. Az viszont valószínűnek látszik, hogy a következő pár évben a magyar népgazdaságban sem lehet elkerülni a nagyobb mértékű áremelkedéseket. E kényszerű helyzetet társadalmunknak el kell fogadnia, mert úgy tűnik, hogy nincs más módszer vagy eszköz a gazdasági egyensúly helyreállítására. Az inflációt tehát – sajnos – annál elkerülhetet-

lenebbnek kell minősíteni, minél kevésbé javul a gazdaságunk teljesítőképessége. Ez más szóval azt is jelenti, hogy meg kell tanulnunk együttélni az inflációval, még akkor is, ha azt nem tekintjük egy életre szóló „házasságnak". Az együttéléshez tartozik, hogy a gazdaságban olyan mechanizmusokat és eszközöket kell érvényesíteni, amelyek megfelelnek az emelkedő árak kialakította új helyzetnek.

A lakosság ezt az „együttélést" nehezen tudja elfogadni, még akkor is, ha a gazdaságpolitikai agitáció sokrétűen bizonyítja, hogy ez a „kisebbik rossz", amellyel gondjaink egy része megoldható, legalábbis áthidalható. Az emberek többsége védtelennek érzi magát az áremelkedéssel szemben, különösen egy olyan periódusban, amikor a reáljövedelmek csökkentek. Az is sérti a dolgozók igazságérzetét, hogy az áremelkedések nagyobb teret adnak az ügyeskedésre, a spekulációra és a jogtalan jövedelemszerzésre.

Az infláció ténye a szociálpolitikát nagy erőpróba elé állítja. Nem vonható kétségbe, hogy mindazok, akik még vagy már nem dolgoznak, az inflációval szemben alig tudnak védekezni. Ezek számára társadalmunknak érthetően biztosítani kell a létfenntartásukhoz szükséges javak megszerzését. Ez felveti annak szükségességét, hogy a nyugdíjakat, szociális segélyeket stb. valorizálják, s így tartsák szinten. Tisztában kell lenni azzal is, hogy a jövedelmek nagyobb differenciálódása mellett módosítani kell az adózást, s így fedezetet teremteni a nagyobb szociális terhek finanszírozásához. Nem kétséges, hogy a társadalom egyes rétegeinek viszonylagos lemaradása átmenetileg így is elkerülhetetlen.

Az emelkedő árakkal való együttélést érvényesíteni kell a különböző kamatokra, a valutaárfolyamokra, az adózásra. Hozzá kell szoktatni a termelőket és a fogyasztókat, hogy a változó árak mellett is programozni, tervezni tudják tevékenységüket.

Csak bizonyos mértékig lehet átmenetileg együtt-

élni az inflációval. Ha az infláció állandósul és nagymértékűvé válik, akkor a várható áremelkedés olyan spekulatív tényezővé válik, amely végső soron gerjesztő hatást hoz létre, s a ténylegesen kialakuló árak túlhaladják a korábbi változásokat. Ez pedig deformálja a termelők és fogyasztók piaci magatartását és érdekeltségét.

A gazdasági reform továbbfejlesztésének össze kell fonódnia az infláció vezérlésének megoldásával, valamint a stabilizációs politika elemeinek kialakításával. Ez lenne garancia arra, hogy a gyorsuló infláció nem válik társadalmunk életét megkeserítő tartós betegséggé.

ERDŐS TIBOR

LESZORÍTHATÓ-E AZ INFLÁCIÓS RÁTA?*

AZ INFLÁCIÓ OKAI MAGYARORSZÁGON

Az utóbbi, mintegy két és fél évtized gazdasági fejlődésének egyik szembetűnő jellegzetessége, hogy a gazdasági növekedés üteme tendenciálisan lassult, a fogyasztói árszint emelkedése pedig felgyorsult. Az 1960-as években a fogyasztói árakon mért inflációs áremelkedés üteme évi 0,5 százalékot tett ki, az 1970-es évek átlagában 4,5 százalékot, az 1978-at követő években pedig (1978-tól 1984-ig) már 7,5 százalékot. A termelt nemzeti jövedelem emelkedésének évi átlagos üteme viszont ugyanezekben a periódusokban, vagyis 1960-tól 1970-ig, 5,4 százalékos 1970-től 1980-ig 4,5, 1978-tól 1984-ig pedig 1,5 százalékos volt. Így természetes inflációs ellenszernek tűnik a növekedés ütemének felgyorsítása; a dinamikusan bővülő kínálat – ceteris paribus – árcsökkentő tényező, a fokozódó növekedés az összkínálat növekedésének gyorsításán keresztül fékezheti általános árszint emelkedését.** A növekedés felgyorsítása valóban inflációt fékező tényező lehet, mégis vitatható, hogy hazánkban az árszintemelkedés mérséklése egyszerűen a növekedés dinamikusabbá tételén múlik.

* Megjelent a *Társadalmi Szemle* 1985. 5–6. számaiban.

** Lényegében ezt a felfogást képviseli *Zala Júlia* a *Társadalmi Szemle* 1984. 10. számában megjelent „Árszintvédelem – dinamikus gazdaság" című cikkében.

Vannak ellenpéldák, sőt bizonyos körülmények között az összefüggés pontosan fordított. A tőkés országokban az infláció lelassítását sokszor kísérte a növekedés átmeneti megtorpanása: a deflációs politikát követő recessziók példája közismert. De a recesszióktól eltekintve sem mindig igaz, hogy az infláció akkor gyors, ha a növekedés lassú. A japán gazdaság az 1960-as években évi 10 százalékos ütemben bővült, 6 százalékos évi fogyasztóár-növekedéssel. Ezzel szemben a gazdasági növekedés átlagos évi üteme 1981 és 1984 között csak 3,8 százalékos, az árnövekedés üteme pedig évi átlagban 2,3 százalék volt. Itt az infláció leszorítását aligha magyarázhatjuk a növekedés gyorsulásával. Vagy: az OECD-országok* együttes növekedési üteme 1983 óta nem gyorsabb, hanem inkább lassúbb, mint az 1968–1973-as periódusban, mégis: az áremelkedés üteme ma mérsékeltebb, nem pedig az 1968–1973-as időszakban. Más példa: Nyugat-Európában az infláció üteme az 1980-as évek elején lényegesen lassúbb, mint 1973 és 1979 között volt. A növekedés átlagos üteme azonban – a legtöbb országban – ma sem nagyobb, mint 1973–1979-ben. Mindez arra int, hogy az inflációs ráta és a növekedés üteme közti összefüggés csupán nagyon áttételes, az infláció mértékét sok egyéb tényező befolyásolja.

Nálunk a fogyasztói árindex 1983-ban 7,3 százalékkal, 1984-ben 8,3 százalékkal növekedett, a termelt nemzeti jövedelem pedig ezekben az években 0,4, illetve 3 százalékos ütemben bővült. Ezek az adatok sem sejtetik az infláció szoros függését a növekedés ütemétől. Ha az összefüggés közvetlen volna, nem lennék még mérsékelten sem optimista az infláció várható alakulásával kapcsolatosan. A gazdaság erőteljesebb élénkülésére ugyanis egyelőre nem számíthatunk. A külső egyensúly megszilárdítása

* Az OECD – Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete.

csak a gazdaság mérsékelt megélénkülését teszi lehetővé. A tőlünk nem függő külső feltételek számunkra nagyon kedvező javulása lenne szükséges ahhoz, hogy a növekedés üteme jelentősebben felgyorsuljon. De úgy gondolom, mégis reális lehetőség van az inflációs ráta leszorítására. Ennek megértése végett hasznos lenne az inflációs folyamatot szabályozó mélyebb összefüggéseket alaposan elemezni. Mivel erre egy cikk keretei nem nyújtanak lehetőséget, megelégszem a hazai áremelkedésben eddig szerepet játszó tényezők ismertetésével. Ez adja meg a kulcsot a hazai inflációs ráta leszorításának megértéséhez.

A lakossági pénzjövedelmek alakulása

Ha az infláció alakulását a fogyasztói árindex változásán mérjük – ez a legjobb megközelítés –, akkor a lakossági pénzjövedelmek és a fogyasztási cikkek szembeállításából kell kiindulni. Az a fontos, hogy a fogyasztási cikkek termelése és kínálata, illetve a lakossági pénzjövedelmek egymáshoz viszonyítva évről évre hogyan alakulnak. A lakosság pénzjövedelmein belül a legnagyobb tétel a béreké és a fizetéseké. Eddig a lakossági pénzjövedelmek rendszerint gyorsabban nőttek, mint a bérek és a fizetések, például azért, mert a nyugdíjak összege – a nyugdíjasok átrétegződése miatt – és a családi pótlék a béreknél és fizetéseknél gyorsabban emelkedett. A továbbiakban az egyszerűség kedvéért a lakossági pénzjövedelmek növekedését a bérekével és fizetésekével azonosnak vesszük – a két fogalmat gyakran felváltva használjuk –, és így azt mondhatjuk: a fogyasztói árindex alakulása attól függ, hogy a nominális bérek és fizetések, vagyis a pénzbérek összege milyen ütemben változik a fogyasztási cikkek termeléséhez és kínálatához képest. Ha a fogyasztási cikkek aránya a nemzeti jövedelmen belül változatlan – és ha egyéb, a következő pontokban tárgyalandó más tényezőktől

eltekintünk –, akkor a fogyasztói árindex alakulása jórészt úgy érthető meg, ha a bérek és fizetések változását a termelés változásához viszonyítjuk. Vagyis első megközelítésben az inflációs ráta attól függ, hogy a bérek és fizetések növekedése milyen mértékben haladja meg a termelés bővülését.

Az 1960-as években a bérek és fizetések összege (nem az átlagbérekről, hanem az összes, a létszám változásától is függő kifizetett bérről, illetve lakossági pénzjövedelemről van szó) a termeléssel csaknem azonos ütemben nőtt. Ebből máris érthető, hogy a mintegy 6 százalékos ütemben növekvő bérösszeg ellenére a fogyasztói árindex miért nőtt évente 0,5 százalékkal. A bérek és fizetések évi növekedési üteme 1978 után sem volt kisebb 5–6 százaléknál, de a termelés dinamikája évi 1,5 százalékra csökkent. Részben ez a magyarázata annak, hogy az inflációnak fel kellett gyorsulnia, ami egyúttal igazolni látszik azt a felfogást, hogy a növekedés dinamikájától függ az inflációs ráta.

Valóban: a nominális bérek és fizetések adott ütemű növekedése esetén és az eddig adott feltételek mellett annál kisebb az inflációs ráta, minél gyorsabb a gazdasági növekedés üteme. De mondhatjuk így is: adott növekedési ütem esetén a kifizetett nominális bérek és fizetések növekedésének felgyorsulása vagy lassulása növeli vagy csökkenti az inflációs rátát. Vagyis most éppen azt hangsúlyozzuk, hogy az inflációs ráta nem egyedül a gazdaság növekedési dinamikájától függ. Ha a nominális bérek és fizetések ütemét a gazdasági növekedés ütemével együtt lassítottuk volna, az áremelkedésnek nem kellett volna felgyorsulnia. Ezt azonban bizonyos megfontolások miatt – később erre visszatérek – nem tettük. A nominális bérnövekedés ütemének fenntartása az adott feltételek mellett – a gazdasági növekedés lelassulásával együtt – 1979 eleje óta máris mintegy 4,5 százalékos ütemű inflációt magyaráz meg.

A belső felhasználás arányának változása

Az inflációs ráta alakulását erőteljesen befolyásolta a nemzeti jövedelmen belül a belső felhasználás arányának a változása. Mivel mind az export, mind az import eléri a nemzeti jövedelemnek mintegy 50 százalékát, az exportnál gyorsabban bővülő import vagy az importnál gyorsabban növekvő export a nemzeti jövedelem belső felhasználásának változását, annak ütemét lényegesen eltérítheti a nemzeti jövedelem belső felhasználásának változásától.* A belső felhasználás jelentősége jóval kisebb lenne, ha az export és az import aránya a nagy országokéhoz hasonló, vagyis sokkal kisebb volna.

Infláció elemzésénél sem elégedhetünk meg csupán a termelt nemzeti jövedelem számbavételével. Az 1973–1978-as időszakban az importvolumen növekedési üteme jóval gyorsabb volt, mint az exporté; évi átlagban 9,5 százalékos, szemben az export 6,1 százalékos évi bővülésével. Emiatt az inflációnak máris mintegy 1,5 százalékkal mérsékeltebbnek kellett lennie ahhoz az áremelkedéshez képest, ami csupán a nominális bérek és fizetések, valamint a termelés egymáshoz viszonyított alakulásából következne. 1978-ig az infláció nem is volt különösebben gyors. Ezzel szemben 1978-tól 1984-ig éppen fordított irányzat érvényesült: az exportvolumen növekedése évi átlagban 5,5 százalékot tett ki, az import volumene viszont csökkent, évi átlagban valamivel több mint 1 százalékkal. Az export- és importvolumen növekedési üteme közötti rés az infláció ütemét jelentősen növelte, a belőle származó inflációs hatás évi átlagban több mint 3 százalékra tehető. Ez a 3 százalék már nem magyarázható egyszerűen az alacsony növekedési dinamikával. A nominális bérek növekedésével együtt a belső

* Ugyanezt mondhatjuk el a végtermék belső felhasználásáról.

felhasználás lemaradása a termelt nemzeti jövedelem emelkedése mögött már 7,5 százalékos inflációs áremelkedéshez vezet; pontosan ekkora volt az 1978–1984-es időszakban az inflációs ráta! Mégsem adtunk ezzel az infláció mértékére kielégítő magyarázatot: léteztek és léteznek még inflációt gyorsító és lassító egyéb tényezők is a magyar gazdaságban.

Az export- és importvolumen eltérő ütemű növekedése kapcsolatban van a külső adósságok állományának változásával, vagyis a külső hitelek felvételével és visszafizetésével, valamint a külső adósságok kamatterhével. Az 1973–1978-as években külső adósságállományunk gyors ütemben nőtt: hitelek felvételével finanszíroztuk az exportvolumen bővülését számottevő mértékben meghaladó importvolumen-növekedést. Az import növekedésének ütemtöbblete miatt adósságállományunk akkor is nőtt volna, ha külkereskedelmi cserearányaink nem estek volna rohamosan. Ez utóbbi miatt azonban a külső adósságállomány gyorsabban nőtt annál, mint ami az import növekedési ütemtöbbletéből következett volna.

Egyelőre – eltekintve a külkereskedelmi cserearányok változásától – azt mondhatjuk, hogy a külső hitelfelvétel mint az importütem-többlet kialakításának eszköze hozzájárulhat az infláció fékezéséhez. De az is figyelembe veendő, hogy

a) a külső hitelfelvétel nem külön árszintváltozást szabályozó tényező – hatása csakis az export és import változásával együtt érthető meg;

b) bonyolító tényező a külső hitelek kamatterhe: ez maga is növelheti a külső adósságállományt. Ilyenkor az adósságállomány növekedését az importnak az exportnál lassúbb növekedése kísérheti, ami az inflációt erősíti (ez volt a helyzet 1978 után néhány éven keresztül);

c) az adósságállomány a külső kamatfizetési kötelezettség mellett akkor csökken, ha már van exporttöbblet, és ez meghaladja a kamatterhek összegét.

Ha az exporttöbblet összege lényegesen nagyobb a kamatterhekénél, az import újból gyorsabban bővíthető az exportnál; ezzel együtt csökkenhet a külső adósságállomány, vagyis az utóbbi csökkentése együtt járhat az infláció fékezésével. Pontosan ilyen helyzet kialakítására számíthatunk 1986-tól kezdve: *ha* az exporttöbblet 1985-ben elég nagy lesz, akkor 1986-tól a külső adósságállomány is csökkenhet, és az infláció üteme is fékezhető az importnak az export feletti ütemtöbblete, illetve a belső felhasználásnak a termeléshez képest nagyobb növekedési üteme miatt (lásd a továbbiakban).

A világpiaci árrobbanás, illetve a külkereskedelmi cserearányok nálunk bekövetkezett romlásának inflációs hatása is a belső felhasználás – és a nominális bérek és fizetések – alakulásával együtt érthető meg. Az árrobbanást – vagyis a kőolaj és egyéb energiahordozók árának hirtelen és drasztikus világpiaci emelkedését – mindenki inflációs tényezőnek tekinti, és ezt a felfogást nincs okunk támadni. Lényeges dolog azonban a következő: a belső felhasználás változásához képest a világpiaci árrobbanásnak semmi külön inflációs hatása nincsen. A könnyebb érthetőség kedvéért feltételezzük, hogy a külkereskedelmi és folyó fizetési mérleg végig kiegyenlített marad, tehát nem bajlódunk a külső hitelfelvétel vagy törlesztés és a külső kamatterhek problémájával. Ha megnő a behozott áruk – például a kőolaj – importára, és az exportárak változatlanok, akkor az adott import mellett többet kell exportálnunk, kisebb lesz a belső felhasználás, mint egyébként lenne. Ha nem igazítjuk a belső felhasználáshoz az összes nominális bérkifizetés nagyságát – ha azt nem fékezzük le –, akkor, ceteris paribus, olyan mértékben nő meg a fogyasztási cikkek árszintje, amilyen arányú volt a pótlólagosan exportált áruk árösszege a hazai piacon maradt áruk korábbi árösszegéhez képest. (A részletek tárgyalásától eltekintek: itt nem változtat a végeredményen annak figyelembevétele, hogy

vannak termelési eszközök, beruházási javak; hogy a pótlólagos export beruházási javakat is tartalmazhat stb.) A lényeg az, hogy csökken vagy relatíve esik a belső felhasználás.

Természetesen az árrobbanásnak van költséghatása. Ha a bérekben igazodás nincs, akkor a termékegységre jutó bérköltség (beszámítva az összes termelést) akkora lesz, mint árrobbanás nélkül lett volna. Nő azonban az energiaköltség – feltételezzük, hogy a drágulóimportáruk energiahordozók – de ez ugyanolyan pontosan illeszkedik be a felemelkedett belső árakba, mint a korábbi energiaköltség a korábbi alacsonyabb árakba. Azaz, ha a bérek és fizetések mindenkori növekedését viszonyítjuk a belső felhasználás változásához, akkor automatikusan megragadjuk a világpiaci árrobbanás folyamatosan érvényre jutó inflációs hatását, annak költséghatását is. Nem szabad a világpiaci árrobbanásnak a belső felhasználásra és a költségekre gyakorolt befolyását összegezni, mert akkor ugyanazt az áremelő hatást kétszer vennénk figyelembe.

Mindebből az is következik, hogy ha a nominális bérek és fizetések növekedését az importárak (importenergia-árak) növekményének összegével mérsékelnénk, akkor az infláció a világpiaci árrobbanás miatt egy parányit sem gyorsulna: amennyivel átlagosan emelkedne az áruk költsége az importenergia megdrágulása miatt, annyival mérséklődne a nominális bérek és fizetések növekedésének lassulása következtében. (Természetesen az árarányok lényegesen megváltoznának.) A bérek és fizetések, illetve a belső felhasználás szembeállításával tehát egyszerre többféle tényező hatását tudjuk megragadni.

A beruházások arányváltozása

A belső felhasználás alakulásának vizsgálatakor a végtermék (GDP) vagy a nemzeti jövedelem felhasználását elemezzük. A belső felhasználás egyik része

lakossági és közületi fogyasztás, a másik része felhalmozás. (Az utóbbi a végtermék felhasználása esetén bruttó felhalmozást jelent, ami tartalmazza a bruttó beruházásokat – pótlást és bővítést – és a készletnövelést. A nemzeti jövedelem felhasználását vizsgálva a felhalmozás nem más, mint nettó beruházás plusz készletnövelés.) Érthető, hogy a bérek és fizetések (illetve a lakossági pénzjövedelmek) növekedését helyesebb a belső felhasználáson belül a lakossági fogyasztás növekedéséhez viszonyítani: a bérek és fizetések csupán a nemzeti jövedelemnek a felhalmozással csökkentett része iránt támasztanak keresletet.* Ezért az inflációs ráta érzékelhető mértékben függ attól, hogy a felhalmozás aránya (vagy a végtermék vizsgálata esetén a bruttó felhalmozási ráta) milyen irányban változik.

A felhalmozási ráta emelkedése – egyéb tényezőket adottnak véve – az infláció ütemét növeli, süllyedése pedig az áremelkedés ütemét (a fogyasztói árak növekedését) mérsékli. A belső felhasználás növekedése 1973-tól 1978-ig nem volt lassú, sőt 1977-ben és 1978-ban kifejezetten gyors volt. Mégis, az inflációs ráta a korábbi évekhez képest viszonylag magas volt – például 1978-ban 4,8 százalék –, s ebben szerepet játszott a beruházási ráta erőteljes emelkedése, illetve ezzel együtt az, hogy mind a bruttó, mind a nettó felhalmozás növekedési üteme többszörösen túlhaladta a lakossági fogyasztását. Megfordítva: 1979-től kezdve a belföldi felhasználás visszaesett, de ez alapjában véve a bruttó és nettó felhalmozás visszaszorítása útján történt, a lakossági fogyasztás nem csökkent: enélkül az infláció üteme 1979 óta meghaladta volna az átlagos évi 7,5 százalékot.

* A gondolat Erdős Pétertől származik. (Lásd *Erdős Péter:* Adalékok a mai tőkés pénz, a konjunktúraingadozások és a gazdasági válságok elméletéhez. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1968.)

Hatósági áremelés és a keresetek nominális növekedése

Hiba volna azt állítani, hogy az árak csupán passzív módon alkalmazkodnak a belső felhasználás – ezen belül a lakossági fogyasztás –, valamint a bérek és fizetések egymáshoz viszonyított változásához. A hatósági áremelések esetében – amelyeket az utóbbi években nagyobbrészt az év első hónapjában hoztak nyilvánosságra – a kiindulás az árak oldaláról történik, legalábbis az árak bizonyos körében. Kérdés, hogy a központi áremelő intézkedések hogyan illeszthetők be az eddig ismertetett modellbe, amelyben centrális helye van a belső felhasználás, valamint a nominális bérek és fizetések relatív változásának.

Az alapvető összefüggések nem módosulnak. Ha adottnak vesszük a bérek és fizetések – illetőleg a lakossági pénzjövedelmek – növekedésének, valamint a belső felhasználás emelkedésének ütemét, akkor a meghatározott árucsoportokra kiterjedő központi áremelés inkább csak az árszerkezet megváltozását okozza, nem pedig az általános fogyasztási árszínvonal felgyorsulását. Ha például valamely évben a belső fogyasztás növekedése 2 százalékos, a bérek és fizetések nominális növekedése 8 százalékos, és ha maguk a központi áremelések az általános fogyasztói árindexet 3 százalékkal emelik, akkor a szabadáras cikkek áremelkedése megközelítő pontossággal szintén 3 százalékos mértékben növeli a fogyasztói árszintet; a 8 százalékos lakossági pénzjövedelem-növekedés és 2 százalékos belső felhasználás változatlan felhalmozási ráta esetén mintegy 6 százalékos fogyasztóiárszint-növekedést hoz. Vagyis ekkor a központi áremelés inkább azt szabja meg, hogy az összes, 6 százalékos áremelkedésből mennyi lehet a szabadárak növekedésének a részesedése. Most is alapvető jelentőségű marad a belső felhasználás és a lakossági pénzjövedelem-növekedés egymáshoz viszonyított változása. Ámde a központi áremelés

mégiscsak felgyorsíthatja, és rendszerint fel is gyorsítja az inflációs áremelkedést.

a) Ilyenkor megerősödik a nominális bérek és fizetések növelésére irányuló nyomás a bérből élők részéről, aminek a vállalatok bizonyos mértékig mindenképpen engednek. Ha felgyorsul a nominális bérnövekedés, ez adott ütemű és megosztású belső felhasználás-növekedés esetén az inflációt gyorsítja.

b) A szabadáras cikkek árát a termelők igyekeznek a megszokott mértékben növelni. Ha a nominális bérek és fizetések növekedési üteme adott és a hatósági áremelések a nominális vásárlóerő-növekménynek a korábbi évekhez képest nagyobb részét már felszívták, akkor a szabadáras cikkek árának növelése a termelés növelését fékezi le. Lassúbb lesz a termelés és a belső felhasználás emelkedése. Ez adott nominális lakossági vásárlóerő-növekedés mellett a korábbinál magasabb inflációs rátát eredményez.

c) Nagyobb arányú központi áremelés esetén – melynek célja lehet az árarányok jobb igazítása a ráfordításarányokhoz – a gazdaságirányítás megkönnyítheti a nominális keresetek növekedését. (Például a szabályozókat úgy alakítja, hogy a vállalatok a béreket könnyebben emelhetik, a költségvetési bérkifizetéseket is gyorsabban növelik a szokottnál stb.)

Akár így, akár úgy, a központi áremelés nagy valószínűséggel gyorsítja az inflációt. Azt azonban nem mondhatjuk, hogy emiatt az infláció olyan mértékben gyorsul fel, amilyen mértékű az árintézkedés számított közvetlen hatása a fogyasztói árindexre. Ennél az infláció tényleges felgyorsulása valószínűleg kisebb, de senki sem tudja, hogy mennyivel. Ez az inflációs hatás azonban beilleszthető a már ismert modellbe: a hatósági áremelés miatt vagy lelassul a termelés és a belső felhasználás, vagy felgyorsul a nominális bérnövekedés, vagy egyszerre következik be mind a kettő.

Monopolista pozíció

Az árnövekedés lehet a meghatározó a belső felhasználás és a bérek-fizetések (illetve a lakossági pénzjövedelmek) egymáshoz viszonyított változásával szemben a monopolista pozíción nyugvó áremelkedés esetében is. Nálunk tipikus vállalati piaci pozíció az ipar területén az, hogy egy-egy termékcsoport termelője egy vagy két vállalat. Mivel az importverseny jórészt hiányzik, az egyes vállalatok nyereségnövelésének kézenfekvő eszköze az áremelés. Innen a központi szervek törekvése az indokolatlan áremelés megakadályozására – például az áremelés előzetes bejelentési kötelezettsége, irányhaszonkulcsok megállapítása, a tisztességtelen árról szóló jogszabállyal kapcsolatos előírások bevezetése stb –, ez azonban csak korlátok közt lehet eredményes.

Az általános árszint az eladók monopolista pozíciója alapján is megemelkedhet, vagyis az „eladók piacán", az árszintnövekedés mint aktív tényező befolyásolja a termelés és ezzel együtt a belső felhasználás növekedését a lakossági pénzjövedelmek változásához képest. (Azért lesz lassúbb a termelés és a belső fogyasztás növekedése, mert adott lakossági pénzjövedelem-növekedés mellett a fogyasztói árszint növekszik.) A fogyasztói árszint növekedése tehát nemcsak eredmény, hanem ok is. A lakossági pénzjövedelmek és a belső felhasználás növekedési üteme közti résből azonban nem lehet megállapítani, hogy abban mekkora része van az „eladók piacának". Ez a „rész" annál nagyobb, minél centralizáltabb a vállalati szervezet, minél kisebb a versenyzők száma, minél inkább védett a belső piac az importversenytől. Ma egyetlen olyan ország sincs a világon, amelyben a termelői és fogyasztói árszint változása ne függne valamilyen mértékben a monopolista áremeléstől, de e téren is jelentősek az eltérések az egyes országok közt. Nálunk az „eladók piacától" függő árszintemelkedés komoly probléma.

„Az eladók piacán" az inflációs áremelkedés fékezése nem egyszerű feladat. Ha a nominális bérek és fizetések növekedési ütemét sikerül korlátozni, az inflációs ráta nem csökken azonnal és arányosan. Ha a vállalatok hozzászoktak valamekkora ütemű áremeléshez, azt gyakran folytatják akkor is, ha a nominális keresetek növekedése lelassul. A következmény ilyenkor először a készletek megnövekedése, azután a termelés és a belső felhasználás lelassulása és csak fokozatosan következik be az alkalmazkodás a vállalati árpolitikában. Részben ez magyarázza azt a világszerte tapasztalt jelenséget, hogy a deflációs politika gyakran a termelés átmeneti megtorpanását váltja ki, a gazdaság nem áll át azonnal és zökkenőmentesen egy alacsonyabb inflációs rátával kísért, de korábbi ütemű fejlődési útra. Ezzel az összefüggéssel nekünk is számolnunk kell.

A háztartások, az állami költségvetés és a külkereskedelem egyenlege

Eddig a lakosság béreit és fizetéseit (illetve a velük azonos nagyságúnak vett lakossági pénzjövedelmeket) mindig úgy vettük, hogy azokat folyamatosan és teljes egészükben vásárlásokra fordítják. Valójában mindig van eltérés a lakosság évi vásárlása és évi pénzjövedelme között. Ezt a különbséget foglalja magába a „háztartások megtakarítása", vagyis a lakosság pénzjövedelmének és kiadásainak egyenlege. Ha a háztartások megtakarításának aránya a lakossági pénzjövedelmekhez képest növekszik, vagyis ha a lakosság tényleges vásárlásai lassabban nőnek, mint ahogyan pénzjövedelmük emelkedik, akkor fékeződik az infláció. Megfordítva: a háztartások megtakarításának csökkenő aránya az inflációs áremelkedést gyorsítja. (Ez a tényező ugyanúgy változtatja az inflációs rátát, mint a beruházások arányának változása: mindkettő miatt más lehet az inflációs áremelkedés üteme, mint amekkora egymagából a no-

minális bérek és fizetések, valamint a belső felhasználás egymáshoz viszonyított növekedési üteméből következne.) Nálunk 1978 óta gyorsan csökkent a háztartások megtakarításának aránya, sőt e szféra megtakarítása esetenként el is tűnt (nagyobb volt a háztartások hitelfelvétele, mint a takarékbetétek és a készpénz-megtakarítások növekedése). Ezért 1978 után a háztartási megtakarítások esése hozzájárult az inflációs ráta emelkedéséhez.

Az államháztartásnak (az állami költségvetésnek) is lehet megtakarítása vagy túlköltekezése, sőt a költségvetés gyakorlatilag mindig nullától különböző egyenleggel zárul. A költségvetési megtakarítás bevételi többletet, a költségvetés „negatív megtakarítása" kiadási többletet, deficitet, hiányt jelent. Az irodalom a költségvetés deficitjét mindig az inflációs áremelkedés fontos tényezőjének tekinti. Mégis, itt a költségvetési hiányt nem minősítjük külön inflációs tételnek, olyannak, ami az eddig tárgyalt összefüggéseken túlmenően emelné az inflációs rátát. Nem tagadható a költségvetési deficit inflációs hatása, de ez nem adandó hozzá ahhoz az inflációs rátához, amit például a bérek és fizetések, illetve a lakossági pénzjövedelmek alakulásával kapcsolatban már megragadtunk.

A költségvetési bevételeket meghaladó kiadások növelhetik a bérkifizetések vagy a nyugdíjak összegét, de a lakosság pénzjövedelmeinek tárgyalásánál ezeket már számításba vettük. (Valamely évben a nominális bérek, fizetések összege például azért nőhetett mondjuk 8 százalékkal, mert a költségvetési deficit terhére is növelték a bérkifizetéseket, felemelhették az állami alkalmazottak bérét.) Vagy a költségvetés deficitje is hozzájárulhat az állami pénzzel finanszírozott beruházások növeléséhez. De ezt is megragadjuk akkor, amikor figyelembe vesszük a beruházási ráta alakulását. Ha az utóbbi nő, a lakosság fogyasztása csak lassabban nőhet, mint a belső felhasználás, vagyis adott ütemű nominális

bérnövekedés esetén is megnőhet az inflációs ráta.

Azaz: a költségvetés egyenlege és ennek változása a belső felhasználás és a nominális bérek, illetőleg a lakossági fogyasztás és a lakossági pénzjövedelmek relatív változásának egyik nagyon fontos meghatározó, befolyásoló tényezője. Éppen ezen keresztül van vagy lehet a költségvetésnek inflációs, inflációt mérséklő vagy akár deflációs hatása.

Végül a külkereskedelem sincs – gyakorlatilag egyetlen évben sem – pontosan egyensúlyban: vagy többlettel vagy deficittel zárul. (Most a külkereskedelmi mérlegbe beszámítjuk a láthatatlan exportot és importot is, de nem vesszük figyelembe a külföldre fizetett kamatot, amelyről már korábban szó volt.) A külkereskedelmi mérleg többlete is inflációs tényező, mert a többlet erejéig a belföldi nominális vásárlóerőhöz külső vásárlóerő is járul. (E probléma vizsgálatára a monetáris tényezőket taglalva még visszatérünk.)

Döntő fontosságú, hogy az egyenlegek – a háztartásoké, a költségvetésé és a külkereskedelemé egyaránt – akár pozitív, akár negatív előjelűek is lehetnek. Eszerint mindegyiknek lehet inflációs vagy deflációs hatása is. Ezek az egyenlegek azonban hatásukban kiegyenlíthetik egymást, például a külkereskedelmi mérleg deficitjét – ami deflációs hatású – ellensúlyozhatja a költségvetés deficitje, ami inflációs hatású. Vagy a deficites költségvetés inflációs hatását kompenzálhatja a lakossági megtakarítások deflációs hatása stb. Részben ez a magyarázata annak, hogy a költségvetés deficitjét nem kíséri mindig az infláció felgyorsulása; ha a külkereskedelmi mérleg is deficites, még nagyarányú költségvetési hiány mellett is stabil maradhat a fogyasztói árszint. Paradox módon olyan helyzetek is kialakulhatnak, amikor éppen a kiegyensúlyozott költségvetés okozna komoly gazdasági zavarokat. A költségvetés egyenlegét tehát sohasem helyes önmagában,

a külkereskedelemtől vagy a lakossági megtakarításoktól elválasztva vizsgálni. Nálunk 1974-től kezdve nagyarányú külkereskedelmi deficit alakult ki, s ezt a költségvetés deficitje kísérte. A külkereskedelem, a költségvetés, valamint a háztartások megtakarításainak egyenlege az 1970-es évek közepétől kezdve együttesen valamelyest inflációs hatású volt, de az infláció tényleges ütemét nem ezzel, hanem főként a korábban tárgyalt tényezőkkel magyarázhatjuk. (Például az 1978 utáni inflációban sokkal nagyobb súlya volt az import volumenénél gyorsabban növekvő exportvolumennek – amit a nominális bérek növekedése kísért –, mint a háztartási, a költségvetési és a külkereskedelmi egyenleg együttes hatásának.)

Külön jelentősége van annak, hogy mind a háztartások, mind a költségvetés és a külkereskedelem egyenlege közvetlenül befolyásolja a vállalatoknak az adók levonása utáni nettó profitját. A háztartások túlköltekezése, az állami költségvetés deficitje és a külkereskedelmi mérleg többlete az összegével egyenlő értékben növeli a vállalati profitot. Vagyis ez a három egyenleg lehetőséget ad a vállalatok számára az árak növelésére – ez máris inflációs áremelkedést jelent –, az így bekövetkezett árnövelés pedig lehetővé teszi a vállalati adózás utáni profitok emelését. Az utóbbi a következő időben megkönnyíti a vállalatok számára a beruházási ráta további növelését: mert van pénzük, nem kényszerülnek a beruházások növelése érdekében hitelt felvenni.

A növekvő beruházási ráta a lakossági fogyasztás hányadának visszaszorításán keresztül a későbbiekben felgyorsíthatja az inflációt. (A beruházási ráta növekedése tehát összefüggésben lehet a költségvetés vagy a külkereskedelem egyenlegével.) Ám most is hangsúlyozni kell, hogy a lakossági fogyasztás és a lakossági pénzjövedelmek szembeállításával ezt az inflációs hatást is számításba vesszük.

A vállalati szféra áremelése és a realizált profit közötti összefüggés megállapításakor ügyelni kell a

következőkre: igaz ugyan, hogy az adózás utáni vállalati profitok most említett megnövekedését rendszerint az árak külön emelkedése kíséri, de nem igaz, hogy az árak egyszerű emelése növeli az adózás utáni realizált profitot a vállalati szektor egésze számára. Ahhoz, hogy az áremelés a realizált profitot is növelhesse, pótlólagos kereslet is kell; éppen ezt biztosítja a költségvetés deficitje, a külkereskedelmi mérleg többlete vagy a háztartások túlköltekezése.*

Összegezve: a profit növekedését gyakran áremelés kíséri, de az áremelés egymagában nem elég a vállalati szektor profitjának emeléséhez.**

Az adóterhek változása

Az állami költségvetés akkor is inflációs hatású lehet, ha folyamatosan egyensúlyban van, de a vállalatokat terhelő adók növekvő irányzatúak. (Ha új adókat vetnek ki, vagy ha a meglevő adók kulcsát növelik.) Az eladók piacán működő vállalatok gyakran képesek a növekvő adókat a végső fogyasztókra áthárítani áremelés után. (Ez a monopolista pozícióban levő vállalatok áremelési törekvésének külön késztető ereje.) Ha az adóterhek nőnek, emelkedhet a költségvetési bevételek és kiadások aránya a GDP-hez vagy a

* A finomabb elemzés azt mutatná meg, hogy az áremelés az előző évhez képest a profit növelését eredményezi akkor is, ha a külkereskedelmi mérleg javul, a költségvetés egyensúlyi helyzete romlik, és a háztartások megtakarítása csökken a megelőző évhez viszonyítva.

** Ez egyúttal példa arra, hogy a mikroösszefüggéseket, jelen esetben az egyes vállalatok profitját szabályozó tényezőket, nem helyes a makro-, a népgazdasági összefüggésekre kivetíteni. Erre sok más közgazdászhoz hasonlóan Zala Júlia sem ügyel, aki az „Árszintvédelem – dinamikus gazdaság" című cikkében több helyen is hivatkozik arra, hogy az árszintemelkedés növeli a vállalatok – az összes vállalat – nyereségét. Ezért mondja, hogy az „árszint növelése járulékos pénzben kiáramló keresletet jelent". (*Társadalmi Szemle,* 1984. 10. sz. 37. old.)

nemzeti jövedelemhez képest, de ez nem szükségszerűen bekövetkező változás. Ha az adóterhek növekedése áremelkedést vált ki, a nemzeti jövedelem pénzben kifejezett összege is nő, s ezért nem biztos, hogy a költségvetési bevételekkel együtt azok nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya is emelkedik.

Nálunk az adóterhek növekedése biztosan hozzájárult az inflációs áremelkedéshez, időnként ugyanis a gazdaságirányítás fokozott adóztatással törekedett a vállalati szektor profitját a kívánt keretek közt tartani (különösen 1979 óta, a restrikciós időszakban). Noha az adóterhek növekedésének inflációs hatását önmagában kimutatni nem lehet, bizonyos, hogy a növekvő adóterhek nélkül a hazai inflációs folyamat sem érthető meg hiánytalanul. Ennek hatását azonban automatikusan számításba vesszük akkor, amikor a lakossági pénzjövedelmek növekedését szembeállítjuk a belső felhasználás bővülésével.

Monetáris tényezők

A közgazdasági irodalom az inflációt mindig összekapcsolja az áruforgalom növekedési ütemét meghaladó mértékű pénzkibocsátással. (Azzal a kérdéssel, hogy az infláció kibontakozásához szükséges-e az áruforgalom volumennövekedését meghaladó ütemű pénznövekedés, vagy ehhez elegendő-e az áruforgalommal egyenlő ütemben növekvő pénzmennyiség, itt nem foglalkozunk.) Eddig a pénzkibocsátás, illetve pénzforgalom növekedésének problematikáját nem érintettük, de természetesen a kérdésnek nálunk is megvan a pénzforgalmi oldala. A pénz forgási sebességét adottnak véve juthatunk olyan megállapításra: ha a Nemzeti Bank a pénzforgalmat csak olyan ütemben engedte volna növekedni, amilyen ütemben a belső áruforgalom volumene bővült, az általános árszint – ezen belül a fogyasztói árszint – nem emelkedett volna, vagy csak nagyon alacsony ütemű árszintemelkedés következett volna be. Ezzel

együtt azonban azt is tudni kell, hogy a lakossági pénzjövedelmek sem nőttek volna gyorsabban a belső felhasználásnál, legfeljebb a lakossági fogyasztás ütemét haladhatták volna meg, de akkor is aránylag csekély mértékben.

Ebből rögtön adódik az a következtetés, hogy a Nemzeti Bank nem tartotta magát ahhoz a szabályhoz, hogy a monetáris egyensúly biztosítása (az árszint stabilitásának garantálása) érdekében a pénzforgalmat ne engedje gyorsabban bővülni a belső áruforgalom volumenéhez képest. A bank a monetáris egyensúly szempontjait a gazdaság hitelellátásának szempontjai alá rendelte: annyi pénzt bocsátott forgalomba, amennyi a nominális vásárlóerő tényleges növekedéséhez – egyebek közt a nominális bérek és fizetések növekedéséhez, a nominális beruházási vásárlóerő bővüléséhez vagy a költségvetés hitelszükségletének kielégítéséhez – szükséges volt.

Az összes nominális vásárlóerő és a pénzforgalom között (a forgási sebességet végig adottnak veszem) mindenféleképpen alkalmazkodásnak kell lennie, amely kétféle irányú lehet. Alkalmazkodhat a pénzforgalom a nominális vásárlóerő változásához. Ekkor a szabályszerűséget az általános árszint alakulásába a bérek és fizetések szabályozása, a költségvetési bevételek és kiadások alakítása stb. viszi be. Ez a fajta alkalmazkodás jutott érvényre nálunk; hazánkban eddig a pénzforgalom és a pénzmennyiség alakulása inkább passzív következmény volt. Az alkalmazkodás azonban lehet fordított irányú is. Ha a pénzforgalom – és a pénzmennyiség – növekedési ütemét a termelés, illetve a belső felhasználás növekedési üteméhez „illesztik", akkor a pénzforgalom növekedése felső korlátot állít a nominális vásárlóerő növekedése számára. Ehhez kell igazodnia a nominális bérek és fizetések növekedésének is; az utóbbi minősül lényegében passzív következménynek.

A nominális vásárlóerő ilyen felülről történő szabályozásának azonban egy sereg előfeltétele van

(például a jelenlegitől eltérő bankrendszer, a vállalatok költségérzékenységén és profitérdekeltségén nyugvó gazdasági mechanizmus, kifinomult monetáris hitel- és kamatpolitikai eszköztár, a jelenleginél sokkal egyszerűbb és a vállalatok profitérdekeltségét nem keresztező adórendszer, az árszint stabilizálását egyik alapvető célként kezelő gazdaságpolitika). Csak külön cikkben lehetne érdemben tárgyalni azt, hogy a Nemzeti Bank miért nem rendelhette a monetáris egyensúly szempontjai alá a gazdaság hitelellátásának szempontjait. Itt meg kell elégednünk azzal a megállapítással, hogy a bank a forgalom pénzellátásának feladatát teljesítve teret engedett annak az inflációs áremelkedésnek, amely az előbbiekben tárgyalt inflációs tényezőkből következett.

Tulajdonképpen a monetáris tényezők sorába tartozik a külkereskedelmi mérleg aktívuma vagy passzívuma is. Ha a külkereskedelmi mérleg aktív – külső kamatterhektől eltekintve –, valuta áramlik be az országba, amelynek hazai pénzre való beváltása a forgalomba kerülő pénz mennyiségét gyarapítja. Ez nem más, mint a pénzkibocsátás speciális esete. A külkereskedelmi aktívum a belső pénzforgalmat olyan jelentősen befolyásolhatja, hogy miatta a tőkés országok nemzeti bankjai gyakran kiegyensúlyozó pénzügyi műveletet hajtanak végre: állami értékpapírokat adnak el a pénzforgalom csökkentése érdekében. Nálunk a monetáris eszköztárnak ez az eleme hiányzik: az egyensúlyt inkább költségvetési eszközökkel igyekszik az állam szabályozni, s ennek keretében az adózásnak van döntő szerepe. Ez azonban a gazdaság működését nagyon megzavarhatja.

Ugyancsak a monetáris politika eszköztárával van kapcsolatban a valutaárfolyam alakítása. A hazai valuta leértékelését a világon mindenütt az inflációs tényezők között tárgyalják. Mindenütt, ahol a piaci tényezőknek van közvetlen hatása a külkereskedelem alakulására, a saját valuta leértékelése exportösztönző és importkorlátozó tényező: javítja a külkereskedelmi

mérleget, növeli a forgalomba kerülő pénz mennyiségét, s ezért legalábbis megkönnyíti az infláció felgyorsulását. Az inflációs ráta növekedését pedig nagyon valószínűvé teszi az importáraknak a saját valuta leértékelése miatti növekedése, továbbá az export gyorsuló bővülése az importhoz képest. (Lásd a belső felhasználás alakulásával kapcsolatos korábbi fejtegetéseket.)

Nálunk a „kompetitív árképzés" a leértékelés áremelő hatását a tőkés országokban érvényesülő ármechanizmusnál is közvetlenebbé tette. Az anyag- és energiaimport körében, továbbá a kompetitív árak területén a forint leértékelése azonnal, a leértékelés arányában felnyomja a termelői árat, ami erős nyomást gyakorol a fogyasztói árakra is. Ez történt az utóbbi években, amikor is a dollárral szemben erőteljes – a konvertibilis valuták összességével szemben mérsékeltebb – leértékelő politikát folytattunk. (Persze a leértékelés az egész termelői árszintet nem növelte egy az egyhez arányban; az áruk tekintélyes hányada ugyanis nem tartozott a kompetitív árképzés körébe.)

A leértékelésnek tehát része volt az utóbbi évek inflációs folyamatában. Az exporttöbblet és a hazai valuta leértékelése úgy jut érvényre a fogyasztói árak emelkedésében, hogy megnövekszik a rés a nominális bérek és fizetések, valamint a belső felhasználás között. Ez növekvő exporttöbblet esetében kézenfekvő következmény. A leértékelés pedig – adott nominális bérnövekedés esetén – a növekvő belső árak miatt visszafogja a termelést és így a belső felhasználást; esetleg a külső eladási árak csökkentésére is csábít. A romló külkereskedelmi cserearányok kiegyenlített külkereskedelmi mérleg esetén is az importvolumenhez képest gyorsuló exportvolument feltételeznek, ami ugyancsak a belső felhasználásnak a nominális bérekéhez viszonyított lassúbb növekedéséhez vezet.

*

Az eddigiekben kivétel nélkül a hazai gazdaságban érvényesülő inflációs tényezőket elemeztük, s egyikmásik alcím alatt több általános árszintemelő tényezőre is felhívtuk a figyelmet. Ezek közül jó néhány növeli az inflációt a más pontban elemzett tényezőkhöz képest, azaz hatásuk – legalábbis részben – összegződik. Így – mint láttuk – az infláció gyorsabb, ha az exporttöbblet kialakítása esetén a nominális bérek és fizetések változásával nem a belső termelést, hanem a belső felhasználás változását állítjuk szembe. Tovább növeli az inflációs rátát, ha a beruházási ráta nő. Az inflációs ráta az így kijövő értékhez képest is nagyobb lehet, ha a lakosság vásárlása a háztartások megtakarítási hányadának csökkentése következtében gyorsabban nőhet, mint a bérek és fizetések összege. Számos más tényező viszont inkább arra ad magyarázatot, hogy a nominális bérek és fizetések, valamint a belső felhasználás növekedési üteme közti különbség miért akkora, amekkora. (Ilyenek például a hatósági áremelés vagy a monopolista pozíció alapján történő áremelés, a fokozódó adóterhek, a költségvetési deficit vagy annak növekedése, a külső adósságok felvétele vagy visszafizetése, a leértékelés.) Akár így, akár úgy, mindegyiknek inflációs hatása van, és mindegyikre gondolnunk kell. Így érthető meg az infláció eddigi alakulása, de az inflációs ráta leszorításának reális esélye is.

AZ INFLÁCIÓ MÉRSÉKLÉSÉNEK ESÉLYEI A HETEDIK ÖTÉVES TERV IDŐSZAKÁBAN

Az inflációs áremelkedés 1983–1984-ben felgyorsult, 1983-ban 7,3 százalékos, 1984-ben 8,3 százalékos ütemet ért el. Ebben szerepe volt annak, hogy a lakosság pénzjövedelmei gyorsabban nőttek, mint a megelőző években. Először feltételezem, hogy a hetedik ötéves tervidőszakban a lakossági pénzjövedelmek megközelítőleg az utóbbi két évben ta-

pasztalható mértékben emelkednek; 8 százalékos várható lakossági pénzjövedelem-növekedést (később ezt az előfeltevést változtatom) veszek alapul. Kérdés, hogyan alakulhat az inflációs ráta, ha csupán a növekedési kilátásokat és a növekedés folyamatában változó arányokat vesszük figyelembe.

Amikor Zala Júlia arról ír,* hogy szükséges az összes kínálat dinamizálása, az olvasók arra gondolhatnak, hogy a szerző az inflációs ráta leszorítását döntően a növekedés meggyorsításától várja. Cikkében sok olyan megfogalmazás olvasható, amely valószínűsíti, hogy erre helyezi a súlyt. Először én is egyszerűen a növekedés – lehetséges – gyorsulásával számolok.

A gazdasági növekedés és az infláció várható mértéke

A hetedik ötéves tervidőszakban a GDP, illetve a nemzeti jövedelem mintegy évi 3 százalékos növekedési üteme érhető el a terv számításai szerint.** Csak külön cikkben lehetne kielégítően indokolni, hogy miért nem várható ennél gyorsabb növekedés. E helyütt csupán annak megállapítására szorítkozunk, hogy a következő időszakokban a növekedést közvetlenül és főként a külső piac korlátozza, végső soron pedig az, hogy figyelembe véve a népgazdaság jelenlegi szerkezetét és annak a következő években elérhető változását – nemigen várható olyan mértékű

* *Zala Júlia:* Árszintvédelem – dinamikus gazdaság. Társadalmi Szemle, 1984. 10. sz.

** A beruházások alakulását, a termelés, a belső felhasználást végül az export és az import várható növekedési ütemét az Országos Tervhivatal számításaiból veszem át. A Tervhivatalnak a jövőre vonatkozó adatai természetesen több-kevesebb bizonytalansággal értelmezhetők. Mindenesetre megalapozottan állítható, hogy a termelés, de még inkább a belső felhasználás és az import növekedési üteme kedvezőbben alakul majd, mint a hatodik ötéves terv időszakában.

export- és importbővülés, amely ennél az ütemnél gyorsabb növekedést biztosítana. Ez az eset sincs kizárva, ehhez azonban vagy a külső, tőlünk nem függő adottságok nagyon kedvező változása szükséges, vagy pedig a sikeres gazdasági reform alapján olyan mértékben felgyorsuló hatékony szerkezetváltozás, amelyre egyelőre túl nagy optimizmus volna építeni. Ha a 3 százalékos évi átlagos növekedési ütemet szembeállítjuk a 8 százalékos lakossági pénzjövedelem-növekedéssel, akkor közel 5 százalékos inflációs rátát kapunk. Ha pedig a növekedés üteme az 1979 eleje óta kialakult átlagos 1,5 százalékos szinten maradna, akkor mintegy 6,5 százalékos inflációs ráta lenne az eredmény. A növekedés várható gyorsulása tehát az inflációs rátát megközelítőleg 1,5 százalékkal mérsékli.

Ez azonban az összefüggéseknek csak az egyik oldala. Láttuk, hogy a lakossági pénzjövedelmek emelkedését nem a gazdasági növekedés, hanem a belső felhasználás bővülésével kell szembeállítani. Az ezzel kapcsolatosan várható változás legalább akkora jelentőségű, mint a gazdasági növekedés (a GDP növekedési) ütemének emelkedése. A belső felhasználás 1979-től 1984-ig évi átlagban 1 százalékkal csökkent, mert az import volumene évi átlagban 1 százalékkal esett, viszont az exportvolumen mintegy 5–6 százalékkal emelkedett. Ez a belső felhasználás növekedését a termeléséhez képest mintegy 3 százalékkal lejjebb szorította. Ha 1985-ben sikerül a külső kamatterhek nagyságát meghaladó exporttöbbletet elérni, akkor az exportvolumen bővülésének ütemét nem kell szükségképpen az importvolumen növelésének üteme felett tartani azért, hogy a külső adósságok növelését megállítsuk vagy csökkentsük; és a külső adósság csökkenthető még akkor is, ha az import az exporttal egyenlő ütemben nő, vagy ha az import valamivel gyorsabban bővül, mint az export.

Természetesen ez csak akkor igaz, ha a külkeres-

kedelmi cserearányok nem romlanak, vagy legalábbis nem romlanak számottevően.* Az importvolumennek az exporthoz képest gyorsabb növekedésével – a cserearányok lehetséges romlására gondolva – nem számolok, csupán az exporttal egyenlő növekedési ütemével. Ebben az esetben a belső felhasználás a termeléssel (a GDP-vel) egyforma ütemben nőhet. Valószínűleg elérhető az exportvolumen évi 3,5 százalékos bővítése, ami az importvolumen évi 3,5 százalékos növelését tenné lehetővé. (A hosszan tartó importkorlátozás után az import a termelésnél

* A cserearányok alakulása, az export és az import, valamint a belső felhasználás növekedése sokban függ a termelés szerkezetének és hatékonyságának a változásától. Ha tehát a cserearányokat adottnak veszem, akkor tulajdonképpen a hatékonysági tényezőkkel is: a cserearányok romlásának megszűnése jelezheti, hogy a megelőző évhez képest a hatékonyság alakulásában kedvező változás következett be. (Az nem romlik tovább.) Nálunk azonban a hatékonyság javulásától nem várható az inflációs ráta lényeges mérséklődése viszonylag rövid idő alatt. Ugyanakkor a belső felhasználás és az import növekedése – megelőző csökkenésükkel szemben – bekövetkezhet akkor is, ha a hatékonyság nem javul lényegesen. Ha a hetedik ötéves terv időszakában az import és a belső felhasználás alakulásában fordulat következik be – úgy, hogy a csökkenést emelkedés váltja fel – az még nem bizonyítja, hogy a fordulatnak megfelelően javult a hatékonyság is. Az inflációs ráta a következő években nagyrészt attól függ, hogy a belső felhasználás hogyan alakul. Éppen ezért az inflációs rátát nem egyszerűen a hatékonyság változásától teszem függővé. Az inflációs ráta várható nagyságáról a vélemények megoszlanak. Úgy látom, hogy a véleményeltérés alapja nagyrészt az, hogy többen főként a hatékonyság alakulásából vezetik le az inflációs ráta magasságát, s nem fordítanak kellő figyelmet azokra az egyéb tényezőkre, amelyek nálunk az inflációs rátát a következő években befolyásolják. A nemzetközi tapasztalatokat figyelembe véve is igaz: az inflációs ráta nem egyszerűen a hatékonyság színvonalának vagy változásának a függvénye. Az antiinflációs politika eszköztára nem ugyanaz, mint a hatékonyság javításáé.

majdnem biztosan gyorsabban nő, ezért lehet csak 3 százalékos gazdasági növekedésre számítani a 3,5 százalékos export- és importnövekedéssel szemben.) Nem lesz tehát szükségképpen „olló" (ütemkülönbség) az import- és exportnövekedés között. Mivel az olló kinyílása a belső felhasználás növekedését mindeddig évi 3 százalékos ütemben szorította vissza a termelés növekedéséhez képest, annak bezárulása mintegy 3 százalékponttal járulhat hozzá az inflációs ráta leszorításához az 1979–1984-es évekhez viszonyítva; azaz lényegesen nagyobb mértékben, mint a gazdasági növekedés felgyorsulása!

Ez nem azt jelenti, hogy az inflációs ráta a fentebb jelzett 5 százalékos szintről 2 százalékra esik vissza. Az 5 százalékos inflációs rátát úgy kaptuk, hogy eltekintettünk a belső felhasználás ütemének korábbi lemaradásától a termelés növekedési üteme mögött. Az import- és exportütem közötti olló várható bezárulása azt eredményezi, hogy a belső felhasználás növekedése felzárkózik a termelés növekedési üteme mellé. Ebben az esetben már mindegy, hogy mihez viszonyítjuk a nominális bérek és fizetések növekedési ütemét: a termelés vagy a belső felhasználás növekedéséhez.

Ezzel szemben, ha az „olló" a korábbi mértékben fennmaradna, a belső felhasználás bővülési üteme a termelés növekedési ütemének 1,5 százalékpontos emelkedése ellenére is csak 0 százalék körül ingadozna, ami 8 százalékos nominális bérnövekedés esetén mintegy 8 százalékos inflációs rátát eredményezne. Ez a 8 százalékos inflációs ráta eshet le a belső felhasználás ütemének 3 százalékos megemelkedése következtében mintegy 5 százalékra. (Az import- és exportnövekedési olló korábbi mértéke és az előző 1,5 százalékos növekedési ütem fennmaradása esetén az infláció 8 százaléknál magasabb ütemű lenne a lakossági pénzjövedelmek 8 százalékos növekedése mellett.)

A növekedés és az inflációs ráta kapcsolatát to-

vább bonyolítja a bruttó felhalmozási ráta (bruttó beruházási ráta plusz készletképzés) várható növekedése. Míg az 1978-ig terjedő gazdasági növekedés időszakában a túl magasra szökkenő bruttó felhalmozási ráta okozott gondot, addig az 1979 eleje óta tartó restrikció túlságosan alacsonyra szorította a beruházások arányát. Növelni kell a beruházások arányát, ha végre akarjuk hajtani a szükséges szerkezeti átalakítást és technikai fejlesztést vagy az elengedhetetlen infrastrukturális fejlesztéseket. A beruházási ráta növelése akkor is szükséges, ha az ágazatok és a vállalatok közti tőkeáramlás felgyorsul, ha sikerül a tőkéket, beruházási forrásokat jelentős részben kivonni a nem hatékony ágazatokból, s javítani a tőkehatékonyságot.

Nehéz megmondani, hogy a bruttó felhalmozási rátát milyen mértékben lehet és helyes majd megemelni. Az azonban elfogadható, hogy nem számíthatunk annak 3 százalékpontnál nagyobb mértékű emelkedésére. Ha a bruttó felhalmozási rátának pl. 5 százalékpontos növekedésével, valamint 1984–1985. évi szintjével számolnánk, akkor arra az eredményre jutnánk, hogy a lakossági fogyasztás – 3 százalékos belsőfelhasználás-növekedés esetén – évi átlagban csak 1,6 százalékkal emelkedhet 1990-ig. Ezzel szemben, ha a bruttó felhalmozási ráta növekedése 3 százalékpontos, akkor a lakossági fogyasztásé 2,2 százalékos ütemű lehet.

A meglevő és kihasználható kapacitástartalékokat is számításba véve, nem feltétlenül kell a bruttó felhalmozási rátát 3 százalékpontnál nagyobb mértékben növelni 1990-ig. Ezért megalapozott 2 százalékos ütemben bővülő lakossági fogyasztással számolni. Ez mintegy 8 százalékos lakossági pénzjövedelem-növekedés mellett közel 6 százalékos inflációs áremelkedést valószínűsít. Erre az eredményre jutunk, ha tisztán a növekedési folyamatot, a főbb felhasználási arányokat és a növekedéssel együtt a belső felhasználás várható alakulását vesszük szem-

ügyre. Helyesebb azt mondani, hogy az inflációs ráta – csak a növekedési összefüggéseket figyelembe véve – 6 százalékhoz közeli szintet foglalhat el, hiszen léteznek bizonytalansági tényezők: a növekedés üteme eltérhet a 3 százaléktól; nem biztos, hogy az import és az export növekedési ütemkülönbségét jelző olló teljesen zárt állapotban lesz; nem láthatjuk előre teljes biztonsággal a bruttó felhalmozási ráta alakulását. De máris bizonyosra vehető, hogy az inflációs ráta nem lesz kétszámjegyű – mint korábban sokan gondolták! Az infláció üteme akkor is az utóbbi két évben tapasztalt szint alá szorítható, ha nagyjából olyan nominális vásárlóerőszabályozást és árpolitikát folytatunk, mint az eddig eltelt időszakban!

Mégis, a 6 százalékos inflációs áremelkedés is viszonylag gyorsnak tekinthető. Kérdés, lehetséges-e annak további leszorítása anélkül, hogy megzavarnánk a gazdasági reform továbbvitelét. Erre határozott igennel lehet válaszolni.

Lehetőségek az antiinflációs gazdaságpolitika folytatására

Az inflációs áremelkedésben mindeddig döntő fontosságú tényezőként kezeltük a nominális bérek és fizetések – illetőleg a lakossági pénzjövedelmek – növekedési ütemét. Ha a lakossági pénzjövedelmek növekedési ütemét lejjebb szorítanánk, az imént számításba vett 8 százalék helyett évi 6 százalékra, akkor – bár bizonyos időbeli késéssel – az inflációs ráta is csökkenne, az évi 6 százalék helyett nagyjából 4 százalék körül alakulna ki. Úgy gondolom, ennek megvan a reális lehetősége.

Mindenekelőtt azt kell figyelembe venni, hogy a reálbérek alakulásával szemben jórészt – de nem teljes egészében – elhatározás és bizonyos fokig megszokás dolga, hogy mekkora a lakossági pénzjövedelmek s ezen belül a nominális bérek és fizeté-

sek összegének növekedési üteme. Létezik egy eléggé jól meghatározható alsó határ: a lakossági pénzjövedelmek összege nem nőhet lassabban, mint amilyen mértékben az elfogyasztható nemzeti jövedelem nő. Ha erre az alsó határra nem ügyelnénk, a fogyasztói árszínvonal csökkenne. Ez bizonyos – itt nem részletezhető – zavarokkal jár együtt mindenütt, ahol a gazdaságirányítás támaszkodik a piaci automatizmusokra. Az említett alsó határ valamivel nagyobb a termelés növekedési üteménél akkor, ha a társadalmi juttatások aránya nő a lakossági pénzjövedelmeken belül. Röviden: nálunk a lakossági pénzjövedelmek évi növekedési üteme a hetedik ötéves tervidőszakban biztosan nem lehet kisebb 3–4 százaléknál. Semmi sem indokolja azonban, hogy azok továbbra is 8 százalékos ütemben emelkedjenek.

Az 1979-ben kezdődő restrikciós időszakban a gazdaságvezetés úgy döntött, hogy a nominális bérek és fizetések korábban megszokott évi 6 százalék körüli növekedési ütemét akkor is fenn kell tartani, ha a gazdasági növekedés üteme lényegesen lelassul: a gazdaságvezetés számolt az infláció felgyorsulásával. A döntést vezérlő egyik fontos szempont az volt, hogy ilyen alapon könnyebben végrehajtható a nominális keresetek – s ezzel együtt a reálbérek – kívánatos differenciálása; vagyis egyrészt a kereseteknek a teljesítményhez igazodó széthúzása, másrészt a kereseteknek a termelés hierarchikus szervezetében elfoglalt helye szerinti differenciálása. (A művezető keressen jelentősen többet, mint a gépkezelő, a mérnök többet, mint a művezető, a termelés irányításának felelősségét viselők többet, mint a végrehajtók stb.) A tapasztalat ezzel szemben az, hogy a keresetek a hierarchikus szervezettől függően nem differenciálódtak, hanem inkább közeledtek egymáshoz. Bár nehéz megítélni a teljesítmény szerinti keresetek alakulását, mégis az a valószínű, hogy gyökeres fordulat itt sem történt. Úgy tűnik, a kívánatos kere-

setdifferenciálást a vállalatok csak akkor hajtják végre, ha költségérzékenységük kifejlődik, ha az egyéni és vállalati teljesítmény (a minőségi is) a vállalatok számára létkérdéssé válik. Mivel itt még nem tartunk, a nominális keresetek viszonylag magas ütemének fenntartása egyszerűen inflációhoz vezetett.

A keresetek differenciálásának lehetőségét továbbra is biztosítani kell. Ez azonban akkor is megvalósítható, ha lelassítjuk a lakossági pénzjövedelmek, bennük az átlagos nominális bérek növekedési ütemét. Ezt megkönnyíti az a körülmény, hogy a társadalmi juttatások növekedése a következő tervidőszakban – demográfiai okokból – lassul, nominális emelkedésük nem lesz gyorsabb évente 7 százaléknál akkor, ha az inflációs áremelkedés üteme mintegy 4 százalék körül lesz. Így megengedhető a nominális bérek és fizetések évi 5 és 6 százalék közötti emelkedése, ami a társadalmi juttatások növekedésével együtt összeegyeztethető a lakossági pénzjövedelmek növekedésének 6 százalékos ütemre való leszorításával. Az átlagos nominális bérek és fizetések 5–6 százalék közötti növekedése éppen elég lehetőséget ad a keresetek kívánatos széthúzására. (Más kérdés, hogy az valóban megtörténik-e.)

A szabályozók megfelelő beállításával és az érdekegyeztetési mechanizmus felhasználásával az összes nominális kereset növekedése alakítható. A szabályozórendszeren belül egyelőre a költségvetési eszközöknek van döntő szerepe: így a vállalati jövedelmek adóztatásának s a bérszabályozással kapcsolatban pedig főként azoknak a vállalati nyereségre (érdekeltségi alapra) kivetett adóknak, amelyeknek mértéke a vállalati keresetek növekedésétől vagy a keresetnövekedés alapján elért keresetszinttől függ. Ezek alkalmasak a keresetkiáramlás szabályozására, bár az is igaz, hogy nem kívánatos hatásuk is van a vállalati gazdálkodásra. Az utóbbiak azonban akkor is jelentkeznek, ha a szabályozókkal nem a 6, hanem

az évi 8 százalékos nominális keresetkiáramlást „célozzanak be". A normatív bérszabályozás 5–6 százalékos béremelkedés mellett is lehetővé teszi, hogy eltérő mértékben emeljék a kereseteket: a nyereségesebb vállalatok pénzügyi lehetősége a bérek növelésére ez esetben is sokkal nagyobb, mint a kevésbé nyereségeseké. Ami nagyon lényeges: a nominális keresetek lassúbb növekedése végül is nem a reálbérek növekedését fékezi, hanem az inflációs áremelkedést.

A nominális keresetek népgazdasági szintű növekedésének szabályozásában minél hamarább olyan rendszer felé kell haladnunk, amelynek centrumában a vállalatok költségérzékenysége áll. Ebben a rendszerben a vállalatokat az infláció felgyorsulásával járó nominális béremeléstől nem (vagy főként nem) a bérnöveléshez vagy a bérnöveléssel elért keresetszinthez kötött adózás tartja vissza, hanem az, hogy a bér éppúgy vállalati költség, mint az anyagköltség; a bérnövelés – hasonlóan az anyagfelhasználás növeléséhez – vagy pótlólagos kamatteherrel járó hitelfelvételt tesz szükségessé, vagy pedig lemondást a bankbetétek után élvezett kamatjövedelmekről. Röviden: a monetáris tényezőknek és velük kapcsolatban a hitel- és kamatfelvételeknek a keresetek szabályozásában növekvő szerephez kell jutniuk.

A lakossági pénzjövedelmek lassúbb – 8 százalék helyett 6 százalékos – növekedésének további járulékos hatása is van. Ha az inflációs ráta 4 százalékra csökken, a tartós lakossági betétek után fizetett reálkamatláb máris pozitív előjelűvé válik. Szóba jöhet ezen felül a kamatlábak rendezése – vagyis a nominális kamatlábaknak az inflációs rátához való illesztése is. Ebben az esetben a reálkamatlábak már érezhetően ösztönöznék a lakosságot megtakarításai növelésére, vagyis van reális lehetőség arra, hogy a lakossági megtakarítások aránya a hetedik ötéves tervidőszakban fokozatosan növekedjék. Ezt valószínűsíti a reálbérek ismét meginduló, bár lassú növekedése is. Ha a lakossági nettó megtakarítások

arányát a jelenlegi nulla százalékról 3 százalékra sikerülne emelni, ez nemzetközi viszonylatban nem számít magasnak, akkor az inflációs rátát további 0,6–0,7 százalékkal lehetne mérsékelni a hetedik ötéves tervidőszak végére. Ezt is figyelembe véve, az infláció üteme 3 és 4 százalék között mozogna, ami már a fogyasztói árszint viszonylagos stabilitását jelentené! Az utóbbi évek 7–8 százalékos inflációs áremelkedéséhez képest ez nagyon is érezhető változás lenne.

A fogyasztói árszint alakulását azonban még más tényezők is befolyásolják, sőt számosat közülük e cikk első részében éppen én soroltam fel. Ezek között a lakosság legszélesebb rétegeit közvetlenül érintő tényező a központi áremelés. A gazdaságirányítás nem is titkolja, hogy a központi árintézkedések sorozata még nem zárult le, hogy még mindig jelentős arányt képvisel azoknak az áruknak és szolgáltatásoknak a köre, ahol a jelenlegi ár csak a költségvetésből fizetett támogatásokkal együtt tartható fenn, holott a támogatások fenntartását gazdasági és társadalmi megfontolások egyre kevésbé indokolják.

Gondolni kell azonban a következőkre.

– A központi áremelések a bérek és fizetések adott ütemű növekedése esetén végül is nem okoznak olyan mértékű emelkedést a fogyasztói árindexben, mint amennyi magából az áremelés számított árhatásából adódik; más áruk ára éppen a központi áremelések miatt lassabban növekszik.

– Ügyelni kell arra, hogy az évente végrehajtott központi áremelések csak a nominális bérek és fizetések növekedésénél jelentősen kisebb ütemű saját árhatással járjanak együtt, „beleférjenek" a lakossági pénzjövedelmek által meghatározott „keretbe".

– Így is gyorsulhat az infláció üteme, mert a központi áremelés által nem érintett cikkek termelői az árakat gyakran a megszokott ütemben akarják emelni, s ez a termelés és a belső felhasználás növekedésének lassulásával fenyeget. (Az áremelkedésnél is jelentkezik a tehetetlenségi erő.) Ez utóbbi hatás

azonban jelentősen ellensúlyozható akkor, ha a vállalatokat terhelő adókat az áremeléssel együtt mérséklik. Jelenleg a költségvetésből fizetett támogatásoknak megvan a fedezete a költségvetés bevételi oldalán. (Mert a költségvetés lényegében egyensúlyban van.) A vállalatokat terhelő adók csökkentése az inflációt fékezi. Adócsökkentéssel együtt az inflációs áremelkedés üteme könnyebben tartható az előbb jelzett 3 és 4 százalék között. Vagyis nem helyes nyomban elkölteni a támogatások csökkentésével megtakarított költségvetési bevételeket, ehelyett az adóbevételek csökkentésének legcélszerűbb módját kell megkeresni! Ez nemcsak az inflációs ráta korlátozását szolgálja, hiszen a vállalatokat terhelő adók mérséklése és ezzel együtt a termelői árak emelkedésének fékezése elősegíti a kétszintű árrendszer kialakítását is. Ez adott valutaárfolyam esetén egyebek között a külső versenyképesség befolyásolása, illetőleg az importáruk és a hazai beszerzési források közti vállalati választás szempontjából is nagy jelentőségű.

Az antiinflációs gazdaságpolitika eszköztárához tartozik a valutaárfolyam alakítása. Noha továbbra is rugalmas árfolyampolitikát kell folytatnunk, mindenképpen elkerülendő a forint jelentős leértékelése, mindenekelőtt a számunkra fontosabb konvertibilis valutákat tartalmazó „kosárral" szemben (vagyis e valuták összességével szemben nem kell folytatnunk leértékelő árfolyam-politikát). Ezt számos közgazdasági megfontolás támasztja alá. Ezek a következők:

– Várható, hogy 1985-ben akkora exporttöbbletet érünk el, ami elkerülhetővé teszi az exportvolumen növelésének további erőltetését. Az exportárbevételek gyors növelése helyett fokozatosan előtérbe kerül a gazdaságtalan export visszatartása és az export gazdaságosságának javítása. Az utóbbi viszont éppen nem a forint leértékelésével segíthető elő.

– Mivel az import a korábbi időszak restrikciós politikájával szemben már növelhető, sőt az import csök-

kentését az importnak az exporttal legalábbis egyenlő ütemű növelése válthatja fel, törekednünk kell arra is, hogy mind több, itthon drágábban (több valóságos ráfordítással) termelt árut importtal helyettesítsünk. Ez éppenúgy a külkereskedelem gazdaságosságának javításához (a komparatív előnyök kihasználásához) tartozik, mint a gazdaságtalan export visszaszorítása. A forint leértékelésére irányuló politika azonban tovább torzítaná a külső és belső árakról nyert képet, ami a valójában olcsóbb külföldi áruk importját még inkább akadályozná.

– Az exportbevétel fenntartása érdekében átmenetileg még mindig szükség lehet bizonyos nem gazdaságosan termelt áruk kivitelére is. Ezt azonban helyesebb az állami exporttámogatás valamilyen formájával biztosítani, mint a valuta további leértékelésével. (Egyebek közt azért helyesebb, mert a nem gazdasági export egy részénél az egységnyi valutabevételhez szükséges kitermelési költségek jelentősen nagyobbak, mint amit az érvényes valutaárfolyam megtérít. Az ilyen kivitelt csak nagymértékű leértékeléssel lehetne az exportálók számára kifizetődővé tenni. Ezt pedig mindenképpen el kell kerülni.)

– A kétszintű árrendszer kialakítása sem vonja maga után szükségszerűen a forint leértékelését. A kétszintű árrendszer elvileg kétféleképpen érhető el: vagy a termelői árak adótartalmának csökkentése és így a termelői árszint mérséklése útján (ez egymagában inkább a forint felértékelését vonná maga után és nem a leértékelését), vagy a fogyasztói árszint emelésével. Láttuk azonban, hogy az utóbbi beilleszthető a lakossági pénzjövedelmek évi 6 százalékos növekedése által megszabott keretbe, vagyis a kétszintű rendszer fokozatosan megvalósítható évi 3–4 százalékos inflációs áremelkedés mellett is. Az utóbbinak azonban az a feltétele, hogy a fogyasztói ártámogatások csökkentését a vállalatokat terhelő adók csökkentése kísérje. Így könnyebben érhető el, hogy a fogyasztói árak növekedését ne

kövesse a termelői árak emelése: vagyis a fogyasztói árszint emelése esetén sem szükséges lépés a forint leértékelése. Mindez azonban határozott antiinflációs gazdaságpolitikát feltételez. Csak azt mondjuk: a leértékelő árfolyam-politika elkerülhető. Ha mégis valutaleértékelést magában foglaló gazdaságpolitikát folytatnánk, akkor természetesen az inflációs ráta nem vagy csak lényegesen kisebb mértékben lenne leszorítható.

Az antiinflációs gazdaságpolitikában fontos szerepet kaphat a költségvetés. Ez deflációs hatású lehet akkor, ha bevételei és kiadásai lassabban növekednek, mint ahogy a GDP vagy a nemzeti jövedelem folyó áron kifejezett értéke nő, vagyis ha a költségvetés aránya a nemzeti jövedelemhez képest csökken; továbbá akkor, ha a költségvetési bevételekben a kiadásokhoz képest többletet érünk el.

Különös aktualitása van a költségvetési többlet inflációt mérséklő hatásának. Mivel a hetedik ötéves tervidőszakban évről évre külkereskedelmi mérlegtöbbletet kell elérni, külkereskedelmi oldalról folytonosan pótlólagos inflációs hatással kell számolnunk. A külkereskedelmi mérleg aktívumát jelentős részben a külső kamatfizetés kötelezettségek szívják fel. E fizetések teljesítése közben a bankrendszer az említett inflációs hatás nagy részét automatikusan ellensúlyozza. (Az összefüggéseket nem részletezzük.)

Az inflációs hatás teljesen csak úgy szüntethető meg, ha akkora költségvetési aktívumot alakítunk ki a költségvetés szokásos bevételi és kiadási tételeit figyelembe véve, amekkorával nagyobb a külkereskedelmi mérleg aktívuma a külső kamatterhekhez képest. (Lényegében véve: amekkora a folyó fizetési mérleg aktívuma.) Az elérendő aktívumot a költségvetési bevételeknek mintegy 2–3 százalékára lehet becsülni. Ekkora bevételi többlet kialakítása nem ütközik leküzdhetetlen akadályokba. Ügyelni kell azonban arra, hogy a többletet ne az adók növelése biztosítsa, mert az egymagában is inflációs tényező.

(Mert áremelésre ösztönöz, ami adott nominális keresetnövekedés mellett fékezi a termelés növekedését és így gyorsítja az inflációt.) A költségvetés kívánatos többletének kialakítását a kiadások mérséklésével helyes megvalósítani, vagyis nagy figyelmet kell fordítani a takarékosabb költségvetési gazdálkodásra.

A költségvetési többletnek sokkal kisebb lenne a jelentősége akkor, ha a vállalati költségérzékenység már kialakult volna. Ebben az esetben az inflációs áremelkedés fékezésére hatékony eszköz lenne a kamatlábak megemelése. Egyelőre azonban sem kielégítő vállalati költségérzékenységre, sem pedig jól kidolgozott hitel- és kamatpolitikai eszköztárra nem támaszkodhatunk. Az előbbi a gazdasági reform átfogó és következetes továbbfejlesztését igényli, az utóbbi pedig a konkrét gazdasági feltételrendszerhez és a növekedési dinamikához illeszkedő kamatlábpolitikát és olyan egyszerűsített adórendszert, amire a kamatpolitikában támaszkodni lehet. Gondolni kell a kétszintű bankrendszer kialakítására is, mert ebben választhatók szét egymástól az üzleti hitelezés és a pénzforgalmi egyensúly szempontjai. Most és még egy ideig nem nélkülözhetjük a nominális vásárlóerőnek közvetlenebb eszközökkel, ezen belül is a költségvetés eszközeivel történő szabályozását.

„Késés" az inflációs ráta esésében

Az antiinflációs gazdaságpolitika eszköztárát még sokáig lehetne elemezni. (Bővíteni lehetne az elemzést a versenyfeltételek javításának, a forgalmi zavarok megelőzésének vagy elhárításának, a forgalmi folyamatok szabályozásának tárgyalásával. Az antiinflációs gazdaságpolitikával kapcsolatosak az állami árellenőrzés különböző formái, a tisztességtelen árak alkalmazásának tilalma stb.) Lényegesen újabb megállapításokra azonban a további elemzéssel sem jutnánk, azonkívül, hogy a jelenlegi és a várható piaci helyzetben nem nélkülözhetők az állami árellen-

őrzés és a piaci intervenció bizonyos formái sem. Ezek tárgyalása helyett a következő fontos összefüggésre kell felhívni a figyelmet.

A növekedés folyamata, a belföldi felhasználás és a lakossági fogyasztás várható alakulása, valamint az anticiklikus gazdaságpolitika alapján az inflációs áremelkedés valószínű nagyságát évi átlagban 3–4 százalékra tehetjük. Az egyes években azonban az áremelkedés lehet 4 százaléknál nagyobb, vagy 3 százaléknál kisebb is. Paradox módon az is valószínű, hogy az áremelkedés nem akkor lehet viszonylag kisebb, amikor éppen elkezdik az antiinflációs politikát, hanem csak később, bizonyos idő eltelte után. Ezt a vállalatok monopolista pozíciója, az importverseny gyengesége, a vállalatok inflációs „várakozása" és az áralakulásban jelentkező tehetetlenség magyarázza.

Ha a lakosság pénzjövedelmeinek növekedési üteme valóban lelassul, és sok vállalat van monopolista pozícióban, nincs biztosíték arra, hogy az árszint növekedési üteme arányosan és azonnal csökkenjen: a vállalatok a megszokott ütemű áremelkedést próbálják elérni már csak azért is, mert mindegyik a vásárolt és felhasznált anyagok, féltermékek korábbi mértékű növekedésére számít. Ezért vagy gyarapodni kezdenek az árukészletek, vagy pedig csökkenni kezd a termelés növekedési üteme. Így a nominális kereslet fékezése kezdetben csak mérsékelten szorítja le az inflációs rátát és az infláció mérséklése mellett a termelés növekedési ütemének csökkenését is kiválthatja: az új helyzethez csak fokozatos alkalmazkodás várható. Nem helyes türelmetlenül fogadni azt a jelenséget, hogy az antiinflációs gazdaságpolitika beindításával együtt a növekedési ütem is mérséklődni kezd, és hogy az inflációs ráta nem csökken mindjárt a várt mértékben. A kapacitástartalékok és a készletek megnövekedése előbb-utóbb az áremelkedés mérséklésére és a kínálat felgyorsítására készteti még a monopolista pozícióban levő vállala-

tokat is. A kisebb inflációs ráta tehát nem egyszerre, hanem késleltetve és ingadozásokon keresztül alakul ki.

Jelentősen mérsékelhető a késés az infláció csökkenésében és fékezhető a termelés növekedési üteme átmeneti visszaesése is, ha fokozzuk az importversenyt a lehetőségek adta keretek közt, és ha a gazdaságirányítás határozottan állást foglal az inflációs ráta leszorítása mellett: ismerteti az antiinflációs politika makroökonómiai eszköztárát és tisztázza, milyen vállalati magatartás volna szükséges az inflációs ráta gyors leszorításához.

Ami az importverseny erősítésének lehetőségét illeti, a következő tervidőszakban már számolhatunk az import növekedésével (annak korábbi csökkenésével szemben). A következő években az import lehetséges növekedési üteme egyebek közt attól függ, hogy külső adósságainkat csökkentjük-e, s ha igen, akkor milyen mértékben. Mivel a következő években az importverseny erősítése nagyon fontos lesz, észszerű lenne, hogy a külső adósságokat ne csökkentsük saját elhatározásból, a kamatterhek későbbi mérséklésére gondolva. Rövid időszakban az adósságok csökkentése sokkal erőteljesebben szorítja vissza az importversenyt, mint a kamatterhek kiegyenlítése.

Az antiinflációs gazdaságpolitika meghirdetése és az anticiklikus gazdaságpolitikai eszköztár nyilvánosságra hozatala a vállalatok inflációs várakozását befolyásolja. Az inflációs ráta könnyebben szorítható le akkor, ha a vállalatok és a lakosság bíznak az anticiklikus gazdaságpolitika folytatásában, és ha ismert az infláció mérséklését elősegítő vállalati magatartás. Ha az inflációt mérséklő gazdaságpolitika mikroszintű következményei ismertek, a vállalatok gyorsabban alkalmazkodnak az új politikához. Megfordítva, az inflációval kapcsolatos bizonytalan központi állásfoglalás rontja annak esélyét, hogy megszűnjenek a vállalati inflációs várakozások, sok függ tehát attól, hogy a gazdaságirányítás milyen határozottan törekszik az infláció leszorítására.

A tőkés országokban újabban publikált közgazdasági irodalomban terjed az a vélemény, hogy az antiinflációs gazdaságpolitika „hihetősége" az infláció leszorításának fontos tényezője.* Eszerint, ha a gazdaságpolitika „hihetőséget" élvez, és speciális tényezők nem akadályozzák a vállalati ár- és bérpolitika rugalmas alkalmazkodását az antiinflációs politikához, elégséges az antiinflációs politika meghirdetése, s ezzel együtt inflációt fékező monetáris és költségvetési eszközök bevezetése. Az inflációs ráta nyomban esni fog, a „várakozások" az állam által elgondolt alacsonyabb inflációs rátához igazodnak. Ebben az esetben az alacsonyabb inflációs ráta a termelés növekedési ütemének visszaesése nélkül következik be, az átmenet gyors és zökkenőmentes. A baj az, hogy a kormány politikája sehol sem élvez teljes hihetőséget, továbbá az árak és a bérek alkalmazkodása sem következhet be rugalmasan: az árak és a bérek változásában mindig van tehetetlenség, mert azok alkalmazkodását bizonyos tényezők, pl. a munkáltatók és az alkalmazottak közötti, több évre szóló szerződések megnehezltik. Ha pl. a bérszerződésekben a vállalatok és a munkavállalók a már kialakult inflációt figyelembe véve két-három évre előre megállapodnak a nominálbérek növekedési ütemében, az inflációs ráta csak jelentős késéssel csökkenthető. A késés sokkal jelentéktelenebb akkor, ha a béremelést „indexelik", vagyis ha a jövőbeli nominális béremelést a következő évek inflációs rátájától teszik függővé.

Nálunk nem léteznek hosszú távú bérszerződések, ezek nem akadályozhatják az inflációs ráta leszorítását, mert a vállalatok nincsenek kötelezve a nominálbérek meghatározott ütemű, több évre szóló növelésére. Van tennivalónk azonban annak érdeké-

* „Anti-inflation Policies and the Problem of Credibility." Cikkgyűjtemény. American Economic Review (Papers and Proceedings) 1982. május.

ben, hogy a vállalatok önkéntes igazodása a változó gazdaságpolitikához könnyebb legyen. Így például a kibocsátott kötvények kamatozását helyes lenne „indexelni", szükség volna egy alapkamatlábból kiindulni, annak nagyságát az indokolt reálkamatlábhoz igazítani. Ehhez a mindenkori inflációs rátához igazodó járulékos kamatláb adódna. Például 3 százalékos reálkamatlábhoz 4 százalékos infláció esetén 4 százalékos pótlólagos kamatláb járulna, így a kamatláb 7 százalékos lenne, 8 százalékos infláció esetén viszont 11 százalékos kamatlábat kellene fizetni. Ekkor a kötvényt kibocsátó vállalatok az infláció mérséklődése esetén nem kerülnének nehéz pénzügyi helyzetbe, illetőleg az antiinflációs politika idején kevésbé törekednének az árak korábbi ütemű növelésére.

Azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a mi sajátos viszonyaink között a magas bankkamatláb inkább gyors áremelésre, mintsem a hitelek igénybevételének csökkentésére ösztönöz; a verseny hiánya vagy nem kielégítő intenzitása miatt a vállalatok bíznak abban, hogy a kamatterheket áremelés útján fedezni tudják. Hasonlóan „visszás" lehet az adóemelés hatása: a mi viszonyaink közt az adóemelés áremelésre ösztönöz, hiszen a monopolista pozíció talaján ennek eleve adva van a lehetősége. Ezzel szemben, versenyhelyzetben az adóemelés az általános árszínvonal mérséklésére vezethet: ha áremelésre nincs lehetőség, lehet, hogy az adóemelés hatására a vállalatok csökkentik vásárlásaikat. Ha a költségvetés a befolyt adót nem költi el, a költségvetésben megtakarítás képződik, és az eredmény az összkereslet csökkenése. Tehát a mi körülményeink között többnyire más tényezők miatt akadozik a vállalatok igazodása az állami gazdaságpolitikához, mint a tőkés országokban. Ez gondos tanulmányozást igényel: eltérő körülményeink közvetlenül befolyásolják az alkalmazhatóság gazdaságpolitikai eszköztárát.

Mivel az állami gazdaságpolitika rendszerint nem

ér el tökéletes „hihetőséget", és az árak alkalmazkodása az inflációellenes pénzügyi és költségvetési intézkedésekhez nem teljesen rugalmas, mindig gondosan mérlegelni kell, hogy a kormány az anticiklikus politikájában gyors és látványos eredményre törekedjen-e, vagy megelégedjen az inflációs ráta fokozatos leszorításával. A nyugat-európai és amerikai közgazdasági irodalom éppen ezért „fokozatos" (gradualist) és úgynevezett „kertelés nélküli, nyers" (cold turkey) antiinflációs stratégiáról beszél. Az utóbbi esetben az inflációs ráta jelentős és gyors leszorítása a cél. Ennek érdekében a monetáris szervek a pénzforgalom növekedését kezdetben erőteljesen korlátozzák, azt alacsonyabb üteműre szorítják, mint amekkora a pénzforgalom növekedése lesz az új mérsékelt inflációs ráta mellett hosszabb távon. Szándékosan túlméretezik a restrikciós intézkedéseket, mert számítanak a vállalatok lassú alkalmazkodására, vagyis arra, hogy azok a korábbi árpolitikájuktól csak fokozatosan térnek el.

A restrikciós intézkedések túlméretezésével a szándékolt alacsonyabb inflációs ráta gyorsan és biztosabban elérhető, sőt drasztikus intézkedések az antiinflációs politika „hihetőségét" is növelik. Ezután a pénzforgalom növekedését fokozatosan „engedik ki", az lassanként éri el a mérsékelt inflációs rátához valóban szükséges ütemet. Az inflációs ráta drasztikus visszaszorítása azonban mindig együtt jár a gazdaság növekedési ütemének erőteljes esésével, sőt a termelés átmeneti megtorpanását vagy visszaesését is okozhatja. Ez a tőkés országokban a munkanélküliség arányának időleges megnövekedését is kiválthatja. Ezért a következő alternatíva áll fenn: vagy az infláció fokozatos mérséklése a termelés növekedésének kismértékű lassulásával együtt, vagy az inflációs ráta radikális és gyors leszorítása a gazdasági növekedés ütemének erőteljes visszaszorítása és a munkanélküliség arányának érezhető megemelése árán. Sokan az infláció káros hatását hangsúlyozzák

és a radikális antiinflációs politika mellett vannak, mások inkább a gyorsabb inflációval egyeznek ki, mert tartanak azoktól a következményektől, amelyeket a növekedés nagyobb arányú lefékezése von maga után.

Hazánkban érthetően csökken a lakosság inflációs tűrőképessége. Részben azért, mert nálunk az inflációs áremelkedéshez való alkalmazkodás feltűnően tökéletlen és egyenlőtlen. (Egyes kategóriákban a nominálbér-növekedés lényegesen kisebb, mint az inflációs ráta, a lakossági betétek reálkamatlába nagyrészt negatív előjelű.) Ez gyakran nemkívánatos jövedelmi eltolódásokat eredményezett a lakosság egyes rétegei között. Emellett az infláció a reálbérek általános színvonalának csökkentését is szolgálta, és a lakosság a reálbércsökkenést közvetlenül az inflációhoz kapcsolja. Ezért a lakosság túlnyomó része elvárja az inflációs ráta gyors és érezhető leszorítását: a legtöbb ember ösztönösen a „cold turkey" stratégia híve. Ennek érvényesítése azonban könnyen a növekedés megállítását válthatja ki, esetleg visszaesést is eredményezhet: ha megfelelő tájékoztatás és előkészítés nélkül szorítanánk le egyik évről a másikra az inflációs rátát 8 százalékról lényegesen alacsonyabb ütemre, a növekedés teljesen megállna. (Lásd a nominális keresetek korlátozásának és az áraknak a visszahatását a termelésre.)

Nem helyes tehát az infláció leszorításában rövid idő alatt túl nagyot lépnünk, de lehetőleg arra kell törekednünk, hogy az inflációt rövid időn belül érezhetően visszafogjuk. A lépéseket úgy kell megtenni, hogy azok minél kevésbé korlátozzák a gazdasági fejlődést, és ne vezessenek a lakossági fogyasztás növekedésének megállítására vagy visszaesésére. (Jobb 1–2 százalékos lakossági fogyasztásnövekedés inflációval együtt, mint zéró fogyasztásnövekedés infláció nélkül.) Ehhez szükséges az antiinflációs gazdaságpolitikai program és eszköztár kidolgozása és nyilvánosságra hozatala, enélkül nem lehet az

inflációellenes gazdaságpolitika „hihetőségére" támaszkodni. Figyelmet kell fordítani az alacsonyabb inflációs rátához való rugalmas vállalati alkalmazkodás előmozdítására; a szabályozórendszer alakításánál, továbbá a gazdaságpolitikai döntések meghozatalánál erre külön is ügyelni kell.

Végül hosszabb időszakban döntő jelentőségű a belső gazdaság fokozatos megnyitása a külső verseny előtt, illetve az ehhez szükséges előfeltételek megteremtése. (Ilyenek: a világpiaci igényeknek megfelelő szerkezeti átalakulás, a kereskedelmi partnerekhez igazodó adórendszer, a külső versenyt szabályozó árfolyampolitika stb.) A külső versenynek a hazai gazdaságra való „ráengedése" nélkül a magyar gazdaság – már viszonylag kis méretéből következően is – hajlamos az inflációs áremelkedésre. (Természetesen a külső versenyt szabályozni kell.)

Az inflációs ráta leszorítását gazdasági, szociálpolitikai, jövedelemelosztási szempontok egyaránt indokolják. Hamisaknak érzem az olyan fejtegetéseket, hogy meg kell tanulnunk a viszonylag gyors ütemű inflációval együtt élni. Ebben a vonatkozásban tehát teljes egészében osztom Zala Júlia nézetét.* Véleményünk abban is egyezik, hogy akármilyen fontos is az infláció mérséklése, azt nem az árak és a bérek befagyasztása vagy a szabad áralakulás visszaszorítása útján kell megvalósítani. Gazdasági fejlődésünk számára döntő fontosságú a szerkezeti változások felgyorsítása és a hatékonyság javítása, ezek azonban éppen az áralakulás szabadságának növelésével és a bérezés kötöttségeinek enyhítésével érhetők el. Az anticiklikus gazdaságpolitikának tehát a normatív szabályozás eszközeire kell támaszkodnia.

* Lásd Zala Júlia már említett cikkét a *Társadalmi Szemle* 1984. 10. számában.

ZALA JÚLIA

INFLÁCIÓ ÉS GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS*

A társadalom – következésképpen a politika – negatív jelenségnek tartja és rosszul tűri a fogyasztói árszint rendszeres és főként gyors emelkedését. Az ellenérzés fokozódik akkor, ha a fogyasztói árszint növekedése a reálbérek csökkenésével jár, vagy ha igen széles rétegek jövedelemviszonyai jelentősen romlanak a fogyasztói árszint növekedésének hatására. Ilyen körülmények között érthetők az árszintnövekedéssel szemben megnyilvánuló ellenérzések. A társadalmi méretű ellenérzések általában konfliktusok jelzői és hordozói. A politika figyelme ezért egyre erőteljesebben fordul az árak, az árak változása, az árszint alakulása felé.

A szakmai társadalom (a közgazdászok és gazdaságpolitikusok) egy része az infláció pozitív hatásait is hangsúlyozza. Ilyen pozitív hatásnak tartják, hogy az infláció segít élénkíteni a gazdaságot, mert növekvő árszínvonal esetén könnyebb a beruházásokra felvett hitelek törlesztése, vagy ha az állam eladósodott a lakossággal szemben – például kötvénykibocsátások révén –, akkor az árszínvonal-emelkedés segítségével könnyebben szabadulhat adósságaitól; továbbá hogy automatikusan átrendezi a jövedelmeket.

A politika és a lakosság inflációellenessége azonban éppen a harmadik „előny" hatására erősödik. Az árszintemelkedés ugyanis szétzilálja – mégpedig

* A *Figyelő* 1985. 11. számában megjelent cikk alapján.

spontán és társadalmilag igazságtalan módon – a kialakult jövedelemarányokat. A gyengéket és szegényeket sújtja jobban. Ezen ugyan különféle technikai eszközökkel lehet segíteni (indexelés, egyéni kompenzálás stb.), de ezek tovább gerjesztik és gyorsítják az inflációt, mert a pénzbeli jövedelmek növelésével szemben még elvben sem állítanak semmiféle teljesítménykövetelményt. Az elméletileg várt pozitív gazdasági hatások elmaradnak, hiszen az infláció nem párosul a beruházások élénkítésével és arról sincs szó, hogy az állam ezen a réven a lakosságtól felvett hiteleinek terhét akarná könnyíteni.

Bár az inflációellenesség társadalmi indítékú, az infláció okozta valódi károk gazdasági jellegűek. Az árszintemelkedés védelmet nyújt a gyenge teljesítményt nyújtóknak, mert a magasabb ár fedezetet nyújt a rosszabb hatékonyságra is. Az árszintemelkedés folytán jelentkező nagyobb nyereség utólagos elvonása éppen a jobb teljesítményt nyújtó vállalatokat sújtja. Az infláció tehát a vállalati teljesítmények elismerését (az adózás utáni nyereséget) inkább nivellálja, semmint differenciálná. Inflációban nem lehetnek megalapozottak a gazdaságossági számítások. Csökken a takarékosságra való hajlam, vagy csak igen magas áron (kamattal) tartható fenn, ami viszont erősíti az inflációt. Az infláció növeli a nem munkából eredő jövedelmek növelésének esélyeit, a valódi teljesítményekkel (munkával) megalapozott jövedelmekkel szemben. Egy kis ország esetében, ha az infláció jóval magasabb mértékű, mint a vele kereskedő országokban, akkor ez a körülmény önmagában is rontja versenyképességét. Ha pedig ennek ellensúlyozására a gyorsan infláló ország saját valutáját erőteljesen és rendszeresen leértékeli, akkor ezzel csak fokozza az inflációt.

Miből adódott nálunk az infláció?

Az inflációt – annak mértékét – általában a fogyasztói árszint *átlagos* emelkedése jelzi.

A fogyasztói árszint 1970 és 1984 között nálunk

kereken megkétszereződött. Ez valamivel több, mint az NSZK és Svájc fogyasztói árszintjének ugyancsak 14 év alatti növekedése, de kissé kevesebb annál, ami Ausztriában, Hollandiában, Japánban, Belgiumban és az Egyesült Államokban következett be. (Ez utóbbiak fogyasztói árszintje az elmúlt 14 évben 2,2–2,6-szeresére nőtt.) Fogyasztói árszintünk növekedése tehát az elmúlt 14 évben nagyjából azonos mértékű volt azzal, ami az iparilag legfejlettebb országokét jellemezte. A felsorolt tőkés országokban azonban az árszintnövekedés zöme az időszak első felére esett, nálunk viszont az időszak első felében 25 százalékkal, második felében pedig 62 százalékkal nőtt a fogyasztói árszint.

A nyugati nagy inflációs hullám elindítója a hetvenes évek elején „költséginflációs" jellegű volt (olajárrobbanás). Az ugrásszerűen megnövekedett energiaköltségek óvatosságra késztették a beruházókat, és visszaszorították a folyamatos termelést is. Mindez csökkentette a kínálatot, ami újabb inflációs hatással járt. Ezt a jelenséget nevezték el „stagfláció"-nak. A fejlett ipari országok egy része azonban nagyon gyorsan úrrá lett a cserearányromláson. Ezt oly módon érték el, hogy csökkentették a termelésben a nagyon megdrágult energia és egyéb anyagok felhasználását, továbbá olyan termékek exportját növelték, amelyek technikai fejlettségük révén a korábbinál jóval magasabb jövedelmezőséggel voltak értékesíthetők. Minél előbb és minél következetesebben alkalmazkodott egy-egy ország a megváltozott viszonyokhoz, annál eredményesebben bővíthette a kínálatot, és annál gyorsabban lett úrrá az infláción is (így például Japán, az NSZK, Hollandia).

Mi – az időszak első felében – igyekeztünk távoltartani a gazdaságtól a költséginflációs hatást. Ez az ismert problémákon (olcsónak vélt importbeszerzés, külföldi eladósodás stb.) túlmenően azzal is járt, hogy nem alkalmazkodtunk időben a megváltozott helyzethez. Az időszak első felében tehát rejtve ma-

radtak és felhalmozódtak azok a problémák, amelyeknek megoldása az időszak második felét terhelte. Az időszak második felében (1978–1984) fokozatosan ugyan, de elég nagy mértékben korlátoztuk a külső források bevonását, illetve 1982 óta megindult a külső források kivonása a gazdaságból.

A 14 éves időszak második felét tehát az összes kínálat szűkítése jellemezte oly módon, hogy egyrészt csökkentettük a külföldi források arányát az összes hazai termeléshez képest, másrészt erősen korlátoztuk a belső felhasználást, ami a gazdasági növekedés ütemének jelentős lassúbbodásával járt.

Külső források a bruttó nemzeti termék („hozzáadott érték") százalékában
(a mindenkori folyó árak alapján)

Év	Százalék*
1976	+4,0
1977	+4,5
1978	+9,1
1979	+3,3
1980	+2,2
1981	+1,1
1982	−0,8
1983	−2,0
1984	−4,0

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal. Jövedelemelosztás a népgazdaságban. 1976–1983.

* + külső forrás bevonás.
− külső forrás kivonás.

1970 és 1980 között mesterségesen, központi szabályozással korlátoztuk mind a termelői, mind a fogyasztói árak átlagos szintjét. A mesterségesen alacsony hazai árszint megnövelte a belső keresletet, s ezt az import növelésével igyekeztünk kielégíteni. Az importot az akkor bőségesen csordogáló külső hitelforrásokból finanszíroztuk, és a külső források

nyújtottak fedezetet a fejlesztési és rekonstrukciós programok beruházási szükségletének egy részére is. A külső források bevonása ily módon járulékos belső keresletet is teremtett.

1978 után nyilvánvalóvá vált, hogy a külső források bevonását meg kell állítani, sőt mivel az adósságszolgálati terhek egyre súlyosabbá váltak, a felső-szintű párt és kormánydöntések a külső források fokozatos kivonását is célul tűzték ki. E feladat végrehajtására korlátozni kellett a belső keresletet, hogy a rendelkezésre álló kínálat egy részét külföldi felhasználásra fordíthassuk.

A keresletkorlátozást azonban ismét a reálfolyamatokra értelmeztük, azaz a már pénzben kiáramlott keresletet – legalábbis részben – az árszint növelésének eszközével igazítottuk vissza a volumenben (reálértékben) tervezett szintre. A teljesség kedvéért: ha az összkereslet kiáramlása (folyó árakon számolva) megelőzi az összkínálat bővülését, akkor az árszint emelése az egyetlen lehetséges közgazdasági megoldás, hacsak nem akarunk mennyiségi hiányokat (sorbanállást stb.), vagy nincs mód és szándék külső források bevonására. Közvetlenül 1978 után tehát az árszint emelkedése akkor is bekövetkezett volna, ha nem központilag vezényeltük volna e folyamatot.

MIÉRT KELL LASSÍTANI AZ ÁRSZINT NÖVEKEDÉSÉT?

Úgy tűnik – pusztán a számszerű összefüggések alapján –, mintha a népgazdasági egyensúlyt (az összes kínálat és az összes kereslet egyensúlyát) akár az árszint tudatos vezénylésével, akár a pénzformában kiáramló keresletnek a kínálathoz való hozzáigazításával biztosítani lehetne (például hitelkorlátozással, a már kintlevő kereslet adózás útján történő korrigálásával vagy a bérszint szigorú meg-

kötésével). Társadalmi és gazdasági hatását tekintve azonban korántsem mindegy, hogy mikor és milyen eszközt alkalmazunk az egyensúly biztosítására.

Az árak, az árarányok, végül maga az árszint is mérőeszközök, és egyben fontos információk hordozói a gazdálkodók számára. Ha e mércét mesterségesen magasabbra vagy alacsonyabbra állítjuk annál, mint amennyit az – beavatkozás nélkül – mutat, akkor megszűnik (szünetel) ez a fontos információhordozó szerepe. Bizonyításul szolgáljanak az elmúlt tizennégy év tapasztalatai. Az olajárrobbanás (és a nyersanyagárak) költséginflációs hatásainak a gazdaságtól való mesterséges távoltartása kiiktatta a cserearányok javításának gazdasági kényszerét. A helytelenül orientáló árarányok nem váltották ki azokat az erőfeszítéseket, amelyeket gazdaságunknak a cserearányok javítása érdekében azonnal és sürgősen ki kellett volna fejtenie (a termékegységre jutó energia- és anyagfelhasználás nagymértékű csökkentését, a termékszerkezet gyors átalakítását stb.). A termelői árarányok és árszint 1980-ban végrehajtott jelentős korrekciója után viszont az energia és egyes fontos alapanyagok árát (és a termelői árszintet) olyan időszakban emeltük tovább, amelyben külső versenytársainknál már az árszint csökkenése vagy a növekedésnek nálunk jóval kisebb mértéke volt a jellemző.

Az árak és az árszint várható *(anticipált)* változásai még nagyobb mértékben befolyásolják a gazdálkodók gazdasági döntéseit és magatartását, mint a már bekövetkezett árváltozások. Leegyszerűsített és korántsem mindig helytálló az a sokat ismételt tétel, hogy „ha az árak emelkednek, akkor csökken a kereslet és nő a kínálat", vagy megfordítva. Valójában, ha a fogyasztók és a vállalatok az árak emelkedésére számítanak, akkor előbbre hoznak olyan vásárlásokat (a későbbi keresletet), amelyekre stabil vagy várhatóan csökkenő árszint esetén nem is gondoltak volna. A termelő (és a kereskedő) pedig nem siet

áruba bocsátani termékeit akkor, ha áremelkedésre számít.

A mesterségesen és rendszeresen végrehajtott árszintnöveléssel mind a fogyasztóknál, mind a termelőknél – legalábbis egy ideig – éppen ellenkező gazdasági magatartást váltunk ki, mint amilyent az összkereslet szűkítése és az összkínálat bővítése érdekében el akarunk érni. Ha az árszint előreláthatóan tartósan emelkedik, akkor a kereslet mesterségesen bővül (legalábbis időben előrejön), a megtakarítási hajlandóság lanyhul, a kínálat pedig nem nő kellőképpen. A termelő visszatartja a kínálatot, sőt mivel az emelkedő árszint automatikusan is biztosíthat számára nyereséget, arra is módja van, hogy kapacitásait ne használja ki optimálisan (különösen, ha nem eléggé érdekelt a nyereség növelésében).

Az árszint központilag vezérelt növelése – a népgazdasági egyensúly szempontjából – még egy nagy gazdasági hátránnyal jár, amire eddig kevés figyelmet fordítottunk. Az árszint növelése járulékos pénzben kiáramló keresletet teremt. Egyfelől tehát az árszint növelésével korlátozni kívánjuk a kereslet reálértékét, másfelől viszont éppen ezen a módon bővítjük magát a pénzben kiáramló keresletet. Ez azonban nemcsak a népgazdasági összkeresletet tágítja, hanem átrendezi – esetleg társadalmilag és gazdaságilag nem kívánatos módon is – a reáljövedelmeket.

Hogyan megy végbe ez a folyamat a mi viszonyaink között? Könnyen belátható, hogy ha változatlan termelési szint mellett az értékesítési árszint nő, akkor automatikusan emelkedik a költségek levonása után fennmaradó tiszta jövedelem. A népgazdaság összes kibocsátása (a teljes hazai kínálat) volumene 1980 és 1983 között 8,6 százalékkal nőtt, névleges értékben (folyó árakon) a növekedés 26 százalékot tett ki. Mivel az amortizáció és a munkajövedelmek ennél kevésbé (11, illetve 23 százalékkal) emelkedtek, a tisztajövedelem növekedése kereken 30 százalék volt, 1980 és 1983 között tehát nagymértékben az ár-

szintnövekedés emelte a kínálat értékét. Ezzel lehetővé vált a hazai kereslet fizetőképességének bővülése, hiszen a 8,6 százalékos mennyiségi többlettel szemben 23 százalékos munkajövedelem-növekmény és 30 százalékos tisztajövedelem-növekmény állt. Ez utóbbin a költségvetés és a termelőszféra osztozott, mégpedig oly módon, hogy a tiszta jövedelmek erősödő centralizációja révén végül is a költségvetés keresleti helyzete javult (a deficit csökkent, és központilag kezelt külön alapok is létesíthetők voltak az adóztatások fokozódó mértékéből).

A keresletszabályozás az elmúlt években alapvetően két eszközzel történt:

– az árszint tudatos emelésével annak érdekében, hogy a már pénzben kiáramlott vagy kintlevő kereslet reálértékét a tervezett szintre csökkentsük;

– a már pénzben kiáramlott és keresletet jelentő források adózási, költségvetési eszközökkel történő utólagos elvonásával.

A tiszta jövedelmek fokozódó elvonását a vállalati szférától nem annyira a költségvetési hiány leküzdése indokolta, hanem inkább az, hogy utólagosan vissza kellett szívni azt a keresleti többletet, amely nem kis mértékben éppen az árszint növekedéséből adódott és amely – ha az elvonás nem következik be – növelhette volna a vállalatok beruházási keresletét a külső egyensúly terhére is.

A gyógyszerek hatásosnak bizonyultak gazdaságunk egy akut betegségére: a további eladósodás, a beruházások elszaladásának fékezésére. Az eladósodás megállt, a külső egyensúly javult, a beruházások csökkentek, és – ami a legfontosabb – megszűnt ciklikus mozgásuk. A gyógyszereknek azonban megvan az a tulajdonságuk, hogy nem mindenféle panaszra alkalmazhatók; továbbá hogy vannak mellékhatásaik. Ha pedig az egyéb panaszok felerősödnek, vagy a mellékhatások következményei a szervezetre (adott esetben a társadalomra és a gazdaságra) károsak, akkor célszerű és időszerű lehet, hogy más, új-

fajta gyógyszerek alkalmazásával vagy a meglevők jobb adagolásával kísérletezzünk.

Az árszintemelés – mint gyógyszer – mellékhatásai, különösen a jelenlegi külső és belső társadalmi és gazdasági környezetben, egyre inkább negatívak. Íme néhány mellékhatás: Az inflációt már nem „importáljuk" (az importárak nem, vagy csak kissé emelkednek), és még kevésbé sikerült „exportálnunk" (az importár-emelkedéseket az exportárakban érvényesíteni), romlanak tehát a cserearányok. A fogyasztói árszint – mint átlag – növekedése következtében társadalmi-gazdasági céljainkkal nem konform módon rendeződnek át a pénzjövedelmek. A vállalatok – különösen egy részük – az árszintnövekedésből automatikusan is szert tesznek ugyan nyereségre, és ezzel nőne keresletük, de tudják, hogy ezt a többletet – éppen a keresletszabályozás érdekében – tőlük utólag amúgy is elvonnák. Ez teljesítmény-visszatartásra késztet. A fokozódó elvonások révén egyre több és mélyebb konfliktus adódik a vállalatok és az irányító (főként pénzügyi) szervek között. Az utólagos és nem normatív elvonások fokozódása növeli a kivételes, egyedi segítségnyújtások szükségességét. Ez ismét céljainkkal ellentétes jövedelem-átrendezésekkel jár.

A mellékhatások felsorolását még folytatni lehetne. A legfontosabb azonban az, hogy bár javult a külső egyensúly, eredményesen korlátoztuk a belső keresletet, két ponton sűrűsödnek a problémák: az árszint egyre emelkedik és lassú a gazdaság növekedése, a kínálat nem bővül eléggé. Politikai szerveink és a társadalom tehát érthető módon sürgeti e kettős gond enyhítését: az árszintemelkedés lassítását és a gazdaság dinamizálását.

MIT LEHET TENNI AZ ÁRSZINT VÉDELMÉRE?

Az árszint változása, hullámzása, felfelé mozgása – jelenség. Azt jelzi, hogy az összes kínálat és az összes kereslet nagyjából egyensúlyban van-e vagy nincs. Amit tehát szabályozni kell, az az összes kínálat és az összes kereslet, nem pedig az árszint. Mivel az összes kereslet (bérek, személyi jövedelmek, fejlesztésre fordítható nyereség és amortizáció, állami juttatás, hitelfelvétel, exportbevételek stb.) mindig pénzformában (folyó áron) jelentkezik, a szabályozásnak az összes pénzkiáramlásra kell összpontosulnia. A kiáramlott keresletet ugyanis, ha azzal szemben nincs megfelelő értékű kínálat, csakis az árszint emelésével lehet lefelé korrigálni.

A kereslet korlátozására eddig is hoztunk igen radikális intézkedéseket. Ezek közül azonban csak néhány irányult a pénz kiáramlásának megelőzésére (mint például a bér- és keresetszabályozás, vagy a vállalatoknak nyújtandó hitelek korlátozása). Az intézkedések nagyobb része inkább a már kiáramlott kereslet utólagos visszavonását célozta, tehát hatásuk inflációgerjesztő volt (például a nyereség költségvetési eszközökkel való visszarendezése, a fogyasztói árszint központi emelése).

A keresletkiáramlás hatékonyan oly módon szabályozható, ha valamennyi forrásból táplálkozó keresletet együttesen, központilag szabályozott módon korlátozzuk, mégpedig oly módon, hogy a kiáramlást a kínálat bővítéséhez kapcsoljuk.

A népgazdasági kereslet különböző hatásfokú elzáró csapokkal ellátott csatornákon áramlik ki. Vannak olyan csatornák, amelyeken nincs is csap, vagy amelyeknek áteresztőképességét hosszabb időre tartósan állítottuk be. Ilyenek például a lakossági jövedelmek közül a társadalombiztosításon keresztül kiáramló pénzek, az ún. nem termelő szférában foglalkoztatottak javadalmazásai vagy a vállalatok exportból származó jövedelmei. Ez utóbbi csatornát a fo-

rint leértékelésével, tehát a kereslet értékének növelésével több ízben mesterségesen bővítettük, miközben az export külföldi árszintje valójában csökkent. Más csapokon erősen rajta tartjuk kezünket. Ilyenek például a bérkiáramlás vagy a vállalatoknak nyújtandó hitelek. Az utóbbi két-három évben viszont nagyon tágra nyitottuk azt a csapot, amelyeken hosszú lejáratú hitelek folyhattak ki a lakossághoz. Gyorsult a pénzkiáramlás a vállalatoknak nyújtott „nem normatív" költségvetési támogatás címén is. Nőtt a vállalatok adózás előtti nyeresége is (nem kis mértékben éppen az árszintnövekedés révén).

Egyes területeken tehát a pénzkereslet korlátozása elég radikális volt, más területeken viszont a pénz sokkal kisebb kontroll mellett és nagyobb bőségben áramlott ki, mint korábban. Mindez összességében nem tette elég hatékonnyá a kiáramlás előtti keresletkorlátozást, ami azután maga után vonta az árszintemelést és a pótlólagos adóemeléseket (vállalati elvonásokat).

A kereslet szűkítésének hatékony módja a megtakarítások fokozása is. A tartós és várt árszintemelkedés, továbbá a vállalati jövedelmek növekvő elvonása azonban – amint erről már szó volt – éppen ellenkező magatartásra készteti a gazdasági egyedeket. A vállalatok, a lakosság és természetesen az éves keretekben gondolkodó tanácsi és állami szervek egyaránt azt vallják, hogy nem érdemes takarékoskodni, pénzeszközöket félretenni, tartalékolni, hanem ezeket minél előbb el kell költeni. „Amit elköltheted ma, ne halaszd holnapra", e parafrázis napjaink ki nem mondott jelszava lett. Ennek az sem mond ellent, hogy a lakosság takarékbetétei névleges összegben növekednek: reálértékben ugyanis a betétek értéke csökken. Az is igaz, hogy a lakosság takarékossági hajlandósága nagyobb, mint a vállalatoké. A magánszemélyektől ugyanis nem kerül utólag elvonásra a már megszerzett jövedelem, továbbá azért is, mert a lakossági takarékosságban van

egy gazdasági kényszerelem is. (Ez utóbbi a kínálat viszonylagos szűkösségéből adódik.) A lakosság takarékossági hajlamát elsősorban azon termékek kínálatának fokozásával és árszintjének viszonylagos stabilizálásával lehetne fokozni, amelyek megszerzésére a takarékosság irányul (lakás, telek, építőanyag, gépkocsi, tartós fogyasztási cikkek). Jelenleg éppen megfordítva ezeknél jelentkezik legerősebben az inflációs hatás.

A keresletkorlátozás jelenleg alkalmazott módjának (a már kiáramlott kereslet utólagos visszarendezésének és az árszintnövelésnek legkedvezőtlenebb „mellékhatása" azonban az összes kínálat igen alacsony dinamizmusa. A gazdasági növekedés üteme (a népgazdasági szintű reáljövedelmek gyarapodása) nálunk több év óta túlságosan alacsony, mégpedig nemcsak a múlthoz képest, hanem most már számos tőkés országhoz képest is.

Az összes kínálat bővítését a kereslet utólagos visszarendezése nem kis mértékben gátolja. A beruházások öt éve tartó csökkentése egyértelműen ilyen hatást vált ki. Az is csökkenti a kínálat növelésére vonatkozó erőfeszítéseket, ha – az árszint emelése és az egyedi állami támogatások révén – viszonylag könnyen lehet nyereséghez jutni.

Az összes kereslet korlátozása és az összes kínálat bővítése az egyensúly megteremtésének nem egyenrangú, és főként nem bármikor, szabadon felcserélhető eszköze. A keresletkorlátozás gyorsan ható, radikális, sőt egyedüli módszer akkor, ha – az adott kínálati szerkezethez és bővítési lehetőségekhez képest – korábban már túl sok vásárlóerő áramlott ki, és ha külföldi forrásokat nem lehet vagy nem kívánatos bevonni. A keresletkorlátozás azonban csak „lázcsillapító", és hosszabb időn át alkalmazva szűkíti a kínálatot; csökken az import és a beruházások, lassúbbodik vagy megáll a lakosság fogyasztásának növekedése. A termelést az exportlehetőségek – elsősorban a konvertibilis export lehetőségei – bővíthet-

nék, ennek nálunk a külpiaci nehézségek mellett a kínálat adott szerkezete (a versenyképes termelés alacsony aránya) szab határt. A versenyképesség fokozása pedig pótlólagos forrásokat igényel (legalább kicsit több és jól elhelyezett beruházást, kicsit több anyagi elismerést a jobb teljesítményekért). Ezt a keresletkorlátozás makroszintű vezérlése nem biztosítja. A kínálat tehát nem bővülhet a kereslet bizonyos élénkítése nélkül. (Különösen akkor nem, ha tekintetbe vesszük, hogy a teljes népgazdasági keresletnek megközelítőleg 88 százalékát teszi ki a „belső" kereslet és mindössze 6–7 százalékát teszi ki a konvertibilis export.)

Hosszabb távon tehát az egyensúly biztosításának alapvető eszköze a kínálat bővítése, és ennek kell alárendelni a keresletszabályozást, nem pedig megfordítva, a már kiáramlott kereslet korlátozása érdekében fékezni a kínálatot. Amikor a kínálat bővítéséről van szó, akkor természetesen mindenképpen a kereslet igényeinek megfelelő – választék, minőség és ár tekintetében egyaránt megfelelő – kínálat jöhet csak számításba.

Gazdasági növekedésünk kismértékű, de a társadalom által is érezhető gyorsítását és az árszintemelkedés lassítását a párt politikai irányító szervei célul tűzték ki, változatlanul hangsúlyozva a külső egyensúly javításának követelményét. A követelmény világos, de nincs eléggé tisztázva még a „hogyan" kérdésre adható válasz. A lényeg az, hogy konzisztens megoldást keressünk. A következőkben – a helyzet elemzése alapján – a megoldások egy (nézetem szerint) lehetségesnek tűnő, konzisztenciára törekvő alternatíváját kísérlem meg felvázolni.

1. Az első és legfontosabb lépés az összes kínálat dinamizálása, végső soron a népgazdasági szintű tisztajövedelmek reálértékének növelése volna. E célt viszonylag stabil árszinttel jobban és a társadalom nagyobb támogatásával lehetne elérni, mint az eddigi viszonylag gyorsan emelkedő árszinttel. Mivel a

viszonylag stabil árszint az összes kereslet és az összes kínálat egyensúlyának jelzője, ezért a kínálatbővítést össze kellene kapcsolni a keresletszabályozás jelenleginél szelektívebb módszereivel is. Ez annyit jelent, hogy ne bővítsünk előre keresletet ott, ahol egyelőre még nem teremtettük meg a kínálatbővítés lehetőségeit (például építőanyagok, infrastruktúrával ellátott telkek), vagy ahol a kínálatbővítés lehetőségei hosszabb távon is korlátozottak, illetve gazdaságtalanok.

2. A kínálatbővítés és a keresletkorlátozás legfontosabb területe az ún. termelő jellegű felhasználás, más szóval a vállalatközi értékesítési kapcsolatok. Ez teszi ki a népgazdasági teljes értékesítési forgalom (összkereslet) több mint felét, jelenleg kereken 1,5 billió forintot. Ha a termelők (vállalatok) csökkenteni képesek és a gazdasági kényszer hatására kénytelenek is mérsékelni a termékegységre fordított anyag- és energiaköltségeket, akkor azonos értékesítési forgalom mellett csökken a keresletnek ez a része, és nő a népgazdaság „végső", a termelés szféráját elhagyó kínálata. Viszonylag stabil árszint mellett erre nagyobb a lehetőség, mint akkor, ha a termelői árszint tartósan és jelentősen növekszik. Stabil árszint esetében ugyanis nincs költséginflációs nyomás, nincs előbbrehozott anyagbeszerzési kereslet, nem képződik az árszintnövekedésből automatikusan nyereség, tehát nem áramlik ki kínálattal nem fedezett kereslet sem. A fajlagos anyag- és energiamegtakarításból származó nyereség pedig valóságos teljesítmény, amelynek – ha beruházási vagy bérkereslettté válik – van kínálati fedezete.

3. A kínálat bővítése és az árszint védelme érdekében csökkenteni kellene a vállalatok közvetlen adóztatásának mértékét. (A költségvetési elvonásokat kell csökkenteni.) Az elvonások fokozódása ugyanis költséginflációs hatást vált ki a vállalatoknál, amelyet – ha lehetőségük van – joggal áthárítanak vevőikre. Ezzel pótlólagos forrásokhoz (nyereséghez)

jutnak. Ha viszont e folyamatot megállítjuk, s az elvonásokat nem növeljük, sőt csökkentjük, akkor nincs költséginflációs nyomás, azaz nincs hivatkozási alap az árszint növelésére sem. Ebben az esetben nyereségre csak a teljesítmények valóságos növelésével lehet szert tenni, azaz a kínálat ténylegesen bővül, javul. Nem áramlott ki tehát teljesítmény nélküli kereslet, amelyet utólag vissza kellene rendezni. Ilyen körülmények között a vállalatoknál jelentkező nyereség minden veszély nélkül a termelés bővítésének forrása lehet (akár ha ezt az összeget közvetlenül és azonnal beruházzák, műszaki fejlesztésre fordítják; akár ha a nyereséget tartalékolják, azaz későbbi vagy másutt történő felhasználásra bankbetétként helyezik el).

4. A költségvetés kiadásait egyelőre mindenképpen csökkenteni kellene. Erre módot ad részben az elvonások mérséklése is, mert nem kell támogatásokkal utólag finanszírozni olyan vállalati veszteségeket, amelyekhez az elvonások fokozódása is hozzájárul. A csökkentésre azonban az egyoldalú keresletkiáramlás korlátozása érdekében is szükség van. A vállalatoknak nyújtott támogatások és a költségvetés által finanszírozandó igazgatási és egyéb kiadások ugyanis olyan keresletet teremthetnek, amelyekhez nem kapcsolódik sem közvetve, sem közvetlenül kínálatbővítés.

A költségvetési kiadások közül a legsürgősebben a támogatásokat és ezen belül is a nem normatív támogatásokat kellene csökkenteni. (Jelenleg éppen megfordítva történik: a normatív támogatások csökkennek, és fokozzuk a nem normatív támogatások címén kiáramló keresletet.) A költségvetés bevételeinek, az elvonásoknak a csökkentése nagyobb mértékű lehet, mint a kiadásoké, még akkor is, ha ennek következtében a költségvetés deficitessé válik. A deficit mértékét (felső határát) – amelyet az országgyűlés hagy jóvá – banki forrásokból, lényegében a népgazdasági szintű megtakarításokból, a vállalatok

és a lakosság betéteiből finanszírozzák. A deficit finanszírozása tőkekivonást jelent a népgazdaságból. A tőkekivonás jellege és mértéke ez esetben más és kisebb mint jelenleg, amikor a növekvő elvonások révén utólag csökkentjük a vállalatoknál képződő tisztajövedelmet. Ebből ugyanis költségvetési bevétel lesz, amelyet a kínálatot nem javító célokra is el lehet költeni.

A költségvetési deficit mértékét azonban éppen az árszintvédelem érdekében célszerű alacsonyan tartani. A deficit ugyanis inflációgerjesztővé válik akkor, ha a központi bank a deficitet nem a megtakarítások terhére, hanem bankjegykibocsátással finanszírozza.

5. A központi bank által vezérelt monetáris politika szerepét, a mozgásterét növelni kellene. Az első feladat a hitelek alapjául szolgáló források bővítése lenne. Ez a vállalatok és a lakosság megtakarítási képességének és hajlandóságának fokozásával érhető el. A megtakarítások aránya a kiáramló keresletthez képest viszont akkor nő, ha a társadalom egésze és a gazdaság főszereplői számíthatnak arra, illetve bízhatnak abban, hogy az árszint tartósan nem vagy csak kismértékben emelkedik, és ha nem kell attól tartaniuk, hogy megtakarításaikat később elvonják tőlük.

Az árszint viszonylagos stabilitása tehát egyértelműen kedvezőbb viszonyokat teremt a megtakarítások növelésére, mint a viszonylag gyorsan növekvő árszint. A nagyobb megtakarítás pedig egyrészt korlátozhatja a pénzek alacsony hozamú és ezért pazarló jellegű elköltését, másrészt fokozza a bank (a bankok) tőkeerejét. A megtakarításokból a banknak (a bankoknak) több forrása van a viszonylag magasabb hozamú fejlesztési igények kielégítésére, mint akkor, ha a megtakarításokat a költségvetés a vállalatoktól végleg elvonja. A bővülő források – jó kihelyezés esetén – növelik a kínálat terjedelmét, ezzel mintegy megalapozzák az árszint stabilitását.

Monetáris ellenőrzés alá kellene venni nemcsak a pénzkiáramlást, hanem az ún. likvid források mozgását, beleértve a vállalatok egymás közötti fizetéseit, a „sorbanállásokat". „Normális" jelenség nálunk, hogy egyik vállalat fizetési problémája láncreakciószerűen sodorja anyagi gondok közé a többit is, anélkül, hogy ez hátrányos volna számára, vagy a bankot cselekvésre kényszerítené. Miközben joggal büszkék vagyunk rá, hogy megőriztük nemzetközi fizetőképességünket, belföldön egészen természetessé vált a fizetésképtelenség megtűrése.

Banki funkció és nem költségvetési feladat a külső fizetési kötelezettségek teljesítése (adósságtörlesztés, kamatfizetés) is. Ezért számít a bank magas kamatot a vállalatoknak és ezért korlátozza a vállalatok és a lakosság hitelellátását olyan terjedelemre, amelyre a népgazdasági megtakarítások – az esedékes külső kötelezettségek teljesítése és a pótlólagos külső források bevonása után – fedezetet nyújtanak.

6. Külön figyelmet érdemel – és átmeneti intézkedéseket igényel – magának az árszintnek a védelme addig, amíg a kínálat és a kereslet harmonizálása nem történik meg. Az árszintemelés tudniillik akkor is növelheti a nyereséget – és ezáltal a pénzformában jelentkező keresletet – ha közben nem nő a kínálat mennyisége, vagy nem javul a választéka és minősége sem. Sőt árszintemeléssel – ez ismeretes – könnyebb nyereségre szert tenni, mint a valóságos teljesítmények fokozásával.

Ha a globális keresletszabályozás már az előbbiekben kifejtett módon jól működik, és a kínálat rugalmasan alkalmazkodik a kereslethez, akkor már nem lesz szükség az árszint szabályozására. Átmenetileg azonban annak érdekében, hogy az árak a termelőknél és a forgalmazóknál is korlátosak legyenek, azaz hogy valóban betölthessék objektív mérceszerepüket, központi beavatkozásokra is szükség lehet. Társadalmunk és gazdaságunk nem szokott hozzá az árak közgazdasági működéséhez, és sok esetben nincs

mód az importnak mint a hazai termeléssel egyenrangú kínálati tényezőnek a beiktatására. Hozzászoktunk ahhoz, hogy a vevő és a fogyasztó túlságosan ki van szolgáltatva az eladónak. Az eladók pedig azt tapasztalják, hogy ha az árakat magasra tartják, ez számukra elegendő, vagy több hasznot hoz annál, mintha többet termelnének. Társadalmunk – úgy tűnik – elfogadta, hogy „hiánygazdaságban" kell élnünk, holott ezt gazdasági fejlettségünk szintje már egyáltalán nem indokolja. A sokat és joggal kifogásolt gyümölcs- és zöldségárak, vagy a lakásárak „szabad" alakulása jelzi, hogy nálunk az árszintet egyelőre központi beavatkozással is védeni kellene.

Az árszint védelme nem jelentheti az egyes árak befagyasztását és azt sem, hogy a hatósági ármegállapítás körét kellene szélesíteni. Az egyes termékek és szolgáltatások árait a termelők módosíthatják, feltéve, hogy a módosítást a kereslet és kínálat aránytalanságai indokolják. A „módosítás" azonban nem jelenthet egyirányú felfelé mozgást; azoknak a cikkeknek az árát, amelyekkel szemben az adott áron nincs vagy lanyhul a kereslet, időről időre le is kell szállítani. Az árcsökkentés alsó határa az az ár, amelyen a terméket az eladó exportálni képes (az export ugyanis valóságos kereslet). A termék árának felső határa az importár, mert ezen az áron bővíthető a kínálat. Amíg az árak e két határ között mozognak, központi beavatkozásra elvben nincs szükség. Ha viszont a hazai kínálat csak magasabb áron bővíthető, mint amennyiért a terméket a felhasználó importálni tudná, de külső egyensúlyi meggondolásokból az import nem teljesíthető, akkor indokoltnak tűnik a piacfelügyelet és egyben az árhatóság kontrollja.

A kontroll vagy úgy működhet, hogy meghatározott időre és konkrét termékekre vonatkozóan engedélyezik az importnál magasabb árat, vagy úgy, hogy engedélyezik az adott termék importját, azaz külső

versenyt támasztanak. Az importárak mint felső árkorlát nem fikció, hanem nagyon is objektív mérce. Ha ugyanis a hazai felhasználókat (a termelő vállalatokat) tartósan arra kényszerítjük, hogy az általuk felhasznált termékekért (anyagért, félkész termékekért, alkatrészekért, sőt beruházási javakért) magasabb árat fizessenek, mint az importár – tehát mint amennyiért ugyanazt a terméket versenytársai megszerezhetik –, akkor aligha lehetnek versenyképesek a külső piacokon.

Ha pedig az árszint a tervezettnél jobban nőne, azaz ha az egyensúly mégis csak magasabb árszinten állna helyre, akkor ez jelzése annak, hogy a kínálatgerjesztő és keresletkorlátozó eszközöket vagy azok mértékét nem választottuk meg helyesen, tehát ezek tekintetében módosításra van szükség.

•

A gazdasági növekedés élénkítésére és az árszintnövekedés lassítására javasolt lépések csak irányokat vázolnak és természetesen nem kidolgozott és végrehajtásra érett megoldások. A tételek ezért le vannak egyszerűsítve, az élet ennél sokkal összetettebb problémákat vethet fel, és a megoldások újabb konfliktusok forrásai lehetnek. Mindez azonban nem állhatja útját annak, hogy a már ismert problémákat újabb, a jelenlegitől eltérő módon is, de a gazdaságirányítás továbbfejlesztésére elfogadott elvek szellemében igyekezzünk megközelíteni. A feladat az, hogy megteremtsük azokat a feltételeket, amelyeknek alapján a gazdaság szereplőitől megkövetelhető pozitív magatartás nemcsak lehetővé, hanem egyértelműen szükségessé is válik. El kell érnünk, hogy azoknak a tevékenységét koronázza nagyobb siker, akik a követelményeknek megfelelően cselekszenek. Mindezt a kínálat bővítése, a fedezetlen keresletkiáramlás megelőzése, következésképpen

viszonylag kismértékű árszintemelkedés mellett egyszerűbb biztosítani, mint ha ennek az ellenkezője következik be.

Ha ugyanis nem ez történik, akkor indokolatlanul terheljük a politikát olyan társadalmi konfliktusokkal, amelyek egyébként elkerülhetők vagy csökkenthetők volnának. Nekünk közgazdászoknak nem azt kell magyaráznunk, hogy miért kell megtanulni az inflációval együtt élni, és miért van szükség lassú gazdasági növekedésre, hanem arra kell javaslatokat kidolgozni, hogyan biztosíthatjuk a gazdaság egyensúlyát jelző viszonylag stabil árszintet, és milyen módon fejlődhet gazdaságunk dinamikusan.

SÁGHY VILMOS

INFLÁCIÓ, ANTIINFLÁCIÓ, REALIZMUS*

Azok, akik a hatékonyság szüntelen növekedésének elméletéből kiindulva az árszínvonal állandóságát, sőt törvényszerű csökkenését remélik és kívánják, csalódottan szemlélik az árak állandó emelkedését, és emögött valamilyen manipulációt, valami diabolikus elemet, de legalábbis a szocializmustól idegen jelenséget sejtenek. Fokozódik az értetlenség, ha az áremelkedési tendencia a kapacitáskihasználás csökkenésével és a kapun belüli munkanélküliséggel párosul.

A jelenséget sokan a vásárlóerő és az árualap egyensúlyának megbomlásával magyarázzák. Zala Júlia szerint például „Az árszint változása, hullámzása, felfelé mozgása... jelenség. Azt jelzi, hogy az összes kínálat és az összes kereslet nagyjából egyensúlyban van-e vagy nincs. Amit tehát szabályozni kell, az az összes kínálat és az összes kereslet, nem pedig az árszint."**

Megítélésem szerint az árszintváltozás nem mindig jelzője a kereslet és a kínálat viszonyának. A legutóbbi évtized gazdaságtörténete szemléltető példáját adta annak – méghozzá a fejlett tőkés országokban, ahol pedig a miénknél sokkal valóságosabb a verseny –, hogy a súlyos értékesítési nehézségek, illetve jelentős többletkínálat ellenére is gyors ütemben

* Megjelent a *Közgazdasági Szemle* 1985. 5. számában.

** *Zala Júlia:* Árszintvédelem – dinamikus gazdaság. Társadalmi Szemle, 1984. 10. sz.

emelkedhetnek az árak. Az OECD-országok inflációja 1980-ban 13 százalékos volt.* Mindez olyan körülmények között történt, amikor a termelőkapacitások kihasználtsága 26–32 százalékkal romlott, illetve a munkanélküliség 10 százalék körüli szintre emelkedett.**

Az árszínvonal emelkedését tehát nem lehet megmagyarázni egyedül a kereslet-kínálat viszonyával. Sokkal inkább arról van szó, hogy mind az árak, mind a jövedelmek változásának van egy – a gazdaság törvényszerűségeinek, külső és belső kényszerűségeknek alávetett – önmozgása; az ár- és a jövedelemmozgás között kölcsönhatás létezik, melyben az ár- és jövedelemnövekedés közötti különbséget (reálbér, reáljövedelem) a népgazdasági szintű hatékonyság dönti el.

A kereslet és a kínálat egyensúlyának megtervezése és megőrzése persze alapvető kérdés. Ennek érdekében fel kell lépni a költségvetési kiadások növekedése, a tervezettet meghaladó vásárlóerő-kiáramlás, valamint a monopolpozíciók ellen és a kínálat állandó javításáért. De illúzió volna feltételezni, hogy az árualap és a vásárlóerő egyensúlya, határozott gazdaságirányítással párosulva, megállíthatja az áremelkedést. Sőt ez nemcsak illúzió, de hiba is volna, hiszen – mint később bizonyítani fogom – az ilyen jellegű adminisztratív beavatkozás a gazdálkodás senki által nem kívánt merevségét, rugalmatlanságát, végső fokon a hatékonyság csökkenését idézné elő.

A következőkben – a teljesség igénye nélkül – bemutatom azokat a tényezőket, amelyek az ár- és jövedelemszínvonal mozgását, mégpedig összhatásukban egyirányú felfelé mozgását eredményezik.

* Világgazdaság, 1984. február 16.

** *Simai Mihály:* Tartós válság vagy kezdeti élénkülés a tőkés világgazdaságban. Társadalmi Szemle, 1983. 6. sz.

Korunk gazdaságának – különösen a szocialista gazdaságnak – számolnia kell azzal, hogy a lakosság és a közösségek végső fogyasztása növekszik, esetleg stagnálhat, de számottevő csökkenése (háborús vagy más, különleges körülményektől eltekintve) elképzelhetetlen. Ha megnézzük az 1980 óta eltelt 4 esztendőt, akkor azt látjuk, hogy a fogyasztás részaránya akár a termeléshez, akár a nemzeti jövedelemhez, akár a bruttó hazai termékhez (GDP) mérjük – a szándékában szigorú gazdaságirányítás ellenére –, lényegében változatlan maradt.* Márpedig a fogyasztás mögött az üzemeket terhelő költségek húzódnak meg, éspedig lassabban növekvő bérek és – a növekvő pénzbeli és természetbeni juttatások és a közösségi fogyasztás ellentételeként – gyorsabban emelkedő költségvetési terhek formájában.**

Ezekből az adatokból is következik, hogy a fajlagos költségek ennél az igen nagy tételnél (amely átlagosan az ipari önköltség 20–25 százaléka) csupán minimális mértékben változtak. Részarányscsökkenést csak a hatékonyság nagyobb növekedése hozhatott volna.

Ez a tendencia nemcsak szocialista jelenség. Hasonló problémákkal küzdenek a tőkés országok is. A Világbanknak a recesszió tanulságairól készített jelentésében a következő megállapítás olvasható: „a legutóbbi recesszió gyökerei az 1960-as évek elejéig nyúlnak vissza... azóta bizonyos gazdasági merevség épült be a világgazdasági rendszerbe. Az utóbbi időben egyre rugalmatlanabbá váltak a bér-

* Statisztikai Évkönyv, 1983. KSH 1983.

** A termelés növekedésétől jóval elmarad a felhalmozás növekedésének üteme. A külföldi adósságállomány csökkenése tehát csak kisebb részben származott a fogyasztásnak a termelésnél kisebb növekedési üteméből, nagyobb részben a felhalmozás rovására történt.

emelési és ármegállapodások, továbbá mereven kezelik a költségvetési kiadásokat, s ennek az lett az eredménye, hogy szüntelenül terjed a munkanélküliség, és állandóan gyorsul az infláció."*

Korunkban tehát az a lehetőség, amely a klasszikus kapitalizmust jellemezte, hogy ti. válságos helyzetben csökkentették az árakat – főként a bérek csökkentése, illetve elbocsátások révén, ami persze még tovább mélyítette a válságot –, csak részben lehetséges. Ezt megakadályozza a kommunista és munkáspártok, valamint a szakszervezetek eredményes érdekérvényesítési mechanizmusa. Lehetséges persze, hogy csökkentik a létszámot, vagy becsukják az üzemet. Ezt jelzi a nagymértékű munkanélküliség és a kihasználatlan termelőkapacitások is. Minél nagyobb azonban a munkanélküliség, annál nagyobb költségvetési terheket kell viselniük a lábon maradó üzemeknek, hiszen a munkanélküli-segélyt és a szociális juttatásokat valamiből fedezni kell. (Az Egyesült Államokban a munkanélküliség 1 százalékos növekménye több mint 20 milliárddal növeli a költségvetési terheket, illetve csökkenti a bevételeket.) Persze azt is látni kell, hogy közben a termelés, illetve a termelési tényezők is átcsoportosulnak a jól dolgozó üzemekhez, illetve, hogy a vásárlóerő – a munkanélküliség ellenére is – nagyjából szinten marad, de legalábbis nem csökken számottevő mértékben. A gazdaság egésze terheinek csökkenése, illetve a hatékonyság javulása a munkabérek és a munkanélküli-segélyek közötti különbség mértékig valóságos, illetve akkora, mint amennyit az abból eredő hatékonysági többlet hoz, hogy a termelés, ezzel együtt a termelési tényezők – köztük a legfontosabb, a munkaerő – átcsoportosulhatnak a hatékonyabban dolgozó üzemekbe.

A mi viszonyaink között a fentiekben vázolt költségmerevség még nagyobb mértékű, hiszen az el-

* Világgazdaság, 1984. július 7.

bocsátás mint az üzemi költségcsökkentés eleme nálunk csak kismértékben valóságos lehetőség; csupán olyan mértékben, ahogy a munkaerőt át lehet csoportosítani. Ez azonban semmiképpen sem vezethet általános munkanélküliséghez.

A költségmerevséget az is fokozza, hogy a szocialista országokban kialakult gyakorlat szerint a népgazdasági hatékonyságjavulásból eredő többletek nagyobbik részét (ha van ilyen) a bér- és jövedelemszabályozási gyakorlat még a keletkezés évében tervszerűen visszajuttatja a lakossághoz.

Itt kell megemlítenünk azt a veszélyt is, hogy a vállalati tanácsok megalakulása a bér, illetve a jövedelem indokoltnál nagyobb mértékű kiáramlására, illetve az áremelkedés felgyorsulására vezethet. Bár az utóbbi években a szocialista országok nagyobb részében gyakorlattá vált, hogy a vállalati kollektívák (az elnevezések az egyes országokban nagyon eltérők) véleményét bizonyos kérdésekben kikérik, valóságos döntési lehetőséget eddig csupán a jugoszláv munkástanácsok kaptak. A vállalatirányítással kapcsolatos hazai rendelkezések is igazi döntési lehetőséggel kívánják felruházni a vállalati tanácsokat. Mint ismeretes, Jugoszláviában az áremelkedés mértéke különösen nagy (1983–1984-ben évi 60 százalék körüli volt). Azt hihetnők, hogy az áremelkedések az utóbbi évek erőteljes importkorlátozásával és exportösztönzésével, illetve ezeknek a belső piacot zavaró hatásával kapcsolatosak. A részletesebb elemzés azonban rácáfol erre a feltevésre. Az 1970–1973-as években, tehát az első olajárrobbanást megelőző szakaszban – amely kifejezetten jó konjunkturális időszaknak volt tekinthető –, az inflációs tendencia ugyancsak jellemző volt a jugoszláv gazdaságra: az évi 15–20 százalék körül mozgó áremelkedések akkor is a legnagyobbak voltak Európában.* Okunk van tehát annak feltételezésére,

* Nemzetközi Statisztikai Évkönyv, 1981. KSH 1981.

hogy magában az ilyen jellegű vállalatirányítási mechanizmusban vannak inflációt gerjesztő elemek. Ezek közül az egyik legfontosabb feltehetően az, hogy a kollektíva napi érdeke a magasabb jövedelem és ezt az érdeket az önigazgatáson belül érvényre is tudja juttatni.

HOSSZÚ TÁVON FAJLAGOSAN EMELKEDŐ RÁFORDÍTÁSOK

Korunk jellegzetes vonása az is, hogy bizonyos költségek hosszú távon (eltekintve az időszakos árhullámzásoktól) gyorsabban nőnek a többinél, illetve olyan új költségek jelennek meg, amelyeket korábban nem ismertünk, vagy nem voltak számottevők. E körből a nyersanyag-, illetve a mezőgazdasági termelés költségeit, a környezetvédelem ráfordításait és az infrastruktúra fejlesztését és fenntartását célszerű kiemelni.

A nyersanyag- és a mezőgazdasági termelés anynyiban egy típusúak, hogy mind a föld méhének kincsei, mind a művelherő területek korlátozottan állnak rendelkezésre és akár a művelhető területet terjesztjük ki, akár a már művelésbe vett területeken növeljük a termelést pótlólagos ráfordítással, az egységnyi termelésre jutó költségek dinamikusan növekszenek még akkor is, ha a kitermelésre fordított munka termelékenysége javul.

E megállapításnak témánk szempontjából az ad jelentőséget, hogy az árakat a határtermelő (-kitermelő) ráfordításai döntik el.

A sokat áldott és átkozott Római Klub kiadványaiban (A növekedés határai, Fordulóponton az emberiség stb.) szemléletes képet ad – egyebek között – az újra nem termelhető természeti erőforrásokról. Az 1960–1970-es évek fordulóján készült, sokat vitatott első jelentés már csak azért is figyelmet érdemel, mert az azóta eltelt másfél évtized a tanulmányban

feltárt tendenciákat sok ponton igazolni látszik. A tanulmány azt az időt, ameddig az újra nem termelhető természeti kincsek eltartanak (20-féle fontos nyersanyagról van szó) – az átlagos exponenciális növekedést és az 1960–1970-es évek fordulóján ismert tartalékok ötszörösét feltételezve – anyagfajtánként változóan 30–150 évre becsülte.*

Ha feltételezzük – egyebek mellett – a nagyon hatékony anyag- és energiagazdálkodást, olyan eljárások elterjedését, amelyek új helyettesítő(mű)anyagokat eredményeznek, továbbá, hogy az ezredfordulón a KGST-országok az energiaszükségletük negyedét, a tőkés országok még nagyobb részét atomreaktorokból nyerik, akkor is a természeti kincsek kitermelésének olyan időszakába érkeztünk, amikor számolni kell a ráfordítások gyors növekedésével.

E kiszámítható folyamaton túl még mindig maradnak ismeretlen tényezők. Ma még nem lehet tudni, hogy a helyettesítő eljárások, anyagok nem kerülnek-e többe, nem igényelnek-e nagyobb ráfordítást még a legdrágábban kitermelt hagyományos nyersanyagoknál is. Az is nagy probléma, hogy amennyiben a nemzetközi együttműködés nem javul, ha nem épül ki egy ellenerőként ható intézményrendszer, új és nyomasztó monopolpozíciók alakulhatnak ki, s ennek következményeként a ráfordítások emelkedését jóval meghaladó árak jöhetnek létre. De még ha ilyen monopolhelyzet nem alakul is ki, számítani kell arra, hogy az egyes természeti kincsek kimerítéséből adódó „szegényedést" a kitermelési ráfordításokon felül is érvényesítik az árakban. E kérdéssel a nemzetközi tudományos szervek is komolyan foglalkoznak.** Olyan jellegű költség ez, mint amikor egy állóeszköz elhasználódását számolják el ráfordításként.

* *Meadows, D. H.* et al.: The Limits to Growth. New York 1972.

** A nemzetközi elszámolások vitatott kérdései. Figyelő, 1983. november 17.

Szólni kell az olajárak különösen nagy mértékű – 1970–1980 között 15–16-szorosára történt – emelkedéséről. Egyes vélemények szerint ennek kevés köze van a ráfordítások emelkedéséhez, ezt a monopolhelyzetre támaszkodó spekulációs törekvések idézték elő. Bár e megállapításban is van igazság, néhány évtizedes időintervallumban szemlélve mégis azt kell mértékadónak tekinteni, hogy a különféle energiahordozók (szén, olaj, gáz stb.) között széles tartományban helyettesítési lehetőség alakult ki, és ez a tartomány a technika fejlődésével állandóan nő. Ha pedig ez így van, akkor az energiahordozóknál a határköltségeket, ezzel együtt az árakat az energiaigények kielégítéséhez még szükséges, az energiaegységre számítva legmagasabb ráfordítást igénylő kitermelők ráfordításai jelölik ki. Márpedig a széntermelési ráfordításai a meghatározó területeken (például a Ruhr-vidéken) nagymértékben nőttek, így a fűtési célú olajfelhasználás, annak ütemében, ahogyan erre technikailag berendezkedtek, rohamosan nőtt, így nőtt a kereslet és az árak is.

A nyugatnémet kőszénbányászat önköltségének alakulása

Év	Szénköltség		Fűtőolajár		Fűtőolajár a szénköltség százalékában
	dollár/t	dollár/Gcal	dollár/t	dollár/Gcal	
1967	15,1	2,3	12	1,2	52
1972	31,2	4,5	16	1,6	36
1975	53,3	8,0	72	7,2	90

Forrás: Cságoly Ferenc–Muraközi Ernő: Az energiahordozók világpiaci árának alakulása mögött meghúzódó alapvető közgazdasági összefüggésekről. Közgazdasági Szemle, 1978. 5. sz.

Ismeretes, hogy az olajárak az 1975-ös szintről is tovább emelkedtek, és a monopolista spekulatív erők képesek voltak arra, hogy az olajárakat túllendít-

sék az ésszerű határokon. Az olajárak alakulásában közrejátszó irracionális elemek elismerése azonban nem változtat azon a törvényszerűségen, hogy az energiahordozóknál az egységnyi energiamennyiség árát a legrosszabb körülmények között kitermelt termékek ráfordításai határozzák meg. Ebből adódik az is, hogy amíg a szénre szükség lesz, addig az olajárak jelentős járadékjövedelmet is tartalmaznak. Ez a tétel annak ellenére érvényes, hogy az olajkitermelés határköltségei is nagyon megemelkedtek. Gondoljunk az angol és a norvég olajtermelésre, vagy arra, hogy a szovjet olajtermelésben is jelentősen megnőtt mind az átlagos fúrási mélység, mind a szállítási távolság. A Szovjetunióban az átlagos szállítási távolság az olajlelőhelyek és a fő felhasználó területek között az 1964. évi 700 km-ről napjainkig 1200 km-re emelkedett. Vagyis sokkal nehezebb természeti körülmények között kell kitermelni az olajat, és az infrastrukturális költségek nagymértékben emelkednek.*

A világpiaci árak csak nagy időintervallumokban követik a ráfordításokat, időnként attól jelentősen eltérhetnek. Az alapanyagok és a késztermékek árai közötti olló 1963–1977 között kereken másfélszeresére nőtt az alapanyagok javára.** Az árolló – különösen a második olajárrobbanás hatására – 1980–1981-ig még tovább nőtt. Az utóbbi 3–4 évben az alapanyagárak – részben az anyag- és energiatakarékosság miatt, részben az ipari termelés növekedési ütemének hatására – visszaestek, és így az árolló megint záródott. E jelentős ármozgás mögött azonban a ráfordítások állandó – ha nem is egyenletes ütemű – növekedése húzódik meg.

Mivel a magyar gazdaság az alapanyagok (köztük

* Az MSZMP XI. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó 1975.

** *Botos József:* Nemzetközi versenyképesség és árforradalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1982.

az olaj) zömét a szocialista országokból (Szovjetunió) szerzi be, és itt a világpiaci árak csak 5 éves csúszással érvényesülnek, az olló épp ezekben az években nyílt a legnagyobbra. Ezt mutatják a szocialista viszonylat cserearányai, de az is, hogy az iparban felhasznált anyagárak (élelmiszeripar nélkül) 1980–1983 között 5 százalékponttal gyorsabban nőttek mint a termelői árak.*

A világ élelmiszer-szükségleteit belátható időn belül a termőföldre alapozott mezőgazdasági termelés biztosítja. Hazánkban – mivel a gazdaságosan művelhető területek nagy részét már művelésbe vették – többlettermelés csak pótlólagos ráfordításokkal érhető el. Egyébként világméretekben is az a helyzet, hogy – bár a különböző régiókban még léteznek újonnan művelésbe vehető területek – a pótlólagos ráfordítások hozama általában ma még jobb, mint az igen sok eredeti ráfordítást (talajjavítást, meliorációt, infrastruktúrát stb.) igénylő területbővítés.

Ennek ellenére a pótlólagos ráfordítások hozama is csökkenő, gyakran még akkor is, ha a biológiai feltételek (nagy hozamra képes növény-, illetve állatfajták, optimális tápanyagellátás, kedvező hő-, illetve vízviszonyok, hatékony növény-, illetve állategészségügy) teljes körét komplexen és egyidejűleg biztosítani lehet.

A csökkenő hozadékra jellemzésül megemlítem, hogy a mezőgazdaság által felhasznált egyik legfontosabb anyagból, a műtrágyából a negyedik ötéves tervidőszakban egy megtermelt gabonaegységre 6,78 kg hatóanyagot használtunk fel. Az ötödik ötéves tervidőszakban a szükséglet már 7,5 kg-ra emelkedett.** Más adatok is a csökkenő hozadékra mutatnak. A növénytermelés bruttó hozama 1970–1983 között 45 százalékkal nőtt, ugyanezen időszakban a műtrágya-felhasználás hatóanyagban számolva 90 szá-

* Iparstatisztikai Évkönyv, 1983. KSH 1983.

** OMFB-tanulmány, 1981.

zalékkal több volt.* A csökkenő hozadék nemcsak a műtrágya-felhasználásnál, hanem más területeken is kimutatható. Például a mezőgazdaság bruttó termelésének 1970-hez mért 53 százalékos növekedése mellett a vonóerő-kapacitás 113 százalékkal növekedett.** A témához tartozik, hogy jelentősen nő a kutatásigényesség. A vegyszerfelhasználás növelése mind gyakrabban ütközik egészségügyi korlátokba. Ezeknek a korlátoknak az elhárítása újabb ráfordításokat igényel. A példákat folytatni lehetne.

E tényezők hatását enyhíti az, hogy javult a munka termelékenysége. Az alaptevékenységben foglalkoztatottak száma – ugyanezen időszakban – kb. 20 százalékkal csökkent. Sőt az is megemlíthető, hogy egyes esetekben és egyes ráfordításféleségeknél (például a nagyüzemi takarmányfelhasználásnál) jelentős fajlagos csökkenés állott elő. Ha azonban a többlettermeléshez szükséges komplex biológiai feltételrendszert (fentiek szerint) meg kell teremtenünk, akkor a fajlagos ráfordítások valószínűleg még ezekben az esetekben is tovább emelkednek.

Itt megint azt kell mondanunk, hogy a mezőgazdasági termékek világpiaci árai csak hosszabb távon követik a ráfordításokat. Rövidebb távon erősen függvényei a konjunktúrának, illetve a fizetőképes keresletnek. Ismeretes, hogy például a világpiaci gabonaárak az 1970-es években a 40 dollár/tonnánkénti árról kereken 200 dollár/tonnára emelkedtek. Az utóbbi években jelentős – 20–30 százalékos – árcsökkenés állott elő, és a tőkés világban igen nagy eladhatatlan készletek halmozódtak fel. Ez a tendencia jellemző majdnem minden mezőgazdasági, illetve élelmiszeripari termékre, miközben a világon egymilliárd ember rosszul táplált, és Afrikában százmilliók az éhhalállal küszködnek.

Bizonyosan lehet állítani, hogy hosszabb távon a

* Statisztikai Évkönyv, 1983. KSH 1983.

** Statisztikai Évkönyv, 1983. KSH 1983.

világ mezőgazdasági termelésének további növelésére lesz szükség. A szocialista országoknak pedig – így hazánknak is – a termelésnövelés azonnali és alapvető érdeke. Számunkra ez részben a hazai ellátás szinten tartása, részben pedig tőkés fizetési mérlegünk egyensúlya miatt fontos. A mezőgazdaság saját helyzete és főleg jövője miatt ez az ágazat a fejlett tőkés országokban és a szocialista országokban, így hazánkban is jelentős támogatásban részesül. (Van olyan tőkés ország, ahol a hazai árak 50–60 százalékkal is meghaladják a világpiaci árakat.)

A támogatás a fejlett tőkés országokban általában az exporthoz (esetleg a készletezéshez) kapcsolódik, de a hazai élelmiszerárak általában ráfordításarányosak. Nálunk az exporttámogatás mellett jelentős még a termelésben felhasznált anyagok, eszközök, egyes tevékenységek és az élelmiszerárak támogatása is.

A tudományos világ már évtizedek óta behatóan foglalkozik azzal a veszéllyel, amit a környezet – mindenekelőtt a víz, a levegő és a termőtalaj – szennyezése és pusztítása jelent az emberiségre, szélesebb értelemben az egész élővilágra.

E veszély méreteit nem lehet teljes pontossággal kimutatni, már csak azért sem, mert a légköri vagy vízszennyezés nem egyetlen ország ügye, hanem némi túlzással egész földgolyónk egyetemes problémája. A veszély méreteit olyan tények jelzik, mint a növényvilágot pusztító savas esők, a kén-dioxid és a mérgező fémek (ólom, higany stb.) légkörben, vízben való megjelenése és koncentrációjának gyors növekedése, az, hogy ma már hazai vizeinknek csupán tizedrésze minősíthető tisztának, hogy csak hazánkban évente 30 millió tonna ipari és kommunális hulladék elhelyezéséről kell gondoskodni, és a tényeket még hosszan sorolhatnám. Ma még felmérni sem tudjuk, milyen hatása lesz annak, hogy csak műtrágyából (hatóanyagban számítva) százszor any-

nyit használunk fel, mint 50 évvel ezelőtt, nem is beszélve a növénytermelésben és állattenyésztésben felhasznált egyéb vegyi anyagokról.

Korunkat az jellemzi, hogy sem a levegő, sem a víz, sem a természet eredendő harmóniája nem ingyenes ajándék, hogy a normális életfeltételeket biztosító állapot megőrzése, illetve helyreállítása jelentős, egyre növekvő, illetve a korábbi állapothoz képest új ráfordításokat igényel. Ezek az új ráfordítások vagy közvetlenül, vagy közvetve (össztársadalmi költséggé alakítva; adóelvonás formájában) a termelési költségeket növelik. 1978–1983 között környezetvédelmi beruházásokra hazánkban a GDP 0,5–0,6 százalékát fordították.*

A hosszú távú becslések szerint környezetvédelmi beruházásokra a GDP minegy 2 százalékát kell majd fordítani.** Ezenfelül jelentkeznek a környezetvédelem folyó költségei.

Fokozódó terheket ró a költségvetésre (s így közvetve a gazdaságra is) az infrastruktúra fejlesztése. Bár a fogalom tartalmát illetően eltérők a nézetek, abban a többség egyetért, hogy az infrastruktúra a nemzeti vagyonnak az a része, amely közvetlenül nem vesz részt a javak létrehozásában, de a termelés, az elosztás, a fogyasztás folyamataihoz nélkülözhetetlen. Általában ide sorolják a közlekedést, a hírközlést, az úthálózatot, a közműveket, az oktatást, az egészségügyet, a kereskedelmet.***

Az infrastrukturális színvonalunk több ponton (például a hírközlésben) elmaradt átlagos fejlettségi szintünktől. Az ENSZ számára 1982-ben készült

* A nem beruházási jellegű ráfordítások mértéke nem ismeretes.

** Környezetvédelem. Heti Világgazdaság, 1984. október 27.

*** Az infrastruktúra vagyontárgyakat jelent. A létesítmények fenntartása, üzemeltetése a fogyasztás, felhasználás körébe tartozik.

magyar tanulmány szerint infrastrukturális ellátottság tekintetében 1978-ban 26 európai ország közül a 20. helyen álltunk. Helyezésünk 1965–1978 között kismértékben romlott.* A sorrendi elhelyezkedéshez még hozzá kell tenni azt is, hogy nálunk az infrastruktúra nagy részének ingyenes igénybevehetősége fokozott terhelést okoz, így a szolgáltatások színvonala valószínűleg rosszabb, mint amit a helyezési sorrend mutat. A szakértők szerint sajátos helyzetben van a szállító hálózat. A szállításigényesség nálunk (egy lakosra jutó árutonnakilométerben számítva) az 1970-es évek végén is 40–50 százalékkal nagyobb volt, mint a hasonló fejlettségű tőkés országokban. Ennek oka az erős vállalati koncentráció, a sugaras szállítási szerkezet és különféle szervezési hiányosságok.

A fentiekből adódik, hogy részben elmaradásunk miatt, részben pedig azért, mert az infrastrukturális fejlesztés igénye a fejlettségi színvonallal nem lineárisan, hanem annál nagyobb mértékben nő, az infrastrukturális ráfordítások gyorsabban emelkednek a többinél.

IDEIGLENESEN HATÓ TÉNYEZŐK

Jelen és az előttünk álló években az árszínvonal alakulásában az ideiglenesen ható tényezőknek van a legnagyobb súlya. E körből az alábbiakat célszerű kiemelni:

a) cserearány-változások és/vagy adósságállomány-növekedés, illetve -csökkenés,

b) árfolyamváltozások,

c) ráfordításarányos árak közelítése,

d) a közkiadások alakulása.

A cserearány-változás részben összefügg az újra nem termelhető természeti erőforrások árának hosszú

* Infrastruktúra. Heti Világgazdaság, 1984. október 27.

távon érvényesülő emelkedési tendenciájával, bár annál sokkal több hatóényező együttes eredménye. Összefügg az adott ország termelési szerkezetével, a technika, a technológia, a munkaszervezés, a marketingtevékenység, a versenytevékenység, általában a széles értelemben vett innováció más országokhoz viszonyított állapotával.*

Ha külföldről beszerzett termékek rendszeresen gyorsabb ütemben drágulnak, mint az exportáltak, akkor ez a tény a nominális áremelkedés fontos tényezője lesz.

Cserearányaink a legutóbbi másfél évtizedben a következő táblázat szerint alakultak.

A magyar cserearányok alakulása az utóbbi években (1970=100)

Év	Szocialista országokkal	Nem szocialista országokkal	Összesen
1973	97,4	97,1	96,6
1974	94,5	85,4	89,4
1975	85,6	81,2	83,1
1976	84,2	86,6	84,9
1977	82,2	84,2	82,0
1978	80,3	85,6	81,5
1979	79,4	85,1	80,1
1980	80,2	85,2	80,3
1981	77,8	86,4	79,7
1982	73,9	86,8	77,9
1983	71,9	84,9	75,9

Forrás: Statisztikai Évkönyv, 1983. KSH 1983.

Mint a táblázat mutatja, 1975-re elértük a tőkés cserearányromlás mélypontját. Azóta a helyzet kismértékben javult.

A tőkés cserearányromlás nemcsak nagyon ked-

* Közgazdasági Kislexikon. Kossuth Könyvkiadó 1977.

vezőtlen számunkra, de különösen aggasztó, hogy benne széles értelemben vett innovációs elmaradásunk tükröződik. A tőkés cserearányromlás ugyanis nem magyarázható az energiahordozók és az alapanyagok drágulásával, hiszen ezeket a kérdéses időszakban zömében nem a tőkés, hanem a szocialista piacokon szereztük be.

A szocialista cserearányromlás némileg késleltetetten jelentkezik, figyelemmel arra, hogy az úgynevezett csúszó árbázis miatt éppen napjainkban érvényesülnek a világpiac 1981–1982-es maximális energiahordozó- és nyersanyagárai.

A megváltozott helyzetre a termelői áraknál csak 1976-ban, a fogyasztói árakban, illetve a folyamatszabályozás egyéb elemeiben pedig 1979-től kezdődően reagáltunk. Jellemzésül megemlítem, hogy míg a fejlett tőkés országokban az 1973–1976-os években 10–20 százalékos áremelkedések mutatkoztak, addig nálunk 1974-ben csak 1,8, 1975-ben pedig 3,8 százalékos ütemben nőttek az árak; ezek voltak az évtized legalacsonyabb árindexei.* Mi akkor az adósságállomány növekedését, illetve erre alapozva a költségvetési támogatások emelését választottuk, mert azt hittük, hogy az árrobbanás, illetve a nagymértékű cserearányromlás következményei szocialista viszonyaink között elkerülhetők. Érdekességként jegyzem meg, hogy a gazdaságirányítási vonalvezetés 1978–1979-ig annak ellenére foglalt állást ebben a szellemben, hogy az MSZMP XI. kongresszusának jegyzőkönyve (1975 márciusában) már az alábbiakat szögezte le: „Az 1973–1974-es években a tőkés piacon lényeges változások mentek végbe. Az inflációs folyamat felgyorsulása mellett a világpiacon ugrásszerűen emelkedett az energiahordozók, a nyers- és alapanyagok ára, a késztermékek árának emelkedése viszont ezt csak kismértékben ellensúlyozta. Ennek következtében

* Nemzetközi Statisztikai Évkönyv, 1981. KSH 1981.

külkereskedelmi mérlegünk romlott, népgazdaságunkat jelentékeny veszteségek érték. Ezek a változások nem átmenetiek, gazdasági munkánkban már most és a jövőben is az országnak szükséges nyersanyagok és energiahordozók megnövekedett világpiaci áraival kell számolnunk."*

Ma már világosan látható, hogy a feladat abban az időben a gyors alkalmazkodás lett volna; a jövőben netán bekövetkező hasonló helyzetekben pedig egyértelműen így kell eljárnunk.

A Világbank egy 1981-es értékelésében az alábbiakat szögezi le: „a recesszió idején is azok az országok érték el a legkedvezőbb gazdasági eredményeket, amelyek a leginkább meg tudták tartani a piaci viszonyokat tükröző árakat a kereskedelem, az árfolyamok, a kamatok, a bérek és az energiagazdálkodás területén. A jelentősebb ártorzítások megszüntetése önmagában évi 1–2 százalékkal gyorsíthatja a gazdasági növekedést."**

A cserearányromlásból adódó hátrányokat nálunk 5–7 évvel megkésve és persze szó szerint kamatostul érzékeljük, mégpedig kettős értelemben. Egyfelől, a felgyülemlett (1972–1979 között 2-ről 8 milliárd dollárra növekedett) adósságállomány törlesztő részletei és kamatterhei különösen súlyosak, és ezeket napjainkban kell viselni, másfelől éppen napjainkban tetőznek a szocialista árak, illetve a legnagyobb mértékű a cserearányromlás. A vállalatok ezeket a terheket megnövekedett adók, elvonások, illetve emelkedő beszerzési árak formájában érzékelik.

A hazai árszínvonalra hatással van az árfolyampolitika is. Közismert szabály, hogy az egyensúlyi árfolyam-politika eladósodás vagy annak veszélye esetén általában a hazai valuta leértékelését követeli meg. Csakis ilyen politika serkentheti az exportot

* Az MSZMP XI. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó 1975.

** Világgazdaság, 1984. július 26.

és fékezi az importot. A kritikus 1973–1982-es időszakban, amikor egy súlyos tőkés eladósodási folyamat bontakozott ki – nagyobbrészt az árszínvonal stabilizálásának szándékával –, a forintot a dollárral szemben jelentősen (ez akkor részben indokolt is volt), a márkával és schillinggel szemben pedig kismértékben felértékeltük, tehát tulajdonképpen az egyensúlyi árfolyam-politika követelményeivel ellentétesen léptünk. 1982 óta árfolyam-politikánk – úgy tűnik – megfelel az egyensúlyi követelményeknek. Ha az exporttámogatást, illetve a vámokat változatlannak tételezzük fel, akkor a hazai árakban érvényesül a tőkés ár plusz-minusz az árfolyamváltozás és ennek a hazai nominális árakra gyakorolt hatása jelentős lehet (legalábbis az utóbbi években érzékelhető árszínvonal-emelő tényezőként hatott).

Költségvetési kiadásaink – amelyekhez természetesen ugyanilyen mértékű bevételeket is rendelni kell, ami adók, elvonások formájában a vállalatoknál gazdasági teherként jelentkezik – sokkal nagyobbak, mint a hozzánk hasonló fejlettségű tőkés országokban. A tőkés országok költségvetésével összehasonlítva igazán szignifikáns eltérés abban mutatkozik, hogy nálunk a fogyasztói árkiegészítés, a vállalatok, szövetkezetek és a gazdasági feladatok támogatása együttesen (ez utóbbiak részben szintén felfoghatók fogyasztói, felhasználói ártámogatásként is, hiszen támogatások nélkül az árak sokkal magasabbak lennének) és arányaiban lényegesen nagyobb az övékénél, s eléri az egyébként is nagy költségvetési kiadás 35–40 százalékát.* E támogatások egy része helyes és szükséges, nagy részét azonban fokozatosan, megfelelő bér-, illetve jövedelem-ellentételezéssel célszerű lesz kiemelni a költségvetésből és beépíteni az árakba. Bizonyos vállalatok és szövetkezetek tevékenységének támogatását pedig ellentételezés nélkül kell megszüntetni. Az ilyen arányú költségvetés-

* Statisztikai Évkönyv, 1983. KSH 1983.

si támogatásnak az a hibája, hogy – mint ezt már több közgazdász kifejtette – életben tart gazdaságtalanul dolgozó vállalatokat, gazdaságtalan tevékenységeket, elszívja az anyagi eszközöket a fejlesztendő vállalatoktól, a terméket, szolgáltatást felhasználóknál pedig – azzal, hogy az árak nem fejezik ki a tényleges ráfordításokat – gyengíti az orientációt, pazarlásra vagy ésszerűtlen struktúrájú fogyasztásra késztet.

Az árakat közvetlenül befolyásoló támogatásfélék csökkentésén túl, mindenfajta antiinflációs politikának fontos része a közkiadások csökkentése. Ez tudniillik a vállalati közterhek – így közvetetten a termelési költségek – mérséklését is jelenti. A vállalati közterhek enyhítését eredményezheti az is, ha bizonyos közkiadások pénzügyi szükségleteit kötvényjegyzéssel teremtjük elő, különösen akkor, ha olyan módszerek kialakítására nyílik lehetőség (előnyös kamatok, más kedvezmények), amelyek a lakossági, illetve vállalati megtakarítások fokozására (és nemcsak átcsoportosítására) is alkalmasak.

A teljesség kedvéért szólni kell arról a – ránk ugyan nem jellemző, de a tőkés országokban általánosan elterjedt – gyakorlatról, amikor a költségvetési hiányt többlet-pénzkibocsátással oldják fel. E módszert mindenképpen inflációgerjesztő tényezőnek kell tekinteni.

AZ ALKALMAZKODÁS MECHANIZMUSÁRÓL

A tapasztalat azt mutatja, hogy a piacon – még ha a globális egyensúly feltételei adottak is – a részleteket illetően az egyensúly időről időre megbomlik. Az egyensúly megbomlása nemcsak abban mutatkozik meg, hogy valamilyen régi termékből többet vagy kevesebbet termelnek, vagy hogy valamelyik termék, szolgáltatás iránt megnő a kereslet, hanem úgy is, hogy a piacon a gyártás- és gyártmányfejlesztés eredményeként új termékek és szolgáltatások jelennek meg, s emiatt a hasonló használati értékű régi ter-

mékek iránt a kereslet csökken. Minél jobban funkcionál egy gazdaság, minél nagyobb az innovációs ösztönzés, annál gyakoribbak az utóbbi típusba sorolható egyensúlybomlási és helyreállítási jelenségek. E jelenségek adják a dinamizmus egyik legfőbb ismérvét.

Versenyre, illetve nyereségérdekeltségre épülő gazdaságban, akár hagyományos, akár dinamikus módon bomlott fel az egyensúly, automatikusan megindul az alkalmazkodás, tehát az egyensúly helyreállításának mechanizmusa. Direkt irányítású, centralizált gazdaságban az alkalmazkodásra, illetve az egyensúly helyreállítására irányuló tennivalók és az ehhez szükséges eszközök – a mindenkori megismerés fokán – a tervekben nyernek megfogalmazást.

Piacgazdaságban az alkalmazkodási mechanizmus úgy működik, hogy a hiányzó termékeknél, szolgáltatásoknál az árak a viszonylag megnövekedett kereslet hatására a többletköltség által indokoltnál is gyorsabban emelkednek, nagyobb nyereség képződik, és ez lehetővé teszi a termelés bővítéséhez szükséges termelési tényezők megszerzését. Azok a gazdasági egységek, amelyeknek termékei iránt nagyobb a kereslet, magasabb béreket, jobb munkafeltételeket tudnak biztosítani, hitelképesek, és hozzájutnak a piaci igények kielégítéséhez szükséges pótlólagos tőkékhez is.

Az alkalmazkodás tehát mindenkor az árak és a bérek – a fő vonalaiban korábban vázolt költségemelkedések által indokoltnál nagyobb mértékű – emelkedésével jár. Másként az alkalmazkodás nem jöhet létre. Az alkalmazkodási mechanizmus gyengesége a magyarázata annak a rendszeres hiánynak, amely a centralizált gazdaságok jellemzője; közelebbről az, hogy olyan körülmények között, amikor a termelési feladatokat és tényezőket központilag elosztják, az árak lényegében csak elszámolási jellegűek, nincs verseny és nyereségérdekeltség, alkalmazkodásra csak a központ képes, a gazdálkodó szervezetek ebben intenzíven nem vesznek részt.

Kézenfekvő persze a kérdés, hogy olyan termékeknél, amelyek piacán viszonylag csökkent kereslettel, illetve többletkínálattal állunk szemben, miért nem csökkennek az árak. Erre az a felelet, hogy merev, illetve emelkedő nominális költségek mellett a termelés a csökkenő fizetőképes keresletre nem az árak, hanem a termelés csökkentésével válaszol, mert más választása korunk gazdaságában általában nem képes.

AZ ÁREMELKEDÉSNEK A MONOPOLPOZÍCIÓKBÓL ÉS A TARTÓSAN KERESLETI PIAC LÉTÉBŐL ADÓDÓ ELEMEI

Nálunk a legutóbbi 10–15 évben általában az árualap és a vásárlóerő globálisan egyensúlyban volt. A készletek emelkedtek, a termeléshez és a forgalomhoz viszonyítva pedig – mértékadó becslések szerint – mindig nagyobbak voltak, mint a tőkés országokban. A részletesebb vizsgálat azonban már sok hiányhelyzetre, árfelhajtó mechanizmusra, az alkalmazkodás gyengeségeire mutat rá.

A hiány az úgynevezett kötöttáras termékeknél inflációs nyomásban nyilvánulhat meg, a szabadárasoknál azonban konkrét, a költségek által nem indokolt áremelkedéshez is vezethet.

Az inflációs nyomás a borravalók emelkedésében, a korrupciós, protekciós jelenségek terjedésében, továbbá minőségrontás formájában jut felszínre. A közelmúltban az inflációs nyomás tipikus esetének voltunk a tanúi a kötöttáras építőanyagoknál, ahol a megemelt hitelekkel a termelési bázishoz képest aránytalanul nagy vásárlóerőt bocsátottak ki, miközben az állami lakásépítés csökkentésével a kényszert is megnövelték a magánépítések iránt.

A szabad áraknál bizonyos körben (ott, ahol a kereslet jelentősen elmarad a kínálattól) lehetőség mutatkozik az áraknak a költségnövekedést meghaladó

emelésére. Ezeknek az áremelkedéseknek egy része – az, amely az alkalmazkodási mechanizmus eredménye – indokolt lehet.

A probléma éppen az, hogy nehezen tudunk különbséget tenni a jogos és a jogtalan áremelkedés között. Előfordul az is, hogy a termelők – gyakran monopolhelyzetre támaszkodva – mesterségesen idéznek elő hiányt, hogy kikényszerítsék a magasabb kötött vagy szabad árat, vagy a támogatás növelését. Erre a sokféle adminisztratív intézkedés (a kötött árak és árrések indokoltnál nagyobb aránya, „kompetitív" árak, kalkulációs előírások, árbejelentési kötelezettségek, a tisztességtelen haszon üldözése stb.) ellenére is megvan a lehetőségük. Megvan a lehetőség azért, mert még mindig vannak monopolhelyzetű termelők és forgalmazók, mert az alkalmazkodási mechanizmus gyenge, mert hiányzik az intenzív verseny, mert a hosszú távú eredményesség nem fő mércéje a vállalati munkának, mert nem alakult ki a termelési tényezők eredménycentrikus áramlása.

Külön ki kell emelnünk az importverseny hiányát, amely szerintem mind a hiányhelyzetek kialakulásának, mind az indokolatlan áremelkedéseknek döntő tényezője (nem is szólva itt a gazdálkodás egészére gyakorolt negatív hatásáról). Az 1980-ban bevezetett kompetitív árrendszer tiszteletre méltó kísérlet volt arra, hogy az új irányítási rendszer 13. évében a világpiaci árak, ha szerény mértékben is, de belejátsszanak a belső piaci áralakulásba. A kompetitív árrendszer azonban csak adminisztrációt tudott teremteni, árut nem. Árualap hiányában mindig lehetőség nyílott arra, hogy az előírástól, illetve a világpiaci árszínvonaltól eltérően emeljék a belföldi árakat. A kompetitív árakról 1980-ban megjelent rendelet több mint tucatnyi módosítása mind azt célozta, hogy lehetőséget adjon a vállalatok számára a világpiaci árszínvonaltól elszakadó belföldi áremelésekre. A most kialakított árklubrendszer is lehetőséget ad

arra, hogy a hazai árak a világpiactól elszakadva emelkedjenek.

Mindjárt meg kell mondani, hogy az előző fejezetekben felsorolt merev, illetve emelkedő költségek miatt a vállalatokat és az irányítószerveket is meg lehet érteni, hiszen az export sokszor kapott támogatást (az alacsony exportárak és a magas belföldi költségek miatt), de a belföldi értékesítés nem mindig.

Választ kellene adni arra is, hogy milyen mértékű lehet nálunk a monopolhelyzetekből, illetve a tartósan keresleti piac pozíciójából adódó, tehát költségekkel alá nem támasztott áremelkedés. Ha meggondoljuk, hogy sok év átlagában a kötöttáras termékeket érintő központi kezdeményezésű áremelkedés aránya a fogyasztói árak teljes növekményéből nagyjából ugyanolyan mértékű, mint a kötött árak aránya, s ha feltételezzük, hogy a kötött árak emelésekor a tényleges költségnövekedést vették alapul, akkor nincs okunk annak feltételezésére, hogy a tényleges költségek érvényesítésén túlmenő, a keresleti piacot kihasználó árnövekedés számottevő. A fogyasztói árakra vetítve ezt a megállapítást a következők is alátámasztják.

1980–1984-ben az államilag szabályozott árutermékek és szolgáltatások aránya 40–45 százalék körül volt. Ezekben az években a központi intézkedésekből adódó és a szabad elhatározású áremelkedések százalékpontban kifejezett aránya a következő táblázat adatai szerint oszlott meg.

Az áremelkedések megoszlása

Év	Központi	Szabad	Összes
1981	2	2,6	4,6
1982	4	2,9	6,9
1983	4	3,3	7,3
1984	4	4,0	8,0

Forrás: Zafir Mihály: Fogyasztói árszínvonal. Heti Világgazdaság, 1984. december 8.

Az előbbi táblázat kapcsán meg kell jegyezni: előfordulhat, hogy a kötöttáras termékek egy részénél az áremelkedés a támogatás csökkentéséből adódott. Igaz, hogy egyes termékeknél, szolgáltatásoknál a támogatást jelentősen csökkentették. Az összes támogatás azonban 1980–1983 között a folyó áron mért GDP-hez képest arányaiban nem csökkent, akár az összes vállalati és fogyasztói ártámogatást, akár külön a fogyasztói ártámogatást nézzük.

A támogatások alakulása

Megnevezés	1980	1983
Fogyasztói ártámogatás, vállalati, szövetkezeti, illetve gazdasági jellegű támogatás együttesen a GDP százalékában	22,5	22,4
Fogyasztói ártámogatás a GDP százalékában	7,4	7,4

Forrás: Statisztikai Évkönyv, 1983. KSH 1983.

Így tehát azt kell mondanunk, hogy bár az áremelkedések nagymértékűek, okaikat nem valami gonosz spekulációban kell keresnünk, hanem mélyenfekvő gazdasági tényezőkben.

*

Az eddigiekben igyekeztem sorra venni az árszínvonalat befolyásoló legfontosabb tényezőket. Ezek hatására időszakonként költségfajtánként és termékenként nagyon eltérő mértékű árváltozások következhetnek be. Ilyen helyzet állt elő például azzal, hogy a legutóbbi néhány évben az alaptendenciák által indokoltat meghaladóan megemelkedett, az észszerűség határain túlhajtott nyers- és alapanyagárak kismértékben csökkentek. Az is természetes, hogy bizonyos mélypont után (például cserearányromlásnál, adósságszolgálati terheknél) javulás következik be, illetve megáll a további romlás.

Elemzésünk számára azonban az is lényeges, hogy az említett költségek a jelenlegi mechanizmusban a felmerülés helyén és idejében a nominális árakban mindenképpen megmutatkoznak. Ezt megakadályozni csak a gazdálkodás merevségét, rugalmatlanságát fokozó adminisztratív beavatkozásokkal lehet.

Az árszínvonal-emelkedés mérséklésére létezik egy valóságos és egy látszatmegoldás. Ezt az utóbbit azért említem, mert a gazdaságpolitikai gyakorlat – olykor politikai célszerűségből, néha a tisztánlátás hiányából – gyakran a látszatmegoldást választja.

A valóságos megoldást a népgazdasági szintű hatékonyság javítása, az árualap és a vásárlóerő egyensúlyának biztosítása, a tartós kínálati piac és a valóságos versenyhelyzet kialakítása jelenti, ide értve az importversenyt is. A népgazdasági szintű hatékonyság egyfelől az üzemben végzett munka termelékenységének, minőségének, innovációs képességének színvonalától, másfelől a közkiadásokat megtestesítő költségvetési terheléstől (elvonásoktól) függ.

A látszatmegoldás az, amikor költségvetési támogatással vagy anélkül az árakat megmerevítjük, illetve a költségeket szétterítjük, és ezzel egyidejűleg a bérek, jövedelmek is csak minimális mértékben emelkedhetnek (esetleg csökkennek). 1974–1977 között ilyen gazdaságpolitikát folytattunk, azzal a különbséggel, hogy akkor a béreket, jövedelmeket, sőt a beruházásokat is jelentősen növeltük, tehát belföldön sokkal többet osztottunk el, mint amit megtermeltünk, ami csak jelentős mértékű eladósodás árán volt lehetséges.

A megmerevített ár- és bérrendszer nem ad teret az alkalmazkodásra. Ha az emelkedő költségek nem jelennek meg a termelésben, illetve a felhasználásban, akkor a takarékoskodás, az előnyös helyettesítések keresésének intenzitása is csökken, súlyos orientációs zavarok jelentkeznek. A költségvetési rendszerrel szétterített ráfordítások miatt gazdaságosnak tűnnek a gazdaságtalan tevékenységek és for-

dítva. A gazdálkodási eredmény nem fejezi ki a tényleges erőfeszítéseket. Érdekeltség hiányában a gazdálkodó szervezetek nem keresik az igények jobb kielégítésének lehetőségeit. A termelési tényezők nem áramlanak az igények, ehhez kapcsoltan a gazdaságosság által megkövetelt irányokba. Súlyos hiányhelyzetek alakulnak ki. Látszólag nincsen ugyan infláció (az áremelkedések minimálisak), de a hiányok miatt fokozódik a sorban állás, borravaló, korrupció, protekció formájában megnyilvánuló inflációs nyomás. Ez pedig elsősorban azokat a kis keresetű dolgozókat sújtja, akik megfelelő kapcsolatok hiányában kevésbé eredményesen tudják érvényesíteni érdekeiket.

Ebből az elemzésből az is adódik, hogy az áremelkedés mértéke még optimális esetben sem lehet nulla. Az áremelkedéssel minden normálisan működő árugazdaságnak együtt kell élnie. Persze nem mindegy, hogy mekkora ennek mértéke. Elfogadható mértéknek tekinthető az, amikor az áremelkedésben nem, vagy csak minimális mértékben játszanak szerepet a monopolpozíciókból, a tartós keresleti piacból, az indokolatlan vásárlóerő-kiáramlásból származó, a normális költségemelkedést túllépő tényezők, amikor még az árnövekmény és a kamatszínvonal összhangban van, és nem indul meg a pénz gyors elköltésére irányuló, gyakran pazarlással együtt járó törekvés, illetve nem csökken a takarékoskodás. Amikor még a normális áremelkedés mértékével kalkuláló tervezés és folyamatszabályozás meg tudja akadályozni azt is, hogy a bekövetkező áremelkedések megváltoztassák a felhasználás tervezett arányait.

Világosan látnunk kell tehát, hogy az árualap és a vásárlóerő közötti egyensúly növekvő ár- és bér-(jövedelem-) színvonal mellett jön létre, az árszínvonal-emelkedés pedig nemcsak és nem is elsősorban attól függ, hogy egyensúly van-e az árualap és a vásárlóerő között, vagy nincs. Az árak ak-

kor is emelkedhetnek és emelkednek is, ha az egyensúly helyreáll, sőt néha még akkor is, ha túlkínálat van, mert a túlkínálatra általában nem az árak, hanem a termelés csökkentésével reagálnak a vállalatok.

Társadalmunkban – részben saját propagandánk hatására – igen nagy az ellenérzés az áremelkedésekkel szemben. Hosszú ideig azt hangsúlyoztuk, hogy a szocializmusban az árszínvonal csökkenése a jellemző tendencia. Helyesebb lett volna azt hangsúlyozni, hogy az ár- és béremelések közötti különbség, tehát a reálbér, a reáljövedelem alakulása a lényeges. Napjaink valóságos problémáját sem az áremelkedések mértéke jelenti, hanem az, hogy ettől elmarad a bér- és a jövedelememelkedés üteme, tehát valahol a népgazdasági hatékonysággal van baj.

TARAFÁS IMRE

AZ ANTIINFLÁCIÓS GAZDASÁGPOLITIKA LEHETŐSÉGE ÉS FELTÉTELEI*

Elterjedt az a felfogás, hogy az inflációnak objektív természeti, társadalmi és gazdasági okai vannak, ezért értelmes gazdaságpolitikát csak akkor lehet folytatni, ha az árszínvonal rendszeresen emelkedhet. Ez a felfogás részben valószínűleg annak az egyszerűsítésnek az elméleti cáfolatában gyökerezik, amely – mintegy azonosítva az értékelméletet az árelmélettel – a termelékenység növekedéséből az érték csökkenésére, abból pedig az ár, sőt az árszínvonal csökkenésére következtetett. Az említett felfogás kialakulásában még fontosabb lehet azonban annak a több évtizedes gyakorlati tapasztalatnak a szerepe, amely szerint, ha nálunk előtérbe kerül az infláció-ellenes küzdelem, akkor az általában nagyon hamar a támogatások növekedéséhez, a közgazdasági szabályozók, illetve azok mértékeinek végletes differenciálásához vezet. Különösen élesen élnek emlékezetünkben az 1973-at követő évek, amikor az infláció világméretű felgyorsulása és a széles körű világpiaci árarányváltozások idején és azokkal szemben a támogatások kiterjesztésével és növelésével igyekeztünk védeni magunkat. A támogatások elburjánzása, és a szabályozók differenciálása azonban elfojtja a gazdaságban az alkalmazkodás és az innováció iránti kényszert és ösztönzést, a gazdaság teljesítménye romlik, ami hamarosan szükségessé teszi az árak lökésszerű emelését (vagy az áremelkedés

* Megjelent a *Gazdaság* 1985. 2. számában.

eltűrését), legalábbis, ha el akarjuk kerülni a járványszerűen terjedő hiányt és a gazdasági teljesítmény további romlását.

Az inflációt a gazdaság belső összefüggéseiből levezető felfogás elméletileg kétségtelenül kielégítőbb, a gyakorlatban pedig sokkal értelmesebb gazdaságpolitikát tesz lehetővé, mint az árszint stabilitását, sőt esetleg csökkenését közgazdasági törvénynek, vagy a szocializmus lényeges rekvizítumának tekintő nézet.

Mégis, két okból – vagy meggondolásból – is úgy látszik, meg kell haladni az első felfogást is. Egyfelől, egy olyan időszakban, amikor erősödik az az érzés, hogy növekszik az infláció val szembeni társadalmi érzékenység, és hogy éppen ez a társadalmi reagálás korlátozhatja az irányítási rendszer elhatározott továbbfejlesztésének lehetséges ütemét, fel kell vetni azt a kérdést, hogy vajon az infláció és a piackonform gazdaságirányítási rendszer rokonítása megalapozott-e. Másfelől, el kell gondolkodni a világban az utóbbi években e téren bekövetkezett gyökeres fordulaton. Ha az ötvenes, s még inkább a hatvanas, de leginkább a hetvenes években a piacgazdaságú országok gyakorlata azt a nézetet látszott igazolni, hogy az infláció, sőt annak gyorsulása elkerülhetetlen, mert okai objektív természetűek, akkor a nyolcvanas évek első felének tapasztalatai alapján inkább az a nézet látszik megalapozottnak, hogy az infláció csak addig elkerülhetetlen, amíg a társadalom és a politika – ezért a gazdaságpolitika felelősei felfogása szerint is – az inflációt viseli el, tűri el könnyebben. Így a 70-es évek közepének – második felének évi 15–20%-os árnövekedése a fejlett piacgazdaságú országok nagy többségében néhány év alatt évi 2–5%-ra szelídült, amikor a politika azt a felfogást tette magáévá, hogy a társadalom inflációval szembeni türelme elfogyott, és most már a társadalom az infláció visszaszorítása érdekében olyan áldozatokat is elfogad, amelyek az előző évtizedek-

ben legalábbis az uralmon levő pártok gyors bukásához vezettek volna.

Az infláció megfékezése nagy áldozatokat követel a tőkés országokban: tömeges munkanélküliség, a csődök számának emelkedése, gazdasági stagnálás, vagy visszaesés stb. Tehát drága áron bár, de még a rohanó infláció is viszonylag rövid idő – néhány év – alatt majdnem teljesen megszüntethető. Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy a fejlett piacgazdaságokban az inflációnak ez a radikális visszaszorítása olyan időszakban következett be, amikor ezek a gazdaságok már túl voltak a két olajárrobbanást követő nagymérvű árarány-átrendeződésen. A két olajárrobbanás után, amikor ezekben az országokban végbementek a nagy árarány-átrendeződések, akkor ez ott is gyors ütemű inflációval járt. Kemény antiinflációs politika azokban az időkben nyilván kevesebb sikerrel kecsegtetett volna, és mindenképpen csak olyan mértékű áldozatokkal, hogy azok vállalása szóba sem kerülhetett. A vállalt antiinflációs politika nem gyöngítette a piaci elemeket a gazdaságban, hanem az alkalmazkodásra és az innovációra való kényszert és ösztönzést erősítette, s ezzel minden jel szerint a gazdasági teljesítményt is javította.

Az, hogy a fejlett piacgazdaságú országok igen sikeres antiinflációs gazdaságpolitikája nem vezet(ett) a piaci elemek visszaszorulásához a gazdaságban, önmagában persze nem bizonyíték, csak olyan tény, ami arra utal, hogy az inflációellenes küzdelemnek nálunk sem kell a piaci hatások visszaszorítását vagy a gazdasági reform kibontakoztatásának lassítását eredményeznie. Bizonyító ereje annak van, ha a magyar gazdaság konkrét feltételeiből és adottságaiból kiindulva lehet kidolgozni olyan antiinflációs gazdaságpolitikát, amely összhangban van az irányítási rendszer továbbfejlesztésével, és amely növeli a magyar gazdaság nemzetközi versenyképességét.

ANTIINFLÁCIÓS POLITIKA A PIACGAZDASÁGBAN

A fejlett piacgazdaságokban a fiskális szabályozás mellett a monetáris politika a makroszintű irányítás eszköze. Az antiinflációs politika térnyerésével megnőtt a monetáris politika szerepe, és az infláció visszaszorításának szinte kizárólagos eszközévé vált. A pénzmennyiség növekedését restriktív módon határozzák meg, azaz úgy, mintha az infláció ütemének célzott csökkenése már bekövetkezett volna. Mivel a pénzmennyiség alakulásának elsődleges tényezője a hitelnyújtás és a hiteltörlesztés alakulása, a pénzmennyiség növekedésének restriktív meghatározása egyben restriktív hitelpolitikát is jelent. Így a fizetőképes kereslet nem elegendő arra, hogy változatlan, vagy növekvő terméktömeget a kialakult árszintemelkedési ütem mellett felszívjon. A vállalati szféra – a gazdaság – a fizetőképes kereslet csökkenésére vagy termelésének– eladásai volumenének – csökkentésével válaszolhat, vagy pedig úgy, hogy termelését szinten tartja, esetleg növeli, de eladási árait az addig kialakult ütemnél kevésbé emeli. Ha a válasz teljes mértékben az utóbbi (lenne), akkor az antiinflációs, restriktív monetáris politika hamar (azonnal) eléri (elérné) célját, az infláció célzott mértékű csillapítását.

A válasz azonban többnyire nem ez és nem azonnal ez. Az árszintemelkedés kialakult üteme, vagy éppen annak gyorsulása, hosszú évek inflációs tapasztalatai alapján a gazdasági magatartás egyik tényezője lett, a gazdasági élet minden szereplője – a vállalatoktól kezdve a munkavállalókon át a fogyasztókig – az infláció megszokott ütemének – vagy a gyorsulás megszokott ütemének – folytatódására építi gazdasági kalkulációit, ezekre alapozott döntéseit. Ezek az ún. inflációs várakozások nem szűnnek meg azonnal, és nem szűnnek meg csak attól, hogy a kormány vagy a gazdaságpolitika valamely csúcsintézménye nyilvánosan ígéretet tesz az infla-

ció bizonyos ütemben történő visszaszorítására. Amióta infláció van, azóta szinte minden évben elhangzottak ilyen ígéretek, a legutóbbi évekig minden hatás nélkül. A gazdasági kalkulációk, az ezekre alapozott döntések megváltozásához ennél többre van szükség: annak megtapasztalására, hogy többé tényleg nem lehet a megszokott ütemben emelni az eladásra szánt termékek és szolgáltatások árát, mert az ilyen ütemben emelkedő árakon nincs rájuk vevő. Ez a tanulási – megtapasztalási – folyamat időt vesz igénybe – erre utal a „várakozások rugalmassága" műkifejezés –; ez az az idő, amely alatt a gazdasági magatartások – mintegy az infláció illúziójában élve – nincsenek összhangban a tényleges gazdasági-pénzügyi adottságokkal: az eladók még a megszokott ütemben növekvő árakkal kalkulálnak, és olyan döntéseket hoznak, amelyek csak akkor rentábilisak, ha az eladási árak a megszokott ütemben emelkednek. E döntések eredményeinek a tényleges gazdasági-pénzügyi adottságokkal való mindennapos konfrontációjában veszteségek, csődök és munkanélküliség keletkezik, kapacitások válnak kihasználhatatlanná és értékelődnek le, stagnál vagy visszaesik a termelés, és ebben a dezinflációs válságban tanulja meg – éli meg – a gazdaság azt, hogy kevésbé emelkedő árakra építse gazdasági kalkulációit.

Az antiinflációs monetáris politika hatásmechanizmusának ez az összefoglalása persze nagyon leegyszerűsített és elnagyolt. Például figyelmen kívül hagyja azt, hogy a pénz forgási sebessége jelentős mértékben és kiszámíthatatlan módon is változhat, ezért a monetáris politikának még akkor is nehézségei lehetnek a fizetőképes kereslet nagyságának meghatározásában, ha biztosítani tudja azt, hogy a pénzmennyiség csak a szándékolt mértékben bővüljön. Decentralizált („kétszintű") bankrendszerben a pénzmennyiség szándékolt mértékű bővülésének biztosítása („beszabályozása") is néha igen nehéznek bizonyul, illetve csak nagy kilengésekkel lehetséges.

Mégis, bár váltakozó hatékonysággal és távolról sem precíziós hatású eszközként, a piacgazdaságokban a monetáris politika alkalmasnak bizonyult arra, hogy visszaszorítsa az inflációt: a restriktív módon meghatározott pénzmennyiséghez a gazdaság először általában a reálnagyságokkal – a termeléssel és a foglalkoztatással –, majd egyre inkább a nominális nagyságokkal – az árakkal – alkalmazkodik. Képletesen azt is mondhatjuk, hogy a gazdaság pénzügyi egyensúlyát leíró híres Fisher-féle egyenlet (illetve azonosság), amely szerint a pénzmennyiség a pénz forgási sebességével szorozva egyenlő a javak mennyisége és az árszínvonal szorzatával, azaz MV = PT, piacgazdaságokban balról jobbra olvasandó, vagyis MV nemcsak egyenlő PT-vel, hanem meg is határozza azt.

ANTIINFLÁCIÓS GAZDASÁGPOLITIKA MAGYARORSZÁGON

1. A monetáris politika problémája

A mi eddigi és mai gazdaságirányítási rendszerünkben viszont a Fisher-egyenlet jobbról balra olvasandó, vagyis – némiképp túlozva – a pénzmennyiség és a forgási sebesség nem határozza meg az árszintet (és annak változását), hanem ellenkezőleg, az árszint (persze a volumen folyamatokkal együtt) határozza meg a pénzmennyiséget és a pénz forgási sebességét.

A gazdaságpolitikai koncepció alapvető összefüggései nálunk először reál nagyságokban határozódnak meg. A kiindulópont a gazdaság reáljövedelem-termelő képessége: ezt a mi körülményeink között – tehát egy kicsi, nyitott gazdaságban – célszerűen úgy lehet felfogni, hogy az exportképesség (tekintetbe véve az ésszerűen előirányozható külkereskedelmi, illetve fizetési mérleg-egyenleget) az importigényességen keresztül meghatározza a nem-

zeti jövedelem (vagy GDP) növekedésének várható mértékét. Ezután az életszínvonal-politikai követelmények és más szempontok alapján a belföldön felhasználható nemzeti jövedelmet felosztjuk fogyasztásra és felhalmozásra. A reáljövedelem termelése és elosztása meghatározásának ez a sorrendje persze csak logikailag igaz, a gazdaságpolitikai koncepció kialakításának tényleges folyamatában az elosztási politikával szemben fellépő „igények", másfelől viszont a merészen vagy kevésbé merészen értelmezett „reális lehetőségek" egymástól szinte függetlenül is megfogalmazódnak, konfrontálódnak, hatnak egymásra és többször is újrafogalmazódnak, míg végül – legalábbis formailag – reális, elfogadható és konzisztens kompromisszum születik.

Miután így végül is meghatározódnak a gazdaságpolitikai koncepció fő elemeinek reálnagyságai, a második lépésben a reálnagyságoknak – képletesen szólva – „az árszínvonallal való beszorzása", azaz nominálértéküknek a meghatározása következik. A kiindulópont az, hogy többé-kevésbé adott az a mérték, amely alá semmiképpen se ésszerű – vagy lehetséges – szorítani a lakossági nominálJövedelmek növekedését. Ebből (a várható megtakarítás levonásával) és a lakossági fogyasztás reálértékére az előbb kapott előirányzatból adódik a fogyasztói árszint szükséges emelkedése. Másfelől megfogalmazódnak az infláció alacsonyan tartását vagy visszaszorítását célzó törekvések, és a fogyasztói árszintemelkedés gazdaságpolitikai céllá való mértéke kompromisszum eredményeként alakul ki. Ez a fogyasztói árszintre vonatkozó cél felülről behatárolja a termelői árszint elfogadhatónak tartott emelkedését, mert a gazdaságpolitika törekszik – és legalábbis 1980 óta sikerrel – a termelői és a fogyasztói árszint közé beépülő nettó forgalmiadó-sáv növelésére, de legalább csökkenésének elkerülésére. A termelői árszint ágazatonkénti összetételének ismeretében pedig becsülhető a beruházási árszint, ami a korábban

meghatározott beruházási volumennel összevetve, a beruházások nominálértékét adja.

A termelés és a belföldi felhasználás így felépített folyóáras tervéből vezetődnek le aztán a gazdaság pénzoldali összefüggései. A levezetés azonban nem monetáris megközelítést alkalmaz: nem abból indul ki, hogy (a) ha a termelés – az áruk és szolgáltatások forgalma – folyó árakon a terv szerint alakul, akkor a tranzakciók lebonyolításához ennyi és ennyi pénzre lesz szükség, és (b) ha a termelés – a jövedelmek – a terv szerint alakulnak, akkor a megtakarítások képzéséhez ennyi és ennyi pénzre lesz szükség. Nem: a – folyóárakon összeállított – (reál) gazdasági tervből a Bank nem a gazdaság pénzszükségletét, hanem a terv finanszírozási szükségletét vezeti le. A finanszírozás hitellel történik, a hitel pedig betétté válik, és így teljesül a Fisher-féle azonosság, a pénzmennyiség megfelelése a célzott volumen- és árszint alakulásnak. Természetesen ez is elnagyolt és leegyszerűsített összefoglalás, különösen azért, mert (a) a pénz forgási sebessége alakulhat a prognosztizálttól (tervezettől) eltérően, és akkor a pénzmennyiségnek a terv finanszírozási szükségleteiből kiinduló meghatározása a célzottnál nagyobb vagy kisebb fizetőképes keresletet eredményezhet és (b) centralizált („egyszintű") bankrendszerben sem mindig problémamentes a hitelezés olyan szabályozása, amely a pénzmennyiség szándékolt ütemű bővülését eredményezi.

A monetáris politika tehát nálunk sem precíziós hatású eszköz, de ennek az árszintre gyakorolt hatását eleve letompítja az irányítás és szabályozás kialakult rendszere. Erre jellemző, hogy a gazdaság különböző szféráit a pénz működése szempontjából elzárja, szinte elszigeteli egymástól. Így a gazdaság pénzellátása csak igen korlátozott körben és mértékben lehet befolyással arra, hogy a különböző piacokon és összességében mekkora kereslet lép fel. Az egyes piacokon a kereslet nagyságát sokkal in-

kább más, jellegükben fiskális tényezők határozzák meg: így a fogyasztói piacon a keresetszabályozás, a beruházási piacon a fejlesztési (érdekeltségi) alappal kapcsolatos szabályozás. De még ha a gazdaságba áramló – kibocsátott – esetleg fölös mennyiségű pénz túlcsordulna is a keresletté válás eme fiskális természetű gátjain, az egyes részpiacokon vagy akár a gazdaság egészében kialakuló túlkereslet csak a gazdaság igen szűk területein oldódhat fel az árszint emelkedésben, hiszen az árak többségét hatósági előírások akadályozzák abban, hogy folyamatosan tükrözzék a keresleti-kínálati viszonyokat. Így a rendszer logikája a gazdaság szükségleteit meghaladó esetleges pénzmennyiséget – az esetleges túlkeresletet – elkerülhetetlenül a kereskedelmi mérleg – az import növelése és az export mérséklése – irányába tereli. Persze ezen a fiskális szabályokkal összetartott rendszeren korábban is voltak, ma még inkább vannak repedések: a mezőgazdasági termékértékesítésben, a kis- és magánvállalkozásban keletkező jövedelmek nem szorulnak a kereset-, a fejlesztés- és a forgóeszköz-szabályozás fiskális szorítóiba és a piacaikon kialakuló árakra – a felvásárlás kivételével – az árpolitika csak igazán nagyon közvetett befolyást tud gyakorolni.

A gazdaságpolitika logikájának a piacgazdaságéval ellentétes irányú felépítése azonban a legkevésbé sem akadálya a monetáris politika antiinflációs célzatú működésének. Ha a gazdaságpolitika a – fogyasztói és a termelői – árszintemelkedés mérséklését célozza, akkor ezzel összhangban alacsonyabb – illetve lassabban növekvő – összegben kell meghatározni a vásárlóerő-kibocsátást; ez automatikusan adódik is, hiszen a termelésre és a belföldi felhasználás egyes elemeire – a célzott, mérsékeltebben emelkedő árszinttel való „beszorzás" után – alacsonyabb nominálértékek adódnak, amelyek finanszírozása kevesebb hitellel, tehát kisebb összegű pénzteremtéssel jár.

2. *Az árrendszer problémája*

Az infláció mérséklésével összhangban meghatározott vásárlóerő-kibocsátás tényleges hatásáról a legtöbb kétség azon az alapon merül fel, hogy nálunk a piaci verseny távolról sem olyan ádáz, mint a piacgazdaságokban. Olyan termelők, amelyek piacaik vagy termékeik jellege miatt erős eladói pozícióban vannak, a kereslet csökkenésének veszélye nélkül is emelhetik áraikat, ami – tekintettel a belföldön rendelkezésre álló fizetőképes kereslet (vásárlóerő) restriktív (antiinflációs) módon meghatározott összegére – más termelőknél okoz keresletthiányt, ott válthat ki fizetőképtelenséget, a termelés csökkenését stb. Ez ugyan jogos aggodalom, de eltúlzása alaptalan, hiszen azokon a területeken – ahol a piaci verseny lanyha –, az évi 4–6%-os termelőiárszint-emelkedés mellett idáig is az árszabályozás és az árellenőrzés gondoskodott – lehetőségeihez mérten – arról, hogy a vállalatok ne élhessenek vissza túlzottan az adott piaci helyzettel. Legfeljebb attól lehet tartani, hogy ha az évi 4–6%-os termelőiárszint-emelkedés mondjuk évi 1–2%-ra csökkenne, akkor az említett piaci helyzetben levő vállalatok szélesebb fronton és nagyobb összegekkel játszanák ki az árellenőrzést – részint az inflációs várakozásokban meglevő, fentebb jellemzett késés miatt, részint pedig azért, mert kisebb termelőiárszint-emelkedés a várakozásoktól függetlenül is, nehezebb helyzetbe hozza a kevésbé hatékony vállalatokat.* Ez az érvelés azonban feltételezi, hogy a vállalatok az árszabályozás és az árrellenőrzés megkerülésének olyan lehetőségeivel rendelkeznek, amelyeket ma nem, de egy kisebb árszintemelkedésre törekvő gazdaságpolitika esetén kihasználnának. Ez elképzelhető, de csak azért, mert az ilyen kihasznál-

* Lásd *Csoór Klára* és *Mohácsi Piroska* cikkét a *Gazdaság* 1985. 2. számában.

latlan lehetőségeket tartogató vállalatok nem igazán nyereségorientáltak vagy „profitmaximalizálók" (sok más ok között például azért, mert attól tartanak, hogy a realizált nyereséget vagy érdekeltségi alapot utólag elvonják). A nyereségben való érdekeltség gátjainak leépítése (például az érdekeltségi alapok utólagos elvonásának megszüntetése) az infláció ütemétől függetlenül az árhatóság becsapása minden lehetőségének kihasználására vezeti a vállalatokat.

Ehhez hasonló természetű az az ellenvetés, hogy minél kisebb termelőiárszint-emelkedésre törekszünk, annál lassabban és szűkebb körben tudjuk eltörölni az árképzés adminisztratív kötöttségeit (és ennyiben az antiinflációs törekvések nehezítik a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztését). Az e mögött meghúzódó gondolat azonban nem teljesen világos. Ha és ahol az árképzés adminisztratív kötöttségeinek eltörlése azért vezethet áremelkedésre, mert a szóban forgó, egyébként versenypiacon hiány, azaz túlkereslet van, akkor és ott egyszeri az áremelkedés, mert egyensúlyt teremt. Ha ez a gazdaságnak csak szűk területeit jellemzi, akkor – az általános árszint szempontjából – elhanyagolható. Ha viszont olyan széles körben (lenne) jellemző, hogy az már az általános árszint szempontjából is jelentős, akkor ez vásárlóerő-szabályozási probléma, és – az előző pontban körvonalazott módon – monetáris restrikcióval korrigálható.

Nálunk azonban a legtöbb esetben feltehetőleg inkább arról van szó, hogy az árképzés adminisztratív korlátainak a megszüntetése azért fenyeget áremelkedéssel, mert a szóban forgó piac (még) nem versenypiac. De az ilyen piacon nincs miért liberalizálni az árképzést, és az sem segít, ha magasabb inflációs rátával „dolgozunk", mert bármilyen áremelkedés után, bármilyen árszinten és a kereslet-kínálat bármilyen egyensúlya mellett ugyanaz a piaci helyzet (a nem-versenypiac) és ugyanaz a további áremelési lehetőség és indíték marad meg. Elvileg persze a so-

rozatos áremeléseknek nem-versenypiacon is van határa, mert nincs tökéletes monopólium, nincs teljesen helyettesíthetetlen termék, viszont a termelésnek vannak állandó költségei, de ez a határ többnyire olyan magasan van, hogy ha az ár ennek eléréséig szabadon emelkedhet, akkor az az erőforrások igen ésszerűtlen allokációját okozhatja.

Úgy tűnik tehát, hogy az árrendszer liberalizálása nem az infláció mértékétől, hanem a piaci versenyviszonyok megteremtésétől függ, és nem lehet belátni, hogy a nagyobb infláció – hacsak nincs általános túlkereslet, ami viszont vásárlóerő-szabályozási kérdés – hogyan segíthet a piaci versenyviszonyok megteremtésében.

A fentiek alapján nem látunk erős érvet az ellen, hogy a gazdaságpolitika a jövőben az eddig kialakultnál sokkal kisebb (mondjuk évi 4–6% helyett 1–2%) termelőiárszint-növekedésre törekedjék. Egy ilyen antiinflációs politika igazi problémái egészen máshol vannak.

3. A növekedés problémája

Minden adott pillanatban – minden rövid távon – a gazdasági növekedés mértéke akkor lehet maximális, ha a rendelkezésre álló – emberi és anyagi – erőforrásokat a meglevő tevékenységekben, sőt a meglevő szervezetekben foglalkoztatjuk. Az erőforrások „foglalkoztatásának" (használatának) bármilyen változása – bármilyen struktúraátalakítás – ugyanis időt vesz igénybe: ennek tartama alatt a rendelkezésre álló erőforrások egy része a régi tevékenységben (vagy szervezetben) már nem, az újban még nem produkál. A strukturális átalakulás különböző mélységű változatai különböző időtartamokra vonnak ki erőforrásokat a termelésből: egészen rövid időre, ha pusztán a tevékenység szervezeti keretei változnak, hosszabbra, ha maga a tevékenység is változik. A strukturális változás minden egyes, különböző

mélységű fajtája a rá jellemző rövid táv elmúlta után már nem mérsékli, hanem – ha az árak helyesen orientálnak és az érdekeltségi viszonyok megfelelőek – fokozza a gazdasági növekedés ütemét: így az erőforrások nagyobb arányú átrendeződésének kezdetén – adott külgazdasági és egyéb feltételek között – a növekedés lassulására, később a gyorsulására lehet számítani. Ez az összefüggés megfordítva is megállja a helyét: ha minden egyes rövid távon a maximális ütemű növekedésre törekszünk, akkor csak minimális mértékű struktúraátalakításra van lehetőség, mert rövid távon a maximális növekedés úgy érhető el, ha csak minimális időre és minimális mennyiségben vonunk ki erőforrásokat a termelésből. A rövid távok összegén: a hosszabb távon azonban éppen ez a maximális növekedésre törekvés minimális fejlődést eredményez.

Miután a rövid távú maximális növekedésre törekvés szükségessé teszi minden erőforrás adott szervezetben, adott tevékenységben való folyamatos foglalkoztatását, egyben szükségessé teszi minden – közte a legkevésbé hatékony – tevékenység pénzügyi feltételeinek a biztosítását is. Ilyenkor megoldást kell találni az alacsony hatékonyságból eredő magas költségek fedezésére, és ez a megoldás csak kétféle lehet: 1) vagy széles körben támogatjuk az alacsony hatékonyságú vállalatokat és tevékenységeket, ideértve a szabályozók differenciálását és az általános szabályozás alól adott mentességeket, kivételeket és „választási lehetőségeket", vagy 2) lehetővé tesszük minden költségszint elismertetését az árakban, és akkor az alacsony hatékonyságú vállalatok és tevékenységek magas költségszintje miatt magas árszint alakul ki – és a magas árszinten a hatékony vállalatoknál keletkező nyereség legnagyobb részét magas nyereségadóval, egyes években fejlesztési alapok utólagos elvonásával, vagy más, a hatékonysághoz kapcsolódó adóval el kell vonni. Valójában az olyan árszint, amely a legkevésbé hatékony vállalatok

és tevékenységek pénzügyi feltételeit is biztosítja, szinte elkerülhetetlenné teszi a hatékony vállalatoktól történő nagyarányú elvonást.

Aki magas árszintet mond, az emelkedő árszintet is mond. Magasnak nevezzük ugyanis azt az árszintet, amibe a nagyon alacsony hatékonyságú vállalatok, tevékenységek költségszintje is „belefér". Ha a költségek emelkednek, akkor – egyébként változatlan körülmények között – a tegnapi magas árszint további emelkedés nélkül mára alacsonnyá válna. Márpedig szinte ki van zárva az, hogy a költségek ne emelkedjenek. Először is a strukturális alkalmazkodás lassúsága – amihez hozzájárul a gyors rövid távú növekedésre való törekvés – állandósítja a cserearányromlást, ami az egész gazdaság költségszintjét növeli. Másodszor, a bérek nemcsak ott és annyival emelkednek, ahol és amennyivel a hatékonyság javul, hiszen ha az alacsony hatékonyságú tevékenység (vállalat) is nélkülözhetetlen, akkor biztosítani kell munkaerővel való ellátását is, és ehhez a gazdaság más területeihez hasonló bérek kellenek. Harmadszor, még ha a cserearányok és a bérek nem is változnak, az árarányok bármilyen változása a gazdaság valamely területén emeli a költségszintet, és ott – támogatás híján – az árak is emelkednek, ami további költségemelkedést okoz máshol. Lehetne tovább sorolni: a bányák egyre mélyebben vannak, a levegő egyre szennyezettebb stb.

A legkülönfélébb költségemelkedések oldaláról az árakra nehezedő nyomást mérsékli viszont a hatékonyság általános javulása, és ennyiben – ez nem kis dolog – a hatékonyság általános javulása összefügg az infláció problémájával. Nyilvánvaló viszont, hogy ha a rövid távú növekedési célok miatt minden vállalatot (tevékenységet) fenn kell tartani, akkor ez jelentősen mérsékli az általános hatékonyságjavításra való kényszerítés hatásfokát, mert kioltja a szervezetekben a túlélésért való küzdelem motívumát. Az is nyilvánvaló, hogy a „világgazdasági korszakváltás"

körülményei között még jelentős mértékű általános – a meglevő szervezetekben és tevékenységekben végbemenő – hatékonyságjavulás sem elég ahhoz, hogy egy ország megőrizze pozícióját a világgazdaságban, hiszen a „korszakváltás" tartalma éppen a stuktúrák széles körű és erőteljes változása.

A minél gyorsabb rövid távú növekedésre való törekvés ára tehát már rövid időn belül is az infláció, hosszabb távon pedig a lassúbb strukturális alkalmazkodás és a lassúbb hatékonyságjavulás. Ezzel az árral szemben áll az, hogy így rövid távon (is) lehetővé válik a belső felhasználás szintentartása vagy szerény növelése, ami jelentős előnynek számíthat akkor, ha több évi kényszerű restrikció után bizonyos sürgetőnek érzett igényeket kell kielégíteni. Akut likviditási válság körülményei között pedig (amilyent mi 1982-ben éltünk át) az erőforrások meglevő szervezetekben és tevékenységekben való folyamatos foglalkoztatása elkerülhetetlen az azonnali exportnövelési és importhelyettesítési kényszer miatt.

Kicsi, nyitott gazdaságban – mint a miénk – kézenfekvő, hogy bármilyen tevékenység végső soron exporttevékenységnek, vagy importhelyettesítőnek tekinthető. Ezért mindig is úgy tűnhet – akkor is, ha már szó sincs likviditási válságról –, hogy fizetésimérleg-okokból szükség van az alacsony hatékonyságú termelésre is, hiszen megszüntetése és az erőforrások átcsoportosítása a hatékony területekre átmeneti exportkiesést vagy – importtal fedezendő – átmeneti belföldi ellátási nehézséget (hiányt) okozna. Kialakul az az érzés, mintha a gazdaságpolitika fizetésimérleg-okokból – tehát szinte sorsszerűen – lenne kiszolgáltatva az alacsony hatékonyságú tevékenység fenntartásához fűződő partikuláris gazdasági és egyéb érdekeknek: a létező árfolyamszinten a vállalatok jelentős része csak támogatással mondja lehetségesnek exportja fenntartását vagy növelését, mások pedig támogatás vagy áremelés nélkül a belföldi kereslet kielégítésére sem látnak módot.

Az esetek egy részében ez valóban igaz is, hiszen mint említettük, a költségek folytonos emelkedése szinte elkerülhetetlen, és ez a legkevésbé hatékony – már a pénzügyi lehetetlenülés határán álló – vállalatokat, tevékenységeket hamarosan áttolná a „piros vonalon". A támogatások elburjánzását és felduzzasztását elkerülendő – ami az exportban már csak a nemzetközi kötelezettség miatt is fontos – le kell értékelni a forintot (vagy, erősen emelkedő devizaárak esetén, mérsékelni kell a felértékelést), ami egy időre megint biztosítja a nem hatékony export pénzügyi feltételeit és legalizálja a belföldi árak emelését. Így a felszínen az a látszat keletkezik, mintha *fizetési-mérleg*-okokból lenne szükség a nem hatékony tevékenységekre (akár export-, akár belföldi célra), ezt pedig az *irányítási rendszer* továbbfejlesztése miatt nem finanszírozhatja támogatás, ezért *le kell értékelni* a forintot, ami *inflációt* okoz. A valóságban, amint ez a cikk igyekezett kimutatni, az összefüggések láncolata – ha tetszik a kényszerpálya – egészen más: a belföldi felhasználás egyes elemeinek *azonnali növelésére* irányuló igények maximális rövid távú *növekedést* követelnek, ami feltételezi a nem hatékony tevékenységek folyamatos fenntartását, így kedvez az ezekhez fűződő *partikuláris érdekeknek* (mintegy „népgazdasági érdekké" magasztosítja őket). Ám ez csak *inflációval* finanszírozható, és az infláció miatt időről időre *le kell értékelni* a forintot.

Erről a kényszerpályáról azért nehéz letérni, mert senki se ajánlaná – és még kevésbé fogadná – szívesen a belföldi felhasználás – különösen a reálbér – további jelentős csökkentését azért, hogy néhány százalékponttal mérsékelhető legyen az infláció, még akkor sem, ha hosszabb távon az ilyen gazdaságpolitika a nagyobb növekedés reményével biztat. Az persze nyilvánvaló: ha számítani lehet arra, hogy a gazdaságban az árak helyesen orientálnak, az érdekeltségi viszonyok megfelelőek, és hatékonyak az erőforrások szervezetek és tevékenységek közötti

átcsoportosítására (a munkaerő- és tőkeáramlásra) kialakított intézmények és mechanizmusok, akkor az inflációnak már rövid távon is lehetséges visszaszorítását, hosszabb távon pedig a tartós növekedést megalapozó gazdaságpolitika *viszonylag* kicsi áldozatot követel a rövid távú növekedés (és belső felhasználás) terén. Ezért az is nyilvánvaló, hogy a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztése – mivel éppen a felsorolt feltételek megteremtése, javítása áll középpontjában – az *egyetlen lehetőség* az infláció visszaszorítására, mert csak rajta keresztül lehet elfogadhatóvá mérsékelni az antiinflációs gazdaságpolitika árát, a növekedési ütem rövidtávú mérséklődését.

Az olyan gazdaságpolitikai környezet azonban, amelyben – a likviditási válság után esetleg túl feszes növekedési célok miatt – a hatékonyságtól szinte függetlenül minden szervezet és tevékenység fenntartása szükségesnek látszik, rendkívül megnehezítené és lelassítaná az irányítási rendszer továbbfejlesztését is, mert ha minden szervezet és tevékenység túlélése szinte eleve garantált, akkor a gazdaság főleg csak egyedi és adminisztratív eszközökkel szabályozható; struktúraátalakításra pedig alig van mód, mert az erőforrások szinte befagynak a meglevő szervezetekbe és tevékenységekbe. Így az irányítási rendszer továbbfejlesztése az antiinflációs gazdaságpolitikához nagyon hasonló dilemmákat vet fel.

SURÁNYI GYÖRGY

LEHET-E AZ INFLÁCIÓ GAZDASÁGPOLITIKAI ESZKÖZ?*

„A pénz stabilitásának ismét elsődleges céllá kell válnia és a pénzügyi hatóságokat folyamatosan hatékony támogatásban kell részesíteni a politikai nyomással szemben, amely ma oly gyakran olyan intézkedésekre készteti őket, amely politikai szempontból rövid távon előnyös, de hosszú távon igen hátrányos." R. A. Hayek

A közgazdászok elég széles köre általában egyetért abban, hogy a modern árutermelő társadalmakban, ahol állandó a mozgás, változás – formációtól függetlenül –, az árak folyamatos, tartós emelkedése elkerülhetetlen. Általában abban sincs vita, hogy az infláció a megbomlott egyensúly jele. Az árszínvonal-emelkedés mindenképpen a belső arányok, egyensúlyok elmozdulására utal. Egy olyan jelzőrendszer, amely – ha hagyják – a gazdasági folyamatok átalakulását pontosan követi. Az árszínvonal változása és a pénz egységének vásárlóereje visszatükrözi a gazdasági folyamatok egyensúlytól való távolodását és közeledését. Az infláció ütemének tartós és fokozatos emelkedése ennek megfelelően az egyensúlytól való tartós és fokozatos eltávolodást jelzi. Ennek ellenére, az infláció rövid távú, egy-két évig tartó megugrása nem szükségképpen az egyensúlyi pályáról való lekanyarodást fejezi ki. Éppenséggel nincs kizárva, hogy jelentősebb strukturális átalakulások az árszínvonal gyorsabb emelkedését váltják ki ideiglenesen. A pozitív irányú struktúramódosítás eredményeképpen az egyensúlyhoz közelebb kerülő gazdaság alacsonyabb infláció mellett képes tovább fejlődni. Ezt azonban csak utólag lehet regisztrálni. A gyorsuló infláció a súlyos, belső, szerkezeti és

* Megjelent a *Figyelő* 1985. 17. számában.

elosztási aránytalanságok kifejeződése. A strukturális feszültségek tovább élése szakadatlanul gyorsítja, míg enyhülése lassítja az árszínvonal emelkedését. Ennek megfelelően minél alacsonyabb és minél egyenletesebb infláció mellett működik egy gazdaság, annál kisebbek a megrázkódtatások, annál kiegyensúlyozottabb a fejlődés.

Durva félreértésen alapul tehát az az elgondolás, amely önmagában az infláció lassításával vagy gyorsításával feloldhatónak véli a gazdaságban kialakult feszültségeket. Ebben a felfogásban az árszínvonal-emelkedés, pontosabban emelése különleges gazdaságpolitikai eszközzé válik. A gazdaságpolitika olyan varázslatos eszközhöz jut az inflációval, amely egyszerre jelzi is a lázat és meg is szünteti azt. Mintha a lázmérő nemcsak jelezné a bajt, hanem egyúttal csillapítaná is azt. Mindenesetre jó volna, ha így lenne.

Az inflációt eszközként kezelő gazdaságpolitika az infláció gyorsításával és lassításával egyaránt rendkívül veszélyes útra lép. Az infláció ütemének emelkedése fokozza a bizonytalanságot, növeli a pénz iránti bizalmatlanságot, csökkenti a pénztartási hajlandóságot, költségesebbé teszi a pénz használatát, egyre drágábbá válik a gazdasági tevékenységek piaci szervezése, amely előbb vagy utóbb elvezet ahhoz, hogy a gazdaság piaci mechanizmusai működésképtelenekké válnak. Ellenkező esetben az árszínvonal növekedési ütemének mesterséges lenyomásával látszólag javul a helyzet. De mivel a kezelés nem a kiváltó okokat gyógyítja, ezért az infláció lefékezése ilyenkor a kényszer-pénzfelhalmozást, a kényszervásárlást a félig és teljesen adminisztratív gazdaságszervező eszközök kiteljesedéséhez vezet. Az eredmény tartalmát tekintve tehát mindkét esetben elég hasonló, noha az egyik esetben az infláció gyorsulása, a másik esetben mesterséges lassulása következett be.

Az infláció tartós, hosszú távú és érdemi mérséklése tehát azoknak az okoknak a megszüntetését, korlátozását igényli, amelyek az inflációt előidézték. Az árszínvonal változását – ami mindenekelőtt a fogyasztási cikkek és szolgáltatások árszintjének változásában mérhető – egyrészt a fogyasztás-felhalmozás arányának, vagy szélesebb értelemben az újratermelés külső és belső (reál) arányainak, másrészt a nominális bérek összegének (kereslet) és a fogyasztási cikkek és szolgáltatások termelékenységváltozásának (kínálat) arányai, a gazdasági növekedés üteme, a költségvetési újraelosztás alakulása, a termelési tényezők kihasználtsági foka és rugalmas mozgósíthatósága határozza meg. Az árszínvonal változása tehát az újratermelés reális jövedelmei, illetve pénzfolyamatai együttes és állandó egymásra hatásának, összehangolódásának az eredménye.

Az ún. piacgazdaságban lezajló infláció sajátossága feltételezésünk szerint levezethető a pénznek a gazdasági folyamatokban betöltött eltérő szerepéből. Mind a monetaristák, mind a neokeynesiánusok elfogadják, hogy a pénz nemcsak fontos, de meghatározó szerepet tölt be a gazdasági körfolyamatok alakulásában. Ennek megfelelően bár vitatják, hogy pontosan milyen mechanizmuson keresztül – jövedelmeken, kamatlábváltozáson, a reálpénzegyensúlyelmozduláson és/vagy a vagyontárgyak értékváltozásán (portfolio) stb. érvényesül –, de mind a két fő irányzat és nem utolsósorban a gazdaság- és pénzügypolitikai gyakorlat nemcsak tudomásul veszi azt, de tudatosan és elsősorban a pénzen keresztül kíván hatni az újratermelés reálfolyamataira.

A neo-keynesianizmus és a monetarizmus is – főleg az utóbbinak angliai változata (nem véletlenül) – az árszínvonal változása mögött az újratermelési arányok technikai okokból bekövetkező módosulását, de különösen az elosztási harcot, vagyis a nemzeti

jövedelemből való részesedésért folytatott küzdelmet jelöli meg. Mivel a modern gazdaságban a termelési tényezők monopóliumai meglehetősen szűk körre korlátozzák az árak csökkenésének lehetőségét, ezért a pénzoldal változtatásával és ennek következtében az árszínvonal-emelkedés ütemének befolyásolásával célozzák meg az új egyensúlyi állapot elérését. Tehát monetáris és/vagy fiskális eszközökkel, a kereslet és a kínálat egyidejű (nem egyszerre) módosításával próbálják meg elérni az összhang helyreállítását. Vagyis *a reál és a pénzfolyamatok révén kölcsönös alkalmazkodás megy végbe a termelés szerkezetében, az árak arányában és szintjében, valamint a jövedelmek megoszlásában.* Természetesen az inflációban is visszatükröződő alkalmazkodási folyamat – amely a termelés szelekciójában, a veszteséges termelés relatív alacsonyabb árnövelési lehetőségében, a húzó ágazatok relatíve gyorsabb áremelésében is utat tör magának – nagymértékben függ az adott ország (inflációtűrő) gazdaságtörténeti hagyományaitól, a gazdaság nyitottságától, a termelési tényezők kihasználtsági fokától, a társadalmi erők nehezülő helyzetben megnyilvánuló kompromisszum- és teherviselő képességétől, és ami ez utóbbitól elválaszthatatlan, a jövőbeli várakozásoktól.

Az infláció makroszintű okai a tervgazdaságban is hasonlóak az előbbiekhez. De az okok keletkezése, a felszínre jutás formái és különösen ezek levezetése illetve levezetődése mélyen eltér az előzőekben szükségképpen csak felszínesen ábrázolt folyamattól. Az árszint emelkedése és a pénz vásárlóerejének csökkenése a tervgazdaságban is valamiképpen az egyensúlytalanság jele. De egy olyan indikátor, amely – élesen fogalmazva – túlnyomórészt késleltetve és utólag, éppen ezért főként, de nem kizárólag az egyoldalú alkalmazkodást jelzi. Az elosztási harc, az újratermelés arányainak megbomlása, ami elsősorban a szinte kimeríthetetlen beruházási törekvé-

sekben és ennek nyomán a termelés és a beruházási ciklikusságában, a külgazdasági egyensúly tartós hiányában, a veszteséges termelés fenntartásában, a likviditási nehézségek nem piaci jellegű áthidalásában ölt testet, a pénzen keresztüli általános szabályozást megakadályozza. A pénzügyi és a reálfolyamatok összecsiszolódásának módja – ami a két oldal aktivitását illeti – némi túlzással éppen a tükörképe vagy a negatívja a piac gazdaságban végbemenő kiegyenlítődésének. A túlzás ebben az esetben kétirányú. Egyrészt a piacgazdaság kiegyenlítődési folyamata sem tökéletes a korábbiakban említett tényezők miatt, másrészt különösen a reform utáni tervgazdaságban remélhetően nem igaz az, hogy a kereslet változására a termelés teljes passzivitással válaszolna. Ennek ellenére is reálisnak tűnik az a feltevés, hogy a kínálat illetve a termelés változásának lehetősége és kényszere az új egyensúlyi állapot létrejöttében eléggé korlátozott.

A megbomlott egyensúly ugyanakkor nem feltétlenül jelenik meg közvetlenül és azonnal az árak, illetve az árszínvonal változásában. A piaci mechanizmusok korlátozott működése nem pusztán az árak és bérek lefelé irányuló korrekciójának szab gátat. Az infláció sem elsősorban a piac által vezérelt, legfeljebb a nyilvánvaló egyensúlytalanság kiegyenlítésének egyik, de nem általános formája. Alku – de nem piaci, hanem a központtal folytatott alku – eredménye a kiegyenlítődés és ezért szükségképpen hajlamos arra, hogy szakaszos, ugrásszerű formát öltsön. A feszültség levezetésének többi eszköze, illetve ennek egyes elemei az árak mellett – mindenekelőtt a hiány általánossá válása, a központi termékelosztás erősítése és enyhítése, a pénz belső konvertibilitásának különböző intenzitású, de állandó hiánya, a felárak és burkolt áremelések, a tervutasítás informális eszközeinek kimeríthetetlen tárháza stb. – az ötvenes évektől napjainkig eltérő mértékben, de állandó tényezői a kiegyenlítődésnek. Ezek termé-

szetüknél fogva előbb vagy utóbb áttörik működési közegüket, és áremelést váltanak ki. Mégpedig azért, mert a valóságban ezek az eszközök nem képesek tartósan elősegíteni a gazdasági szerkezet, a jövedelemelosztás egymást kölcsönösen alakító összehangolódását.

KÜZDELEM A VESZTESÉGEK ELLEN

Megállapítható tehát, hogy nálunk az infláció által kiváltott alkalmazkodási kényszer és érdekeltség, főként a kínálati oldalon egyáltalán nem kielégítő. Ahhoz, hogy az árak az eddigieknél jobban betölthessék feszültségjelző feladatukat, *egy ténylegesen működő önkorrekciós mechanizmusra* lenne szükség. Vagyis az árak eltérő mértékű emelkedései révén a jövedelmezőség átalakulásán keresztül kellene kialakulnia a megfelelő tőkemozgásnak. Ez magában foglalja a veszteséges termelés szelekcióját és a tőke kivonulását ezekről a területekről. A piaci impulzusokra reagáló, működő tőkeallokációs mechanizmus és a vállalkozói érdekeltség érvényesülése lehet a legfőbb biztosítéka a kölcsönös alkalmazkodásnak, az infláció révén (is) a gazdasági struktúra kedvező irányú átalakulásának, és ami különösen fontos: az áremelkedés felgyorsulása is csak így akadályozható meg.

Az infláció egy állandósult jövedelem-újraelosztást eredményez, amely eltérő mértékben érinti a gazdaság szereplőit. De az inflációban a veszélyt elsősorban nem az jelenti, hogy jövedelem-újraelosztást okoz, akár a fogyasztás és a felhalmozás között makroszinten, akár a termelésben vagy a társadalmi rétegek között a mikroszférában, hanem az, hogy ha emögött nem megy végbe a gazdasági szerkezet átalakulása, a veszteséges termelés leépülése, a jövedelemátrendezést a társadalom nem fogadja el. Ebben az esetben ugyanis számolni kell az áremelkedés állandó és

egyre gyorsuló ütemű emelkedésével, amely végső soron teljesen dezorganizálhatja a gazdaságot.

Éppen ezért arra kell törekedni, hogy az állandóan szükséges átalakulás az árszínvonal-emelkedés minél alacsonyabb szintjén valósuljon meg. Ugyanakkor a tapasztalatok azt mutatják, hogy jelentős, viszonylag rövid idő alatt lezajló szerkezeti átrendeződés esetén igen gyakran tapasztalható az infláció ideiglenes felgyorsulása, majd e folyamat végén a lassulása.

Egy infláció-ellenes gazdaságpolitika kulcskérdése a veszteséges termelés leépítésének lehetősége, illetve azoknak a tevékenységeknek a fejlesztése, ahol mód nyílik a termelékenység gyors emelésére. Mivel az egyes termelési tényezők ára (nominálisan) lefelé igen merev (és ezt jelentős mértékben erősíti az a tény, hogy egyelőre nálunk önálló monetáris politikáról aligha lehet szó), ezért a pozitív kiegyenlítődés csak az árszint emelkedése mellett mehet végbe. Ha ugyanis a veszteséges termelés illetve termékek árszintje nem, vagy alig csökken, akkor az élenjáró termékek, illetve termékcsoportok termelése csak akkor juthat elégséges erőforráshoz (munkaerőhöz és tőkéhez), ha az árak ezeken a területeken emelkednek. Ennek alapvetően az az oka, hogy a veszteséges termelés fenntartásához a szükséges erőforrást valahonnan el kell vonni és nyilván más lehetőség nincs is, mint onnan, ahol a termelékenység emelkedése még elfogadható áremelés mellett fedezetet nyújt az állandóan emelkedő adóterheknek. Tehát minél szélesebb a tere a veszteséges termelés tartós fennmaradásának, sőt esetenként fejlesztésének, annál nagyobb a veszélye az infláció felgyorsulásának, a gazdasági kalkuláció lehetetlenülésének. Ebben az esetben ugyanis a termelékenyebb területektől a kevésbé termelékeny területek felé áramlik a tőke. Ez viszonylag elég rövid távon a növekedés lefékeződéséhez, a nominális bérek emelkedéséhez, a nyitott gazdaság termelékenységének világpiaci leértékelődése súlyos külső egyensúlyi feszültséghez

és a valuta szükségszerű leértékelődéséhez vezet. Ez utóbbi két tényező a negatív irányú tőkemozgást elősegítő fiskális politikával együtt állandósuló és sajnos egyre gyorsuló inflációt okoz.

A KÖLTSÉGVETÉSI „SEGÍTSÉG"

A költségvetési politika persze nemcsak előidézi az inflációt a negatív irányú tőkemozgás elősegítése révén. Egyúttal megteremti a feltételét is, amennyiben lehetetleníti egy tényleges restriktív monetáris politika végrehajtását. Kissé leegyszerűsítve, megteremti mindenféle termék állandó eladhatóságához a szükséges fizetőképes keresletet. A vállalatokra nehezedő és folyamatosan növekvő adók és elvonások, a hitelezés (álló- és forgóeszköz egyaránt) feltételeinek szigorítása látszólag restriktív pénzügyi politikára utalnak. Valójában azonban a költségvetési újraelosztás állandó növekedése, a költségvetési hiány létezése, a hitelátütemezések jelentős növekedése, a sorban álló vállalatok számának és a követelések összegének növekedése eddig biztosította az állandó túlkereslet fennmaradását, a pénz, illetve a monetáris szféra háttérbe szorulását.

Amennyiben ezen a helyzeten változtatni szándékozunk, tisztában kell lenni azzal, hogy az eddig rejtve maradt, de meglevő feszültségek és veszteségek felszínre kerülnek, és az infláció ezeket rövid távon még fel is erősítheti. A veszteséges termelés felszámolásának gazdasági és társadalmi költségei, mint a tőke kivonása, a helyi foglalkoztatási feszültségek felerősödése, a munkaerő átképzése és átcsoportosítása egyfelől, másfelől azoknak az adminisztratív akadályoknak a felszámolása, amelyek eddig meggátolták, hogy a piac versenyképes szereplői az árakban (bérekben) is érvényesíthessék erőpozíciójukat, együttesen az árszínvonal-emelkedés ütemének

ideiglenes gyorsulását eredményezheti. Rövid és középtávon ugyancsak az inflációt táplálja a külső egyensúlyt helyreállítani szándékozó gazdaságpolitika is.

Legalább két dologról azonban nem volna helyes megfeledkezni. Egyrészt a veszteséges termelés fenntartása, a fizetési nehézségek elrejtése, a külső egyensúly megszilárdításának elhalasztása – ha erre egyáltalán mód van – ma talán enyhíti az árakra nehezedő nyomást, de holnap újult erővel még magasabbra hajtja az árszínvonal-emelkedés ütemét. Másrészt a mai, ideiglenesen felgyorsuló infláció jelentős részben a múlt felhalmozott feszültségeinek, aránytalanságainak, a gazdaság reál- és jövedelemelosztási folyamataiban évtizedek alatt felgyülemlett szerkezeti torzulásoknak a kifejeződése is.

Jelentheti-e mindez azonban azt, hogy az árszínvonal-emelkedés ütemének erősödését tétlenül kell szemlélni, és esetleg a csodában bízva reménykedni abban, hogy magától megfordul a folyamat? A válasz nyilvánvalóan csak tagadó lehet. Ez a cikk azonban nem azzal a szándékkal íródott, hogy egy részletesen kidolgozott és átgondolt antiinflációs gazdaságpolitikát körvonalazzon. Nem azért, mintha ilyenre nem volna égetően szükség. De az első lépésként az volna a legfontosabb, hogy tisztázzuk, tulajdonképpen miről van szó, amikor inflációról vagy az árszínvonal emelkedéséről beszélünk. „A hétköznapok embere számára nyilvánvaló, hogy az infláció komoly dolog, a közgazdász azonban elég óvatlan ahhoz, hogy magától értetődőnek tartsa azt." (J. Hicks) Igyekeztünk szakítani ezzel a közgazdasági felfogással. Ha legalább részben siker koronázta ezeket a törekvéseket, akkor elméleti szempontból talán közelebb kerülhetünk a lényeghez is, ti. egy olyan gazdaság- és pénzügypolitika felvázolásához, amely a gazdasági mechanizmus átalakulásán keresztül elvezet egy kiegyensúlyozottabb, s ha nem is inflá-

ciómentes, de a mainál lényegesen alacsonyabb ütemű áremelkedés mellett megvalósuló gazdasági-társadalmi fejlődéshez.

AZ ANTIINFLÁCIÓS POLITIKA FELTÉTELEI

Feltevésünk szerint egy ilyen gazdaság- és pénzügypolitika megkövetelné a monetáris hatóságok és intézmények függetlenségének megteremtését, és annak alapján egy szelektíven restriktív pénzpolitika meghirdetését, a piaci verseny kiszélesítését, a mesterséges monopóliumok korlátozását és felszámolását, a piaci indíttatású tőkeáramlás kibontakozását és az ehhez nélkülözhetetlen pénz- és tőkepiac intézményeinek kiépítését. Emellett az inflációs várakozások kedvező irányú befolyásolása és ezzel az infláció letörése feltételezi azt is, hogy ez a gazdaságpolitika a célok és eszközök nyilvánosságra hozatalával, valamint az elhatározott lépések következetes betartásával olyan bizalmat szerezzen magának, amely bázisát képezheti egy széles társadalmi konszenzusnak. Egy ilyen széles társadalmi megegyezés – amelyben az egyes társadalmi rétegek megállapodásra jutnak többek között az elosztási arányokra vonatkozóan – nélkülözhetetlen az árstabilitás eléréséhez. Nélkülözhetetlen azért, mert azt jelzi, hogy az egyes rétegek nem kívánják, illetve nem tudják megkérdőjelezni a kialakult gazdasági-társadalmi erőviszonyokat.

Az (ár)stabilitás, illetve az árszínvonal-emelkedés alacsonyabb üteme egyrészt tehát egy viszonylagos restriktív pénz- és költségvetési politikán alapulhat. Másrészt a szelektíven restriktív pénz- és költségvetési politika nem követhető, ha azt nem támasztja alá a társadalom egyes csoportjainak tudatos, kölcsönösen egyeztetett és elfogadott önkorlátozása. Az infláció ugyanis azokat a „... társadalmakat sújtja a legerősebben, ahol nem értenek ahhoz, hogy leülje-

nek a tárgyalóasztal mellé és megvizsgálják, mit kell közösen tenni és hogyan osztozzanak ennek gyümölcseiben". *(R. Fort)*

Az infláció folyamata egymással élesen eltérő gazdasági folyamatok kísérője lehet. Az árszintemelkedés nem feltétlenül végzet, minősítése attól függ, hogy milyen kimenetele lesz azoknak a gazdasági folyamatoknak, amelyeknek kísérője. Az árszintemelkedés során – időnkénti gyorsulása mellett is – éppúgy ráállhat egy gazdaság új egyensúlyi pályára, mint ahogy el is kanyarodhat attól. (Mindenesetre az igaznak látszik, hogy a legkisebb kockázatot ebből a szempontból a minél alacsonyabb infláció jelenti.) Ebből adódik az a következtetés, hogy bizonyos célok következetes megvalósítása és az ehhez rendelt eszközök – költségvetési újraelosztás visszaszorítása, külső egyensúly helyreállítása, a gazdasági verseny feltételeinek megteremtése, beleértve a gazdálkodó egységek piaci szelekcióját, a szabad és egységes ármechanizmus kialakítása, amely a működő árfolyamon keresztül kapcsolódik a világpiachoz stb. – rövid távon esetleg erősítheti az árszínvonal-emelkedés ütemét. Hosszabb távon azonban a termelési szerkezet átalakulása révén hozzájárulhat egy alacsonyabb árszínvonal-emelkedés mellett megvalósuló egészségesebb növekedéshez. Az infláció lefékeződése vagy felgyorsulása a jövedelmek újraelosztásán keresztül igen eltérő hatást okozhat. Így az árszintemelkedés tartalmáról, a körülményektől független, örökérvényű igazság aligha állítható. Ezért tűnik nagyon veszélyesnek, ha az inflációt mint közellenséget önmagában tekintjük. Különösen akkor, ha ütemét a mélyen gyökerező társadalmi és gazdasági folyamatok átalakítása nélkül kíséreljük meg korlátozni.

NÉMETH TIBOR

LEHET-E JÓ A TERÁPIA, HA NEM JÓ A DIAGNÓZIS?*

Hiánycikk a vállalkozás, elsősorban a nagyüzemeinknél, kicsi a gazdaság jövedelemtermelő képessége. Számtalanszor hallott, unalomig ismert megállapítások. Az irányítás újból és újból kifejezi elégedetlenségét a vállalatok innovációs készségét, a költségekkel való takarékosság hiányát, a rugalmas (kül)piaci alkalmazkodás elégtelenségét illetően. Általános társadalmi, sőt politikai elvárássá vált a bátran, merészen kezdeményező, szigorúan költségérzékeny, rugalmas, vagyis összefoglalóan vállalkozó típusú vállalatok kialakulása. Vajon mégis miért fejlődik ez csigalassúsággal?

Mindenekelőtt szögezzük le, hogy az árutermelő** akár egyén, akár kollektíva, csak a saját rendelkezésében maradó személyi jövedelemként vagy befektetésként bármikor szabadon felhasználható nyereség reményében és arányában ölti magára az óhajtott vállalkozói jellemvonásokat. A hazai gazdasági valóság azonban ezt a reményt, legalábbis hosszabb távon, egyáltalán nem támasztja alá.

Az esetleg előforduló kiugró jövedelemtermelés szinte biztos, hogy előbb-utóbb szemet szúr részben a közvéleményben, részben az irányításban, s beindul

* A *Figyelő* 1985. 12. számában megjelent cikk alapján.

** A továbbiakban árutermelőnek nevezzük azokat a gazdasági egységeket, amelyek alapvető feladata áruk termelése, s közvetlenül a piaccal állnak kapcsolatban. Ilyenek a kisiparos, kisvállalkozás, szövetkezet, vállalat stb.

a „lefölözés". Jó példa erre a vállalati tartalékalapok története, a bankhitelek fizetésének „előreütemezése", a kisvállalkozások egyre drasztikusabb megadóztatása stb. A saját rendelkezésű jövedelmek korlátozásának legtipikusabb útja azonban az, amikor már eleve a keletkezésüket gátolják meg (bérszabályozás).

Mi ennek az oka? A válasz erre kettős:

– A hivatalosan kinyilatkoztatott, „elméletileg alátámasztott ok" a vásárlóerő-szabályozás, vagyis az antiinflációs törekvés. Cikkem döntő részében ezzel foglalkozom.

– Van azonban egy másik ok is. Ez társadalmipolitikai jellegű. A társadalom még mindig nehezen viseli el a jövedelmek differenciálódását, és az irányítás még mindig nem képes türtőztetni magát, hogy a napi céljaira el ne vonja a gazdaságban néhol felgyülemlett, a szükséges minimumnál nagyobb jövedelmeket. Erre a témára cikkem végén, ott is csak érintőlegesen térek vissza.

AZ INFLÁCIÓ ELLENI KERESLETKORLÁTOZÁS ÚTVESZTŐI

Ha igazolható, hogy az árutermelőknél saját rendelkezésre maradó jövedelem nominális nagysága, illetve annak (a tervben foglaltakat meghaladó mértékű) növekedése fenyegeti a vásárlóerő és árualap egyensúlyát és ily módon inflációhoz vezet, akkor nincs mit tenni, korlátozni kell ezt a jövedelemrészt. Ekkor tehetetlenek vagyunk, hiszen egy ördögi körbe kerültünk. Nincs valódi vállalkozás, mert a vállalkozói jövedelmeket el kell vonni, emiatt nincs kellő árualap, ezért még többet el kell vonni stb. A közgazdasági szakirodalom jelentős része meg is áll ezen a ponton. Precízen kimutatja, hogy a „vásárlóerő korlátozás" csökkenti az árutermelők érdekeltségét, de beletörődik abba, hogy erre az antiinflációs célok érdekében elengedhetetlenül szükség van.

Nézzük meg, valóban ebben az ördögi körben vagyunk-e! Ehhez először tisztázni is kell a vásárlóerő-korlátozás fogalmát, működési logikáját. A vásárlóerő-fogalom számos értelmezésben használatos a közgazdasági irodalomban. Mi, a magyar szóhasználat értelmében, a vásárlóerőt a fizetőképes keresletet szinonímájaként fogjuk használni, s továbbiakban mint kereslet fog megjelenni.

A vásárlóerő-fogalom ellenpárja az árualap. A precizitás kedvéért ezt is a piacibb szinonímájával, a piacképes kínálattal fogjuk helyettesíteni. A keresletkorlátozás a fizetőképes kereslet növekedését igyekszik korlátozni. Általánosan meghirdetett célja a piaci túlkereslet kialakulásának, s így az inflációnak a megakadályozása.

A keresletkorlátozás eszköztára hazai gyakorlatunkban heterogén:

– Egyik csoportba tartoznak az összkereslet növekedését képező monetáris és költségvetési eszközök.

– A másik csoportba azok az eszközök, amelyek bizonyos, kitüntetett részkeresleteknek adók útján való csökkentését, s az ezeket megtestesítő jövedelmeknek a kincstárba való bevonását célozzák. Nevezzük ezeket „lefölöző" típusú keresletkorlátozó eszközöknek.

Jelen cikkem gerincét az a vizsgálódás képezi, hogy ezek az úgynevezett „lefölöző" eszközök alkalmasak-e keresletkorlátozásra, inflációelhárításra, s hogy feltétlenül ott-e a helyük az antiinflációs gazdaságpolitika eszköztárában. Néhány szót mindenek előtt a lefölöző eszközök működési sajátosságairól.

A lefölöző keresletkorlátozási eszközök segítségével az irányítás folyamatosan igyekszik elvonni a gazdaság többi szereplőjétől (árutermelők, lakosság) az általa „feleslegesnek, károsnak" ítélt jövedelemrészt. Hogy mennyi jövedelem minősül túl soknak, aránytalannak, azt mindig az adott időpillanatra

kialakult status quo dönti el. Általában minden jövedelemtulajdonosi csoportra kialakul egy olyan minimális jövedelemszint (személyi jövedelem befektethető jövedelem), amelynél kevesebb már súlyos társadalmi konfliktusokat, működésképtelenséget okoz. Ez a szint egy olyan „piros vonalat" jelent, amely alapvetően meghatározza az irányítás akcióit. Ha valamely csoport ez alá a jövedelemszint alá kerül, akkor csaknem mindig erre hozzák vissza. Ha viszont valamely csoport jövedelmei a „piros vonal" fölé kerülnek, akkor ez szinte ellenállhatatlan ingert jelent az irányításnak arra, hogy aránytalannak minősítse és elvonja. Természetesen ez a „piros vonal" időről időre módosul az egyes csoportok erőviszonyaitól, konfliktusteremtő képességétől, érdekvédelmi lehetőségeitől függően. Például a háztájikban ma már a 70-es években kialakult háztáji ellenes kampány kudarca nyomán a korábbinál jóval magasabb jövedelemszint sem kerül a „piros vonal" fölé, viszont jelenleg folyik annak a kipróbálása, hogy mennyire lehet leszorítani a kisvállalkozók jövedelmeit anélkül, hogy ebből különösebb konfliktus alakulna ki.

Ragadjunk ki most egyet a lefölöző típusú keresletkorlátozó eszközök közül, s nézzük meg, miként hat a piaci egyensúlyra az árutermelés során keletkezett személyi jövedelmek adó útján történő elvonása.

A PIACI EGYENSÚLY SZEREPE

Minden keresletkorlátozási eszköznek – ha céljának antiinflációs hatást jelölünk meg – azt kell elérnie, hogy ne alakuljon ki túlkereslet, s emiatt ne boruljon fel a piaci egyensúly.

Némiképpen egzaktabb megfogalmazásban ez azt jelenti, hogy meg kell akadályoznia a

$P \cdot F > Á \cdot á$ (ex ante) állapot kialakulását

P: a forgalomban levő pénz mennyisége

F: a pénz forgási sebessége

Á: az árukínálat volumene természetes mértékegységben
á: az áruk egységárai
(ex ante): a forgalmi aktus előtt

Tegyük fel, hogy nem jól működik az árutermelők személyi jövedelmeinek korlátozása, vagyis az meghaladja a tervben előírt mértéket. (A „piros vonalat" ugyanis többnyire tervesítik.) Önmagában ez a tény vajon előidézi-e a piaci egyensúly felborulását?

Ha (először) a globális piaci egyensúlyt vizsgáljuk, akkor a következő triviális megállapításra jutunk:

– A forgalomban levő pénz mennyisége változatlan marad, hiszen az nem azáltal keletkezik, hogy az árutermelők személyi jövedelemként megkapják. Pusztán tehát ez a tény a „P"-n nem változtat.

– Egy gazdaságban a pénz forgási sebessége viszonylag állandó, sőt sok irodalom ezt konstansnak tekinti. A forgási sebesség számtalan tényező együttes hatására alakul ki. (Társadalmi szokások, forgalomtechnikai jellemzők, aktuális politikai helyzet, konjunktúra helyzet stb.) Kétségtelen, hogy vannak olyan jövedelemtulajdonosok, akiknél a pénz általában az átlagnál gyorsabban forog. A lakosság is ilyen. Tehát ha a jövedelemelosztásban a lakosság súlya megnő, akkor bizonyos mértékig gyorsulhat a forgási sebesség. A lakossági tulajdonban levő pénz forgási sebessége azonban csak a jelenlegi szinten ekkora. Ha az árutermelők személyi jövedelmei növekednek, akkor feltehetőleg a megtakarítási hajlamuk is növekszik, tehát lassul ennek a pénznek a forgási sebessége. Számos bizonytalan, előre nem prognosztizálható esemény következhet be. A pénz forgási sebességéről így semmi biztosat mondani előre nem tudunk, s ez elegendő annak bizonyítására, hogy ha az árutermelők személyi jövedelme megnő, akkor nem feltétlenül, függvényszerűen és minden határon túl növekszik a pénz forgási sebessége. Végső soron azonban, ha mégis bekövetkezik az „F" gyorsu-

lása, akkor is viszonylag egyszerű monetáris eszközökkel ez korrigálható. Az eddigiekből világos, hogy a globális piaci kereslet nem növekszik pusztán azáltal, hogy az árutermelők személyi jövedelmei a tervezett szintet meghaladják. Ha viszont a jelzett jövedelemből a „feleslegesnek", vagy „veszélyesnek" minősített részt az állam adó formájában elvonja, a kereslet akkor sem csökken, hiszen az új tulajdonos költekezési hajlama legalább akkora, mint az előzőé.

Összességében kijelenthetjük, hogy az *árutermelők jövedelmeinek adó útján való elvonása nem a globális piaci kereslet nagyságára hat, hanem a jövedelemelosztás belső arányainak módosulására.*

Természetesen a keresletkorlátozás e típusának valódi elméleti megalapozása nem is a globális piaci egyensúly vizsgálatából indul ki, hanem a részpiaci egyensúlyokból. Számos, igen tekintélyes közgazdasági szakirodalom és megnyilatkozás alapul arra a nézetre, hogy a részpiaci egyensúlyt veszélyezteti az úgynevezett „vásárlóerő kiáramlás", s ezért kell ezt keretek közt tartani. Ez az érvelés nagyjából így hangzik: A lakosság a jövedelmeit a lakossági részpiacon költi el fogyasztási cikkekre. Ha ezek a jövedelmek a tervezett mértéket meghaladják, akkor az adott méretű lakossági árualappal szemben nagyobb kereslet lesz. A részpiaci egyensúly felborul, az árszínvonal ezen a területen megemelkedik. Sokan még hozzáteszik, hogy a lakossági részpiacon történő áremelkedés átgyűrűzik a többi részpiacra is, így globális árszínvonal emelkedés következik be.

A tervezett szinten felüli árutermelői személyi jövedelem adó formájában történő elvonásának célja tehát az úgynevezett lakossági részpiaci egyensúly megőrzése, s ennek révén antiinflációs hatás elérése.

Nézzük meg most, hogy valójában fenyegeti-e az úgynevezett lakossági részpiacot a tartós túlkereslet abban az esetben, ha ez az elvonás nem elég „szigorú, következetes". Ehhez egy kicsit vissza kell menni a történelemben.

A TERV SZEREPE

A központi tervutasításokon alapuló szigorúan centralizált és hierarchizált gazdaságirányítási modellben a következő volt az (elképzelt) helyzet. A központ a termelés, az elosztás és a fogyasztás minden elemét saját hatáskörében, részletekbe menően meghatározta. A termelő számára megszabták miből, mennyit, mivel és kivel állítson elő. A vállalatok anyag- és termelőeszköz-ellátása központi forrásokból, tervcéljaiknak megfelelő mértékben történt. Meghatározták a minőségi paramétereket, a normát, az árat stb. Előre megállapították, hogy a terveknek megfelelően miből mennyi fog elkészülni, s a még el nem készült termékeket a következő újratermelési ciklus terveinek megfelelően már előre címzetten elosztották. Elvben előre precízen tudni lehetett a termelés, a termelő-fogyasztás mértékét, valamint azt, hogy az elkészült termék mely fogyasztói árualapba fog kerülni. Az egész népgazdasági újratermelési folyamat egy bonyolult egyenletrendszernek tűnt, amelynek egyetlen megoldása van, a terv. Ebben a logikában és ilyen feltételek mellett valóban szükséges, hogy a terv egyes paramétereit vaskövetkezetességgel betartsuk. Nyilvánvalóan értelmetlen és káros volt, ha valamilyen módon a gazdaság egyik vagy másik szereplője a tervben előírtnál nagyobb pénzmennyiségre tett szert, hiszen ezzel párhuzamosan növekvő keresletével szemben álló kínálat változatlan volt. Az élet egyszerűnek tűnt. Az egyedül üdvözítő tervharmónia érdekében pusztán arra kell ügyelni, hogy a terv egyes paraméterei külön-külön szigorúan be legyenek tartva. A gazdaságirányítás munkamegosztása is eszerint alakult. „Te vigyázol arra, hogy a bérek el ne fussanak, te arra, hogy minden vállalat megkapja a terve szerint szükséges eszközöket, te pedig arra, hogy a kibocsátás a tervnek megfelelő legyen stb." Azt hiszem nem igényel különösebb bizonyítást, hogy ez a feltételrendszer ma alaposan megváltozott.

Az árutermelők nem tervutasítások szerint tevékenykednek. Viszonylag szabadon dönthetnek arról, hogy mit mennyiért gyártanak, ehhez mit, kitől, mennyiért vásárolnak. Az árak alakításában az értékesítési piacok között való válogatásban is meglehetősen nagy szabadsággal bírnak.

Feltehetően ennél a pontnál az olvasók egy része felszisszen, felidézve magában a vállalatok szabadságának általa tapasztalt korlátait. Természetesen ezzel én is tisztában vagyok. Az azonban tagadhatatlan, hogy a korábban felvázolt modelltől már alaposan eltávolodtunk, sőt, ha történelmi léptékkel mérjük, ez a távolodás tovább tart. Vajon az új helyzetben ugyanazt jelenti-e a terv? Vajon ugyanolyan eszközökkel és ugyanolyan szigorral kell-e betartani az egyes paramétereit?

Ehhez vizsgáljuk meg, mi történik akkor, ha az új helyzetben az árutermelők személyi jövedelmei meghaladják a tervezett szintet. Létrejön-e és milyen tartósan a részpiaci túlkereslet?

A KIEGYENLÍTŐ MECHANIZMUSOK ÉS AZOK KORLÁTAI

A globális piaci egyensúly körülményei között (amit mint láttuk, önmagában az árutermelők személyi jövedelmének növekedése nem fenyeget) az egyik részpiacon csak úgy jöhet létre túlkereslet, ha a másikon alulkereslet alakul ki. Másként ez azt jelenti, hogy az árutermelők személyi jövedelmein alapuló kereslete csak úgy növekedhet, ha abszolút vagy relatív mértékben csökken a közületek, a termelőfogyasztás, illetve a beruházások által támasztott kereslet. A hagyományos közgazdasági gondolkodás erre azt mondja, hogy a lakossági fogyasztási részpiacon, azaz a lakossági árualappal szemben túlkereslet fog kialakulni. A globális kínálatnak azonban az új feltételek között ilyen egymástól vasfüggönnyel elzárt szegmensei nincsenek. Most már a gazdaság

valósága nem írható le azzal az egyszerű képlettel, hogy a mérleg „lakossági fogyasztási alap" feliratú serpenyőjébe belehelyeznek egy meghatározott mértékű és összetételű termékhalmazt, a másik serpenyőjébe, ami a „lakossági vásárlóerő" feliratot viseli, belehelyeznek egy bizonyos pénzmennyiséget, akkor adott a lakossági részpiacon az árszínvonal. Az egyes részpiacok külön mérlegeinek serpenyőiből ugyanis igen intenzíven és kölcsönösen átáramlik egymáshoz mind a kereslet, mind a kínálat. A lakosság, s így az árutermelők is, a személyi jövedelmeikből nem kategóriákat, hanem konkrét árucikkeket vásárolnak. A konkrét árucikkek azonban nem természeti megjelenési formájuknál fogva, *előzetesen determinálva* tartoznak egyik vagy másik részkínálatba (pl. lakossági árualap, közületi árualap stb.), hanem minősítésüket *utólag,* a megvásárlás után, a felhasználás során nyerik el.

Nézzük meg ezt konkrét példák alapján! A villamos áram, ha a háziasszony főz vele, lakossági fogyasztási cikk. Ha a vállalat gépet hajt vele, vállalati termelőeszköz. Ha kórházban világít, közületi fogyasztási cikk. Hasonló megállapításra juthatunk, ha mindenfajta energiát, közlekedést, hírközlést, építő- és építőanyag-ipart, textilipart stb. vesszük vizsgálat alá. Gyakran még a legszélsőségesebb esetekben sincs a termékre „írva" hogy az majdan mely részpiacon jelentkezik kínálatként. Például az élelem, ha a hadseregben fogyasztják el, közületi fogyasztási cikk; a szerszámgép, ha a kórház karbantartó részlege működteti, szintén közületi fogyasztási cikk; a villanykörte viszont termelőeszköz, ha üzemben világít.

Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy az árucikkek egy részénél maga a természeti megjelenési forma erősen valószínűsíti, hogy azt célszerűen majd mire lehet használni, s így azt is, hogy mely részpiacon jelent majd kínálatot. Azzal is tisztában vagyok, hogy a termékek egy kis részénél adminisztratív előírások korlátozzák a bármely részpiacon való megjelenést

(pl. haditechnikai eszközök, űrkutatási eszközök stb.). Mindez azonban nem elégséges indok arra, hogy fenntartsuk a vasfüggönnyel elkülönített részpiacokra vonatkozó feltevést. Az áruk zöménél minden pénztulajdonos szóba jöhet vásárlóként, s a pénztulajdonosok megvásárolhatják minden részpiacon az ott levő áruk zömét. Mindeddig a késztermékek területén vettük vizsgálat alá azt, hogy ex ante, a forgalmi aktus előtt mennyire különülnek el a részpiaci kínálatok és keresletek. Még sokkal kevésbé tartható az elkülönültséget állító feltevés, ha azt a valódi ex ante kínálat, vagyis a termelőkapacitások vonatkozásában vizsgáljuk. Az az elektronikai gyártókapacitás, amely hadielektronikát gyárt, viszonylag könnyen átállítható szórakoztató elektronikára. A hídépítő vállalat tud lakást is építeni stb. Feltételrendszerünkben tehát, ha a lakossági részpiacon növekszik a kereslet, akkor a máshol felszabaduló kínálat zöme kisebb-nagyobb súrlódással átáramolhat erre a részpiacra. Természetesen nemcsak a kínálat alkalmazkodhat a keresletthez, hanem fordítva is. A megnövekedett lakossági kereslet tájékozódik a másutt értékesíthetetlen áruk iránt, a lakosság egy része termelőtevékenységbe kezd, házat épít stb.

Összefoglalva, ha a globális piaci egyensúly körülményei között a lakossági részpiaci kereslet megváltozik, akkor hamarosan újra helyreáll a részpiaci egyensúly, hiszen a részkínálatok és részkeresletek egymásba való átáramlása kiegyenlíti az ideiglenes részegyensúlytalanságot. Ez a felismerés egyáltalán nem új! Megtalálhatjuk már Smithnél, sőt Marxnál is: „A bérráta emelkedése tehát a piaci áraknál fellépő átmeneti zavar után csak a profitráta általános esését eredményezné, de az áruk árában tartós változást nem idézne elő ... Az áruk összkereslete nem növekednék, hanem a kereslet alkotórészei változnának. Az egyik oldalon növekvő keresletet kiegyenlítené a másik oldal csökkenő kereslete. Ily módon, minthogy az összkereslet nem változik, az áruk piaci áraiban

semmiféle változás nem állhatna be." (*Marx:* Bér, ár, profit. MEM 16. Kossuth Könyvkiadó 1964.)

Felmerül a kérdés, hogy most vajon működik-e nálunk ez a kiegyenlítő mechanizmus? Természetesen ilyen tisztán nem, sőt igen erős korlátok között történik meg csak az, hogy a vállalatok kínálatukat a változó kereslethez igazítják. Itt azonban ismét az ördögi körbe botlunk.

– Az árutermelők csak azért és csak annyiban tehetik meg, hogy elkerülik a piachoz való alkalmazkodás kínjait, amennyiben nem vállalkozó jellegűek.

– Miután a vállalatok alig vállalkozó jellegűek, tehát a részpiaci egyensúlytalanság tartós is lehet, ezért mégis szükséges a lakossági kereslet korlátozása, a „piros vonalig".

– Az árutermelők személyi jövedelmeit az állam keresletkorlátozásra hivatkozva elvonja a status quo által meghatározott minimumig. Emiatt az árutermelők nem válnak vállalkozókká.

Ez hibás kör, s mint ilyen, nem alkalmas arra, hogy bizonyítsa az árutermelők személyi jövedelmei antiinflációs célból való korlátozásának szükségességét.

Az eddigiekben azt igyekeztem bizonyítani, hogy a *direkt tervutasításos* szakasz elmúltával a keresletkorlátozás jelzett eszköze most már nem alkalmas meghirdetett céljának teljesítésére, hiszen nem korlátozza a globális kereslet nagyságát, s nem őrzi meg a részpiaci egyensúlyt sem. *Ha globálisan túlkereslet jön létre, akkor ez feltétlenül átgyűrűzik a lakossági részpiacra, de ha a globális piaci egyensúly fennáll, akkor a részpiaci egyensúly kisebb-nagyobb súrlódásokkal még akkor is helyreáll, ha ideiglenesen túlkereslet alakult is ki. Vagyis a globális piaci egyensúly határozza meg a részpiaci egyensúlyt és nem fordítva.* Az új feltételek mellett a régi eszköz alkalmazása pozitív hatással nem jár. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy negatív hatással sem járna.

Az árutermelő legdöntőbb érdeke, hogy megfelelő

mértékű, saját rendelkezésű szabadon felhasználható jövedelemre tegyen szert. Ha erre kilátása van, akkor vállalkozó módjára kíméletlenül ezt célozza meg, s a kívánt jellemvonásokat ölti (innovatív, költségérzékeny, rugalmasan alkalmazkodó stb.). Ha erre nincs reális esélye, akkor más érdekei válnak a gyakorlatban döntővé. Ekkor a saját erőfeszítéseivel való takarékosság, a vállalaton belüli konfliktus elkerülése, a termelési tényezőkkel való bőséges ellátottság stb. válik elsődlegessé. Kifejezetten javítja helyzetét az az árutermelő, aki a piaci alkalmazkodás kínjait, gyötrelmeit nem vállalja, s csak arra törekszik, hogy a jövedelem termelése elérje azt a minimumot, ami számára a társadalmi-politikai kellemetlenségeket elhárítja. Ekkor nem szükséges a hatalmas megrázkódtatásokkal járó belső átszervezés, a racionális létszámgazdálkodás, a vállalati belső hatalmi viszonyok szüntelen átrajzolása. Nagyvonalúan lehet bánni a termelési tényezőkkel, ami – ne legyünk szemérmesek – azt jelenti, hogy azokat a termelés különösebb veszélyeztetettsége nélkül el lehet lopni. A szükségesnél jóval komfortosabb körülményeket lehet teremteni, legalábbis kitüntetett jelentőségű vállalati csoportok számára (irodaépület, személygépkocsi stb.). A nem kis erőfeszítést igénylő magas munkaintenzitást is felválthatja egy pihengetős, komótos munkatempó, esetleg lógás.

Egy olyan gazdaságban, ahol az ilyenfajta árutermelői magatartás minősül átlagosnak, s az egyének és kollektívák számára racionálisnak, ott igen korlátozott azon árutermelők lehetősége is, akik saját belső indíttatásból mégis megkísérlik, hogy vállalkozókként tevékenykedjenek. Az átlag ellenállhatatlanul maga felé húzza a kiugrókat.

Ez összességében azt jelenti, hogy a jelzett keresletkorlátozási mechanizmus mellett csökken a piaci kínálat. Ez részben a kínálat abszolút mértékének zsugorodása, részben a lehetséges kínálat elmaradása, vagyis az új áru meg nem születése formájában

valósul meg. A kínálat nagyságára tehát ez a fajta szabályozási logika negatívan hat.

Van azonban egy másik káros hatás is.

Az irányítást lefölöző adóztatási gyakorlatát többek között saját feladataihoz szükséges pénzforrások megszerzése érdekében folytatja. Saját feladatainak méretei azonban nem függetlenek a lefölözés intenzításától. Amilyen mértékben „sikerül" elvonni az árutermelőktől a „piros vonalon" felüli jövedelemrészt (ha emiatt egyáltalán keletkezik ilyen), olyan mértékben növekednek az állam feladatai. Beruházásokat, infrastrukturális fejlesztéseket kell megvalósítani az elszegényedett vállalatok helyett, szociális gondoskodásban, segélyekben, s olykor különféle preferenciákban kell részesíteni éppen azt az árutermelésben résztvevő lakosságot, aki erre az elvonások miatt szorul rá.

Ezek a fokozódó állami feladatok még tovább fokozzák az állam jövedeleméhségét, s ez újabb lökést ad a még intenzívebb lefölözéshez. Ismét benne vagyunk a hibás körben.

Az elemzésre kiválasztott keresletkorlátozást célzó eszköz az új körülmények között, tehát nem hogy nem szolgálja az antiinflációs törekvéseket, de a kínálat leszorításával áttételesen kifejezetten inflációs hatást vált ki.

Mindez azt jelenti, hogy a jövedelmek adó útján történő elvonása nem az árszínvonal emelkedését fékező eszköz (sőt, ha lefölöző mértékű, akkor kifejezetten inflációs hatású), hanem csak a jövedelemelosztás arányait változtatja meg az állam javára.

Ez persze egyáltalán nem jelenti azt, hogy ne lenne szükség a jövedelmek egy részének adó útján történő elvonására, csak *be kell látni, hogy ez nem az infláció ellen, hanem a kincstár feltöltése érdekében* történik.

Cikkem elején említettem, hogy a keresletkorlátozás eszköztára heterogén. Az eddigiekben igyekeztem bebizonyítani, hogy a lefölözéses adózás ezek között nem a kívánt célt szolgálja. Úgy gondolom azonban,

hogy vannak olyan közgazdasági eszközök, amelyek valóban a megjelölt célt szolgálják, vagyis korlátozzák az összkereslet bővülését. Ilyenek bizonyos monetáris eszközök és a racionális költségvetési gazdálkodás.

Az összkeresletre korlátozólag hat a szigorúan monetáris megfontolások szerint szervezett hitelezési gyakorlat, a költségvetési korlátok keményítése, a közületi kiadásokkal való takarékosság stb. Itt ezek részletezésére most nem térek ki. Ezen eszközöknek van azonban egy közös jellemzőjük. Nem abban merül ki keresletkorlátozási hatásuk, hogy bizonyos jövedelemtulajdonosoktól elvonnak pénzmennyiséget és azt az állam kapja meg – vagy, hogy a jövedelemelosztás módosul –, hanem abban, hogy az összkereslet nagyságát korlátozzák a jövedelemelosztás érintetlenül hagyásával.

A VÁLLALKOZÁSOK KITERJESZTÉSE ALAPVETŐ FELADAT

Itt térnék rá cikkem másik alapmondanivalójára. Úgy vélem, hogy a lefölözéses eszközök alkalmazása nem is elsősorban keresletkorlátozási célokból tartja magát, noha az antiinflációs törekvésre vonatkozó magyarázat első pillanatra elfedi a valóságot.

Az sem elégséges és nem is igaz magyarázat, hogy az „állam így próbálná álcázni azt a törekvését, hogy minél nagyobb jövedelemrészesedésre tegyen szert".

Az okok ennél jóval mélyebben találhatók.

Társadalmunkba mélyen belegyökeresedtek az egalitáriánus eszmék, nézetek, erkölcs. Ezt a politika meg-megújuló tudatformáló akciói gyakorlatilag érintetlenül hagyták. Nemcsak az államigazgatási apparátus, hanem a lakosság zöme is éberen figyeli a „piros vonalat", különösen a látható személyi jövedelmek tekintetében. Általában mély felháborodással és hangos tiltakozással fogadja, ha valaki, vagy

bizonyos csoportok efölé kerülnek. Ilyenkor többnyire süket fülekre talál a többleterőfeszítésre, vagy a jövedelmezőbb tevékenységre való hivatkozás. A konfliktus elkerülésére törekvő irányítást már önmagában ez a tény is szorítja a lefölözés intenzív gyakorlására.

Emellett azonban vannak más tényezők is, amelyek kiváltják a lefölözés rendíthetetlen alkalmazását. Az államigazgatás adott posztján minden, a „piros vonal" feletti jövedelem úgy tűnik, mint amit bármikor korlátozás nélkül az állami célokra el lehet vonni. Ebből a szempontból „átkos hanyagságnak", „liberalizmusnak" látszik ezt az elvonható jövedelemrészt „kint hagyni, amikor olyan hatalmas feladatokat kell megoldani az államnak".

Az államigazgatás hivatalnoka meg is van győződve arról, hogy ő ezt a jövedelmet a társadalom számára hasznosabban képes felhasználni. Emiatt aztán újból és újból ad hoc rendeletekkel vagy normatív szabályzókkal elvonja a vállalatoktól és a lakosságtól az „aránytalanul magas", „káros vásárlóerő kiáramlást jelentő" jövedelmeket. Ehhez az akcióhoz többnyire könnyedén képes érvet találni a gazdaság nehéz helyzetében, s ugyancsak könnyedén képes a közvélemény nagy részének érzelmeit erre ráhangolni.

A gazdaságirányítást azonban nemcsak ez az egy törekvés jellemzi. Óhajtja és igényli a vállalkozó szellem kibontakozását, az árutermelők rugalmasságát, innovatívságát, jobb piaci alkalmazkodóképességét, s mindenekelőtt jövedelemtermelő képességük fokozását.

Meg-megújuló kísérleteket tesz arra, hogy különféle szellemes eszközökkel elősegítse ezen tényezők kifejlődését. Az 1985. január 1-én életbe léptetett változások egész tárházát mutatják be ennek a törekvésnek. Mégis félő, hogy a visszarendeződés ismét beindul. Az árutermelő ugyanis (tetszik, nem tetszik) csak akkor és annyiban válik valódi vállalkozóvá, amennyiben tartósan és érezhető mértékben hozzá-

juthat a „piros vonal" feletti jövedelemrészhez, és ezzel saját belátása szerint rendelkezik (személyi jövedelem vagy befektetés). *A vállalkozásnak ez az ára.* Ez viszont kibékíthetetlen ellentétben áll a lefölözés gyakorlatával. Az irányításnak és az egész társadalomnak el kell tudni dönteni, hogy valóban óhajtja-e a vállalkozói típusú árutermelést, s ezért azt az árat is hajlandó megfizetni, hogy lemond a lefölözésről (nem az adóról általában, csak a lefölöző mértékűről és logikájúról!), vagy pedig nem, s akkor minden marad a régiben. Ezt a döntést talán megkönnyíti az, ha mindenki tisztán látja, hogy a lefölözésnek semmi köze az infláció elleni harchoz.

PETSCHNIG MÁRIA

REFORMTÜNET?*

Ha a forint élettörténetét a fogyasztói árak alakulását jelző hivatalosan közzétett indexeken keresztül nézzük – kissé leegyszerűsítve – három szakaszt különböztethetünk meg.

Az *első periódus:* a forint 1946. augusztus 1-i forgalombahozatalától 1952-ig tart, amikor a fogyasztói árak a piac és a központi döntések hatásaira évről évre jelentősen emelkedtek. A fogyasztói árak átlagos színvonala 1952-ben megközelítőleg 2,5-szerese volt az 1946 évinek.**

A *második szakaszt,* amely 1952-től 1967-ig tartott, a „béke éveinek" nevezhetjük, tekintettel a fogyasztói áraknak e perióduson belüli viszonylagos stabilitására. Az időszak első felében 1956-ig az árak évről évre csökkentek. Marton Ádám szerint 1952 és 1960 között 0,25%-os volt az évi átlagos csökkenés.*** Az időszak másik felében a fogyasztói árindexek évente tizedszázaléknyi áremelkedésről tanúskodtak. Kivéve 1957-et, amikor 3%-os és 1966-ot, amikor 1,2%-os volt a fogyasztói árszint előző évhez mért növekedése, illetve 1959-et és 1963-at, amikor az 1, illetve 0,6%-kal csökkent a megelőző esztendőhöz képest.

* A *Figyelő* 1985. 15. számában megjelent cikk alapján.

** *Marton Ádám:* Az osztrák és a magyar fogyasztói árpolitika és áralakulás 1945–1972. Akadémiai Kiadó 1976. 73. old.

*** Ugyanott, 74. old.

A *harmadik periódust* 1968-tól számíthatjuk. A gazdaságirányítási reform bevezetésének évében a fogyasztói árindex 99,7% volt. Ez (az azóta is példátlan index) annak volt köszönhető, hogy a központi gazdaságvezetés – az új árrendszerre való áttérés erőteljesebb inflációs hatásától tartva – az év elején árcsökkentéseket hajtott végre. E kivételes évet követően 1974-ig enyhe, 1–2%-os emelkedést mutatnak a fogyasztói árindexek, majd 1975 után, ha nem is egyenletesen, de egyre emelkedtek. A nyolcvanas évek eddig eltelt éveiben a fogyasztói árindex csak 1981-ben jelzett 5%-nál alacsonyabb növekedési ütemet.

Az egyes szakaszok fogyasztói árindexei összehasonlításánál tekintettel kell lennünk arra, hogy a Központi Statisztikai Hivatal a vizsgált periódusban különböző árindexszámítási gyakorlatot alkalmazott.

A második világháború után csak 1949-ben indult meg az áradatok összegyűjtése és feldolgozása, ami azonban nem terjedt ki a teljes lakossági fogyasztás ármegfigyelésére. Az árstatisztikát az árrendszer sajátosságainak figyelembevételével alakították ki. (Az árak alakulása az árhatóságok dokumentumaiból volt nyomon követhető.) 1958 előtt 150 konkrét termék áralakulásának számbavételén alapult a fogyasztói árindex számítása. (Csak 1960 óta számítanak együttes, valamennyi osztályra és rétegre is kiterjedő árindexet.) 1958 után az ármegfigyelést teljeskörűvé tették. Az alkalmazott módszert „árjegyzékinek" nevezték, lévén, hogy az az árhatóságoknál nyilvántartott árjegyzékben szereplő árak változásának feljegyzésén alapult. Ha e listán szereplő valamely termék ára megváltozott, akkor ennek egyedi árindexét a termékhez tartozó mért vagy inkább felbecsült forgalom segítségével súlyozták. E módszer fogyatékossága elsősorban abból adódott, hogy nem tudta kifejezni a választékcserélődésből eredő árszintemelkedést. Ha új árut hoztak forgalomba, akkor az új árral lépett a listán a régi mellé,

még akkor is, ha a régit helyettesítette. Forgalomba lépéskor az új cikknek nem volt egyedi árindexe (nem volt ugyanis bázisára), a következő időszakban viszont az új (ekkorra már persze csak relatíve új) termék változatlan ára volt a bázis. Így az egyedi árindex 100%-ot jelzett, holott a termékcserélődés következtében a fogyasztónál például 50%-os drágulás mutatkozott. E módszer másik fogyatékossága abból származott, hogy az árjegyzékben szereplő minden cikket vásárolhatónak vélelmezett.

Az árstatisztika módszere 1968 óta az ún. reprezentánsok megfigyelésén alapszik. (Ez a bevezetése óta eltelt időszakban részben a súlyozás átalakításával, részben a reprezentációba bevont javak és szolgáltatások körének módosulásával változott.) A reprezentánsok olyan árstatisztikai megfigyelési egységek, amelyek meghatározott minőségi paramétereik alapján alkalmasak arra, hogy felöleljék az azonos használati értékű, különböző választékok árait. Minthogy egy-egy reprezentánshoz több, egymással szoros helyettesítési kapcsolatban levő termék is tartozik, ezért ezzel a módszerrel bizonyos mértékig ki lehet mutatni a termékcserélődés árhatását is.

Bizonyosra vehető, hogy a reprezentánsok számbavételén alapuló árstatisztikai metodikával az 1968 előtti periódusban a kimutatottnál magasabb árnövekedési ütem adódott volna. Az eltérés számszerűsítésére azonban ma már nincs lehetőség. Annyit tehetünk – és ezt meg is kell tennünk –, hogy a különböző módszerek ismeretében az összehasonlításoknál megfelelő körültekintéssel kezeljük a vizsgált periódus fogyasztói árindexeit. A számadatokkal szembeni fenntartásaink ellenére is megállapítható – részint az 1968 előtti és utáni árrendszerek ismeretéből, részint a tapasztalati megfigyelésekből –, hogy 1968 után az áremelkedés általánosabbá és évente dinamikusabbá vált a megelőző időszakhoz képest.

A gazdasági reformkísérletek és a fogyasztói árszintemelkedések időbeni egybeeséséből – első megközelítésben – az a következtetés adódik, hogy a forint inflációját a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztése hozza magával. Felvetődik az a gondolat is, hogy a halmozódó reformlépések egyre erőteljesebb árfelhajtó tendenciákat eredményeznek. Mindezt igazolni látszanak a következő jelenségek:

– Bizonyosra vehető, hogy a központilag elrendelt ármérséklések nélkül a fogyasztói árindex 1968-ban is 100% fölé került volna. 1969-ben már 1,4%-os volt az átlagos fogyasztói árnövekedés.

– A hetvenes évek első felében tapasztalt évi 1–3%-os fogyasztói áremelkedés után kiugrónak minősíthető az 1976 évi 5%-os emelkedés. Mint ismeretes, az ötödik ötéves tervre áttérve ezt az esztendőt az 1968-ban meghozott intézkedések továbbfejlesztésének szándékával indították, és ennek jegyében került sor a szabályozórendszerbeli változásokra.

– A következő, nagyobb reformcsomagot ígérő év az 1980-as volt, amikor a fogyasztói árindex 109,1%-ot jelzett jórészt az 1979. július 23-i központi árintézkedések áthúzódó hatására. Az 1979 évi széles körű és jelentős fogyasztói áremelések az 1980-tól induló reformprogram részeként, annak előrehozott lépéseként értékelődtek.

– Az MSZMP KB 1984. április 17-i állásfoglalása alapján 1985-től ismét továbbfejlesztjük gazdaságirányítási rendszerünket. Ennek első kézzelfogható „árát" a lakosság 1985. január végén érzékelte.

A reformlépések és az áremelések közötti párhuzam alapján joggal merül fel a kérdés, mi várható a jövőre nézve. A választ a reformprogramoknak, valamint a fogyasztói árszínvonal lehetséges és valóságos kapcsolatának végiggondolásával adhatjuk meg.

SZÁNDÉKOK

A gazdasági mechanizmus reformjának kérdésénél meg kell különböztetnünk egymástól az arra vonatkozó elgondolásokat, szándékokat és az elképzelések tényleges teljesülését. Az 1968-cal fémjelzett időpont óta *kétféle reform van,* folyamatai legalább két dimenzióban „zajlanak": az egyik a „fejekben", a szakirodalomban, az előterjesztésekben és határozatokban* jelenik meg, a másik a gyakorlatban. A sorozatos reformváltozások a legfőbb bizonyítékai annak, hogy e két dimenzió nem fedi egymást, legfeljebb részlegesen.

A gazdaságirányítási rendszer korszerűsítésére irányuló *szándékok* a gazdaságnak olyan működését kívánták és kívánják elérni, amelyben

– csökken a központi gazdaságirányítás közvetlen szabályozó szerepe és erősödik közvetett befolyása,

– a felhalmozás, a bővített újratermelés, a hatékonyság nem a naturális döntések szabta pályán valósul meg,

– erősödnek a piaci (áru-, pénz-, tőke- és munkaerőpiaci) kapcsolatok,

– bővül az önálló vállalati döntések mozgástere.

A vállalatok a központi szervek vállalkozásai helyett önmaguk felelős vállalkozásai lesznek, döntéseik a piaci feltételek függvényében kialakuló termelési tényezőkkel való gazdálkodás alapján, annak folyamatában születnek.

A reformprogramok összességében tehát olyan gazdaságműködést akartak elérni, amelyben számottevően mérséklődik a hiány, valamint az ebből adódó

* A szakirodalmi, a hivatalos előterjesztésbeli, a határozatokban megfogalmazott reformgondolatokat csak az egyszerűbb kezelhetőség szempontjából vontam össze. Tudott dolog ugyanis, hogy az előterjesztésekben és határozatokban már csak az intézmények közt többszörösen egyeztetett, lecsiszolt, „kiérlelt" gondolatok jelennek meg.

keresleti nyomás. A piaci kapcsolatok függvényében válik racionálissá a termelési feltételekkel való gazdálkodás, a termelés költségérzékennyé lesz, és enyhül az árfelhajtó költségnyomás. A reformok elgondolásaikban nemcsak egyszerűen a gazdaság teljesítőképességének fokozására irányultak és irányulnak, hanem olyan teljesítménynövekedésre, amelyben visszaszorulnak az inflációs árfelhajtó tényezők. Programjaik egyidejűleg *növekedést* serkentők *és az antiinflációs gazdaságpolitika* megtestesítői.

Ez látszólag ellentmond annak a polgári közgazdászok által megfigyelt összefüggésnek, hogy a gazdaság egy bizonyos, enyhe mértékű inflációval élénkíthető. E tétel a tőkés gazdaság feltételei közt, amikor az infláció az állam által történő keresletkorlát feloldásából ered, igaz lehet. A kereslet makroökonómiai „felpumpálása", a maga konjuktúraélénkítő hatásán keresztül, árfelhajtó lehet. Viszonyaink közt azonban nem olyan teljesítménynövekedést megcélzó gazdaságpolitikáról van szó, amely felülről kíván globális, pótlólagos növekedési tényezőt kiépíteni, hanem olyanról, amely ugyan felülről kezdeményeződik – ezért reform – de szándékai szerint a mikroszféra nagyobb, eredményesebb működését kényszerítené ki. Nem ugyanattól, hanem egy megújuló, minőségében mássá váló gazdasági rendszertől várja a nagyobb teljesítményt, nem a keresleti, hanem a termelési korlátok feloldásával. Ha tehát a reformok és a fogyasztói árak emelkedésében is megjelenő infláció közti összefüggést keressük, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a reformelgondolások – szándékaikat tekintve – antiinflációs jellegűek is. A gazdaságirányítás továbbfejlesztésének elképzelései végső céljaik vonatkozásában *nemhogy inflációt gerjesztenek*, de az áremelkedések piaci korlátjainak kiépítésére irányulva a viszonyaink közt belülről termelődő költségnyomás és kereslethúzás (a kettő szorosan összefügg egymással) áremelkedést kikényszerítő vagy elősegítő körülményei *ellen hatnak*. Ha ez

igaz, márpedig az elvi összefüggések átgondolásából ez következik, akkor felmerül a kérdés: mi okozza az 1968 óta szakadatlanul folyó reformmunkálatok mellett a fogyasztói árszínvonal szintén szakadatlan emelkedését?

A MEGVALÓSÍTÁS ÚTVESZTŐI

A gazdaságirányítási rendszer reformjainak másik dimenziója, az elgondolások megvalósulásának gyakorlata. A gyakorlat is legalább két szinten tekinthető: az intézkedésekben és az intézkedések végrehajtásában. A meghozott *reformdöntések* (a reform természetéből következően) *kompromisszumok termékei* voltak, amelyekbe óvatos megfontolásokból épültek be a korábbi szisztéma fenntartásának biztosítékai és az új kibontakozását lassító fékek. Ekként a reformgyakorlat már az intézkedések szintjén sem volt olyan mélységű, mint amilyenről a szándékok szóltak. A végrehajtás pedig esetleges volt. A végrehajtás esetlegességeit igen egyszerű volna (csak igen távol állna az igazságtól) a reformpártiak és a reformellenzők, a „jók" és a „rosszak" harcának számlájára írni. Bonyolult, többváltozós folyamatainak felfejtése nem tárgya e tanulmánynak. Arra azonban rá kell mutatnia, hogy e reformgyakorlat kudarcainak alapvető oka a gazdaságirányítási rendszer működésének rendkívül nagy tehetetlenségi nyomatékán túl az, hogy a reform ügye a végrehajtók egyikének sem volt egzisztenciális érdeke. Ellenkezőleg, a reformok végrehajtásának lett volna nem kívánt személyi és/vagy intézményi szintű egzisztenciális következménye.

Az 1968 évvel kezdődő reformfolyamatokon belül két lényeges megtorpanás mutatható ki. Az egyik, az 1973–1974-es, amely az évtized végéig meghatározta az irányítási rendszer továbbfejlesztésére irányuló lépések minőségét, beleértve az ötödik ötéves

terv gazdaságpolitikájához kapcsolódókat is. A másik, az alig egy-két éven belül feledésbe merült 1980-as reform-továbbfejlesztő program. A gazdaság külső működési feltételeinek nyomasztóvá válása és veszélyeinek szinte napi feladattá levő elhárítási igénye a gazdaságirányítás „kézivezérlésűvé" válását kényszerítette ki.

Mindezek alapján nincs semmi túlzás abban a megállapításban, hogy a szándékokhoz képest visszafogott reformintézkedésekből a végrehajtásban csak arra futotta, hogy az árrendszerben és egyáltalán az elosztási rendszerben elmozdulások történjenek. Így alakult ki a köznapi tudatnak az a felfogása, amely az áremelésekben, a szorítások növelésében látja a reformlépések teljesülését. A lakosság joggal érzi úgy, hogy az emelésekkel nem csökkent a hiánycikkek száma, nem javult a felemelt árú termékek minősége, a magasabb ár nem jelent magasabb szintű, kultúráltabb szolgáltatásokat. Az egyén a gazdaságot fogyasztásán keresztül ítéli meg, és a drágulóó életben kimerülő reformokkal szemben egyre szkeptikusabb (ha nem ellenálló) lesz.

A fogyasztói árak emelésével a vállalati gazdálkodás mit sem változott. Volt, ahol az áremelés a korábbi támogatást váltotta fel, volt ahol a jövedelemtöbbletet a vállalatok meg sem kapták, volt ahol az a veszteséges gazdálkodásból adódó nehézségek enyhítésére szolgált. Egyéb vállalati magatartást befolyásoló intézkedések, gazdaságirányítási attitűdök híján az áremelések a „minden elintézhető" vállalati tudatát erősítették és hozzájárultak annak a viselkedési normának a megszilárdulásához, amely Kornai János puha költségvetési korlátjának fogalmából következik. Az áremelés lehetőséget adott a költségérzéketlenség társadalmi elismerésére, s mivel nálunk Tarafás Imre szerint is a Fischer-egyenlet jobbról balra olvasandó, a kereslet oldaláról a piaci elismerés sem maradt el. A vállalatnak továbbra sem érdeke a megdrágult anyaggal, energiával, beruházási javakkal

takarékoskodni, vagy a dráguló munkaerőből nagyobb teljesítményt kihozni. A társadalmi tisztajövedelem fokozódó elvonása és átcsoportosítása mellett a nyereségérdekeltség elveszti gazdasági indítékait, s legfeljebb rabulisztikus vagy/és szimbolikus jelentőséggel bír.

A költségvetési bevételt eredményező áremelések a költségvetés hiányát mérsékelték és hozzájárultak a változatlan gazdasági struktúra állami segédlettel való fenntartásához. Az áremelések segítségével történő jövedelemelvonás lehetővé tette, hogy megvalósuljon a külföldi adósságtörlesztés miatt szükséges belső vásárlóerő-korlátozás. Ezzel enyhült az infláció egyik közvetlen gerjesztője: a kereslettúlsúly.

Összességében azt mondhatjuk, hogy az 1968 utáni fogyasztói áremelések – egyéb lépések híján – a keresleti, elosztási viszonyokon hoztak változásokat, miközben a kínálati oldalt – ahol e sorok írója szerint a hazai inflációtermelés gócpontja rejlik – nem késztették változásra.

Az áremelések nyomán a kereslet szükségképpen visszaesett, majd – különösen a merev árrugalmasságú cikkeknél – a fogyasztás visszaállt a korábbi szintre. Az ún. racionális fogyasztói magatartás gyakorlatilag csak az alacsony jövedelműek körében alakult ki oly módon, amit nehezen nevezhetnénk racionálisnak. Nálunk ugyanis egyszerűen a fogyasztás drasztikus visszafogása történik. Az elosztási politika annyiban módosult, hogy ma a fejlődés tehertételeit a lakosság jobban érzékeli mint korábban; bizonyos átváltás jött létre a lakossági és a költségvetési jövedelmek közt, illetve változott az állam és a vállalatok közötti jövedelemáramlás formája. Az árrendszerbeli elmozdulások azonban nem terjedtek tovább minőségi megújúlást kényszerítő erővel a termelési viszonyokra. A termékek és szolgáltatások éremelése nem járult hozzá sem minőségük, sem termelési feltételeik javulásához, a kiváltott ártámogatások helyén, a befolyt költségvetési több-

letjövedelemből nem indultak meg gazdasági struktúrakorszerűsítő programok. Az árdotációk leépítését nem követte a termelési szervezet átalakítása és magatartási módjainak változása. Így a szándékokkal ellentétben nem keletkezett olyan teljesítménytöbblet, amely az antiinflációs gyakorlatot megalapozhatta volna. Az *áremelések* pusztán *tolerálták a kínálati oldal magatartását és a tolerancia további reményével kecsegtetnek.*

A gazdaságirányítás korszerűsítése nem szűkíthető le az árrendszer változására. *Az 1968 utáni árrendszerbeli változások csak lehetőséget adtak az infláció nyílt,* a fogyasztói árszint növekedésében való *megjelenésére.* Így valóban az árrendszert továbbfejlesztő lépések „eredményezték" az áremeléseket, a bennük kifejeződő inflációt. Ez azonban a dolgoknak csak a formai oldala.

A szinte teljeskörű árrögzítési gyakorlat oldásával az árnövekedésnek csak a lehetősége nyílt meg. *Az árrendszer rugalmassá tétele azonban nem okozója az inflációnak.* Az inflációt eredményező faktorok a merev árrendszer körülményei közt is léteztek és hatottak, csak más formában. A fogyasztás szintjén áruhiányokban, fekete piacban, burkolt és szabadpiaci áremelésekben, kényszerköltésekben és kényszermegtakarításokban jelentek meg. A termelés szintjén mutatkozó hiányok a reál- és jövedelemelosztási folyamatok aránytalanságát jelezték. A ráfordítások pedig szakadatlanul emelkedtek, romlott az eszközök hatékonysága. A növekedés extenzív forrásainak kimerülésével egyre feszítőbbé vált a ráfordításnövekedés miatt felszívott társadalmi tisztajövedelem, amit tovább nehezített a gazdaságtalan termelés fenntartásának tisztajövedelem szükséglete. Az 1968 óta tapasztalt fogyasztói árnövekedés mögött részint ennek a korábban felhalmozott inflációs nyomásnak a levezetési igénye áll. A korábbi fogyasztói árbefagyasztási gyakorlat csak azt eredményezte, hogy az egyébként inflációs nyomásra vezető nép-

gazdasági aránytalanságokat a lakosság az árakon keresztül közvetlenül nem érzékelte. Amiként azonban az árak befagyasztása csak tüneti kezelés, akként annak felszabadítása is csak formaváltás az elfojtott és a nyílt infláció között.

Végül is arra a kérdésre, hogy miként kapcsolódik össze, s egyáltalán egybe kapcsolódik-e a reformfolyamat és a fogyasztói árszint emelkedése – véleményem szerint – azt a választ lehet adni, hogy egyrészt a gazdaságirányítási rendszer korszerűsítésére irányuló intézkedések részeként megvalósuló árrendszerbeli változások *mozgásformát* teremtettek az addig elfojtott és az időközben keletkező inflációs nyomás külső megjelenésére; mársészt éppen az elmaradt, a termelési módig hatolni nem képes reformlépések, azaz a *következetesen végigvitt reformok hiánya termeli újra* – a régi termelési és piaci struktúra alapján – az inflációt.

MI VÁRHATÓ?

1985-től ismét széles körre kiterjedő, most már a gazdaságirányítás szervezeti rendszerét is érintő intézkedéssorozatok várhatók a gazdaságirányítás továbbfejlesztési programjának végrehajtása során. Természetes a kédés, hogy vajon ez a „reformcsomag" miként kerül majd kapcsolatba a gyakorlatban az inflációval.

A hetedik ötéves tervre vonatkozó előirányzatokban ez idő szerint évi 5–6%-os fogyasztói árszinvonalemelkedés szerepel. Ez a koncepció alapvetően arra épít, hogy a reform továbbfejlesztése nyomán „beérnek" az áremelések természetes korlátját jelentő piaci viszonyok. Így a megelőző tervidőszakhoz képest alacsonyabb lesz a termelői árszint évi növekedési üteme is. Ugyanakkor azt feltételezik, hogy a szabad piaci árszintemelkedés nem fogja meghaladni a bázisidőszakét.

A hetedik ötéves tervre előirányzott évi fogyasztók áremelkedés 2–3%-kal alacsonyabb az utóbbi éveiben kialakult mértékhez képest. Ebből arra kellene következtetnünk – és ezt a következtetést többen le is vonják –, hogy a magyar gazdasági fejlődés határozott antiinflációs irányultságot vett. Vitathatatlan, hogy irányított gazdasági viszonyaink közt teljesíthető a tervezett fogyasztói áremelkedés; az emelkedés mértéke még lejjebb is vihető. Nem az azonban a valódi kérdés, hogy *mérsékelhető-e* a fogyasztói árszint növekedési üteme, hanem, hogy *mérséklődik-e*. A termelői árak emelkedése mellett is vissza lehet tartani a fogyasztói árak növekedését, csak fokozni kell a költségvetési redisztribuciót, fékezni a növekedést vagy/és tovább kell növelni a külföldi eladósodást.

Ma, a nyolcvanas évek második felére előirányzott fogyasztói áremelkedési ütemnek még csak a politikai biztosítéka körvonalazódik. Lehet, hogy a politikánk antiinflációs lesz és a gazdaságban mégis fokozódik az inflációs nyomás.

Mai ismereteink és tapasztalataink szerint semmi olyan lényegi elmozdulás nem történik átlépve 1985-ből a következő ötéves tervbe, ami tompítaná az inflációs nyomást kiváltó tényezők és folyamatok szerepét. Cserearányaink további romlásával számolunk, adósságtörlesztési kötelezettségeink nem enyhülnek, az import nem növelhető számottevően (de bizonyosan nem olyan mértékben, ami versenytársat jelenthetne a hazai termelés számára), a termelési támogatások nem csökkennek, a vállalati jövedelemelvonás erősödik. Az állóalapok elmaradt megújítása és az infrastruktúra elhalasztott fejlesztési szükséglete fokozza a túlelosztási igényeket, és a vállalatok jelentős részénél töretlen a költségérzéketlen gazdálkodás.

Ahhoz, hogy az évi 5–6%-os fogyasztói áremelkedés *gazdasági* alapon teljesüljön a termelői árszintnek a hatodik ötéves tervben tapasztaltnál kisebb mérték-

ben lehet növekednie (legfeljebb 3–4%-kal). Bekövetkeztének azonban igen kicsi a valószínűsége, tekintettel a továbbdráguló felhalmozásra és tőkefelhasználásra, az önfinanszírozás erőltetésének árfelhajtó hatására, a nyereségbe épült adók kitermelési szükségletére és az idővel szükségszerűen kikényszerülő forintleértékelésre.

A hetedik ötéves terv fogyasztói árindexének másik feltételezése, hogy ti. a szabadpiaci áremelkedés mértéke nem fogja meghaladni a hatodik ötéves tervben tapasztaltat, is csak hipotézis. A szabad piaci árak részben a bolti kiskereskedelem áraihoz, részben a termelők jövedelemvárakozásaihoz igazodnak. A bolti kiskereskedelem árainak alakulását a termelői árakra vonatkozóan említett tendenciák határozzák meg. A lazábbra engedett első gazdaságbeli béremelési lehetőség, valamint a nem mérséklődő áremelkedés pedig valószínűsíthetően nem csökkenti a termelők és forgalmazók jövedelemvárakozásait.

A jelzett áremelkedési tendenciák *érdemben* csak akkor *változnának,* ha jelentős fordulat következne a vállalati gazdálkodásban, a piaci viszonyok, az árnövekedés piaci korlátainak kiépülésében. Ha az 1979–1984 közötti periódust a külső egyensúly megteremtésére irányuló makrogazdasági alkalmazkodásként definiáljuk, akkor az előttünk levő tervidőszakban a *mikrogazdaság strukturális illeszkedését* kell megoldanunk.

Ennek lényegi kérdése, hogy képesek leszünk-e az egységes felszámolási eljárás következetes alkalmazására. A gazdaságtalanul lekötött tőke felszámolása több mint egyszerű támogatás-, tőke- és így erőforrás-felszabadítás. Fegyelmező ereje vállalati gazdálkodást befolyásoló hatású, amelynek eredményeképpen várhatóan erősödik a termelés, forgalmazás költségérzékenysége, valamint a szállítók és más hitelezők felelőssége.

E fontos reformlépésnek ki kell egészülnie a működő tőkebehozatal ösztönzésével, amely egy-

idejűleg képes hozzájárulni gazdaságunk külső és belső egyensúlyának kialakulásához. A működő tőkeimport olyan termelési-szervezési és marketing munkakultúra meghonosítását kényszeríti ki, ami alól a befolyási övezetébe kerülő hazai munka sem mentesülhet; a gazdálkodást fegyelmező erejének jelentősége – véleményem szerint – ezáltal meghaladja az általa képviselt technikai előnyszerzési lehetőséget.

A mikroszféra magatartásmódosulását célozzák az 1985-ös reformcsomagnak a vállalatok szervezeti, vezetési rendszerére vonatkozó elhatározásai is. Az ez irányú lépésektől azonban csak hosszabb távon várhatunk eredményt. A szervezeti módosulások ugyanis egyrészt kezdetben mindig nagyobb zavarral járnak, mint a túlhaladott rendszer zavarai, másrészt önmagukban csak lassan képesek a tartalmi elmozdulások kihordására.

Hasonló megállapítást tehetünk a bankrendszer tervezett átalakítására is, amelynek egyik érdemi eredménye lenne a hitel szabályozó szerepének rehabilitálása. Az üzleti jellegű hitelezés végső soron ugyancsak a vállalati és felső szintű döntésmechanizmusok átformálását eredményezné, tehát a kínálati oldal befolyásolására irányulna.

A szervezeti változásoknál rövid távon is nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a reformígéretnek, amely a szabályozórendszer viszonylagos stabilitását, valamint a vállalati döntési mozgástér és az érdekeltség növekedését helyezte kilátásba.

Az 1985-ös reformelgondolások felsorolt elemei lennének alapvetően a hazai antiinflációs gazdaságpolitika letéteményezői. Nincs és nem is lehet a gazdaságirányítási rendszer működésének határozott továbbfejlesztésén *kívüli* antiinflációs állami politika.

Az 1979–1984 közötti periódus belgazdasági „eredményeiből" le kell vonnunk azt a tanulságot, hogy viszonyaink közt elsősorban a kínálati és nem

a keresleti oldalon kell beavatkozni az inflációs nyomás mérséklése érdekében. Meglehet, sőt bizonyos, hogy ennek ismeretében át kell értékelni azt az utóbbi időben már-már hisztérikussá, de mindenképp napivá váló gazdasági beavatkozást, amit a vásárlóerő-szabályozás fogalmával illetünk.

A kínálati oldal szükséges változásai nélkül nem számíthatunk az inflációs nyomás számottevő enyhülésére. Meggyőződésem, hogy csak a gazdaságirányítási rendszer következetes fejlesztése teremt esélyt arra, hogy hosszabb távon kibontakozhassanak a gazdaságműködés antiinflációs tényezői.

KOPÁTSY SÁNDOR

AZ INFLÁCIÓ MINT VILÁGJELENSÉG*

A tőkés világban végbemenő inflációs folyamatot sokáig úgy tekintettük, mint csupán a tőkés országokra jellemző újabb jelenséget. A nálunk is tapasztalható eléggé rejtett áremelkedést mint a tőkés világpiacon jelentkező infláció importját igyekeztünk magyarázni. Ma már tudomásul vesszük, hogy a teljes foglalkoztatottságból és a piac szerepének elismeréséből fakadó elkerülhetetlen jelenség szocialista viszonyok között is az infláció. Azt is tudjuk, hogy az elmúlt néhány évben nálunk nagyobb volt, mint ami valóban elkerülhetetlen lett volna. Késtünk, illetve megtorpantunk a gazdasági reformokkal, az indokoltnál jobban eladósodtunk, túlköltekeztünk, újabban vannak azonban olyanok, akik az inflációnkat a nemzetközi pénzpiacon erősen megemelkedett reálkamattal magyarázzák. Ez hamis illúzió, nem állja meg a helyét, mert a magas reálkamat önmagában éppen az infláció ellen hat. Ez a fő oka annak, hogy a fejlett tőkés országokban az utóbbi években csökkent az infláció mértéke. Szerencsére ma már nálunk is általánosan elfogadott gazdaságpolitikai feladat az áremelkedés megfékezése.

Ezek a gondolatok ébredtek bennem, amikor a Nemzetközi Valuta Alap legújabb, a tagállamokban 1955 és 1984 között tapasztalható inflációról szóló jelentését olvastam.

1955-ben csupán 1 százalék volt az átlagos infláció.

* A tanulmány e kötet számára készült.

Most harminc év után már szinte nem is emlékszünk az ilyen árstabilitásra, a legbátrabb remények sem mernek ilyen mércét a jövőre kitűzni. 1956–1974 között 3 és 6 százalék között volt az átlagos áremelkedés évenként. 1974 és 1984 között az átlagos áremelkedés több mint kétszerese, évente 10 és 16 százalék volt az olajárrobbanás előttinek. Az infláció tehát a tőkés világgazdaságban az elmúlt 30 évben erőteljesen megnőtt.

FORDULAT AZ INFLÁCIÓ ALAKULÁSÁBAN

A valuta alapi tagországok átlaga mögött tehát három igen eltérő szakasz figyelhető meg:

1974 előtt is lényegesen nagyobb volt az infláció a kevésbé fejlett országokban, mint a fejlettekben, de mindkét csoportban voltak az átlagosnál sokkal gyorsabb és lényegesen lassabb inflációval élő országok. Nagyon figyelemre méltó viszont az a tény, hogy az infláció mértéke és a gazdasági növekedés üteme között nem volt szoros összefüggés. Egyáltalán nem volt jellemző, hogy a nagyobb infláció lassúbb gazdasági fejlődéssel járt volna. Sokkal inkább található példa az ellenkezőjére. A legfejlettebbekhez felzárkózó Japán, és a lemaradását csökkentő Olaszország például az átlagosnál lényegesen nagyobb infláció mellett érte el ezt az eredményt. Ugyanakkor a gazdaságilag lemaradó Angliában is az átlagosnál magasabb volt az áremelkedés. A fejlődő országok között talán még jellemzőbb, hogy a kevésbé romló pénzzel gazdálkodó, vagyis a tradicionális pénzpolitikát folytató országok gazdasági fejlődése lassúbb volt, mint az inflációtól „szenvedő" országoké. Ez a jelenség elsősorban azzal magyarázható, hogy a kisebb áremelkedés ebben a szakaszban még nagyobb munkanélküliséggel, a nagyobb infláció javuló foglalkoztatottsággal járt; az infláció szívó hatást fejtett ki a még gyenge iparokra, mivel csök-

kentette az értékesítési gondokat. Mi ebben az időben a teljes foglalkoztatottságot és az árstabilitást kívántuk összekapcsolni. Ez a piac szerepének elfojtását, a gazdaság bürokratikus irányítását, a munkafegyelem lazulását, a minőség romlását, végső soron a gazdaság dinamika gyengülését okozta. Ma már azt is bevallhatjuk, hogy az árak romlását így sem sikerült elkerülnünk, legfeljebb azok nyíltan csak a világpiacon jelentek meg, itthon inkább az áruhiány rontotta a pénzünk vásárlóerejét.

1974 után nemcsak az infláció átlagos üteme gyorsult, hanem a differenciálódás is. Nőtt a fejlett és a kevésbé fejlett országok inflációs rátája között a különbség, és nőtt mindkét csoporton belül az inflációs ráták szóródása. Az átlagos infláció ugrásszerű növekedésének az elsődleges oka az energiaárak megtöbbszöröződése volt. Ez a hatás a gazdasági fejlettséggel fordított arányban érvényesült. A gazdaságilag leginkább fejlett országok sokkal kisebb megrázkódtatással vezették le az energiaárak emelkedését, mint a kevésbé fejlettek, mert a „kihívásra" gyors struktúraátalakítással felelni tudtak. Természetesen az olajexportáló országokban a hatás fordítottan jelentkezett, ott ezzel magyarázható az átlagosnál kisebb infláció. Érdekes viszont az, hogy az első öt évben a fejlett tőkés országok között ott volt gyorsabb az árromlás, ahol magasabb volt a hazai energiaellátás, elsősorban a hazai olajtermelés, például az Egyesült Államokban és Angliában. Ennek a mintegy öt esztendőnek másik karakterisztikus vonása volt az, hogy a fejlett tőkés országok még a saját, az országon belül képződő pénzügyi forrásaikat sem kívánták felhasználni, nemhogy az odaáramló petrodollárokat. Ezért aztán negatív reálkamat mellett szinte korlátlan hitellehetőségeket biztosítottak az iparosító, elsősorban a latin-amerikai, aztán az európai szocialista országoknak. Éppen ez a soha nem tapasztalt hitellehetőség lehetővé tette ezekben az országokban az új energiahelyzethez való igazodás el-

odázását, és a lassan esedékessé váló hiteltörlesztések fizetési feltételeinek kialakítását.

Az utóbbi néhány évben aztán nagy fordulat állt be. A fejlett tőkés országokban csökkent az infláció, a fejlődőkben pedig nőtt. Mindenekelőtt az Egyesült Államok és Japán gyorsan alkalmazkodott a megváltozott helyzethez, a tudományos-technikai forradalom vívmányait gyorsan alkalmazták, elsősorban a kisvállalkozásokban jelentősen növelték a munkahelyek számát. Ezekben az években az USA-ban úgy nőtt 22 millióval a munkahelyek száma, hogy az 500 főnél többet alkalmazókban 3 millióval csökkent, a kisvállalatokban viszont 15 millióval gyarapodott. A többi fejlett tőkés ország sokkal kevésbé volt rugalmas. Ez az elsődleges oka annak, hogy a dollár vásárlóereje minden tőkés devizához viszonyítva jelentősen javult. A sikeresen szereplők másik csoportját a távol-keleti kis országok alkotják, amelyeknek gazdasági fejlődése éppen ezekben az években volt kiugróan magas, és még ennél is sokkal gyorsabb az exportképességük javulása.

Az ún. világpiaci árak is – dollárban – az elmúlt pár évben csökkenő irányzatot mutatnak, s ez a fejlett tőkés országokban különösen az árnövekedés mérséklése irányába hatott, különös tekintettel az energiahordozók árcsökkenésére. A *Weltkonjunkturdienst* (1984. 4. sz.) számításai szerint a világexport árszintje 1982-ben –4 százalék volt 1981-hez viszonyítva, 1983-ban 1982-höz viszonyítva –5 százalék, és ugyancsak az előző évhez viszonyítva 1984-ben –2 százalék. Az energiahordozóknál a csökkenés 1981-ben 3, 1983-ben 11, és 1984-ben 3 százalék volt. (1984. évi adatok; előzetesek.)

A latin-amerikai országokban azonban még jobban elszabadult az infláció. A nemzetközi hitelforrások beszűkülése, a korábbi hitelek törlesztésének megkezdődése és az ötven éve nem tapasztalt magasságú reálkamatok olyan gazdasági nyomást váltottak ki, amiben az érintett kormányok a politikai

feszültséget a nominálbérek emelésével, a bajba jutott vállalatok dotálásával kívánták enyhíteni. Ez természetesen rendkívüli méretű inflációt eredményezett, hiszen a hiteltörlesztések érdekében exportegyenleget kellett elérniük, vagyis a belső fogyasztást a termeléshez viszonyítva is korlátozni kellett akkor, amikor a nominálljövedelmek kiáramlását növelték. Nálunk a helyzet bizonyos mértékig speciális. Itt is nagy gondot jelent a hiteltörlesztés és a kamat, ezért a belső források csökkentése árán is növelni kell a külkereskedelmi egyenleget. A nehézségek legyőzése érdekében meg kívántuk gyorsítani a gazdasági reformokat, ami szükségszerűen nagyobb jövedelemkeletkezés nélkül elképzelhetetlen. Ezért aztán az utóbbi pár évben nálunk is nagyobb az áremelkedés, mint korábban volt.

A NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK ÉRTÉKE

Mit sugallnak számunkra a nemzetközi tapasztalatok?

a) Bátran kellélnünk a kisvállalkozásokban rejlő lehetőségekkel. Tévednek azok, akik azt hiszik, hogy ez technikai visszalépést jelent, hiszen ennek ellenkezőjét bizonyítja a nálunk sokkal fejlettebb USA legutóbbi példája is. A nagyvállalatok technikai színvonalának széles körű emelésére az elkövetkező években nem lesz pénzünk, tőlük tehát versenyképességük javítását nemigen várhatjuk.

b) Nem az elmúlt években tapasztalt infláció mértéke volt túlságosan nagy, hanem a bérek, a nyugdíjak és a nagycsaládosok támogatása maradt el nemcsak az infláció mértéke, hanem elsősorban az egyéb forrásból származó jövedelmek mögött. Ezen sokkal sürgősebb feladat javítani, mint az infláció mértékét csökkenteni. Nem lenne ma bajunk az inflációval, ha a bér, a nyugdíj és a családi pótlék lépést tudott volna tartani vele az egyéb jövedelmekkel.

Ezt az arányt úgy lehet a legnehezebben korrigálni, ha nem a nominálbéreket emeljük az inflációval együtt, hanem a kis nominálbér-emeléshez akarjuk az árakat hozzáigazítani. A kettő között végeredményben elvileg ugyan nincs különbség, a gyakorlati megvalósításban azonban annál inkább. A lényeg a munkaviszonyból, a nyugdíjból származó jövedelmek relatív színvonalának javítása. Ezt azonban éppen az előző pontban megfogalmazott teendő miatt nem lehet gyorsan és főleg azzal korrigálni, hogy a vállalkozásokból származó jövedelmeket adminisztratív eszközökkel csökkentjük, mert ez a szektor fog az elkövetkező néhány évben is a legtöbbet hozni.

Ha egy ország olyan nehéz feladatok előtt áll, mint jelenleg és a következő években mi, nem engedheti meg magának az erőforrásai korlátozását, ugyanakkor az sem lehet tartós, hogy a munkaviszonyon kívüli jövedelmek bő gyarapodása mellett a munkaviszonyból tartósan egyre kevesebb, vagy akár stagnáló jövedelem származzon. Ennél sokkal kisebb veszély az olyan infláció, amelyhez hasonlót élt át évtizedeken keresztül szinte minden távol-keleti tőkés ország. Mondjuk ki azt, hogy káros minden olyan infláció, amelynek oka az olyan fedezet nélküli pénzkibocsátás, aminek nem a gazdasági élet dinamizmusának a növelése a következménye, ugyanakkor indokolt a fedezet nélküli pénzkibocsátás akkor, ha annak következtében nő a realizálható termelés.

Az elmúlt években létrejött jövedelemtorzulásoknak, a bérből, nyugdíjból és családi pótlékból származó jövedelmek viszonylagos csökkenésének korrigálása a legsürgősebb gazdasági, sőt politikai feladatunk. Ezt elébe kell helyezni az áremelkedések mérséklésére irányuló törekvéseinknek, mert a kettő között bizonyos mértékű ellentmondás van. A jövedelemkorrekciót csak akkor lehet a termelés dinamikájának csökkenése nélkül megoldani, ha még egy ideig az árszínvonal nagyjából a korábbi évek

gyakorlatának megfelelően emelkedik. Megvalósíthatatlannak tartom az áremelkedés csökkentéséhez szükséges jövedelemmegfogást anélkül, hogy az ne rontsa a gazdaság legdinamikusabb elemeinek aktivitását, ezzel ne fékezze a kínálati oldal bővítését. El kell fogadnunk, hogy minden olyan infláció hasznos, ami növeli a termelést, a kínálatot és minden olyan infláció káros, ami nem ezt a célt szolgálja; ugyanakkor szem előtt kell tartanunk azt is, hogy minden olyan árstabilizáló intézkedés káros, amely úgy korlátozza a kiáramló jövedelmeket, hogy azzal a kínálatot is csökkenti. (Természetesen mindkét követelményt hosszabb távon kell értelmezni.)

Az elmúlt évtizedek világgazdasági tapasztalatai arra tanítanak, hogy a termelés dinamikus növekedése esetén lehet bizonyos infláció, a termelés stagnálása mellett pedig hiába van stabil vásárlóerejű pénz. A pénz vásárlóerejének ilyen vagy olyan alakítása nem cél, hanem eszköz. Sokkal jobb az áremelkedésnél gyorsabb jövedelememelkedés, mint a stabil árak mellett stagnáló jövedelmek. Félrevezetnek bennünket azok, akik azt hiszik, hogy a reálbérek az elmúlt években nálunk azért nem emelkedhettek, mert gyors volt az áremelkedés.

WIESEL IVÁN

A VALUTAÁRFOLYAM-POLITIKA EREDMÉNYEI ÉS PROBLÉMÁI*

Gazdaságpolitikai céljaink elérésében növekvő szerepe van a pénzpolitikának és azon belül a valutaárfolyam-politikának. Közismert, hogy a valutaárfolyammal szemben általában hármas követelményt támasztanak: helyesen informáljon a társadalmi termelés nemzetközi paramétereiről, azaz a külföldi piac értékítéletéről; szolgálja a forint értékállandóságát, járuljon hozzá a nemzetközi fizetési mérleg egyensúlyának megteremtéséhez és fenntartásához, s segítse elő az export ösztönzését. Ezek a követelmények azonban nem egy irányba mutatnak.

A valutaárfolyam közvetítő szerepe akkor érvényesülhet jól, ha a hazai és külföldi árak mind szervesebben összekapcsoltak, s az árfolyamszintben nem érvényesül az exportot ösztönző elem. E követelmény szorosan illeszkedik a hazai pénz értékállandóságának követelményéhez.

A forint értékállandóságának megőrzése a nemzetközi inflációs hatások semlegesítését jelenti. Feltételezve, hogy a hazai infláció mértéke kisebb mint a nemzetközi, akkor a követelmény a hazai valuta felértékelését teszi szükségessé. Ellenkező esetben pedig a forint leértékelése válik szükségessé.

A fizetési mérleg egyenlegének javítása és az export ösztönzésének követelménye leértékelő árfolyampolitikát indokol. Így keletkezhet csak addicionális előny a devizaszerzők számára. Igen ám, de

* Megjelent a *Külgazdaság* 1984. 10. számában.

e politika szükségszerűen erősíti az inflációs folyamatot, mert az import megdrágítása felhajtja a belföldi árszintet, különösen akkor, ha kompetitív árrendszer érvényesül. Ezért mindig a gazdaságpolitikai prioritás határozza meg, hogy az adott valutaárfolyampolitika melyik követelményét helyezi előtérbe, mert azokat egyszerre érvényesíteni nem lehet.

A valutaárfolyam-politika a pénz- és hitelpolitika egyik eleme, s hatékonysága jórészt attól függ, hogy az ország gazdasága milyen mértékben monetarizált. Tehát attól, hogy a pénz mennyire egységes értékmérő, hogy a hitelek és a kamat mennyire motiválja a gazdasági döntéseket, hogy a pénzeszközök áramlásának milyen a szabadsága a gazdaságban, hogyan zajlik le a jövedelmek újraelosztása, milyen mértékben szabad a devizaforgalom.

A NÉPGAZDASÁG MONETARIZÁLTSÁGA

Gazdaságunkban a monetarizáltság színvonala még viszonylag alacsony színvonalú, s a gazdasági döntésekben erősek a naturális megfontolások. A reál- és pénzfolyamatok elkülönültsége továbbra is erőteljes.

A forint ma nem egységes értékmérő. Vállalati körökben úgy vélik, hogy annyi forint létezik, ahány fizetési jogcím, keret, s ezek számát mintegy harmincra taksálják. Köztudott, hogy bérforint és a költségforint között óriási a „keménységi" különbség, vagy a beruházási és a költségforint között is nagy az „értékszakadék". Nehéz ezért azt feltételezni ilyen közegben, hogy a valutaárfolyam egy irányba hatna, és valóban egységes lehetne. A valutaárfolyam-politikai szándékaink megvalósításának egyik feltétele, hogy sikerüljön előrelépni a forint egységes értékének megteremtésében, amiben természetesen magának a valutaárfolyamnak is fontos szerepe van.

Ezzel összefüggésben merül fel az a kérdés, hogy

árrendszerünkben eddig nem sikerült megteremteni a valós kétszintűséget, ami zavarja az egységes valutaárfolyam torzulásmentes érvényesítését.

A bankhitelek nagyobb részét ma még a naturális célok alapján központilag adagolják, vállalkozási keretek között, s nem a gazdálkodási eredmény reményében. Így a hitelforma gazdasági tartalma nem felel meg a monetarizálás követelményének. A kamat, amelynek nagysága egyre jobban igazodik a nemzetközi szinthez, csak kis mértékben befolyásolja a vállalatok gazdasági döntéseit, mert vagy beépítik a költségbe, és így árfelhajtó tényezővé válik, vagy elszenvedik azt, mert más alternatívájuk nincs, ha gazdálkodni, fejlődni akarnak. A hitelfegyelem sem kielégítő, mert a nem pontosan törlesztő vállalatok az esetek nagy számában utólagosan kedvezményekhez jutnak: a bank átütemezi a tartozást, vagy annak bizonyos hányadát elengedi stb.

Bár a pénzeszközök áramlásának javítására több központi kezdeményezés született (kötvény, részvény stb.), ma még a rendelkezésre álló pénzeszközök legracionálisabb felhasználásának törekvése és lehetősége nem kielégítő, nincs pénzpiac, még fejletlen formában sem.

Külön fejezetet érdemelne adórendszerünk áttekintése olyan szempontból, hogy az milyen mértékben van összhangban egy monetarizált gazdaság követelményeivel, mennyiben ösztönöz a nagyobb teljesítményekkel alátámasztott jövedelmek elérésére és társadalmilag igazságos újrafelosztására. Eltekintünk ennek kritikai elemzésétől, de azt megállapíthatjuk, hogy a jelenlegi adórendszerünk még nincs összhangban egy korszerű pénzgazdálkodást folytató tervgazdálkodás követelményeivel.

A valutaárfolyam-politika hatókörét nagymértékben befolyásolja, hogy a vállalatok milyen mértékben juthatnak forintjukért devizához. Közismert, hogy ennek szabadságfoka ma még szükségszerűen alacsony. Ez azt jelenti, hogy a valutaárfolyam színvo-

nala nem befolyásolja az importot, hanem csak annak megszerezhetősége. Ebből következően az import költsége automatikusan önköltséggé, végül is árrá vagy ártámogatássá válik.

A valutaárfolyam-politika érvényesíthetősége nagyban függ attól is, hogy milyen számú és fajtájú pénzügyi híd érvényesül a hazai és nemzetközi értékviszonyok kapcsolatában. A tapasztalat az, hogy a normatív támogatások mellett különböző preferencia- és diszpreferencia-rendszer érvényesül egyedi jelleggel. Hangsúlyozni kell, hogy nemcsak a közvetlen külgazdasági jellegű pénzügyi hidak jönnek számításba, hanem mindazok, amelyek a vállalatok jövedelemalakulását és pénzgazdálkodását befolyásolják.

Ezek hatásmechanizmusának áttekintésére alig van mód, és nehezen követhető nyomon azok hatása a valutaárfolyam-politikai célok megvalósításában. Nem tekinthető alaptalannak a vállalati vezetők által képviselt nézet, miszerint gyakran az árfolyammal szemben hatnak a pénzügyi hidak, még azok is, amelyek közvetlenül nincsenek is összefüggésben nemzetközi gazdasági kapcsolatokkal.

E gondolatsor mérlegelésével kell értékelni a valutaárfolyam-politika közegét és eredményességének esélyeit. Kétségtelen, hogy amilyen mértékben lépünk előre a monetáris viszonyok erősítése felé, úgy javul a valutaárfolyam-politika hatékonysága is. De a rész és az egész logikája itt is igaz, tehát a valutaárfolyam-politika milyensége visszahat a monetáris viszonyok fejlődésére.

AZ ÁRFOLYAM SZINTJE

Évtizedeken át folyt a vita és napjainkban is ismételten fellángol arról, hogy mi a reális valutaárfolyam-szint. Valamint arról is elkeseredett polémia volt, hogy miként kell annak szintjét meghatároz-

ni: a deviza megszerzésére fordított átlagos vagy határköltségek alapján.

Eretnekség talán, de azt állítom, hogy a működő gazdaságban valóban nincs és nem is lehet reális valutaárfolyam-szint. Természetesen tökéletes szabadverseny körülményei között ilyen kialakulhatna, de a kapitalizmus történetében se volt sohasem perfekt verseny, még akkor sem, ha az árfolyamingadozásokat a teljes értékű pénz korszakában az aranypont mechanizmus behatárolta.

Ezért nem is annyira az induló árfolyamszint feltétlen realitását kell célul tűzni, hanem az árfolyammozgásoknak kell többé-kevésbé követni a pénzpiaci keresletet és kínálatot. Ám a valutaárfolyampolitika egyik célja, hogy az így kialakuló mozgásokat különböző mértékben és irányba befolyásolja.

Ami az átlag- és a határárfolyam vitáját illeti, véleményem szerint túl nagy energiákat vitt el. Amennyiben a valutaárfolyam az egyensúlyi követelményeket helyezi előtérbe, akkor ez automatikusan valamilyen határ felé tolja az árfolyammozgásokat, hiszen az „árfolyammal" kívánják fedezni az egyre kevésbé gazdaságos exportot is, amire még azonban a hiány miatt szükség van.

A valutaárfolyam-politika szempontjából a változás dinamikája az elsődleges, s nem az induló árfolyamszintek. Ha a valutaárfolyam-változások azonos irányúak a nemzetközi pénzpiacon kialakulókkal, s a belföldi árszínvonalak változásával, akkor a korrekciós mechanizmusok a „jó" árfolyamszintek felé hatnak.

Az árfolyamvitákban sokáig napirenden szereplő téma volt, hogy mi az oksági kapcsolat az árrendszer és ármechanizmus, valamint a valutaárfolyam között. Volt olyan nézet, hogy mindaddig nem lehet „reális" valutaárfolyamot képezni, amíg az árak nem tükrözik helyesen a társadalmi ráfordításokat. De ennek ellenkezője is felmerült, nem lehet addig „jó" árakat képezni, amíg a valutaárfolyam nem reális.

Ne időzzünk e kérdésnél, mert ma már többé-kevésbé nyilvánvaló, hogy az ár és a valutaárfolyam egymástól függő kategóriái a gazdaságnak, és ha a kettő között korrekciós lehetőségek és iteratív kapcsolat áll fenn, akkor irányzatszerűen egymásnak megfelelnek.

E tényt látszik igazolni, hogy az 1980-as árreformmunkákban az árfolyamot viszonylag jól sikerült meghatározni. Más kérdés az, hogy az árrendszer megvalósulása során és azt követően az árak és az árfolyam egymást igazoló kapcsolata jelentősen torzult. Ennek egyik jelentős oka, hogy nem sikerült elérni a termelői árak tervezett csökkentését, és így a felgyorsult fogyasztói áremelkedés ellenére sem jött létre a kívánatos mértékű kétszintűség az árak között.

ÁRFOLYAM-ALAKULÁS 1976—1981 KÖZÖTT

A népgazdaságban 1976. január 1. óta beszélhetünk árfolyamokról, mert a korábbi években az árszorzók és koefficiensek nagy száma mellett az ún. hivatalos árfolyam jelentősége teljesen formális volt. Az árfolyamrendszer 1976 után két árfolyamtípusból állt: a kereskedelmi árfolyamból, amelynek induló szintje 41,56 forint/dollár; a nem kereskedelmi ár-

Az MNB hivatalos dollárárfolyamai

Év	Kereskedelmi árfolyam	Nem kereskedelmi árfolyam
1976	41,56	20,78
1977	40,95	20,49
1978	38,48	19,23
1979	35,58	20,02
1980	32,53	22,14
1981	34,29	30,94
1981. október 1.	35,00	35,00

folyamból, amelynek induló szintje 20,78 forint/dollár volt. A két árfolyam közötti különbség 100 százalék volt, s ez hidalta át a termelői és a fogyasztói árak közötti különbséget. A különbség fokozatosan csökkent: 1979-ben 78 százalék volt, 1980-ban 47 százalék, és 1981. I–VIII. hónapban 11 százalék volt.

A táblázatra pillantva látható a kereskedelmi árfolyam 1976-hoz viszonyítva a forint 15,5 százalékos felértékelését mutatja, miközben a nem kereskedelmi szférában a leértékelés 41 százalék felett volt. Az egységes árfolyam tehát kétirányú folyamat eredményeként jött létre.

Felmerül a kérdés, hogy indokolt volt-e a kétirányú mozgás, és annak mérete mennyiben igazolható. Mint közismert, az árfolyam meghatározáshoz semmi objektívnek tekinthető mérőrendszer nincs, a kérdésre nem lehet pontos választ adni.

Ennek a megválaszolására kínálkozik a sokat vitatott vásárlóerő-paritás módszere, amely természetesen csak a tendenciák megítéléséhez nyújt segítséget, s nem ad választ a valós mértékekre. A következőkben a nagykereskedelmi és termelői árak arányait vetjük össze a dollár és a forint között, valamint ugyanezt elvégezzük a fogyasztói árakra is.

Nagykereskedelmi és fogyasztói árindex
(1975=100)

Év	Egyesült Államok		Magyarország	
	nagykereskedelmi	fogyasztói	termelői	fogyasztó
1976	105,6	105,8	105,0	104,6
1977	111,1	112,7	109,1	106,7
1978	119,6	121,4	114,1	110,6
1979	134,7	135,2	124,3	113,1
1980	153,7	153,4	135,6	130,4
1981	167,7	169,0	141,8	138,6

Előzetesen a táblával kapcsolatban két megjegyzést kell tenni: az Egyesült Államok nagykereskedelmi árindexe nem azonos tartalmában a hazai termelői árindexszel, de a két index áll a legközelebb egymáshoz, mivel a fejlett tőkés országokban a termelői ár kategóriáját nem használják, nem publikálják az USA-ban a kétfajta index együttmozgása szoros volt a vizsgált időszakban. Magyarországon ez nem így alakult.

Az 1981. évi vásárlóerő-arányok a következőek:

$$\frac{\text{Termelői árindex (hazai)}}{\text{Nagykereskedelmi árindex (USA)}} = \frac{1{,}418}{1{,}677} = 0{,}84556$$

Tehát 41,56X0,84556 = 35,14 Ft. Ebből következik, hogy az 1981. X. 1-én meghatározott 35 forint/dollár egységes árfolyam az 1976–1981 közötti ármozgásokat tekintve nem kérdőjelezhető meg, feltételezve, hogy az induló árfolyamszint (1976) nem volt abszolút torz.

$$\frac{\text{Fogyasztói árindex (hazai)}}{\text{Fogyasztói árindex (USA)}} = \frac{1{,}386}{1{,}690} = 0{,}82012$$

Tehát 20,78X0,82012 = 17,04 Ft. Látható, hogy ezek az adatok nem támasztják alá a forint 41 százalékos leértékelését, mert e körben 18 százalékos felértékelés lett volna indokolt. Az irányzat és a 35 Ft árfolyam közötti ellentét azonban a devizabevételek 10 százalékát sem elérő nem kereskedelmi szférát érintette csak, s így „ára" csupán a hazai inflációs folyamat felerősítése volt, de lökést adott az idegenforgalom növekedésének.

A vásárlóerő-arányok mellett megvizsgáltuk, hogy a dollár nemzetközi pénzpiaci megítélése hogyan alakult a vizsgált időszakban. Erre az SDR dollárárfolyamát használtuk fel, amely bizonyos torzítással tükrözi a dollár súlyozott árfolyamváltozását. Ezek szerint figyelembe véve, hogy az index 1975. évi bázison számítva 112,73 százalék volt, a dollár ár-

folyama $\frac{41,56}{1,1273}$ = 36,87 lett volna a kereskedelmi szférában, azaz a felértékelés mértéke kb. 3,3 százalékponttal alacsonyabb lett volna. Amennyiben a nem kereskedelmi árfolyamra vetítjük, akkor $\frac{20,78}{1,1273}$ = = 18,43 Ft árfolyam jelentkezik eredményként.

Leszögezhetjük, hogy a kereskedelmi szférában a különböző gyakoriságú forintfelértékelések igazoltak voltak és ezek függvényében különböző összehasonlítások próbájának alávetve a 35 Ft-os dollárárfolyam helyes volt. Nem történt más, mint nominális felértékelés, amely a kereskedelmi szférában semleges hatású volt, viszont jól szolgálta a forint értékállóságát.

Az egységes valutaárfolyam megteremtésére való törekvésben nem sikerült megvalósítani a transzferábilis rubel és a konvertibilis valuták közötti élő kapcsolatot, és eleve a rögzített szinten megállapított 1 transzferábilis rubel = 26 Ft árfolyam feltételezte a pénzügyi hidak további széles körű alkalmazását. (Pl. Kütefa.)

E kettősség árfolyamrendszerünknek változatlanul gyenge pontja, és deformálólag hat a külföldi és hazai árak kapcsolatára és a hatékony termelés ösztönzésére is.

Közismert, hogy a KGST-országok kereskedelmükben a szerződéses árakat a világpiaci árakból vezetik le. Ebből egyértelműen következik, hogy a szerződéses árak alakulását és a konvertibilis valuták árfolyamváltozásai közötti oksági összefüggést az árfolyamrendszernek közvetítenie kellene, de erre ma még az nem alkalmas, hiszen 1981 óta a flexibilis konvertibilis árfolyamok mellett a transzferábilis rubel árfolyama rögzített, s a kétoldalú kontigált külkereskedelemben annak közgazdasági tartalma nehezen található meg.

Az 1976–1981 októbere közötti periódust a valutaárfolyam-politika növekvő aktivizálása jellemezte, amelynek során a forint értékállandósága kapott prioritást, tehát a felértékelő politika határozta meg a kereskedelmi szféra árfolyamát. Mivel a felértékelés a vizsgált időszakban nominális keretek között maradt, az értékállandóság megőrzése mellett az exporttámogatás nem nőtt érzékelhetően, de az export addicionális ösztönzése sem nyilvánult meg.

A rögzített árfolyam helyébe lépő szakaszos, majd havi árfolyammozgás a vállalati gazdálkodásban erősítette a devizális szemléletet, és az árfolyamot kockázati tényezővé avatta. Egyre határozottabban bontakozott ki a valutaárfolyam gazdasági szabályozó jellege, amely olykor a vállalati gazdálkodásban ellenérzületet váltott ki.

ÁRFOLYAMALAKULÁS 1981-TŐL NAPJAINKIG

1982-ben már világossá vált, hogy a nemzetközi fizetési mérleg egyensúlyának javítása a gazdaságpolitika első számú feladata. Ennek kellett tehát alárendelni a valutaárfolyam-politikát, s ennek nyomán az aktív árfolyampolitika tartalma a leértékelésben jelentkezett, abban, hogy ily módon az export addicionális támogatást nyerve, az import megdrágulásával párhuzamosan a mérleg egyenlege pozitív jellegűen változzon.

Az MNB hivatalos dollárárfolyama

1981 átlag	34,29	98,0
1981. október 1.	35,04	100,0
1982. január	34,42	98,3
1982 átlag	36,63	104,7
1983. január	39,48	112,8
1983 átlag	42,71	122,0
1984. január	45,29	129,4
1984. május 29.	46,40	132,6

A leértékelésnek okai között kell említeni, hogy a dollár a vizsgált időszakban látványosan erősödött a nemzetközi pénzpiacon, valamint azt is, hogy a hazai áremelkedés a korábbi időszakhoz viszonyítva felgyorsult.

Indokolt volt-e a forint 1983. évi átlagos 22 százalékos leértékelése a dollárhoz viszonyítva? Jelezni kell, hogy a külkereskedelmünkben vezető szerepet játszó fontosabb valutákhoz viszonyítva a forint leértékelése lényegesen kisebb mértékű volt, figyelembe véve a valuták értékvesztését a dollárhoz viszonyítva.

Ha ismét a vásárlóerő-számításhoz folyamodunk, akkor 1980. évi bázison a nagykereskedelmi és a termelői árak összevetéséből $\left(\frac{1,166}{1,14} = 1,022\right)$ tehát mintegy 2,2 százalékos leértékelés a forintnál indokolt lett volna, szemben az 1983. évi átlagban jelentkezett 22 százalékkal; a fogyasztói árak változási üteme az Egyesült Államokban és hazánkban lényegében azonos volt, tehát a leértékelést ez a tényező nem sürgette.

Más képet kapunk, ha az SDR-hez viszonyítva mérjük a forint pozícióját. 1983-ban a dollár az SDR-hez viszonyítva átlagosan 22 százalékos javulást ért el 1980. évet bázisnak tekintve. Ebből következően a forintleértékelés lényegében szinkronban volt a dollár világpiaci értékelésének változásával, így reálleértékelés gyakorlatilag nem volt.

A KSH 1982-re végzett számításai szerint a forint leértékelése reálisan nem következett be. A világpiacon a dollárárak 1982-ben csökkentek. A magyar külkereskedelem dollárárai 7–8%-kal voltak alacsonyabbak, mint 1981-ben. Ezzel szemben belföldön tovább folytatódott a forint vásárlóértékének csökkenése, a hazai árszínvonal 6,9%-kal volt magasabb, mint 1981-ben. Ezek az árfolyamok a forint 13–14%-os nominális leértékelését tették volna indo-

kolttá a dollárhoz képest. A nominál leértékelés valójában csak 6,8%-os volt. Ez azt jelenti, hogy a forint árfolyamának 1982. évi változása – 1981-hez és a dollárhoz képest – kb. 7–9%-os reál-felértékelődésnek felel meg. Ebből következik, hogy a nemzetközi és a hazai árak eltérő irányú mozgása alapján a forint leértékelése kisebb volt, mint amilyet a nemzetközi versenyképesség növelése indukált volna.

Ez az irányzat 1983-ban sem módosult lényegesen, bár a nemzetközi árupiacokon némi megélénkülés az árakat stabilizálta. Ez azonban a magyar külkereskedelem pozícióit alig befolyásolhatta az adott kiviteli áruszerkezet mellett.

A leértékelések célja az exportösztönzés volt. Ezt azonban korlátozta, hogy az exportkínálat rugalmatlan és a belföldi felhasználás mérsékléséből származó források csak szerény mértékben használhatók fel a kivitel növelésére. Továbbá nem volt lehetőség számottevő exportot növelő beruházásra sem, ami egyben a kiviteli kínálat rugalmasságát növelte volna.

Az import megdrágulását az ismert, puha költségvetési korlátok miatt tovább lehetett hárítani, ami az áremelkedést fokozza, vagy az állami támogatást növeli. Így az erőforrások korlátozottsága mellett még reális leértékelés esetén sem várható olyan exportnövekedés, amely a külgazdasági egyensúlyt markánsan befolyásolná.

Az import drágítása pedig nem befolyásolja a vásárlási döntéseket, hiszen azokat a szigorú elosztási rendszer determinálja.

Tapasztalat azonban, hogy népgazdaságunkban az árszínvonal árfolyam-érzékenysége leértékeléskor igen erős, s mind a termelői, mind a fogyasztói árakban az árfolyamváltozás láncreakciót indít el. E láncreakció jellemzője, az árnövekedési impulzus egyre erősebb az anticipált áremelkedések miatt is, miközben a jövedelemelosztási arányok is jelentősen változnak. A felértékelésre pedig az árszínvonal általában szinte egyáltalán nem reagál.

Az idegenforgalomban 1981–1982-ben a forintleértékelés kb. 10 százalékos reális szintet ért el, azaz ennyivel nőtt a külföldi turisták valutáinak vásárlóereje. Ez ezekben az években hozzájárult a turizmusból származó konvertibilis valutabevételek növekedéséhez.

1983-ban – bár a turisták fogyasztásában szereplő szállodai és vendéglői árak gyorsabban nőttek, mint a fogyasztói árindex – továbbra is reál-leértékelés ment végbe, s ez már a fajlagos átváltások mennyiségét csökkentette.

NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS

1. A valutaárfolyam-politikánkban fordulópont volt az egységes valutaárfolyam megteremtése. E törekvés szorosan kapcsolódott a nemzetközi gazdasági értékítéletnek a népgazdaságban való érvényesítéséhez, valamint a valutakonvertibilitás megteremtésének elgondolásához.

2. Az egységes valutaárfolyam működési feltételeit hátrányosan befolyásolja:

a) nem történt lényeges előrelépés a valóban kétszintű árrendszer irányába;

b) nem lehetett a transzferábilis rubel árfolyamát e rendszerbe beépíteni;

c) nem kellően monetarizáltak a gazdasági kapcsolatok, és így a valutaárfolyam hatóköre nem kielégítő.

3. A rugalmas árfolyamrendszer működése új helyzetet teremtett a vállalatoknál, és egy új gazdasági kockázati elem jelent meg a vállalkozásban, amely a devizális szemléletmód erősítését eredményezte.

4. A valutaárfolyam-politika 1976 óta illeszkedett a gazdaságpolitikai prioritásokhoz, bár hatását tompította más gazdaságpolitikai eszközök érvényesü-

lése, amelyek olykor ellentétes ösztönzéseket is létrehoztak.

5. Az antiinflációs feladatát a felértékelő politika 1982-ig hatásosan érvényesítette, bár általános árcsökkenést nem hozott.

6. A leértékelés nem kompenzálta a magyar értékesítés versenypozíciójában jelentkező hátrányokat, s nem hozott kellő exportösztönzést. Az importkorlátozó hatás viszont az engedélyezési gyakorlat mellett nem jelentkezhetett tisztán. A belföldi inflációt viszont a leértékelés erősíti.

7. A leértékelés az idegenforgalmat ösztönzi, de annak mértéke a későbbiek során hátrányosan befolyásolhatja a fajlagos devizaváltásokat.

A valutaárfolyam-politika hatókörének bővítése nagyon fontos eleme a gazdasági reform fejlesztésének, de az csak a monetáris rendszerünk általános fejlesztésével egyirányba valósítható meg oly módon, hogy a különböző emelők és fékek összhangban érvényesüljenek az árfolyampolitikában érvényesíteni kívánt célokkal.

RIECKE WERNER

ÁRFOLYAM ÉS ÁRALAKULÁS*

A forint 1971–1981 közötti felértékelése a tőkés valutákhoz képest, majd az 1982 óta végrehajtott leértékelések és az infláció ütemének az utóbbi években tapasztalt gyorsulása azt a benyomást kelti, mintha a magasabb áremelkedés egyik fő oka a leértékelés lenne. Mi több, felvetődik a gondolat, hogy éppen a felértékelő árfolyam-politika lehetne az antiinflációs politika egyik hatásos eszköze. Valójában azonban e feltételezett oksági összefüggés nem létezik, sőt az árszint és árfolyam közötti kapcsolat inkább fordított.

Hosszabb távon rögzített árfolyam esetén gazdaságunk megközelítőleg átvenné a világpiacon tapasztalható ártendenciákat. Ez 1973 után – amikor a cserearányromlás mellett a devizában mért exportáraink is jelentős mértékben kezdtek emelkedni – nem tűnt szerencsés megoldásnak. Most azonban nagyon kívánatos volna, hiszen a fejlett tőkés országokban az infláció ütemét sikerült leszorítani, a világkereskedelemben pedig a dollárban mért árak csökkennek. Egy ilyen – a jelenlegi külső feltételek mellett hatásában antiinflációs – lépésnek azonban egyéb feltételei is vannak. Ezek közül az egyik legfontosabb a liberalizált külkereskedelmi forgalom megléte. Az alacsonyabb külső árak ugyanis csak ebben az esetben gyakorolhatnának nyomást a belföldi árszintre.

* Megjelent a *Figyelő* 1985. 26. számában.

Az importversenyhez a külföldi terméknek nem kell feltétlenül jelen lennie a hazai piacon. Elég, ha a hazai termelők tudatában vannak e lehetőségnek. Ennek feltétele a hatékony külkereskedelmi szervezet, mely képes a hazai kereslet importból való kielégítésére, ha a kialakuló árkülönbség a behozatalt a felhasználók számára előnyösebbé teszi. Az importverseny belföldi árszintre gyakorolt jótékony hatását senki sem vitatja, gyakorlatilag azonban a feszített aktívumkövetelmény miatt eddig nem valósult meg.

Naivitás azt hinni, hogy a piacfelügyelet eszközeként működő devizaintervenciós alappal a valódi importversenyhez hasonló hatásokat lehet elérni. Piackonform eszközökkel a piacon kialakuló ártrendek ellen addig lehet harcolni, amíg az alap ki nem merül. Mivel ez az időpont előre kiszámítható, ezért a – hatóság által drágának minősített – hazai termelő kivárásos taktikája sikeres lesz.

Aki azt képzeli, hogy az import adminisztratív korlátozásának teljes eltörlése a devizatartalékok azonnali elapadásához vezetne, az vagy megfeledkezik a globális keresletkorlátozás hatásosságáról, vagy pedig nem bízik benne. Igaz, hogy ha a vállalatokat egyenként megkérdeznénk arról, hogy szabad választásuk esetén a folyó termelő felhasználásban, a készletfelhalmozásban és az állóeszköz-beruházásban az eddigiekhez képest milyen mértékben növelnék az importhányadot, a válaszok összegzése után elképesztő mértékű importtöbblet mutatkozna népgazdasági méretekben. Csakhogy ezeket a válaszokat nem lehet egyszerűen összegezni. Amennyivel több importot használ fel az egyik vállalat, annyival kisebb keresletet fog támasztani a belföldi szállítókkal szemben, akik éppen emiatt már nem lesznek képesek az ambíciózus importvásárlások megvalósítására. Arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a

globális keresletkorlátozás hatásossága mellett az import szabad áramlása nem behozatali csúcsot eredményez, hanem a belföldi termelésben egy szelekciós mechanizmust indít meg. Az import szabad hozzáférhetősége nemcsak egy adott termék belföldi árára gyakorol hatást, hanem az importvásárlásnak a belföldi szállítók iránti keresletet csökkentő hatása miatt a termelés teljes vertikumára is.

ELRENDELT ÖSSZHANG?

A külkereskedelmi mérleg eddig elért aktívuma nagymértékben a szigorított importengedélyezésnek és az árfolyamon kívüli eszközökkel megvalósított exportösztönzésnek köszönhető. Ha pedig az importtermékek piacán állandósul a hiány, akkor nem várható el, hogy az importárak korlátot szabjanak a hazai helyettesítő termékek áremelkedésének. Ezen nem segít, sőt inkább ront az olyan árszabályozás, amely rendeleti úton kívánja a hozzá nem férhető import és a hazai termelés árai között megteremteni az összhangot. Ez nemcsak azért illuzórikus, mert feldolgozó ipari termékek minőségét, szállítási feltételeit, megbízhatóságát stb. kellene hatóságilag összevetni, hanem azért is, mert ez az eljárás – hallgatólagosan – feltételezi, hogy az árfolyam szintje teljesen megfelel a gazdaság adottságainak. Egyébként is, az importhelyettesítésre való ösztönzés egyetlen lehetséges útja ilyenkor az, ha hagyjuk, hogy a helyettesítő hazai termék ára még akkor is a tényleges keresleti-kínálati viszonyokhoz igazodjon, ha tudjuk, hogy az adminisztratív importkorlátozás miatt mesterséges monopolhelyzeteket teremtettünk a kínálati oldalon.

A rögzített árfolyam azt is feltételezi, hogy az exportkínálat a belföldi kereslet függvényében alakul. A hazai felhasználás csökkenése az export számára kapacitásokat szabadít fel, ami – az import-

kereslet korlátozásával együtt – a kívánatos mértékű külkereskedelmi aktívumot biztosítja. A hazai tapasztalatok azonban itt is több problémát hoztak felszínre.

Először is a kompetitív árrendszer 1980. évi bevezetésekor nemcsak szelekciós hatással számoltunk, hanem azzal is, hogy a jövedelmező export területén a belföldi kereslet hiányában megfelelő expanzióra kerül sor. Nem így történt.

Egy másik probléma, hogy a globális keresletkorlátozás az adott termékek keresletének jövedelemrugalmasságától függően, de nagyjából egyformán érinti az exportképes és kevésbé exportképes ágazatokat. A keresletkorlátozás hatása ezért attól is függ, hogy az erőforrások milyen ütemben képesek áramolni az ágazatok között, adott esetben a kompetitív szektor felé.

A harmadik probléma, hogy a világpiacon árelfogadóként szereplő kisgazdaságra vonatkozó hipotézissel szemben valójában csak árengedmények fejében lehet egyes részpiacokon jelentősen növelni az export volumenét. És ez – amellett, hogy az export növekedési ütemétől elmaradó devizabevételt eredményez – az árfolyam módosításának igényét is felveti.

Először 1982-ben került sor a forint leértékelésére a valutakosárhoz képest. Ez – a dollárnak más valutákhoz viszonyított árfolyam-emelkedése miatt – a forint jóval kisebb leértékelését mutatja, mintha a dollárhoz viszonyítanánk. Ha még azt is figyelembe vesszük, hogy 1981-től a konvertibilis elszámolású külkereskedelemben az export- és az importdevizaárak is folyamatosan csökkentek, akkor állítható, hogy árfolyam-politikánk csak kevéssé okozója az inflációnak.

Amennyire az 1982 óta lezajlott leértékeléseket bűnbakká lehet tenni a belföldi inflációért, annyira már azt a kérdést is fel lehet vetni, hogy vajon a szükséges mértéktől elmaradó leértékelés (vagy egy

A konvertibilis elszámolású export és import deviza- és forintárindexe, valamint a forint árfolyamának és az ipari termelői áraknak alakulása (előző év=100)

Év	A konvertibilis elszámolású export devizaárindexe	A konvertibilis elszámolású import devizaárindexe	A forint árfolyamának alakulása a valutakosárhoz viszonyítva
1980	111,5	109,8	92,9
1981	106,0	103,7	97,2
1982	95,6	96,7	103,1
1983	93,4	95,7	112,9
1984	97,1	99,5	108,5

képzeletbeli „antiinflatorikus" felértékelő árfolyampolitika) közvetett hatásokon keresztül milyen mértékben járul hozzá az infláció ütemének növekedéséhez.

INFLÁCIÓS NYOMÁS

Az import iránti túlkereslet olyan mértékű, hogy pusztán az árfolyammal nem teremthető meg a piac egyensúlya. Viszont a belföldi kereslet hatékony, nem utólagos elvonásokkal történő korlátozása együttjárna az import iránti kereslet csökkenésével, a költségérzékenység javítása pedig növelné az importkereslet árfolyam-rugalmasságát is. Az importnak mint szűkös erőforrásnak jobb eloszlása inflációt korlátozó tényező.

Az exportban az árfolyam önmagában nem biztosított kellő ösztönzést, sőt az exportárak 1984 kivételével kevésbé emelkedtek, mint a belföldiek. Ez szükségképpen kiváltja más, egyedi ösztönzési formák alkalmazását, ami végső soron ugyanahhoz az inflációs nyomáshoz vezet, mint amit a leértékelés elhalasztásával elkerülni véltünk. Sőt, minthogy az egyedi ösztönzési formák elmaradhatatlan hatása a fennálló exportszerkezet konzerválása, az erőforrások jövedelmezőbb exporthoz történő áramlásának féke-

A konvertibilis elszámolású		Ipari termelői árindex
export	import	
forintárindexe		
103,6	102,0	115,3
103,0	100,8	106,3
98,6	99,7	104,7
105,5	108,1	105,6
105,4	108,0	104,1

zése, ezért az inflatorikus hatás összességében még nagyobb.

Ilyen körülmények között nem paradoxon, hanem teljesen logikus, hogy az export volumenének növekedése azokban az években volt a legnagyobb, amikor a legkisebb volt az export bevételarányos jövedelmezősége.

Az exportteljesítmény változatlan struktúrában való erőltetése és a gazdaságossági szempontok mellőzése ugyanis belföldön növeli a határköltségeket, s így a volumenérdekeltség kialakulása nagyobb devizaár-veszteségekhez vezet. (Az utóbbi négy évben a tőkés relációban elszenvedett cserearány-veszteségünk annak a következménye, hogy exportdevizáraink rendre nagyobb mértékben csökkentek, mint az importáraink. (A pótlólagos, egyedi beavatkozással működő exportösztönzés ugyanis változatlan struktúrában és mindenekelőtt mennyiségben képes növelni az exportot, vagyis sikerének egyenes következménye az exportjövedelmezőség romlása.

Ebből nem következik, hogy nincs összefüggés az export normatív eszközökkel biztosított jövedelmezősége és az exportérdekeltség között, vagy hogy az árfolyammal – a belföldi kereslet megfelelő korlátozása mellett – ne lehetne nagyobb exportérdekeltséget elérni. Csakhogy az utóbbi években az történt,

hogy a leértékelés utólag – az egyedi eszközök további elterebélyesedését elkerülendő – javította az exportjövedelmezőséget. Az árfolyam-politikának ebből az utólagosan alkalmazkodó jellegéből is következik, hogy a leértékelés önmagában nem járult hozzá az inflációs ütem emelkedéséhez, hanem éppen az ennek elégtelen mértékéből következő pótlólagos intézkedések következménye.

Az az érvelés, mely szerint a leértékelésnek nincs hatása a külkereskedelmi mérlegre, hanem csakis a belföldi árszint emelkedéséhez járul hozzá, hibás körben mozog. Részben ugyanis éppen a forint viszonylagos felülértékeltsége az oka annak, hogy csak mesterséges, adminisztratív eszközökkel lehet visszaszorítani az importot és fenntartani az elért exportszintet. Túlzott egyedi szabályozások esetén valóban nem lesz kimutatható hatása az árfolyam néhány százalékos változásának.

A leértékelés exportra gyakorolt hatásánál figyelembe kell vennünk, hogy az árfolyam emelése 1982 óta együtt járt az adóvisszatérítési kulcsok csökkentésével.

A leértékelés ellen felhozott két ismert érv itt kioltja egymást: egyrészt az exportőröknél maradó többletjövedelem nem lehet inflatorikus hatású, ha e jövedelemtöbblet nagy részét felemészti a támogatások leépítése, másrészt ugyanezen okból nem nő jelentős mértékben a bevételarányos jövedelmezőség, és ezért ösztönző hatása sem lehet egy ilyen jövedelemátcsoportosító szándékkal végrehajtott leértékelésnek.

HA VÁLLALNI TUDJUK

Ebből az ördögi körből látszólag csak egy nagyobb mértékű leértékeléssel lehet kilépni. Ez rövid távon kétségkívül jelentősen gyorsítaná az áremelkedést, hosszabb távon viszont egy stabilabb árfolyam és az egyedi beavatkozásoktól mentes külkereskedelem

lehetőségével kecsegtet. Egy ilyen lépés azt a látszatot keltené, mintha pusztán a „határosabb" árfolyam felé való elmozdulással megoldódnának a problémák. Közismert, hogy az „átlagárfolyam" és a „határárfolyam" közötti nagy távolság a merev exportszerkezet és a jövedelmezőség ebből adódó nagy szóródásának a következménye. A leértékelésnek ezért csak akkor van értelme, ha a vele együtt járó szerkezeti átrendeződést is vállalni tudjuk.

Mivel ez utóbbi az árfolyam megváltoztatásánál lényegesen súlyosabb probléma, nem az árfolyamtól kell várnunk a külkereskedelem szabályozásával kapcsolatos problémák megoldását. Azok a területek, ahol az export csak jelentős támogatással tartható fenn, most is ismertek, csak hozzá kellene kezdeni leépítésükhöz.

Amilyen mértékben javulna az export szerkezete, olyan mértékben csökkenne a devizakitermelési költségnél a leértékelési nyomás. Egy ilyen fejlődés volna összhangban a piackonform eszközökkel folytatott antiinflációs gazdaságpolitikával is. Nem zárható ki, hogy a fejlődés elindításához egy kisebb mértékű leértékelés is hozzájárul. (Kisebb mértékű abban az értelemben, hogy nem szükséges az árfolyamot a jelenlegi exportszerkezetből adódó határköltség szintjére emelni.) Ez javítaná a gazdaságosan exportáló szektorok fejlődési esélyeit, nyomást gyakorolna a nagy közvetlen és közvetett importtartalmakkal dolgozó gazdasági egységekre – ha a másik oldalon önmaguk is keresleti korlátba ütköznének, azaz nem lennének képesek áthárítani minden költségemelkedést –, és lehetővé tenné a nem normatív támogatások és egyéb ösztönzési formák leépítését.

Egy ilyen lépés főleg abban különbözne lényegesen az eddigi leértékelési gyakorlattól, hogy meghagyná az exportőrök árfolyamnyereségét, szemben az 1982 óta folytatott árfolyam-módosításokkal, amelyek együtt jártak a többé-kevésbé normatívnak tekinthető adóvisszatérítés csökkentésével. Ily mó-

don e leértékelés része volt annak a gazdaságpolitikának, mely a gazdálkodó egységektől a költségvetés számára igyekezett átcsoportosítani a jövedelmet.

Nyilvánvaló, hogy a komparatív előnyökhöz és a hátrányokhoz jobban igazodó termelési és külkereskedelmi szerkezet kialakulása önmagában deflációs hatású, hiszen lehetővé teszi a ráfordítások abszolút csökkentését, a belföldi kínálat növelését.

Mindez azt jelenti, hogy az árfolyamnak csak közvetett szerepe van az inflációs folyamatban és ennek lehetséges visszaszorításában is. Amennyiben nem vállaljuk a termelési és külkereskedelmi szerkezet átalakításával járó konfliktusokat, akkor az árfolyampolitikának rövid távon csak két lehetősége van. Az egyik az, hogy elhalasztjuk a forint szükséges leértékelését, sőt esetleg antiinflációs hatás reményében felértékelő árfolyam-politikába is foghatunk. Ennek következménye a támogatási formák és egyedi kivitelezések további elterjedése lenne, s a későbbiekben sem volna remény a gazdasági szerkezet módosulására, az árfolyam alacsony szintje miatt más csatornákon kikényszerített jövedelemkiáramlás pedig változatlan vagy növekvő mértékben tartaná fenn a belföldi inflációt.

A másik lehetőség az, hogy a mindenkori árfolyamban elismerjük, hogy a következő évekre előirányzott aktívumkövetelmény változatlan szerkezetben való elérése csak az export növekvő határköltsége mellett lehetséges. Ez a négy évvel ezelőtt elkezdett leértékelési sorozatnak egyszerű folytatása lenne. Valószínű, hogy a belföldi infláció sem lenne magasabb, mint a jelenlegi, sőt szerencsés esetben a hetedik ötéves tervben előirányzott mértéket sem kellene túllépni. Arról a reményről viszont, hogy az alacsonyabb árfolyamszint az egyéb körülmények változatlansága esetén is kikényszeríti az exporthatékonyság javulását, le kell mondanunk. Az aktív árfolyampolitika meghirdetése óta tapasztalható fejlődés nem támasztja alá ezt a feltevést.

NYÚL EMIL

A CSEREARÁNYOK ÉS AZ INFLÁCIÓ*

Elkerülhetetlen-e a pénznek az árak gyakori és nagyobb emelkedésében megnyilvánuló elértéktelenedése? Ha elkerülhetetlen, milyen ütemű elértéktelenedés fogadható, viselhető el? Milyen törvényszerűségek, objektív és szubjektív tényezők húzódnak meg a folyamat mögött? Meddig előnyös az áremelkedés a népgazdaság számára, s az előnyt mikor haladják meg a gazdasági és a társadalmi hátrányok?

Az áraknak az újratermelési folyamatban alapvetően két funkciójuk van: az ár mint a társadalmilag szükséges munkaráfordítás megnyilvánulási formája ösztönöz és kényszerít a társadalmi termelés fejlesztésére. Az ár elősegíti a népgazdasági erőforrásoknak a termelőerők fejlődési feltételeihez és egyensúlyi követelményeihez igazodó elosztását és újraelosztását a termelés különböző részvevői között. Ebből az is következik, hogy az áraknak a termelőerők fejlődésével összhangban változniuk kell. Fejlődik a technika és a technológia, új használati értékek jelennek meg, nő a munka termelékenysége, tehát változik az egyes termékek előállításához társadalmilag szükséges munkaráfordítás. A termelőerők szakadatlan fejlődése során a gazdaság egyensúlyi állapota is állandóan változik. Részegyensúlytalanságok keletkezése, majd ezek helyreállítása váltogatják egymást. Ez is szükségszerűen az árak mozgását idézi elő.

* Megjelent a *Figyelő* 1985. 16. számában.

Az árak mozgásának objektív okai vannak, tehát elkerülhetetlen. Erre ismételten figyelmeztetni kell, mert még ma is sokan az árak abszolút stabilitásának lehetőségében hisznek. Az árpolitika hosszú évtizedeken keresztül maga is hirdette és megpróbálta érvényesíteni az árstabilitást. A valóságban azonban az árak sohasem voltak változatlanok, és rá kellett jönnünk arra, hogy a gazdaságban az árstabilitást és az árrugalmasságot össze kell egyeztetni.

Az árak változásának objektív szükségszerűségét elismerve megválaszolatlan a kérdés: vajon az ármozgások összeredője általában emelkedő vagy csökkenő árszínvonalban nyer-e kifejezést. A minden tekintetben megalapozott válasszal még adós a közgazdaságtudomány. A történelmi tapasztalatok, a tények azt mutatják, hogy az általános árszínvonal tendenciájában hosszabb időszak átlagában szocialista viszonyok között is emelkedik. Mérjük-e vagy sem, kimutatjuk-e vagy sem az árszínvonal növekedését, a tényen nem változtat. Az árszínvonal-emelkedés tendenciája mögött meghatározott objektív összefüggések húzódnak meg.

A pénz értékét ma már az államok és a piaci versenyviszonyok szabályozzák. Ez utóbbiak is változnak; például a munkajövedelmek rugalmatlanná váltak. A piaci verseny tehát nem tudja kikényszeríteni az árak csökkentését azokon a termelési pontokon, ahol nő a termelékenység. A termelékenység javulásából származó többletterméket, többletértéket azonban a dolog természetéből adódóan fel kell osztani a társadalmi termelés részvevői között. Ennek kézenfekvő módja ilyen körülmények között az árak emelkedése a termelés mindazon láncszemeiben, amelyekben a termelékenység növekedése adott időszakban lassúbb ütemű, mint a gazdaság átlagában. Az árak ráfordításarányokhoz való igazodása tehát nem csökkenő, hanem emelkedő árakon keresztül valósul meg.

Ez az eszmefuttatás arra ad magyarázatot, hogy

miért emelkedik az árszínvonal, az emelkedés mértékére azonban nem ad választ. A gazdaság normálisnak tekinthető, viszonylagos egyensúlyi állapotában a mérték a termelés láncszemeiben egy adott időszakban végbemenő termelékenységnövekedési különbségekből vezethető le. Ezenkívül minden fejlődési szakasznak sajátos, ideiglenesen ható tényezői is vannak, amelyek lényegesen módosítják az árszínvonal növekedését.

AZ ÁRNÖVEKEDÉS OBJEKTÍV JELLEGE

Például az árszínvonal-emelkedés elmúlt évtizedben végbement felgyorsulásának „ideiglenes" okait a világgazdasági hatásokban és az azokra való reagálásukban kell keresni. Ezek számtalan összefüggését már feltárták. Az árhatásokat illetően azonban még ma is vannak vitatott kérdések. A világpiaci árrobbanás következtében a külkereskedelmi cserearányok ugrásszerűen romlottak. A népgazdaság árvesztesége csupán 1974-ben 400 millió dollár volt. Mivel a KGST külkereskedelmi árak a világpiaci árakból sajátos módon formálódnak, az árveszteség a későbbi években megjelent a szocialista gazdasági kapcsolatokban is. A külkereskedelmi cserearány-romlás természetét tekintve nem más, mint a nemzeti jövedelmek nemzetközi méretű újraelosztása. Mindaddig, amíg a külkereskedelmi cserearányok az áruk nemzetközi értékarányait követve csak fokozatosan módosulnak és hirtelen radikális és tartós változások hatásával nem kell számolni, a gazdaság számára az alkalmazkodás nem jelent különösebb gondot. Ez alkalommal azonban a változások mélyrehatóak voltak. A megtermelt nemzeti jövedelem radikális újraelosztására kényszerültünk.

A gazdaságpolitika elvileg két lehetőség között választhatott: vagy vállalja az ország nagyobb mértékű külföldi eladósodását vagy radikálisan fékezi,

sőt csökkenti a fogyasztást, a felhalmozást, vállalva annak minden gazdasági, társadalmi következményét. A gazdaságpolitika az első utat választotta. Az erre irányuló törekvés azonban nem járt sikerrel. A nemzeti jövedelem belső felhasználását – sem a fogyasztást, sem a felhalmozást – nem sikerült fékezni, sőt a felhalmozás számottevő mértékben emelkedett, egészen 1978-ig. Nem sikerült érdemben módosítani a termelési szerkezetet sem.

E sikertelenség arra kényszerítette a gazdaságpolitikát, hogy az utóbbi években az egyensúly helyreállításának a másik, társadalmilag fájdalmasabb lehetőségét kövesse. Radikálisan csökkentette a felhalmozást, fékezte a fogyasztás növekedését, kikényszerítette az export növelését és az import szigorú korlátok között tartását. Ezzel megállította a külföldi eladósodás folyamatát. E sikeres akció ellenére jelentős probléma, hogy a gazdasági egyensúly alapvetően a belső felhasználás szigorú korlátozásával és nem a jövedelemtermelő képesség, a termelési szerkezet gazdaságosságának javulása révén következett be.

A KÜLFÖLDI ADÓSSÁGOK SZEREPE

A nemzetijövedelem-elosztásnak a megváltozott külső feltételekhez igazodó arányai megteremtésében a gazdaságpolitika az eszközrendszernek, így az árrendszernek is több lehetősége között választhatott. De a vásárlóerő korlátozása (fogyasztás és felhalmozás), a nominálj övedelmek szigorú szabályozása, a pénz vásárlóértékének romlása, valamint az import csökkentése és az export növelése elkerülhetetlen lépés volt.

A hatékonyságra ösztönzés, az erőforrások átcsoportosításának, az egyensúlyi állapot fenntartásának követelménye nem elégíthető ki differenciált nominálj övedelem-növekedés nélkül. A jövedelem-

politika és az árak között kölcsönhatás érvényesül. Esetenként az árszínvonal-emelkedés dinamikájának mértékét nem az árarányok módosulása, hanem a jövedelmek korlátlan kiáramlása határozza meg. Az árszínvonal-emelkedés automatikusan duzzasztja a kiáramló nomináljövedelmeket. A gazdaságpolitikának megfontoltságra és józanságra van szüksége, hogy kellően kiegyensúlyozott legyen a jövedelem- és árpolitika. Bármelyik véglet felé történő eltolódás gazdasági és társadalmi problémákat okoz. A nem kellően szigorú jövedelempolitika gyors ütemű áremelkedést indíthat meg; a merev, az árak stabilitását abszolutizáló árpolitika pedig gátolja a strukturális átalakulási folyamatokat.

Az árszínvonal növekedési üteme az évtized végétől felgyorsult. Ezzel párhuzamosan a jövedelemkiáramlási folyamatokban a kezdeti liberális szabályozás is szigorúbbá vált. Ezek alapvetően elősegítették, hogy a nemzeti jövedelem belső felhasználási arányai a külgazdasági egyensúlyi követelményekhez igazodjanak.

Az árpolitikában utólag hibásnak értékelhető, hogy a világpiaci árrobbanás költségdrágító hatását az 1973–1974-es években a belső árrendszerben nem juttattuk kifejezésre. Ezt követően is az indokolt termelői áremelkedéseket néhány évig távol tartottuk a fogyasztói áraktól. Részben ennek a következménye, hogy az utóbbi években az egyébként szükségesnél és társadalmilag elviselhetőnél gyorsabb a fogyasztói árszínvonal-növekedési üteme (évi 7–8 százalék). A jövedelempolitikában sem voltunk mentesek a hibáktól. Paradox módon az árszínvonal-emelkedés fékezése 1973–1974-ben a pénzügyi támogatások elburjánzása révén maga is elősegítette, hogy a vállalatok felhalmozási célú jövedelmei a népgazdaság reális lehetőségeit meghaladóan növekedjenek. Az utóbbi években a fogyasztói árszínvonal magas emelkedési dinamikája pedig azt eredmé-

nyezte, hogy a személyi nominál jövedelmek kiáramlása is a tervezettnél magasabb színvonalon stabilizálódott.

AZ ÁRPOLITIKA MOZGÁSTERE

Újabb válaszút előtt állunk az infláció (az árszínvonal-emelkedés) mértékének meghatározásával. Igen nyomós érvek szólnak az ütem jelentős csökkentése mellett. Ennek megalapozása szükségessé teszi, hogy sokoldalúan értékeljük az inflációs tendenciákat és ezek okait. Ezt követően juthatunk elhatározásra, hogy mit is kell tenni az infláció visszaszorítása érdekében. Hangsúlyozni szeretném, nem arról van szó, hogy az áremelkedés ütemét adminisztratív tiltó rendelkezésekkel csökkenthetjük. Az inflációs tendenciákat kiváltó okok felszámolására kell koncentrálni.

Amíg ez nem történik meg, szinte törvényszerű, elkerülhetetlen a viszonylag gyors ütemű áremelkedés. Ami nem jelenti azt, hogy az évente ténylegesen kialakult mértékek minden tekintetben megalapozhatók. A gyorsulást a külgazdasági egyensúly megteremtésének kényszere okozta. Ehhez radikálisan fékezni kellett a nemzeti jövedelem belföldi felhasználását. A fékezéshez, különösen a lakossági fogyasztás mérsékléséhez elkerülhetetlenek voltak az áremelkedések. Az elmúlt évek erőfeszítései eredményeképpen (így) sikerült létrehozni a szükséges külkereskedelmi mérlegaktívumot. Ezzel az inflációt kiváltó okok egyike megszűnt. A gazdasági egyensúly stabilitását megteremtő szerkezeti átalakulás azonban még nem ment végbe. A népgazdaság sok területén nem hatékony a termelés. Ez tartós áremelkedési törekvést kiváltó tényező marad. Ennek kettős hatása van: gyengül a változtatás kényszere, s ez önmagában is gerjeszti az inflációt. Az elmúlt időszakban gyakran csak azért kellett bizonyos termékek

árát növelni, hogy ezzel a veszteséges termelés fenntartását finanszírozhassuk. Ha az alacsony hatékonyságú termelés az áremelések révén már nem maradhat fenn, akkor ennek vállalni kell minden gazdasági és társadalmi következményét. Úgy gondolom, hogy a következő időszakban az infláció fékezésének lehetőségeit alapvetően e területen kell keresni.

A lakossági fogyasztás növekedésének korlátozott lehetőségei között jelentős inflációt gerjesztő tényezőnek tekinthető a lakossági nominájövedelmek, ezen belül a munkajövedelmek kiáramlásának elmúlt években kialakult üteme. Ha összevetjük a nemzetijövedelem gyarapodás ütemét (ami végső soron az össztársadalmi munka termelékenységének javulását mutatja) a nominájövedelmek növekedésének ütemével, szembetűnően nagy az olló a kettő között. Ez előbb-utóbb a termelési költségek emelkedése miatt áremelkedést okoz a gazdaságban. Az infláció mérséklése indokolttá teszi a jövedelemkereseti rendszerek ismételt felülvizsgálatát, a nominájövedelmek keletkezésének szigorúbb szabályozását.

CSERVÉK EMIL—GUBÁN PÁL

CSEREARÁNYROMLÁS: TÉNY ÉS IDEOLÓGIA*

A cserearányromlás olyan fogalma a közgazdaságtannak, amely egyedülálló tudományos és ideológiai karriert futott be az utóbbi évtizedben, s mintegy, az elháríthatatlan sorscsapás fogalmával vált egyenértékűvé. A cserearányromlás tényét – különösen a hetvenes évtized végétől – gazdasági életünk irányítói a korábban ignorált nehézségeink közvetlen okozójaként, felelőseként tüntetik fel. Mivel a fogalom közvéleményünk előtt ismert, nem ezzel kívánunk foglalkozni, hanem arra teszünk kísérletet, hogy legalább vázlatosan bemutassuk a tartós cserearányromlás hatását a magyar gazdaság példáján.

Mielőtt azonban ehhez fognánk, szükségesnek tartjuk megfogalmazni saját – bizonyára vitatható – álláspontunkat a cserearányromlást vagy más szóval: a nemzeti munka leértékelődését illetően. A hazai munka nemzetközi leértékelődése valójában okozat: a világgazdaság 1973-mal kezdődő értékítéletváltozásának a következménye. Az olajárrobbanások (1973, 1979), majd az azt követő alternatív energiahordozó- és nyersanyag-áremelkedés cserearányváltozást okozott, és sokak akkori véleményével szemben – a tapasztalatok szerint – nem is átmeneti, hanem tartós változást. Ez az értékrend-módosulás a jelentős energiahordozó- és nyersanyagexportőrök számára világgazdasági pozíciójavulást, eme anyagok nettó importőrei számára pedig ezzel ará-

* Megjelent a *Valóság* 1985. 6. számában.

nyosan romlást eredményezett. Az előbbi folyamat, megváltoztatva a jövedelemképződés és -újraelosztás korábbi irányzatát, a jövedelmek világméretű újraelosztásához vezetett. Ugyanakkor a fejlett technikát megtestesítő termékek fő exportőr országai a korábbi cserearányaikat néhány év után már vissza tudták állítani. A nemzetgazdaságok túlnyomó többsége számára azonban ez a világgazdasági kurzusváltozás súlyos megrázkódtatást jelentett. A mindenkori cserearány, illetve annak tartós változása a világpiac értékítéletét jelenti, és mint ilyen, objektív kategória, vagyis mindenkire érvényes mérce. Ha pedig a mindenkori cserearányokat objektívnak kell tekintenünk, akkor a racionális cselekvés kritériuma nem lehet más, mint a népgazdasági erőforrásoknak e mércéhez való minél teljesebb és gyorsabb alkalmazkodásra mozgósítása.

A fenti gondolatmenet alapján úgy véljük, hogy gazdaságunk nehéz helyzetéért nem önmagában a cserearányromlás, hanem sokkal inkább a cserearány-változás mibenlétének félreismerése, illetve az ebből szükségszerűen következő megkésett és vontatott alkalmazkodásunk a „felelős". Ama országok, amelyek időben felismerték a változások lényegét, és erejüket ennek megfelelően az alkalmazkodásra összpontosították, mára már lényegében „megemésztették" ezt a kedvezőtlen jelenséget. A „tétovázó" országok viszont még ma is az alkalmazkodás gyötrelmeinél tartanak. Az időben való reagálás politikailag is előnyösebb lett volna, hiszen az alkalmazkodás feszültségei ebben az esetben Keleten és Nyugaton egyidőben jelentkeznek. Reagálásunk megkésettsége miatt azonban nálunk az alkalmazkodás feszültségei prolongálódtak, miközben a rugalmasan alkalmazkodó országok gazdasági, politikai helyzete már alapvetően stabilizálódott.

A cserearány-változás hazánk gazdasági sajátosságai miatt valójában hirtelen és nagymértékű cserearányromlást jelentett. Mértékét jól jellemzik a

következő adatok: ha az 1973-as cserearányainkat 100-nak vesszük, akkor 1983-ban ez már csak 75%, vagyis ezen időszak alatt a világpiac 25%-kal leértékelte a magyar munkát. Abszolút adatokkal mérve a cserearányromlást, az ebből származó eddigi veszteségeink meghaladták az 500 milliárd forintot, ami majdnem egy év teljes nemzeti jövedelmével egyenlő, illetve ez az összeg nagyobb, mint az ország második világháborús anyagi vesztesége. Úgy gondoljuk, hogy e néhány adat is érzékelteti az elszenvedett veszteség mértékét. A probléma még súlyosabbnak tűnhet, ha figyelembe vesszük, hogy ezt a tendenciát az eddig foganatosított intézkedéseink legfeljebb lassítani tudták, megállítani nem.

A cserearányromlás közvetlen hatásaként jelentős külkereskedelmi mérleghiány keletkezett, amit külföldi hitelek felvételével próbáltunk orvosolni. Az árarányváltozásokat a gazdaságpolitika hosszú ideig átmenetinek minősítette, és emiatt 1978 végéig a megszokott fordulaton tartotta a gazdaságot, miközben a külkereskedelmi mérleghiány még súlyosabb méreteket öltött. Ez a körülmény tette indokolttá az MSZMP KB 1978. decemberi határozatát, amely a külgazdasági egyensúly helyreállítását jelölte meg legfontosabb célként. Mivel 1974 óta nem következett be olyan népgazdasági hatékonyságjavulás, ami a cserearány-veszteség miatt kieső jövedelmeket pótolhatta volna, ezért a külgazdasági egyensúly javítását csak a belső felhasználás erőteljes csökkentésével, illetve az egyidejű importkorlátozással lehetett megvalósítani. Ez pedig oda vezetett, hogy a cserearányromlás a belső egyensúlyt is sebezhetővé tette.

A fentiek miatt nagyon erőteljes exportkényszer nehezedik a gazdaságra, amelyet talán az „exportálni minden áron" kifejezéssel lehetne legegyszerűbben érzékeltetni. Ez a valójában kényszerhelyzet szülte válasz olyan belgazdasági szituációt eredmé-

nyezhet, aminek tartós fennmaradása stratégiai célunkat, az egyensúly tartós megteremtését veszélyezteti. Ebben a helyzetben – a választott gazdaságpolitikát figyelembe véve – az a feladat áll gazdaságunk előtt, hogy az exportnak az importon túl fedeznie kell a jelentős adósságszolgálat fizetéséhez szükséges konvertibilis devizamennyiséget is. Ugyanakkor a belföldi piacot is el kell(ene) látnia szükséges mennyiségű áruval. Gazdaságunk érték-, illetve jövedelemtermelő képessége azonban, úgy tűnik, még nem elégséges e kétirányú kötelezettség teljesítéséhez, és emiatt együtt kell élnünk a külső és belső egyensúlyhiánnyal.

A cserearányromlás eddig vázolt hatásai közvetlenek, keményen hatnak a gazdaságra. Vannak azonban olyan következményei is a magyar munka világpiaci leértékelődésének, amelyek áttételesebbek, jóllehet – megítélésünk szerint – semmivel sem veszélytelenebbek, mint a direkt hatások. Ez utóbbiakhoz a következők sorolhatók:

1. A fokozott exportkényszer a világpiaci, tehát az objektív okok miatt bekövetkező cserearányromláson túl is leértékeli a magyar munkát. Ezalatt azt értjük, hogy az „exportálni minden áron" kényszere miatt valójában annyiért kell eladnunk, amennyiért éppen megveszik az árut.* Arra tehát nem is gondolhatunk, hogy taktikai üzletpolitikai módszereket alkalmazzunk, mert az adósságszolgálat miatt múlhatatlanul szükségünk van időközönként meghatározott mennyiségű konvertibilis devizára. Mivel az európai szocialista országok többsége is hasonló helyzetben van, ezért gyakran az is előfordul, hogy a legfontosabb konvertibilis valutájú piacunkon, Nyugat-Európában a KGST-exportőrök egymás árai alá kínálnak, csak hogy megkössék az üzletet.

* A probléma lényegét és következményeit az egyik fő exportágazatunk, a húsipar példáján keresztül jól érzékelteti a *Magyarország* 1985. január 6. 24. old.

2. A cserearányromlás miatt nem használhatjuk fel belföldön a megtermelt nemzeti jövedelem teljes egészét. Ugyanakkor a fel nem használható részt megtestesítő áruk termelése közben is keletkezett jövedelem, amit tulajdonosaik belföldön kívánnak elkölteni, de nincs a piacon megfelelő mennyiségű anyagi jószág. A hiányt fedező importra az alkalmazott gazdaságpolitika miatt nincs lehetőség. A belső piac egyensúlyán őrködő gazdaságpolitikának tehát egyetlen alkalmazható eszköze marad az egyensúly formális fenntartására: a gyakori áremelés, illetve a vállalatok esetében a ma már feltehetően túlzottnak tekinthető jövedelemelvonás. Amennyiben ez az összefüggés igaz, akkor ebből nem kevesebb következik, mint az, hogy a cserearányromlás időszakában a belföldi inflációt lehetetlen fölszámolni.

A belső egyensúly formális fenntartásának egyetlen alkalmazott eszközeként az áremelést jelöltük meg. Elméletileg azonban szóba jöhetnek még egyéb módszerek is.

1. Egyik ilyen megoldás a jövedelemtulajdonosok megtakarítási hajlandóságának fokozása. Ezt azonban reálisan a jövedelemtulajdonosok egyik csoportjától sem várhatjuk el teljes biztonsággal. A vállalatok nem tartalékolnak pénzt, mert az utóbbi években – különböző címeken, egy-egy alkalommal még visszamenőleges hatállyal is – elvonta tőlük az állam. Az állam sem folytathat szufficites költségvetési politikát, mert nagyon sok terhelő probléma vár megoldásra a társadalomban. Tehát a belső piacon tartósan nagyobb a fizetőképes kereslet, mint a kínálat, és ez önmagában inflatorikus tényező. A népgazdaságban megfigyelhető infláció egy részet ily módon mi magunk állítjuk elő, míg egy másik részét „importáljuk". (E kettőnek az arányát persze nagyon nehéz pontosan kimutatni, de jelen összefüggésben ez nem is fontos.)

2. Aktív árfolyam-politikával küzdhetünk az inflá-

ciónak ama része ellen, ami ún. „importált infláció". Az árfolyampolitika valójában azonban Janus-arcu gazdaságpolitikai eszköz. Amennyiben ugyanis az inflációt tartjuk a fő ellenségnek, akkor a felértékelő politikával rontjuk a vállalatok exportérdekeltségét. Ha viszont az exportösztönzést akarjuk vele elérni, akkor a valutaleértékelés óhatatlanul erősíti a belső inflációt. Az árafolyam-politika exportösztönző hatásával kapcsolatban szükségesnek tartjuk megjegyezni az alábbit: abban az esetben, ha az export növelése műszaki versenyképtelenség miatt ütközik akadályba, akkor ezen a helyzeten a valutaleértékelés sem tud alapvetően változtatni!

A cserearányromlás miatt tehát időről időre rákényszerülünk az áremelésre, melynek legfőbb célja – mint láttuk – a belső piaci egyensúly legalább formális fenntartása. A sorozatos áremeléseknek valójában van egy másik, nem kevésbé fontos célja is, nevezetesen ez exportárualap bővítése. Ez utóbbi gyakran megfigyelhető az áremelések látens indokaként, például a hús, az étolaj, a kenyér (gabona!), az alumínium esetében. Az ilyen típusú áremeléseknek az infláción túl is van negatív hatása: miközben a sorozatos áremelések csak irritálják a fogyasztókat, alig haladunk egy korábban megfogalmazott fontos célunk, az értékarányos árrendszer megteremtése felé. A fenti indítékú áremeléseknél ugyanis nem a támogatás mértéke, illetve ennek csökkentése a döntő kiválasztási szempont, hanem az exportálhatóságé. Az élelmiszer-áremelések felvethetnek egy másik problémát is. Mialatt ugyanis létrehoztunk egy világszínvonalú mezőgazdaságot, ennek pozitív hatását a lakosság az áralakulásban egyre kevésbé érzékeli.

A cserearányromlás esetén a belső egyensúlyt tehát csak permanens áremeléssel lehet formálisan fenntartani. Ez a kényszerű gyakorlat viszont oda vezet, hogy a népgazdaságban – a világpiaci áralakulástól függetlenül, sőt esetenként annak ellenére – folyamatos az infláció. Emiatt a társadalom

azon csoportjai, amelyek objektív helyzetüknél fogva – például életkor, családi helyzet, kevésbé vagy egyáltalán nem konvertálható szakmai képzettség stb. miatt – nem tudnak kiegészítő jövedelemhez jutni, kénytelenek egyre romló létfeltételek között élni.*

Elgondolkodtató ama társadalmi csoportok helyzete is, akiknek túlmunkával sikerül többletjövedelmet realizálniuk, mert ezt hosszú távon megsínyli az egészségük, családjuk, társas kapcsolataik stb. Úgy véljük, hogy „büntetlenül" túlmunkát végezni tartósan nem lehet. Mindamellett ez ideológiai szempontból is vethet fel problematikus kérdéseket.

Az állandósult infláció további – politikai szinten is megjelenő – hatásai: a megélhetési költségek állandó emelkedése miatt csökken a bérek ösztönző hatása: a legelemibb szükségletek kielégítését szolgáló javak árai is igen dinamikusan emelkednek; az egyéni életutak kevésbé tervezhetők, nő bizonyos rétegekben a perspektiválatlanság érzése; az infláció a pénz – esetenként – ésszerűtlen elköltésére ösztönzi a jövedelemtulajdonosokat, fokozva ezáltal is az egyébként meglevő hiányt.

Tény, hogy az MSZMP KB 1978. decemberi határozata óta a gazdaságpolitika elérte kitűzött célját, az ország fizetőképességének megőrzését, és ez nem kis eredmény. Látnunk kell azonban, hogy ezt csak úgy sikerült biztosítani, hogy a gazdaság belső feszültsége fokozódott. Az egyensúlyhiány fokozódása és az ebből adódó veszteségek az alkalma-

* Ennek a kérdésnek egy tágabb összefüggésére mutat rá Falusné Szikra Katalin, amikor a következőket írja: „Hazánkban azonban az a rendkívül furcsa helyzet állt elő, hogy a munkabér – az esetek túlnyomó részében – nem fedezi a munkaerő újratermelési költségeit, a szociális juttatásokkal együtt sem. A társadalmilag elismert szükségletek fedezésére, az általánosan elfogadott igények kielégítésére az állami szektorban fizetett munkabér nem elegendő." (*Falusné Szikra Katalin:* Elosztási viszonyok és a reform. Társadalomkutatás, 1984. 3–4. sz. 30. old.)

zott gazdaságpolitika kényszerű mellékhatásai. Az 1979-től folytatott gazdaságpolitikát, úgy tűnik, az jellemzi, hogy elsősorban az elosztási szférában jelentett változást, csökkentve a vállalatok és a lakosság jövedelmét, illetve fokozva a társadalmi tiszta jövedelem központosítását. A reálszféra alkalmazkodása lényegében kimerült a növekedési ütem jelentős csökkenésében, a termelési struktúrában azonban alig érezhető a pozitív irányú elmozdulás.*

Az előbb említett jövedelemátcsoportosítás csökkentette a vállalatok beruházási lehetőségét, hátráltatta a műszaki fejlesztést, a lakosságot pedig az infláció és az áruhiány érintette hátrányosan. A gazdaság állapotát figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy az alkalmazkodás alapvetően jövedelemátcsoportosításon alapuló formája már tovább nemigen folytatható.

Ha a vállalatokat ugyanis továbbra sem hagyjuk fejlődni, beruházni, műszaki fejlesztést megvalósítani, akkor a technikai lemaradásunk – ami az utóbbi évtizedben érzékelhetően tovább nőtt – végzetes méretűvé válhat. Az előbbiek nélkül az elengedhetetlenül szükséges – pártdokumentumokban is megfogalmazott** – struktúraváltozás sem mehet végbe. Megítélésünk szerint egy esetleges világméretű gazdasági fellendülés sem hozhat érezhetően jobb értékesítési feltételeket a magyar áruk számára, ha

* Az így kialakult helyzetet találómra jellemzi Nyers Rezső és Tardos Márton, amikor így fogalmaznak: „Ma a hatékonyság érdekében fogjuk vissza a beruházást–importot–fogyasztást, ha azonban ebben kimerül a termelésre való ráhatás, ha a csökkenő kereslet nem készteti megújulásra a termelést, akkor holnap már a visszafogott felhasználás miatt csökkenhet a hatékonyság." (*Nyers Rezső–Tardos Márton:* A gazdasági konszolidáció szükségessége és a fejlődés lehetőségei. Gazdaság, 1984. 1. sz.)

** Lásd az MSZMP KB 1982. június 23-i határozatát a Külgazdasági kapcsolataink alakulásáról, fejlesztésének feladatairól. Kossuth Könyvkiadó 1982.

nem tudjuk a szigorodó piaci igényeknek megfelelően javítani exporttermékeink minőségét. A mai és még inkább a holnapi világpiac ugyanis merőben más igényeket fogalmaz meg az árukkal kapcsolatban mint korábban. A mi áruink jelentős hányada azonban a műszaki fejlesztés nagyon lassú volta vagy esetenként teljes elmaradása miatt nem felel meg ezen követelményeknek.

Ugyanakkor a lakossági jövedelmek, illetve a fogyasztás korlátozása is nehezen járható út hosszú távon. Ez esetleg politikai feszültségekhez vezethet, másrészről pedig az életszínvonal hosszú távú stagnálása a kivívott jó nemzetközi presztízsünknek is árthat.

Mint már korábban megállapítottuk, az eredményes alkalmazkodás a termelési folyamatban kezdődik, illetve itt alapozható meg. A termelés során dől el az egész újratermelési folyamat hatékonysága: az áruk minősége, használhatósága, a termelésük közben felhasznált költségek volumene, egyszóval: a versenyképesség. Amennyiben viszont a reálfolyamatok nem alkalmazkodnak a világgazdasági igényekhez, akkor az újratermelés egyéb szféráiban már nem lehet ezen a helyzeten érdemlegesen változtatni. Úgy véljük, hogy a szabályozórendszer 1985. január 1-ével életbe léptetett továbbfejlesztése is csak akkor lehet sikeres, ha kiváltja a termelés hatékonyabbá válását, világszínvonalú termékek gyártásának megindulását, illetve ezen termékek körének bővítését. E szempontból vizsgálva az új szabályozórendszert, azt mondhatjuk, hogy a vállalatok igazán most sem kerülnek innovációs kényszerbe, illetve igen kevés gazdálkodóegységnek lesz meg a fejlesztéshez szükséges erőforrása. Őszintén reméljük, hogy a módosult gazdasági környezet hatékonyabb tevékenységre ösztönzi vállalatainkat, és ezáltal a népgazdaságunk saját korábbi eredményeihez képest előbbre lép. Ma azonban még korai lenne véleményt nyilvánítani arról, hogy e remélt javulás vajon elég

lesz-e világpiaci pozícióink erősítéséhez is. Jóllehet, erre múlhatatlanul szükségünk lenne, mert „külgazdasági kapcsolataink tükrözik a legvilágosabban – s kimondhatjuk – legkönyörtelenebb formában társadalmunk teljesítőképességét, kihívásaink természetét, országunk jövőjét megalapozó válaszadásunk célszerűségét.*

A gazdaságpolitika, ha megkésve is, de reagált a világgazdasági kihívásra. Az országunk által adott gazdasági válasz például a késedelem, illetve az erőteljesebb változástól való félelem miatt nem lehetett átütően sikeres, viszont a legfenyegetőbb veszélyt, az ország fizetésképtelenné válását el tudtuk kerülni, és népgazdaságunk elindult a konszolidáció útján. A mára megteremtett külső és belső egyensúly azonban nagyon törékeny, egy előre nem látható külső változás könnyen semmissé teheti.**

Miért mondjuk az egyensúlyunkról, hogy törékeny? Mert helyzetünket reálisan szemlélve a következőket kell megállapítanunk: a konvertibilis elszámolású külkereskedelmi aktívumot alapvetően nem a hatékony export fokozásával, hanem az import adminisztratív korlátozásával értük el; a konvertibilis fizetési mérleg egyensúlyban tartása még mindig újabb hitelek felvételét igényli; a rubelelszámolású külkereskedelmi egyenlegünk tartósan deficites, a cserearánymromlás szerkezeti és árképzési okok miatt ebben a relációban is erősen érezteti hatását; belföldön a kereslet-kínálat egyensúlya csak formális,

* *Kádár Béla:* Külgazdasági kapcsolataink és a gazdasági reform. Gazdaság, 1983. 1. sz. 62. old.

** Nyers Rezső és Tardos Márton ezzel összefüggésben a következőket írta: „a külgazdasági viszonyok konszolidáltsága jelentősen halad, bár még nem fejeződött be, a politikai stabilizáció és a bizalom megmaradt, de a gazdasági teljesítőképességünk javulásában nem következett be még a kívánt fordulat, tehát a »gazdaság« könnyen instabillá válhat". (*Nyers Rezső–Tardos Márton:* Id. cikk, 28–29. old.)

mert ezt jövedelemelvonó, -központosító, illetve áremelő intézkedésekkel „állították elő".

Az előbbiek alapján úgy véljük, joggal mondhatjuk azt, hogy a mostani egyensúlyunk labilis, s míg a cserearányromlás folyamatát nem tudjuk megszüntetni, az is marad. Nincs olyan ügyes gazdaságpolitika, mely a cserearányromlás miatt elvesztett jövedelmet pótolni tudná. Ezért az a véleményünk, hogy a cserearányromlás és a tartós gazdasági egyensúly egymást teljességgel kizáró fogalmak. Ebből következik, hogy a cserearányromlás felszámolása nélkül, ha van is egyensúly, ez mindig csak formális lehet.

Népgazdaságunk cselekvési szabadsága nagymértékben korlátozott. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a meglévő ellentmondások feloldhatatlanok. Kiút lehetséges, de ez jelentős változásokat igényel gazdasági életünkben és az ennek keretéül szolgáló társadalomban. A továbbiakban a kiút lehetőségeit taglaljuk röviden.

A gazdaság jelenlegi helyzetéből csak akkor tud tartósan kimozdulni, ha nem tüneti kezelést alkalmazunk, hanem az ide vezető alapvető okot számoljuk fel. Ez az ok* – reméljük, az eddigiekből kiderült – az 1973-mal kezdődő világgazdasági folyamatok lényegének késői felismerése és az ebből következően elkésett és mindmáig vontatott alkalmazkodásunk. Az 1979-től folytatott gazdaságpolitika azért nem ért el minőségi változást a gazdaság állapotában, mert a cserearányromlást nem tudta hatékonyan ellensúlyozni. Márpedig ha az alapvető ok fennmarad, akkor a legátgondoltabb gazdaságpolitika is csak a helyzet további súlyosbodását tudja elkerülni. „A magyar társadalom és gazdaság jövőbeli fejlődé-

* További, tartósan meglevő negatív jelenségek: a műszaki fejlesztés elégtelensége; a magas fajlagos anyag- és energiafelhasználás; a beruházások elhúzódása, kedvezőtlen épület–gép-arány; a vállalatok közötti megfelelő kooperációs készség hiánya; a külpiaci ármunka nem kielégítő volta stb.

sének egyik kulcskérdése tehát éppen az, hogy milyen mértékben tudják átállítani – a piaci versenyképesség és jövedelmezőség szempontjainak figyelembevétele mellett – az utóbbi évtizedekben fokozatosan, majd a hetvenes években radikálisan leértékelődő gazdasági szerkezetünket".*

Mit kellene tennünk a cserearányromlás megszüntetése érdekében? Ez mindenekelőtt gazdaságunk alkalmazkodóképességének – az eddiginél sokkal gyorsabb ütemű – javítását igényli tőlünk. A feladat nagyon szerteágazó és hosszú távú. Dolgozatunkban ezért csak annak részleges megfogalmazására tehetünk kísérletet, hogy miként lehetne a magyar munka leértékelődési folyamatát megállítani.

A cserearányromlás miatt elveszítjük nemzeti jövedelmünk egy részét, s emiatt kényszerülünk csökkenteni belső fogyasztásunkat. Ez azonban hosszabb távon nehezen járható út, mint ahogy az előzőekben már leírtuk. Az előttünk álló legfontosabb feladat tehát az, hogy „Fokozni kell a gazdaság jövedelemtermelő képességét".**

E stratégiai célunk elérését szolgálhatják az alábbiak: a szabályozórendszer stabilitásának és normativitásának erősítése; a teljesítményorientáció fokozása vállalati és munkavállalói szinten egyaránt; az ipari alkalmazkodóképességének fokozásában a műszaki fejlesztésé legyen a kulcsszerep; a minőség preferálása az újratermelés egész folyamatában; tőkeáramlás lehetővé tétele a hatékonyabb területek irányába; a vállalkozói szellem bátorítása a gazdálkodás minden szintjén; a kooperativitás eszméjének és gyakorlatának térhódítása a vállalatok belső és külső kapcsolataiban; a hatékony működésre tartósan képtelen vállalatok leépítése.

* *Kádár Béla:* Id. cikk, 66. old.

** A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának irányelvei a párt XIII. kongresszusára. Népszabadság, 1984. december 1. (Melléklet 13. old.)

A népgazdaság alkalmazkodása természetesen a vállalatok tevékenységén keresztül valósul meg. Ha tehát a vállalatoktól azt várjuk, hogy az eddigieknél rugalmasabban reagáljanak a belső és a külső szükségletek változására, akkor ehhez a vállalatok életteréül szolgáló gazdasági környezetet kell ennek megfelelően átalakítani. Milyen irányú változtatásokat tartunk itt szükségesnek és lehetségesnek? A válaszhoz először azt kell szemügyre venni, hogy milyen típusú nemzetgazdaságok vállalatai jelentik a különböző termékek és szolgáltatások nemzetközi piacán a világszínvonalat. Megállapíthatjuk: a versenygazdaságok vállalatainak produktumai jelentik a mércét. Ezek a cégek folyamatosan rákényszerülnek a technika fejlesztésére, a hatékonyabb gazdálkodásra, mert ellenkező esetben a puszta fennmaradásuk is veszélybe kerül. Első megközelítésre tehát azt mondhatjuk, hogy a magyar gazdaságból a folyamatos műszaki fejlesztésre, az állandó megújulásra, hatékonyságnövelésre irányuló kényszer hiányzik. Mi piacgazdaságok termékeivel versenyzünk a világpiacon, anélkül hogy vállalataink is hasonló helyzetben lennének a magyar népgazdaságban. A mi vállalataink edzettségi állapota nem megfelelő, ilyen körülmények között az eredményeink nem is jelenthetnek meglepetést a józan szemlélő számára. Piacibbá kell tehát tenni a magyar gazdaságot, mert „a piaci viszonyok fejlesztése nélkül a központi tervezés nem képes a fejlődés hajtóerőit úgy mozgásba hozni, hogy a külső és belső egyensúly tendenciája érvényre jusson, hogy a műszaki és a piaci versenyképesség javuljon, a társadalom jövedelme kellően nőjön, a gazdasági növekedés a minőségi tényezők javulása mellett menjen végbe".*

* *Nyers Rezső:* A gazdaságirányítás rendszere és a társadalmi fejlődés Magyarországon. Társadalomkutatás, 1984. 2. sz. 5–6. old.

A piac kényszerítő hatásán túl az is nélkülözhetetlen, hogy a vállalatok rendelkezzenek is a megfelelő reagáláshoz szükséges eszközökkel. Egy külső szemlélő számára a mi vállalataink önállósága nem vonható kétségbe, ám világosan kell látni, hogy ez mindaddig formális önállóság, míg a jogokkal való éléshez hiányoznak a megfelelő anyagi eszközök. A Kereskedelmi Kamara számításai alapján a vállalatok likviditási helyzete nemhogy javulna, hanem folyamatosan romlik. Nem vizsgálva az arányok objektív vagy szubjektív hátterét, tényként a következők állapíthatók meg: a társadalmi tiszta jövedelem megoszlása a költségvetés és a vállalatok között: 1983: 70% költségvetésé, 30% vállalatoké; 1984: 80% költségvetésé, 20% vállalatoké; 1985: 85% költségvetésé, 15% a vállalatoknál marad.* (Az 1985-ös adat természetesen prognosztizált.)

Valójában nemcsak az anyagi lehetőségek szűkössége rontja cégeink helyzetét, hanem a szabályozórendszer túl gyakori változtatása is. Ez utóbbi tény lehetetlenné teszi a hosszú távú vállalati stratégia kialakítását, pedig az eredményes műszaki fejlesztéshez, az innovációhoz, a piaci igényekhez való alkalmazkodáshoz mindez nélkülözhetetlen. Ugyanakkor „az utóbbi évek egymásra halmozott, egymással konzisztenciába aligha hozható, korlátozó, terelő, tiltó és ösztönző intézkedéseinek sokasága összhatásában gyengítette központi szándékok érvényesítését"** is. Az eddigi szabályozórendszer alapvetően rövid távú jövedelemnövelésre ösztönzi a vállalato-

* Az MSZMP KB Agit. Prop. Osztálya által a politikai gazdaságtant oktatók számára rendezett továbbképzésen elhangzott előadás alapján. Előadó: Zsengellér István (OKGT vez. ig.). Balatonaliga, 1984. november 15.

Az elvonások mértékéről Hagelmayer István is publikált adatokat. (*Hagelmayer István:* Az újraelosztás lehetőségei és korlátai. Magyar Nemzet, 1984. december 4. 5. old.)

** *Rába András:* Korlátozás és alkalmazkodás. Gazdaság, 1984. 1. sz. 58–59. old.

kat, ezzel a szemlélettel viszont nem lehet sok érmet szerezni a világpiaci versenyben.

Számos tanulmányban* megfogalmazták már, hogy sürgőssé vált a piac szerepének növelése, illetve a gazdaság monetarizálása, mert „Az iparfejlesztésben eddig szerzett tapasztalatok bizonyítják, hogy a piac szervező és fegyelmező erejét sem adminisztratív, sem kreált szabályozóeszközökkel pótolni nem lehet."**

Ugyanakkor megfigyelhető egy másik – szemérmesen megfogalmazott – alapállás is, mely az igényelt változtatások negatív hatásaitól fél, illetve véleményünk szerint eltúlozza a várható veszélyeket. Ez utóbbi nézetek képviselői főleg a munkanélküliségtől és a jövedelem túlzott polarizációjától félnek.

Nézetünk szerint a munkanélküliség legfeljebb átmeneti nehézségeket okozhatna, mert: egyes iparágak krónikus munkaerőhiánnyal küzdenek; a gazdaság tercier ágazata fel tudná, illetve fel kellene hogy tudja szívni az így feleslegessé váló munkaerő

* Elsősorban Antal László, Bauer Tamás, Falusné Szikra Katalin, Nyers Rezső, Tardos Márton és Varga György publikációira gondolunk. (Lásd például *Antal László:* Fejlődés – kitérővel. A magyar gazdasági mechanizmus a hetvenes években. Gazdaság, 1980. 2. sz.; *Antal László:* Gondolatok gazdasági mechanizmusunk reformjáról. Medvetánc, 1982. 1. sz.; *Bauer Tamás:* A második gazdasági reform és a tulajdonviszonyok. Mozgó Világ, 1982. 11. sz.; *Bognár József:* Strukturális váltásunk társadalmi-gazdasági összetevői és ellentmondásai. Közgazdasági Szemle, 1980. 7–8. sz.; *Erdős Tibor:* Gazdasági növekedésünk üteme és az új növekedési pálya. Közgazdasági Szemle, 1982. 11. sz.; *Nyers Rezső:* Politikai fejlődés és gazdasági reform összefüggése Magyarországon. Külgazdaság, 1982. 8. sz.; *Nyers Rezső–Tardos Márton:* Milyen gazdaságfejlesztési stratégiát válasszunk? Gazdaság, 1981. 1. sz.; *Varga György:* Vállalati nagyság és rugalmas alkalmazkodás. Gazdaság, 1977. 2. sz.)

** *Varga György:* A feldolgozó ipar hosszú távú fejlődése. Gazdaság, 1983. 1. sz. 34. old.

jelentős részét; az ipari struktúra átalakulása nemcsak munkahelyek megszűnésével, hanem újak létesítésével is együtt jár. Az államnak az esetleges átmeneti munkanélküliség kezelését természetesen meg kell oldania, hiszen a létbiztonság megőrzése állami feladat, a vállalatoké pedig a hatékony foglalkoztatás.

A differenciálódás fokozódása – ha az valós teljesítménykülönbségeken alapul – nem káros jelenség, sőt stimuláló hatása van. Éppen a túlzott egyenlősdi az, ami természetellenes, hiszen teljesen nyilvánvaló, hogy az emberek munkavégző képessége, szaktudása, munkához való viszonya nagyon különböző, még azonos munkahelyeken is. Ha ez így van, akkor éppen a mostaninál erőteljesebb jövedelemdifferenciálás lenne indokolt.

Az előbb vázolt kérdések eldöntése tulajdonképpen a „lépni, vagy nem lépni" problémáját veti fel. Nyilván mindkettőnek van veszélye, de a veszély nagysága és bekövetkezésének valószínűsége közel sem egyforma. Az alapvető világgazdasági változásokra adott elkésett és tétova reagálás következményeit már tapasztalhatjuk. Amennyiben az alkalmazkodás üteme nem javul, ez azzal a veszéllyel járhat, hogy viszonylag rövid időn belül felgyorsul világgazdasági pozícióvesztésünk folyamata. Már el is mozdultunk ez irányba azzal, hogy a világgazdasági kihívásra defenzív módon reagáltunk. Míg a konkurenseinek – még az ún. újonnan iparosodott (N. I. C.) országok is – erőteljes műszaki fejlesztéssel reagáltak a megváltozott világpiaci helyzetre, és ennek révén javítani tudták piaci pozícióikat. Mi ezzel szemben jelentősen csökkentettük a beruházási keretünket és próbáltuk megmagyarázni magunknak, hogy a felhalmozás csökkenő szintje nem veszélyezteti gazdaságunk modernizálását. Félő, hogy ez a magyarázat alapjában nem a valóságos helyzetet tükrözte.

Természetesen érthető és akceptálható a politika

stabilitásra való törekvése, amit tovább erősít a KGST-környezetünk várható magatartásának előzetes figyelembevétele is. Ezek eredőjeként a gazdaságpolitika számára az egyik legfőbb érték a szükségessé váló változtatások hatásainak kiszámíthatósága, kontrollálhatósága. Ebből úgy gondoljuk, logikusan következik az a gyakorlat, mely előtérbe helyezi a folyamatos, ám kisebb horderejű gazdaságpolitikai korrekciókat.

A világgazdaságban azonban nagy horderejű, fundamentális változások mentek végbe az utóbbi évtizedben. Véleményünk szerint viszont túl nagy a diszkrepancia – időben és méreteiben egyaránt – az uralkodóvá váló világpiaci tendenciák és a magyar válaszok között.

Amennyiben tovább késleltetjük az alkalmazkodásunkat szolgáló lépéseket, akkor helyzetünk stabilizálhatósága is kétségessé válhat, miközben számos konkurens ország jobb pozícióba küzdi fel magát. A halogatásnak tehát komoly, reális veszélyei vannak és még inkább lesznek.*

Végezetül összegezzük mondanivalónk lényegét: a cserearányromlást elszenvedő gazdaság külső és belső egyensúlya szükségszerűen felbomlik, állandósul a belső infláció, és mindezeknek súlyos következményei vannak az adott gazdaságra, társadalomra nézve. Ezt az egyensúlytalanságot nem lehet felszámolni olyan intézkedésekkel, amelyek az újratermelés egy szférájára, az elosztásra korlátozódnak. Az alkalmazkodást a reálszférában kell jobban kibontakoztatni az elavult termelési szerkezet átalakításával, áruink nemzetközi versenyképességének fokozásával, a folyamatos innovációval. Az alkalmazkodást a piac szerepének bővülése jelentős mértékben elősegíthetné. Ez az alkalmazkodó megújulás át kell

* Egy korábbi cikkében – többek között – ezt fejtette ki Csizmadia Ernő. (*Csizmadia Ernő:* A halogatás veszélye. Figyelő, 1982. augusztus 26. 6. old.)

hogy hassa az egész társadalmat. Amennyiben az alkalmazkodás késik, illetve nem adekvát, akkor az elmaradás, a perifériára kerülés közvetlen veszéllyé válik. Látnunk kell, hogy az alkalmazkodás többet jelent, mint amit eddig tettünk annak érdekében. Meggyőződésünk, hogy további, helyes irányú erőfeszítések révén felértékelődhet a magyar munka. Társadalmunk rendelkezik mindazokkal az objektív és szubjektív feltételekkel, amelyek lehetővé teszik számunkra, hogy az egészséges nemzeti önbecsülésünkkel arányosan helytálljunk a nemzetek egyre fokozódó versenyében.

MORZSA SZILÁRD

INFLÁCIÓKIIGAZÍTÁSÚ SZÁMVITEL, MÉRLEGÉRTÉKELÉSI MÓDSZEREK KÜLFÖLDÖN*

A tőkés országokban az 1974 óta lezajlott vágtató infláció, az inflációs várakozások módosították a vállalatok gazdálkodását, tevékenységét, gazdasági magatartását. Az infláció a fejlett tőkés országokban nem volt hatás nélkül a gazdasági eseményeket tükröző számviteli rendre, a kialakult mérlegértékelési módszerekre. Inflációs időszakban az eredeti beszerzési áron történő könyvelés, mérlegértékelés nem biztosítja a gazdasági döntéshez szükséges információkat. Különösen a fejlett monetáris gazdasággal rendelkező tőkés országokban – az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában – hosszabb ideje tart az útkeresés a számvitel orientáló képességének helyreállítására.

A következőkben áttekintjük – a szélsőségektől sem mentes – szakmai vitát a különböző, részben egymásnak is ellentmondó számviteli nézeteket, a megoldásul javasolt különféle mérlegértékelési módszereket.

AZ INFLÁCIÓKIIGAZÍTÁSÚ SZÁMVITEL ÉS A PÉNZÜGYI-GAZDASÁGI INFORMÁCIÓK AKTUALITÁSA NAPJAINKBAN

A viszonylag stabil árak időszakában a hagyományos költségelszámolási módszereken alapuló vállalati beszámolók és mérlegjelentések a vállalatok gazda-

* Megjelent a *Pénzügyi Szemle* 1985. 6. számában.

ági tevékenységének, eredményváltozásának hű képét adták. A hagyományos számviteli és költségelszámolási rendszerben az állóeszközök és a készletek múltbeli beszerzési értéken szerepelnek a mérlegben azzal a feltételezéssel, hogy felhasználásukat követően az eredeti beszerzési áron pótolhatók. Inflációs időszakban azonban az újrabeszerzési ár általában magasabb, a termelési eszközök pótlása nagyobb összeget, több forrást igényel annál, mint ami a felhasznált állóeszközök beszerzési ára volt. A hagyományos vállalati mérlegek nagyrészt figyelmen kívül hagyják a valuta értékének változását, ezért az eszközök és források értékelésénél, a nyereségkimutatásnál torzítanak, sok esetben félrevezetőek. Ily módon eltérés mutatkozik a hagyományos költségelszámoláson alapuló és az árváltozások hatását semlegesítő, árszint-kiigazítású mérő számviteli mérleg között.

Az inflációs hatásokat semlegesítő számviteli rendszerrel, az „inflation accounting"-gal foglalkozott elsősorban a Bank of England kormányzóhelyettese hozzászólásában a Hites Könyvszakértők egyesületének 1983. évi konferenciáján. Szerinte az „inflation accounting" fontos eszköz a vállalatvezetés kezében, megalapozza az év végi mérleg- és eredménykimutatást és ennek révén a gazdasági döntéseket. Az inflációkiigazítású módszerek tekintetében meglevő nézeteltérések nem vezethetnek arra, hogy az alapvető kérdést elhanyagolják; a hagyományos számvitel félrevezető az általános infláció és a nagyarányú relatív árváltozások időszakában. A kormányzóhelyettes szerint a vezetési információs rendszer csődje, hogy ha nem veszi figyelembe az inflációt. A téves információ az üzleti életben pedig kudarcokhoz vezet.

Ha majdan az inflációs ráta alacsonyabb lesz, a kiigazítás akkor is szükséges, mivel a vállalati mérlegek jelentős mértékben olyan eszközöket tartalmaznak, amelyeket még inflációs időszakban sze-

reztek be. A gyakorlat azt mutatja, hogy az infláció követése a számvitelben bonyolultabb, mint amilyennek gondolták. Az infláció megfelelő kezelése a számvitelben önmagában rövid távon nem javítja meg a vállalatok gazdasági-pénzügyi tevékenységét, azonban iránymutató, hogy merre kell menni. Megóvja a vállalat vezetőit és a közgyűlésnek éves mérlegbeszámoló jelentést készítő igazgatótanácsot is attól, hogy önmagukat csapják be. Az önbecsapást mutatja, hogy az angol vállalatok közel fele a hagyományos számviteli mérleg szerint akkora nyereséget mutat ki mérlegében, ami valójában nem jött létre, és az osztalék kifizetésekkel lényegében az alaptőkét fogyasztják, errodálják. A kormányzóhelyettes nem állította, hogy a hivatalos számviteli szabályozás (SSAP 16) tökéletes megoldást jelent az inflációs hatások mérésére. Inkább annak a véleményének adott hangot, hogy a számviteli szakemberek a nehézségek ellenére is megoldják az inflációs hatások számbavételének problémáját.*

AZ EREDETI BESZERZÉSI ÁRON ÉRTÉKELŐ HAGYOMÁNYOS MÉRLEG- ÉS EREDMÉNYKIMUTATÁS HÁTRÁNYAI

A vállalati mérlegbeszámolók információs értéke szempontjából a valuta instabilitása kettős problémát jelent:

– két vállalat azonos időpontra, vagy egy vállalat különböző időpontra vonatkozó mérlege az eltérő valutaérték miatt nem összehasonlítható értékű;

– a hagyományos számviteli mérleg nem tükrözi a valuta értékváltozása következtében a vállalat erőforrásainak vásárlóerejében végbement változásokat.

* What the city expect from accounting profession. Bank of England Quarterly Bulletin. 1983. szeptember.

Az egyik problémakör az árszínvonal változásának mérése (ezzel a statisztika foglalkozik), a másik az inflációnak a vállalat működésére gyakorolt hatása, számbavétele vagy kiküszöbölése: az inflációs hatások kiigazítása a pénzügyi-gazdasági információs rendszerben.

A hagyományos mérlegbeszámolóban a ráfordításokat a pénzegység régi értékében a könyvelés időpontjában fennálló vásárlóerőben fejezik ki, így az nem mutatja az árváltozások hatását, minél hevesebb az infláció annál kevésbé.

Az eredeti vagy beszerzési áron való értékelés nagy előnye ugyanakkor, hogy számviteli bizonylatokon alapszik, objektív, az értékeléssel járó gondok, a mérlegvalódiságot sértő manipulációk elmaradnak. A kimutatott nyereség – a realizációs elvnek megfelelően – a termelési-értékesítési tevékenységgel realizált nyereséget tartalmazza.

Az össze nem hasonlítható pénzértékben való könyvelésnél az árszínvonal emelkedés csökkenti a pénz és a pénzre szóló követelések reálértékét. Inflációs időszakban a pénzügyi források tulajdonosainak vásárlóereje csökken, a pénzügyi aktívák tulajdonosának pedig nő a vásárlóereje. A hagyományos számviteli módszer e változásokat nem veszi figyelembe, pedig az érték változásának figyelemmel kísérése a számvitel kulcskérdése.

A baj ott kezdődik, amikor a vezetők megértik a hagyományos könyvelés szerint kimutatott nyereség csalóka mivoltát és próbálgatják a változó inflációs rátának megfelelő intuitiv kiigazítást, ami megoldhatatlan, amiután a folyamat fejből nem követhető. A hagyományos könyvelésből származó, intuitív módon kiigazított gazdasági-pénzügyi információk félrevezetőek, és az ebből kikövetkeztetett intézkedések is tévedések hordozói. A vállalati szakemberek többségének egybehangzó állítása szerint – miként ezt egy elismert nemzetközi könyvvizsgálói iroda közvélemény-kutatáson alapuló tanulmánya megálla-

pította – a jelenlegi inflációs ráta mellett a hagyományos könyvvitel torz képet ad a vállalatok pénzügyi helyzetéről.*

AZ ÁLTALÁNOS ÁRSZÍNVONALINDEX-KIIGAZÍTÁS

Az általános árszínvonalindex-korrekció esetén a számviteli alapelvek – beleértve a beszerzési áron történő értékelést is – nem módosulnak, csupán a számbavétel mértékegysége változik. Az általános árszínvonal-korrekció során nem valamely áru vagy szolgáltatás specifikus indexével, hanem az általános árszínvonal indexével korrigáljuk az év végi mérleget. Az általános árszínvonal változásának legátfogóbb jelzője a GNP deflátor, korrekciós célból ezt használják.

Az év végi mérleg általános vásárlóerő módszer szerinti korrekciójának lépései a következők:

– a monetáris és a nem monetáris mérlegtételek szétválasztása;

– a nem monetáris tételek elemzése;

– a bevételek, ráfordítások, a nyereség (veszteség) elemzése;

– a nem monetáris tételek újraértékelése;

– a monetáris tételek újraértékelése;

– a piaci értékszabály alkalmazása;

– az általános vásárlóerő módszer szerinti nyereség (veszteség) kiszámítása a folyó évre.

A felsoroltak közül egész röviden a piaci értékszabállyal foglalkozom. A piaci értékszabály azt jelenti, hogy az eszközök és források újraértékelése után azon tételeknél, ahol az általános árszínvonal indexszel történt újraértékelés összege meghaladja a piaci vagy folyó árat, a piaci árat állítják be a mérlegkimutatásba.

* *McMULLEN, S. Y.:* Financial statements. Homewood, 11. USA 1979.

Az általános árszínvonal kiigazításnál az újraértékeléshez nélkülözhetetlen a GNP deflátor több évtizedre visszanyúló idősora. (Az Egyesült Államokban például 1929-ig visszamenő GNP idősort bocsátottak a vállalatok rendelkezésére az értékeléshez.)

Az eszközök és források újraértékelése az alábbi képlettel történik:

$$\text{Eszközök (ráfordítások) költségek, a források névleges valutaértéke} \times \frac{\text{Árindex a tárgyidőszak végén}}{\text{Árindex az eszközök (források) beszerzési évében}}$$

Az általános vásárlóértékben készült mérleg- és eredménykimutatásnak – a felértékelés utáni állapotnak megfelelően – az alábbiakat kell tartalmazni: összes árbevétel, értékcsökkenési leírás, a monetáris eszközök átértékeléséből származó nyereség (veszteség), a tevékenységből származó árbevétel (a monetáris tételek átértékeléséből adódó nettó nyereség betudásával), nettó árbevétel.

A tárgyidőszakot megelőző évekre – minden évre, amelyre általános vásárlóerő szerinti mérleg és eredménykimutatás készül – az alábbi tételek korrigált értéken való kimutatását írták elő:

– készletek,
– forgótőke,
– ingó- és ingatlan vagyon nettó értéke,
– az összes eszközök értéke.

Az általános index módszer legjelentősebb előnye, hogy egyszerű, viszonylag nem munkaigényes, ezért bevezetése könnyű. Nem változtatja meg a vállalat számviteli rendjét, a könyvelést, az éves mérleg a hagyományos módon készül, csupán utólag kell egyetlen indexszel korrekciós számításokat végezni. Minden vállalat ugyanezt az indexet használja, ezért mind az időbeni, mind pedig az ágazatok, vállalatok közötti összehasonlítást is biztosítja, ami további

előnye e módszernek. Az általános index módszer szorosabban kapcsolódik a hagyományos könyveléshez, a költség a beszerzés időpontjában fennállott tényleges költség, ami az éves beszámolót hitelessé teszi.

A SPECIFIKUS INDEXKORREKCIÓS MÓDSZER

Az infláció különbözőképpen hat az egyes vállalatokra: ahol a költségek jobban emelkedtek az általános árindexnél, a hatás kedvezőtlen: más vállalatoknál pedig, ahol ennek ellenkezője történt, a hatás kedvező. A specifikus index módszer inkább a vállalatokról alkot reális helyzetképet, mintsem az összehasonlíthatóságot biztosítaná. Ezért a specifikus index módszer belső vállalati célra használhatóbb.

A specifikus árindexek, amit egy-egy gyártmányra vagy gyártmánycsoportra határoznak meg, az újrabeszerzési ár értékelési módszer közelítő megoldása. Egy üzemi épület értékének korrekciója lehet például az építési költségek árindexe. (Az építési árindex általában nagyobb az általános árindexnél.)

Kérdés az, hogy milyen újrabeszerzési érték szerepeljen a mérlegben, mivel nem valószínű, hogy egy elavult konstrukciójú állóeszközt hasonlóval cserélnek fel. A műszaki fejlődés következtében a régi állóeszközzel azonos technikai szinten lévő új termelőeszköz már gazdaságilag elavult a lecserélés időszakában. A probléma az, hogy meghatározzuk a legjobb alternatívaként számba jövő állóeszközök értékét, figyelembe véve a kapacitás, a beruházás, az üzemeltetési költségekben meglévő különbségeket. A megoldás az esetek többségében az, hogy a használatban lévő állóeszközökhöz hasonló vagy azonos csoportba sorolt árindexeket alkalmaznak. Ha a vállalatok e célból gazdaságkutató intézetek által készített (külső) statisztikákat használnak fel,

kisebb a megalapozatlanság, a szubjektivitás veszélye. Ezért a specifikus index módszer közelebb áll a vállalatok reális helyzetéhez, mint az általános index módszer. A specifikus árszínvonal módszer egyesíti magában a termelőeszközöknek újrabeszerzési áron való értékelésére és az általános árszínvonal-változásra vonatkozó kiigazítási módszereket. A specifikus index módszer a jelenlegi beszerzési áron való értékeléshez képest állandó értékű valutát használ, amit a valutaegység deflálásával nyer. E módszer úgy tekinthető, mint az utánpótlási értéken történő kiigazítás egyik használható válfaja.

E módszer hiányossága: az újraértékelés kiterjed az adósságok utáni realizálatlan pénzügyi nyereség beszámítására is. A hosszú lejáratú adósságállományra számított pénzügyi nyereség azonban félrevezető, e nyereséget mindaddig nem szabad elismerni, amíg az adósságot vissza nem fizetik. Ha egy vállalat mondjuk 8 százalék kamatra vesz fel hitelt, amikor az inflációs ráta 10 százalék, minden évben 2 százaléknyi pénzügyi nyereségre tesz szert.

A magasabb inflációs ráta és az alacsonyabb hitelkamat közötti negatív rés csak átmeneti jelenség, mert hosszú távon a bankok és természetesen a betétesek a piacgazdaságban befektetett tőkéjüknek az értéken való tartására törekednek, amelynek eredményeként a kamatláb meghaladja az inflációs rátát. A nettó tőkeköltség az infláció és a hitelkamat mozgásának megfelelően változhat, ezért a nettó tőkeköltség (infláció mínusz hitelkamat) jobb mutató, mint a bruttó tőkeköltség, a hitelkamat.

A specifikus index módszer alkalmasságával kapcsolatban felmerülő további problémák: az index korrekcióval kapott eszközértékek megfelelnek-e a jelenlegi tényleges utánpótlási áraknak, továbbá képzésük megoldható-e a gyakorlatban. Az indexekkel képzett utánpótlási árakban, a nyereség kívánatos szintjének beállítása érdekében mennyi a manipuláció?

Az értékeléssel összefüggő manipulációt illetően a vállalat lehetőségei korlátozottak, a nyereségnek csak az évenkénti megoszlását változtathatja meg, manipulálással kumulált tömegét aligha. A nyereség éves megosztásával való manipuláció nem kívánatos, de még így is elviselhetőbb, mintha e módszer mellőzésével az újraértékelés is megszűnne.

AZ ÁLTALÁNOS, VALAMINT A SPECIFIKUS ÁRSZÍNVONAL KIIGAZÍTÁSÚ VÁLLALATI MÉRLEGEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

A belga gazdaságról készült elemzés táblázatban, ágazatonként összehasonlítja az általános index módszer és a specifikus index módszer szerinti nyereséget oly módon, hogy azt a hagyományos könyvelési mérleg nyereségének százalékában fejezi ki. A 400 vállalatra kiterjedő mintavételnél az 1980–1981. évekre vonatkozó iparágankénti elemzés az alábbi következtetésre jut.

Az általános index és a specifikus index értékelési módszer összesítve közel azonos eredményeket mutat. Vállalatonként és ágazatonként azonban jelentős az eltérés a két módszer között.

A termelékenységnövekedés, az innováció és a technológiai fejlődés következtében a ráfordítások néhány iparágban kisebb mértékben emelkedtek, mint az általános inflációs ráta. Több iparágban az egységre eső ráfordítások is csökkentek. Ezen ágazatokban (számítógépgyártás, elektrotechnika, elektronika, gyógyszeripar) a valóságos (korrigált) reálnyereség számítására a specifikus index módszer alkalmasabb, mint az általános index módszer. A nyersanyagáraktól függő ágazatoknál (kőolajfeldolgozó ipar, kohászat) ezzel szemben a költségek jobban növekedtek az általános árszínvonal indexnél. A korrekció módszereitől függően nemcsak az egyes ágazatok, hanem az egyes vállalatok eredményei között is jelentősek az eltérések.

A következőkben kétféle, jelenlegi beszerzési áron értékelő módszert ismertetünk. Az angol Sindland Bizottság által javasoltat, amely megbukott, mivel a hagyományos könyvelést, az eredeti beszerzési értéket teljesen mellőzte, utat nyitva a szubjektivitásnak, és a helyette ténylegesen bevezetett SSAP–16 jelenlegi beszerzési áron értékelő módszert. (A SSAP–16-nál a jelenlegi beszerzési áron történő átértékelés a hagyományos számvitel kiegészítéseként készül.)

A HAGYOMÁNYOS, EREDETI BESZERZÉSI ÁRAT ELVETŐ, KIZÁRÓLAG JELENLEGI BESZERZÉSI ÁRON TÖRTÉNŐ ÉRTÉKELÉS ÉS KRITIKÁJA

1975-ben az angol Sindland Bizottság a kormány megbízásából jelentést hozott nyilvánosságra, amelyben inflációs kiigazítású számvitellel kapcsolatos vitában foglalt állást. A Sindland Bizottság, mint félhivatalos szerv, a jelenlegi beszerzési áron való könyvelést ajánlotta. Javaslataik szerint a hagyományos, az eredeti beszerzési áron értékelő könyvelést fel kell számolni, és helyette az értékalakulást jobban kifejező jelenlegi beszerzési áron való könyvelést kell alkalmazni. Az ajánlott módszer szerint a nyereség kétfelé oszlik:

– működési nyereség, ami úgy adódik, hogy a bevételből levonásra kerül az elfogyasztott eszközök újrabeszerzési értéke;

– készletértékelési nyereség, amely a termelési eszközök értéknövekedéséből adódik az adott inflációs időszakban.

Ilyenformán a működési nyereség megmutatja a vállalatok tevékenységének eredményességét, az inflációs időszakban szerzett tapasztalatait. A működési nyereség a tulajdonosoké, a készletértékelési nyereség pedig tartalékolásra kerül, és mint tőke-, vagy beruházási tartalék a vállalat termelési kapacitásának

szintentartását szolgálja. A Sindland Bizottság jelentése a szaksajtóban nagy vitát kavart.*

A legfontosabb álláspontok, ellenérvek:

– A hagyományos könyvelésben a realizációs elvnek megfelelően a termelőeszközök és készletek a befejezett termelési vagy forgalmi tranzakciókra a mérlegvalódiság elvének megfelelő eredeti beszerzési áron kerülnek elszámolásra. Ezzel szemben a javasolt módszernél a vállalati eredmény eltér a megszokottól (realizált bevétel mínusz tényleges ráfordítások). Helyette a realizált bevételt csökkentik a képzelt (elszámolt) költségekkel, amelyek felmerültek volna az utánpótlási áron elszámolt tételeknél az eladás pillanatában.

– Az értékcsökkenési leírás nem a múltban ténylegesen felmerült költségek megosztását jelenti, inkább az állóeszközcsere hipotetikus jövőbeli költségeit.

– Amikor az árak emelkednek, a termelési eszközöket és készleteket folytonosan átértékelik magasabb értékre, ezzel nyereséget teremtenek, átértékelési tartalékokat, ami úgy tűnik, mintha valóságos tőkenövekedés lenne. Az üzleti élet folytonosan változó világában egyetlen vállalat sem alapozhatja jövőbeli stratégiáját arra, hogy eszközeinek értékét, amit valamikor régen vásárolt, átértékeléssel megduplázza.

– A folyamatos infláció eredménye szélesedő rés a múltbeli és a jelenlegi beszerzési ár között. A termékenként eltérő ármozgások következtében jelentkező reálnyereség az infláció következménye. Ez a nyereség nem könyvelhető annak realizálásáig, vagyis a termék eladásáig.

– A pénzegység általános vásárlóerejének a változása nem kerül kiigazításra, és így nem mutatja ki az adósságokkal összefüggésben keletkezett pénzügyi nyereséget, illetve veszteséget.

* McMULLEN, S. Y.: Financial statements. Homewood, 11. USA 1979.

– A bankoknál – általában a szolgáltatásban –, ahol a fizikai javak állománya alacsony, az ezután számított készletértékelési különbözet kicsi. A monetáris tételeknél, az adósságállomány nagyobb részét a bankok helyezik ki, negatív reálkamatláb esetén jelentős veszteséget mutatnának ki az értékelésnél. Ugyanez a veszteség a vállalatoknál készletértékelési nyereségként jelentkezne.

– Egy egész gyár – mint pl. egy olajfinomító, vagy egy telefonközpont – újrabeszerzési értékének a megállapítása túlzottan komplikált lenne. Kérdés az, hogy az ilyen becslés évenként ésszerű költségek mellett megvalósítható-e.

– Az újrabeszerzési érték szubjektív, ami torzításokhoz és manipulálásokhoz vezet.

– A Sindland Bizottság által javasolt módszer – ahogy a Financial Times megállapította – igazában nem inflációs hatásokat kiszűrő számvitel. Nem más, mint olyan számviteli eljárás, amely megőrzi a részvényeseknek a reálértéken tartott osztalékhoz fűződő érdekeit, kifejezi elvárásukat egy inflációs hatásokat semlegesítő számviteli rendszertől.

A vita hevességét fokozta az, hogy – az elgondolások szerint – az állammal szembeni kötelezettségek, az adók megállapítása a jelenlegi beszerzési ár szerint kimutatott mérlegértéken történt volna. Az így kimutatott nyereség egyenesen a tulajdonosok, részvényesek és a menedzserek zsebébe vándorolt volna. Ezért az értékelésből adódó szubjektívitás, a manipulációk lehetőségének csökkentésére olyan számviteli rendet fogadtak el végül is, ahol – megtartva az eredeti beszerzési áron való értékelést – alkalmazzák a jelenlegi beszerzési áron történő értékelést is. Ez lehetővé teszi a két különböző értékeléssel kapott eredmény összehasonlítását, az infláció-kiigazítás megalapozottságának vizsgálatát. A korrigált mérleg szerint kell adózni – e tekintetben a különböző országok gyakorlata meglehetősen eltér –, van

ahol a korrekciókat az adózásnál egyáltalán nem veszik figyelembe, és van olyan ország is, ahol csak bizonyos mértékig.

MÚLTBELI BESZERZÉSI ÉRTÉK KIEGÉSZÍTVE A JELENLEGI BESZERZÉSI ÉRTÉKKEL

Nagy-Britanniában a vállalatok a hagyományos múltbeli beszerzési árat alkalmazó számviteli információk kiegészítéseként a jelenlegi beszerzési áron történő értékelést alkalmazzák. Az erre vonatkozó számviteli rendelkezés (SSAP–16) 1980. január 1-én lépett hatályba, ami valamennyi Nagy-Britanniában bejegyzett társaságra kötelező.

Egy-egy évre vonatkozóan az utánpótlási áron való értékelés a vállalati pénzügyi elszámolások infláció miatti kiigazításának gyakorlati és reális módszere. Egy adott évre vonatkozó, jelenlegi beszerzési értéken számított eredmény (nyereség) azonban nem hasonlítható közvetlenül össze az előző évek eredményadataival, ha a valuta vásárlóereje, amellyel mérik, megváltozott. E probléma megoldására a SSAP–16 javasolja, hogy a nyereség idősoroknál több év összehasonlítására állandó értékű valutaegységet használjanak.

A termelés során elfogyasztott termelőeszközök és szolgáltatások tényleges költségét a jelenlegi beszerzési áron mért ráfordítás fejezi ki, sokkal inkább, mint a múltbeli tényleges beszerzési érték. A vállalatoknak fenn kell tartaniuk tőkéjük reálértékét, ami legjobban a jelenlegi beszerzési ár alkalmazásával érhető el. Ellenkező esetben a befektetett tőke reálértéke, valamint a termelési kapacitás csökken, ha csak nem ellensúlyozzák azt az eszközök hatékonyabb kihasználásával, vagy termelékenyebb termelési eljárások bevezetésével.

Az árszint kiigazitású költség- és eredményelszámolással realizálódó elvárások nem új keletűek.

Például a hagyományos könyvelési eljárásnál is régóta ismert, hogy az értékcsökkenési leírást nem szabad csupán a beszerzési értékből számítani, hanem annak ki kell fejeznie az állóeszköz jelenlegi beszerzési értékét, különben az amortizáció eltér az állóeszközök várható élettartamából számítottól. Az állóeszközök értékének (és kapacitásának) fenntartása érdekében a SSAP–16 a következő kiigazításokat írja elő a hagyományos módszerekkel számított eredménykimutatáshoz képest:

– értékcsökkenési leírás korrekciója (korrigált mérlegben beállított tétel), ami a hagyományos módszerrel elszámolt értékcsökkenési leírással együtt adja az állóeszközök utánpótlási árát a várt hasznos élettartamon túl;

– az értékesítési ráfordítás korrekciója, ami biztosítja az elhasznált készlet pótlását a jelenlegi beszerzési áron a felhasználás időpontjában;

– forgótőke kiigazítás. Az infláció következményeként keletkezett kereskedelmi hitelállomány-növekedés. Abban az esetben, ha az áruforgalommal kapcsolatban a nettó adós pozíció javul, az a forrástöbblet utáni pótlólagos eszmei bevétel összege;

– tőkenyereség kiigazítás, az adósságok után az inflációval összefüggő értékelési nyereség.

A fentiekben ismertetett kiigazításokkal korrigálva a hagyományos eredménykimutatást, megkapjuk az e módszer szerinti működési nyereséget, a tőkenyereség és a kamatterhek – amelyek ellensúlyozzák egymást – levonása után pedig az adózás előtti teljes nyereséget.

A fenti, eredménykimutatást érintő kiigazításokon kívül az állóeszközöket és a készleteket is újraértékelik a mérlegben, amíg ezek teljesen összhangban vannak a reál üzleti nyereségkalkulációval. Meg kell jegyezni, hogy a jelenlegi beszerzési áras számvitel nem tükrözi szükségszerűen az állóeszköz-állomány likvidációs értékét.

AZ ALKALMAZÁS CÉLJÁNAK BEFOLYÁSA A LEGMEGFELELŐBB MÓDSZER KIVÁLASZTÁSÁRA

Végül is melyik a helyes mérlegértékelési, számviteli módszer? A helyes választ befolyásolja, hogy milyen célra használják a számvitelből nyert információkat. Ebből a szempontból két eltérő információs igényt és velük összefüggő döntési rendszert különböztetünk meg: egyik a vállalat folyamatos üzemeltetésével összefüggő rövid távú információs igény, a másik közép- és hosszú távú (beruházási) információs igény. A termelés irányításában a vezetés a napi problémákra koncentrál, időhorizontja rövid, tevékenységének eredményét a közvetlenül megelőző időszakhoz viszonyítja.

Azonos kapacitással és műszaki paraméterrel rendelkező berendezéseket üzemeltető vezetők számára az értékcsökkenési leírás – függetlenül a berendezések árától – azonos. Amennyiben az egyik berendezésen nagyobb a nyereség, mint a másikon, ez az üzemi döntések hatékonyságának és nem a berendezések eltérő árának az eredménye. A jelenlegi beszerzési érték és a specifikus árindex módszer rövid és középtávon (termelési, áruforgalmi) döntésekhez több információt nyújt, mint az általános árindex módszer. Ez utóbbi viszont inkább a perspektivikus (beruházási) döntések céljait szolgálja.

A megfelelő módszer kiválasztásánál azonban a döntési időhorizonton túlmenően azt is figyelembe kell venni, hogy mi a célja a vállalatvezetésnek: nyeregben maradni, átnyergelni, vagy leszállni a lóról. A célok különbözősége szerint a vállalati vagyon háromféleképpen mérhető: névleges értéken (nominál valutában), termelési kapacitásban (fizikai értelemben), a vagyon vásárlóerejében (állandó valutaértékben). Annak a vállalatnak, amelyik nyeregben akar maradni, a fizikai értelemben vett kapacitás a fontos, eszközállományának a szinten tartása és ennek érdekében a vállalati tevékenységből szár-

mazó nyereség. Az elhasznált tőke pótlására a nyereség vásárlóértékét szinten kell tartani és figyelemmel kísérni alakulását.

Ha a tulajdonosok nem kívánnak megmaradni a vállalat kialakított profiljánál, hanem diverzifikálják azt, vagy megszüntetik a vállalatot, a legfontosabb az álló- és forgóeszköz-állomány értéke. Ennek megfelelően annak állandó vásárlóerő-egységben mért változását figyelik, elsődleges az álló- és forgótőke reálértékben mért növekedése. Ezért a tevékenységből származó nyereség részének tekintik a vállalati vagyon értéknövekedését. Ha a vállalatot annak veszteséges volta miatt meg kívánják szüntetni, a gépeket és berendezéseket eladni, a likvidációs érték a legfontosabb, és erre való tekintettel választják ki a legmegfelelőbb értékelési módszert. A mérési módszer maga is befolyásolja a vezetők magatartását és ennek megváltoztatása eszköz a gazdaságvezetés kezében a kívánt hatások elérésére.

VÁLASZTÁS A KÜLÖNBÖZŐ INFLÁCIÓKIIGAZÍTÁSI MÓDSZEREK KÖZÖTT

Az alkalmas eljárás kiválasztásánál felmerülő kérdések:

– mi legyen a számbavétel mércéje; egységnyi valuta nominál értéke, vagy az általános vásárlóerő egy egysége, tehát állandó értékű valuta (hagyományos számvitel vagy általános árindex korrekció);

– melyik értékelési módszert használjuk, az eredeti beszerzési értéket, vagy a jelenlegi beszerzési értéket (hagyományos vagy jelenlegi beszerzési áras számvitel).

Áttekintve a különböző inflációkiigazítási számvitel-kalkulációs módszereket, rájövünk, hogy alapjában két dolog között választhatunk: elfogadjuk az állandó értékű valutát (általános árszínvonal kiigazítási módszer), vagy a jelenlegi beszerzési árat

(jelenlegi beszerzési értéken történő könyvelés), vagy pedig elfogadjuk mindkét módszert egyidejűleg (specifikus árindex módszer), vagy nem fogadjuk el egyik eljárást sem (hagyományos könyvelés).

A specifikus index módszer, mivel változatlan értékű valutában veszi számba a vállalat gazdasági tevékenységét, a reálgazdasági növekedést pontosan mutatja ki, és ebből a szempontból a specifikus árindex jobb, mint a jelenlegi beszerzési áron való értékelés. A jelenlegi beszerzési ár alkalmazásával a termelési eszközök után átértékelési nyereség nem képződik, ami esetleg helytelen irányban befolyásolná az operatív termelési döntéseket, ezért az árképzés és egyéb operatív döntésekre használhatóbb ez az információ, mint ami az eredeti beszerzési áras hagyományos számvitelből származik. A vállalat gazdasági tevékenysége gazdaságosságának megítélésénél a jelenlegi beszerzési áron történő értékelés jobb, mint az eredeti beszerzési értéken történő számvitel.

AZ „INFLATION ACCOUNTING" HAZÁNKBAN

Az inflációs hatásokat korrigáló számviteli módszerekkel idehaza – figyelembe véve az eltérő társadalmi-gazdasági viszonyokat, az árváltozások eltérő ütemét – szükséges-e, érdemes-e foglalkozni? Úgy tűnik, elsősorban a népgazdasági számításoknál indokolt az inflációs hatások korrekcióját alkalmazni és a jelenlegi módszereket a külföldi tapasztalatok felhasználásával is javítani, például az amortizációt az állóeszközök aktuális árszintjén számításba venni. Emellett – az állásfoglalás természetesen az erre hivatott szervek dolga – a jelentősebb exportot lebonyolító vállalatok, a kompetitív szféra nagyvállalatai saját használatukra a jelenlegi mérlegbeszámoló és eredménykimutatás kiegészítéseként készíthetnének inflációkorrekciós számításokat. Ez hasznos támpontot

adhatna vállalatainknak a termelési tevékenység gazdaságosságának megítéléséhez, a hitel- és betétműveletek reálisabb értékeléséhez, a jövedelmezőségi számításokhoz.

A tapasztalat azonban az, hogy a vállalatoknál az öntevékenyen, belső célra készíthető és többletmunkát igénylő feladatokat többnyire nem végzik el. Az inflációs hatásokat korrigáló módszer öntevékeny alkalmazásánál pedig a nyereségérdekeltségben dolgozó vállalatok számára nem volna előnyös kimutatni az újraértékelt eszközök melletti alacsonyabb nyereséget. Várható, hogy a gazdaságirányítás reformjának eredményeként a vállalatok függősége az irányítószervektől csökken, vagyonérdekeltsége erősödik, az év végi mérleg még inkább a vállalat számára készül, tehát szükség van az inflációkorrekcióra.

Az 1968-ban kialakított számviteli rendszer, mérlegértékelési módszer, a vele szemben támasztott követelményeknek megfelel. A világgazdasági árrobbanást követően intézkedések történtek, illetve előkészítés alatt állnak a számviteli információk javítására. Ezek az intézkedések elősegítik a vállalatok jobb alkalmazkodását a változó árakhoz. Például a készletek beszerzési áron történő nyilvántartása mellett mód van a készletek átértékelésére, illetve az elszámolások módosítására. Az értékcsökkenési leírásnál az eddigieknél rugalmasabb szabályozásra került sor, a gyorsított leírásra, amennyiben arra a realizált ár fedezetet nyújt. Ily módon részben a számviteli szabályozások hatására, részben pedig a vállalatok öntevékenységéből kialakulhat az árváltozásokkal lépést tartó, inflációs hatásokkal számoló vezetési információs rendszer.

PIRITYI OTTÓ

DEFLÁCIÓS VAGY ANTIINFLÁCIÓS POLITIKÁT?*

Eddig nem sikerült kidolgozni inflációellenes stratégiát. Két felfogás áll egymással szemben. Az egyik szerint pénzszűkét kell teremteni (deflációs pénzpolitika), hiszen az infláció oka a pénzbőség. A másik szerint mozgósítani kell a belső tartalékokat (antiinflációs politika), hiszen az infláció oka a gazdaság alacsony teljesítőképessége, a nagyfokú pazarlás, a pénzszűke, a cserearányromlás, a defenzív és restriktív gazdaságpolitika. Az utóbbi koncepció mellé állva e nézeteket vetem össze egymással.

EGYENSÚLYI KÖZELÍTÉS

A deflációs – a pénzszűkét teremtő – egyensúlypolitika radikálisan csökkenti a nemzeti jövedelem belföldi felhasználását, javítja a külső egyensúlyi helyzetet, és ezzel felszámolja az infláció egyik okát: a pénzbőséget. Jellemzője a statikus egyensúlyi szemlélet. Amilyen mértékben romlanak a népgazdaság jövedelemszerző lehetőségei, olyan mértékben szigorítják a vállalatok és a dolgozók jövedelemszerző lehetőségeit. A külgazdasági cserearányromlás következménye lecsapódik a vállalatoknál és az egyéneknél. A népgazdaság „légszomjjal" küzd, s „önvédelemből" elveszi a „levegőt" a vállalatoktól is. A vállalatok pedig az árak emelésével, az alacsony

* Megjelent a *Figyelő* 1985. 20. számában.

jövedelmezőségű termékek előállításának szűkítésével saját megrendelőiket „büntetik", növelve azok termelési költségeit. Nő az áruhiány, lazul a kooperációs fegyelem. A belső felvevőpiac szűkülése csökkenti a termelést is, mivel a felszabaduló árualapnak és kapacitásnak csak kis része válik exportárualappá.

Ha magas az adósságállomány és az évi adósságszolgálat, ebből a népgazdaság az export erőltetésével menekül. Sorra von be olyan „devizatermelőket", amelyeknek alacsony a gazdaságossága. Így nemcsak a termelői-értékesítési árak viszonyában áll elő cserearányromlás, hanem az egységnyi devizaönköltségben is. Nemcsak drágán vásárolunk, hanem drága pénzért is. A belső cserearányromlás éppen úgy csökkenti a reál nemzeti jövedelmet, mint a külső.

A deflációs politikával, a belső felvevőpiac szűkülésével szükségképpen együtt járó restrikciós spirál hatására az állami költségvetés bevételei nem nőnek kellő mértékben, ezért az állam adókulcsokat emel, új adókat léptet be. Ennek következtében a vállalatok gazdálkodása nehezebbé válik, beruházásaik megtérülése lassul, az adóalap csökken. Ez újabb adóemeléseket tesz szükségessé.

Amilyen mértékben növeli az állam az elvonásokat, olyan mértékben nő az objektív termeléstámogatási igény. Mind több vállalat kerül olyan helyzetbe, hogy csak támogatással képes fennmaradni. Az állami költségvetés helyzete az adóemelések révén nem javul, csupán a rajta átfutó pénztömeg nő.

A deflációs pénzpolitikával, a belső felvevőpiac szűkülésével együtt járó termelési stagnálás az elosztható forrásokat „adott"-nak minősíti. Így egy-egy cél kiemelése csak más célok rovására történhet.

Elhanyagolnak minden olyan fejlesztést, amely néhány éves halasztást elbír – függetlenül attól, hogy a késedelem öt-tíz év múlva aránytalan többletterhelést okoz majd a társadalomnak.

Az antiinflációs egyensúlypolitika abból indul ki, hogy „a takarót a nyújtózkodás növeli"; akkor gazdag az állam, ha gazdag a vállalat. A külgazdasági cserearányromlásnak nem kell lecsapódnia a vállalatoknál és az egyéneknél: javítani kell a cserearányt a nyújtott teljesítmény és ennek ellenértéke között, de szigorúbbá és egyértelműbbé is kell ezt tenni. A gazdaságtalan exporttermelést minden eszközzel szűkíteni kell. Az antiinflációs modellben a külső egyensúly követelményével azonos erejű a belső egyensúly követelménye, a gazdasági egyensúllyal azonos rangú a társadalmi-politikai egyensúly, az államháztartási egyensúllyal pedig a magánháztartási egyensúly.

NÖVEKEDÉSI VÁLTOZATOK

Az inflációs növekedéspolitika a fejlődési ütemet teljes mértékben külső feltételek függvényének tekinti. A középtávú terv variánsai is lényegében erre épülnek, tehát nem koncepciójukban, hanem cél- és eszközsorolásukban, súlypontképzésükben térnek el egymástól. A népgazdasági terv csupán az adottságoknak tekintett korlátozó feltételekre alapoz, amelyek az elérhető eredmények felső határát jelzik, de nem alapoz minimumkövetelményekből származó korlátozó feltételekre, amelyek az elérendő eredmény (növekedés) alsó határát jelölik ki.

A politika az adottságokat, lehetőségeket pusztán korlátozó feltételekként kezeli, nem pedig bővíthető és bővítendő keretekként. Az életszínvonal-vonatkozású követelményfeltételek függő változókká degradálódnak, a független változók között pedig „belső változó" nincs, csak „külső". A deflációs növekedéspolitika két vonatkozásban is túlhajtja az áru- és pénzviszonyok elvét. Egyrészt megpróbál mindent áruvá tenni, hogy ne kelljen támogatni. Másrészt szorgalmazza, hogy a vállalat a gazdaságtalan termelést hagyja abba. Az ellátáscentrikus struktúrapolitika

hívei itt a gazdaságtalan exportra, a külsőegyensúlycentrikus gazdaságpolitika hívei a hazai piacra szánt gazdaságtalan termelésre gondolnak.

Az antiinflációs növekedési modellben a növekedési ütem alapjában belső feltételek függvénye – a külső feltételeket első közelítésben változatlannak tekinti; nem épít a külső feltételek radikális javulására. A népgazdasági terv akarati elemeket, minimum-. követelményeket is tartalmaz, de nem válik voluntaristává (például nem reménykedik „világpiaci áttörésben"). Keresi a gazdaság élénkítésének, dinamizálásának olyan eszközeit, amelyek a külső egyensúlyi helyzetet csak rövid távon és elviselhető mértékben érintik, de hosszabb távon egyértelműen javítják.

Antiinflációs gazdaságpolitika keretében – figyelembe véve a jelentős tőkehiányt – a növekedés kézenfekvő, természetes tényezői kerülnek előtérbe. Ilyen például a biztonságos külső és belső beszerzési piacok létesítése, elérése abból a célból, hogy a gazdaság anyag-, alkatrész- és kötőelemellátása folyamatos legyen. Ilyen tényező az egyenletes exportminőség, a konstrukciós versenyképesség javítása gyártmányfejlesztésnek kitett termékcsoportokban; az árversenyképesség növelése önköltségcsökkentéssel a gyártmányfejlesztésnek kevésbé kitett termékcsoportokban; a külföldi működő tőke fokozott bevonása a gazdaságba, vámmentesség a fejlett technikát hordozó gépekre, műszerekre, berendezésekre.

A belső felvevőpiac bővítése magas adósságszolgálat és tartós cserearányromlás mellett csak azzal a veszéllyel tehető az élénkítés, a dinamizálás eszközévé, hogy a külső egyensúlyi helyzet tovább romlik. Ezért nem annyira a piac bővítésére, mint inkább a hiányok felszámolására kell az élénkülést építeni. Jelentősen növelhető a termelés a főleg hazai alapanyagokat felhasználó hiánycikkekben, importhelyettesítő cikkekben és háttéripari termékekben.

A pénzszűkét teremtő – az egyensúlyi helyzetet a kereslet szűkítésével javító – gazdaságpolitika jellemzője, hogy a vállalati érdekeltség tompa, a bérérdekeltség nagyon agresszív. Mivel a költségek közül a bér az igazán megfogható, ezzel takarékoskodnak – meglehetősen kis sikerrel. A vállalati eredmény kicsi és egyre csökkenő hányada válik szabad rendelkezésű érdekeltségi alappá. Sok a nyereséges, de érdekeltségialap-hiányos vállalat.

A deflációs adópolitika és a tökéletlen piac felduzzasztja a termelői árak tisztajövedelem-tartalmát, aminek hatására kicsi a vállalatok költségérzékenysége. Az állam és a vállalat közötti automatikus nyereség- és veszteségmegosztás erőtlenné teszi a gazdálkodást, a költségcsökkentési érdekeltséget. A szertelen és kiszámíthatatlan szigorítások, zárolások és elvonások elveszik a vállalatok biztonságát, szétzilálják fejlesztési és bérezési politikáját. Állami garanciák és állami önkorlátozás híján a vállalatok teljesen ki vannak szolgáltatva az apparátusoknak.

Az áraknak, az árpolitikának nincs ösztönző funkciója, csak költségvetési, elosztási, kereslettterelő és áremelkedést fékező funkciója. Általában nem engedik az árban érvényesülni a gyártmány- és gyártásfejlesztési extraprofitot; a „vállalkozói nyereséget" valamiféle indokolatlan nyereségtöbbletnek tekintik.

Az állam az infláció révén lefölözi a lakossági többletjövedelmeket. Módja van emellett a pénzbeli társadalmi juttatások reálszintjét is – minden külön intézkedés nélkül – csökkenteni. Képes a keresleteket úgy növelni, hogy azok reálértéke nem nő. Fokozza a keresetek, személyi jövedelmek adójának és a nyugdíjjáruléknak a progresszióját, így külön haszna származik abból, hogy mind többen lépnek be a magasabb adózási sávokba, tehát csökken a nettó jövedelemnek a bruttón belüli aránya (időbeni progresszió).

Az antiinflációs politika esetén a vállalatok költségérzékenysége érvényesül, mivel viszonylag alacsony a termelői árak átlagos tisztajövedelem- és adótartalma: a termelői árak alakulása mindinkább elszakad az előállító szándékaitól; javul a „cserearány" a költségforintok és az érdekeltségi forintok között.

A nyereségalapú vagy ehhez hasonló adók helyébe – részben vagy egészben – erőforrásadók lépnek. Így az erőforrás-növekménnyel nem terhelt többletnyereség szinte teljes egészében a vállalatnál marad. A tisztajövedelem központosításának foka nem haladja meg azt a mértéket, amelyen túl már az átlagos vagy azt meghaladó jövedelmezőségű vállalatnak még a dinamikus szinttartáshoz és a piachoz való rugalmas igazodás tárgyi feltételeinek megteremtéséhez sincs elegendő pénze.

Az állam gyengíti a monopolhelyzeteket, a nagyvállalatok vagy csoportosulások túlzott piaci hatalmát; a vállalatokat a piac nyomása alá helyezi, az importversenyt felerősíti. A vállalatok a szabályozott piac önálló szereplői, függőségük csökken az államigazgatási szervektől.

Egy – a deflációs politikát érvényesítő időszak utáni – antiinflációs korszakban fokozatosan feloldódik az a görcsös félelem, hogy egy ösztönző bérezés, munkadíjazás felborítja a belső piaci egyensúlyt. Semmiféle mérleg nem kerül veszélybe attól, ha pénzt adunk a megtakarított anyagért, energiáért, a jobb kapacitáskihasználásért, a jobb minőségért. A gazdaság dinamizálását jelenti ebben az időszakban az is, ha változatlan termelési volument olcsóbban állítunk elő, mert így nő a nemzeti jövedelem, javul az árversenyképesség, csökken a termelés és az export támogatásigénye.

Elsősorban nem az egyének, a kollektívák bérét fogja meg a szabályozás, hanem a fajlagos bérköltséget, a bérhányadot, a költségszintet. Nem a munkást „bérezik", hanem a munkát. A gazdaságvezetés abból indul ki, hogy a bérezés, a keresetszabályozás

közvetlenül nem tölthet be egyensúlyi funkciót, mert a bérek visszafogása önmagát meghaladó mértékben fogja vissza a teljesítményeket, s így az egyensúlyt tovább rontja, de be kell töltenie – közvetve – egyensúlyi funkcióit is, a hatékonyságjavítás révén. Minden olyan bértömegtöbblet kiáramlása ésszerű, gazdaságos, amely mellett: a teljesítmények úgy nőnek, hogy közben a költségszint változatlan vagy csökken; az árualap és a vásárlóerő közötti egyensúly a kínálat, a termelés oldaláról javul; a gazdaságos exportárualap nő.

Az antiinflációs érdekeltségi politika minden olyan áremelésnek szabad utat enged, ahol a termelés bővítésének lényegében minden feltétele megvan (kapacitás, anyag, kereslet stb.), csak éppen a rentabilitási feltétel hiányzik. A termelői árak emelésének célja: a hiányok belföldi termeléssel való felszámolása; a töredék személyi és tárgyi kapacitások jobb kihasználása; a termékkorszerűsítés és a választékbővítés ösztönzése; exportfokozás és importhelyettesítés. Az árpolitika a gazdaságpolitika – ezen belül a struktúrapolitika – eszköztárának szerves része.

A fogyasztói árpreferenciák elsődleges célja nem rétegek, hanem bizonyos szükségletek előnyben részesítése. Fokozatosan megszűnnek a reáljövedelmi szintkülönbségeket csökkentő, egyes jövedelmi rétegeket támogató funkcióik.

A két modell elnagyolt; tiszta formában egyik sem él. Úgy tűnik, hogy haladunk a deflációs modelltől az antiinflációs felé. Kiderült, hogy a deflációs megoldások az inflációt inkább erősítik, mint gyengítik, hiszen nem a kínálat, hanem a kereslet oldalán keresik a bajt. Pedig a baj a cserearányok romlásában, a termelőeszköz- és fogyasztásicikk-ellátásban, a magas önköltségben, a rossz kapacitáskihasználásban, a gyenge érdekeltségben van. Ez a hazai infláció fő oka, nem pedig a vásárlóerő elfutása.

NYILAS ANDRÁS

ÉRVEK, ELLENÉRVEK AZ INFLÁCIÓS POLITIKÁRÓL*

Az inflációs politika védelmében az egyik legismertebb tézis az, hogy az infláció meggyorsítja a gazdasági növekedést. Éspedig úgy, hogy növeli a keresletet, amely maga után húzza a kínálatot, a termelést. A tények már a polgári közgazdászok többségét is e feltételezés elvetésére kényszerítették. Éppen akkor esett vissza a termelés (1974–1975-ben és 1981–1982-ben), amikor az infláció a legnagyobb volt (slumpfláció), és még „közepes" infláció mellett is stagnált a gazdasági növekedés (= stagfláció).

A magyar népgazdaságban sem igazolható a tétel, hiszen amikor viszonylag stabil volt az árszint, akkor a gazdasági növekedés meghaladta a 6 százalékot, most pedig (1979 óta) a 7–8 százalékos infláció ellenére gazdasági fejlődésünk meglehetősen mérsékelt ütemű. A magas inflációs ráta mellett sem várható, hogy a fejlődés belátható időn belül erősebben felgyorsul, mert ilyen körülmények között könnyebb a nyereséget áremeléssel növelni, mint a volumen vagy a hatékonyság növelésével.

Támadható az az érv is, hogy az infláció a struktúra átalakításának egyik (fő) eszköze. Igaz, hogy 1983–1984-ig a gazdaságban fokozatosan végbement az új világpiaci árarányokhoz való hozzáigazodás, de a hazai „árrobbanás" nem járt együtt sem lényegesebb strukturális átalakulással, sem pedig valamiféle jelentősebb költségcsökkentő műszaki

* Megjelent a *Figyelő* 1985. 19. számában.

megújulással. Megvizsgáltam, hogy az egyes ágazatok termelésének növekedésére milyen hatással volt a termelői és a kibocsátási árak alakulása. Az eredmény igazolta kiinduló feltételezésemet: az egyes ágazatok, szakágak termelésének a növekedése semmiféle kapcsolatban nem volt az illető ágazat, szakág termelői árainak alakulásával.

Azon ágazatoknak a termelése emelkedett mérsékeltebben, ahol az árak jóval az átlagot meghaladóan nőttek, és azoké nőtt gyorsabban, amelyeknek az árai alig, vagy csak kisebb mértékben emelkedtek (pl. a gyógyszeriparé, egyes gépipari ágazatoké).

A hazai „árrobbanás" ellenére is csak szerény eredményeket értünk el az anyag- és energiafelhasználás csökkentésében. Az anyag- és energiafelhasználás és a termelés „struktúrájának" alakulásában az árarányok mégoly jelentős változása sem éreztette a hatását.

A BÉRINFLÁCIÓ

Gyakori érv az infláció mellett a teljesítmények növelésére való ösztönzés, miszerint hatékonyan csak a bérek és keresetek évi 6–8 százalékos növelésével lehet a „teljesítményeket" növelni. Mivel pedig a külső egyensúlyi követelmények miatt csak a reálbérek szinten tartása lehet a cél, ez úgy érhető el, ha 6–8 százalékkal emeljük a fogyasztói árszintet.

Ez az érvelés cáfolható. Először is azért, mert a 6–8 százalékos keresetnövekedés 1979 óta sem népgazdasági, sem szakágazati szinten nem eredményezte a teljesítmények differenciált növekedését. Másodszor azért, mert 6–8 százalékos infláció mellett az árhatás általános kiegyenlítésére törekszenek. Harmadszor, 1984-ben a lakosság összes pénzbevétele az MNB adatai szerint 528,5 milliárd forint volt. Ebből összesen 250 milliárd forintot fizettek ki munkabérre. Az 5 millió foglalkoztatottnak majd

40 százaléka nem fizikai dolgozó. Ezek teljesítményét csak nagyon közvetetten lehet béremeléssel fokozni, és teljesítményük alakulását egyébként sem lehet statisztikailag mérni, számszerűsíteni, ami pedig a béremelés, a keresetdifferenciálás alapja lehetne. Az anyagi (termelő) ágazatok fizikai foglalkoztatottjainak tehát kb. 150 milliárd forint bért fizettek ki 1984-ben. Az iparban foglalkoztatott fizikai dolgozók mintegy 60 százaléka dolgozik teljesítménybérben. Ez az arány a többi ágazatban valószínűleg kisebb. Feltehető tehát, hogy teljesítménybérben dolgozik az összes anyagi ágazat fizikai dolgozóinak a fele, számukra 1984-ben kb. 75 milliárd forint munkabért fizettek ki. Ha el is fogadjuk azt az egyébként bizonyítottan hamis feltételezést, hogy a teljesítménybérben dolgozók teljesítményeit a 6–8 százalékos béremeléssel jelentősebben fokozni lehet, akkor is oda jutunk, hogy a lakosság összjövedelmének alig 10–15 százalékát kitevő, teljesítménybérben dolgozók ösztönzése érdekében infláljuk a lakosság teljes jövedelmét.

Számos tanulmány és elemzés azzal érvel az inflációs politika mellett, hogy nálunk igen alacsony a hatékonyság, a termelékenység színvonala, az alacsony hatékonyság pedig inflációs tényező. Önmagában azonban az alacsony hatékonyság nem inflációs tényező. Ha ez igaz lenne, akkor a nálunk alacsonyabb gazdasági fejlettségi szinten levő országokban törvényszerű volna a magas inflációs ráta, vagy a két világháború között Magyarországon inflációnak kellett volna dúlnia. Valójában a romló hatékonyság jelenti az inflációs nyomást. A legutóbbi években azonban nálunk a hatékonyság javult, ami éppen ellenkezőleg: az árszínvonal stabilitását kellett volna hogy eredményezze.

Gyakori indok: az infláció a hiánygazdálkodás felszámolásának egyik (vagy talán fő!) eszköze. A hiány intenzitására nincsenek összefoglaló statisztikai adatok, de a tapasztalat azt mutatja, hogy a hiányt az infláció nem tudja mérsékelni. Ellenkezőleg: az infláció a túlkereslet bővítésével fokozta a hiányt.

A teljes hazai kereslet (nemzeti termelés+import) meghaladja az évi 3 ezer milliárd forintot. Ha általános érvényűnek tekintjük a hiánygazdálkodást, akkor ilyen körülmények között lényegében valamennyi vállalat emelheti kibocsátási árait, mondjuk 5 százalékkal. Általánosan ismert a vállalatok között a hallgatólagos megállapodás, hogy azért tudják megfizetni a növekvő árakat, mert maguk is emelik az árakat. Még a mérsékeltnek mondható áremelés is népgazdasági szinten a termelői árakat kereken 150 milliárd forinttal növeli, ami óriási nyomással nehezedik a fogyasztói árakra. Véleményem szerint a termelői árak és a termelői kereslet tekintendő az első számú inflációs forrásnak. És bár az utóbbi tíz év alatt a globális termelői árszint csaknem a kétszeresére emelkedett, a vállalatok és a fogyasztók, a felhasználók és a lakosság nem tapasztalja a hiány intenzitásának csökkentését, inkább annak fokozódását.

Az infláció szükségességét indokolják azzal is, hogy adósságszolgálati kötelezettségeink, valamint az állandósult cserearányromlás finanszírozása érdekében jelentős jövedelmeket kell kivonni a gazdaságból, és az nem valósítható meg másként, mint áremelésekkel. Ez is sántít, mert az eddig elért évi kb. 40 milliárdos jövedelemkivonást nem az inflációval értük el, hanem a felhalmozás csökkentésével. A jövedelemkivonást azért is kétségbe kell vonni, mert ma már ilyen vagy olyan eszközökkel, de sikerült elérni, hogy évente a nemzeti jövedelemnek kb. 5 százalékát feláldozzuk a cserearányromlás „oltárán". Úgy tűnik, hogy a jövedelemkivonás kb. ilyen ará-

nyával a következő években már megalapozottan menedzselni tudjuk nemzetközi fizetési kötelezettségeinket. Ebből az is következik, hogy a jövedelemkivonás érdekében már nincs szükség az inflációra.

Az inflációt gerjesztő leértékelő árfolyampolitika egyáltalán nem vagy csak minimális mértékben járult hozzá az export növeléséhez és az import visszafogásához. Az árfolyampolitikának – egyebek mellett – közismerten két fő célja van. Az egyik a külső egyensúly javítása, a másik a hazai árszint védelme, a forint értékállandóságának megőrzése. Ha pedig nyilvánvaló, hogy az árfolyampolitika a mi viszonyaink között nem tudja hatékonyan szolgálni a külső egyensúly javítását, akkor a hangsúlyt a második célra kellene helyezni: az árfolyampolitikát az antiinflációs politika egyik eszközeként kellene felhasználni.

A PÉNZÜGYEK FELELŐSSÉGE

Mind a fiskális, mind pedig a monetáris szféra egyaránt érdekelt az inflációban, arra való hivatkozással, hogy ha több pénzforrás áll a rendelkezésükre, akkor nagyobb a mozgásterük, nagyobb a befolyásoló hatókörük. Ezért a pénzügyi szférának mindenképpen súlyos felelőssége van az inflációs politikában és jelentős szerepe lehet az antiinflációs politikában is.

A polgári közgazdászok jelentős része vagy az egyik vagy a másik szférára vagy mindkettőre hárítja az inflációért való felelősséget. Ez nem állja meg a helyét nálunk, mert mind a fiskális, mind pedig a monetáris szféra tulajdonképpen a gazdaságpolitikának és a népgazdasági tervekben tükröződő gazdaságpolitikai céloknak az eszköze, s ilyen értelemben a pénzügyi szféra lényegében végrehajtó szerepet tölt be. Ez az összefüggés azonban nem ilyen egyszerű. A fiskális szféra erőteljesen törekszik a támogatások, ezen belül a fogyasztói ártámogatások csökkentésére, s ez is inflációt okoz. Viszonyaink között a támogatá-

sok csökkentése politikai kérdés, és ennek tudatában kell a mérséklés lehetőségéről, üteméről, elviselhető mértékéről dönteni. Például ma már a fogyasztói ártámogatások összege alig teszi ki az összes költségvetési kiadások kb. 7 százalékát, és olyan területekre koncentrálódik, amelyeket mindenütt a világon támogatnak (élelmiszer, gyógyszer, egyes szolgáltatások stb.).

Jogos az a kritika, hogy a központi bank fedezetlen pénzt, hitelpénzt is kibocsát, és ezzel gerjeszti az inflációt. De mi lenne a veszteséges, alaphiányos, pénzügyi nehézségekkel küszködő, munkabért fizetni nem tudó vállalatokkal, ha a bank vagy a költségvetés ezeknek nem nyújtana valamilyen formában segítséget? Csődbe mennének ezek a vállalatok. És itt szól gyakran közbe a gazdaságpolitika, amely népgazdasági (politikai) érdekekre való hivatkozással vállalja az inflációs nyomást, a pénzügyi nehézségekkel küszködő vállalatok megsegítését, pénzellátását.

MEGSZÜNTETNI A TÚLKERESLETET

Az infláció önmagát gerjesztő tulajdonságára szeretném felhívni a figyelmet. Számos nemzetközi tanulmány utal arra, hogy a vállalatok és a lakosság, a költségvetés és a bankok hogyan viselkednek akkor amikor eleve sejtik, tudják, várják az inflációt. Az ilyen anticipált infláció jelentős mértékben növeli a gazdaságilag esetleg indokolt inflációt. És itt nem egyszerűen az ismert ár- és bérspirálról van szó, hanem a széles értelemben vett kereslet és a pénzállomány növekedéséről. A pénz iránti szükséglet növekedésének a tőkés központi bankok sem tudnak kellően ellenállni és kénytelenek finanszírozni a növekvő kereslet miatti árakat, vagy ami ugyanaz, a növekvő árak miatt növekvő kereslet.

Ismételten szeretném hangsúlyozni, hogy a nem-

zetközi szakirodalomban tükröződő vélemények többsége szerint az infláció az adózás „legkegyetlenebb" formája, közgazdasági és társadalmi „démon", közönséges „csalás", amely ellen a pártok és kormányok, a gazdaságpolitikusok és elméleti szakemberek meglehetősen egyetértően lépnek fel. A megoldás módozatait illetően azonban a szerzők egymással olykor ellentétes gyógymódot javasolnak. Abban azonban csaknem valamennyien egyetértenek, hogy ha az infláció alapvető tényét: a túlkereslet kialakulását sikerül megakadályozni, akkor sikerrel mozgósíthatók az antiinflációs politika egyéb, széleskörűen ismert eszközei is.

Általában is, de a mi viszonyaink között különösen igaz az, hogy az infláció politikai döntés függvénye. A közgazdászok felelőssége abban van, hogy erről meggyőzzék a politikusokat.

CSOÓR KLÁRA–MOHÁCSI PIROSKA

AZ INFLÁCIÓ FŐ TÉNYEZŐI, 1980–1984.

Egy olyan gazdaságban, ahol a piaci viszonyokat – ez már szinte közhelyszámba megy – hiányjelenségek terhelik, kínálati monopólium van a vevők piaca helyett, a piaci hatásokat a gazdaság nagy részében szimuláljuk, elkerülhetetlen a kérdés: a költségek, a nyereség és az adók emelkedése és az ezek nyomán *a termelői árakban jelentkező feszültség milyen gazdaságpolitikai kezelést válthat és vált ki.* Minél távolabb vagyunk ugyanis attól az állapottól, amelyben a piac, a vevő dönt arról, hogy a költség és a nyereség emelkedését elismeri-e az árakban, annál inkább gazdaságpolitikai mérlegelés tárgya a költségek és a termelői áraknak egymáshoz viszonyított alakulása.

A cikk tárgya az 1980–1984 közötti időszak, egy – a gazdaságpolitika és gazdaságirányítás szempontjából – homogénnek tekinthető periódus. Célunknak tekintettük, hogy rávilágítsunk a közelmúlt inflációjának *konkrét* okaira, és nem utolsósorban a gazdaságpolitika cél- és eszközrendszerében betöltött funkciójára.

Ebben a cikkben infláción – célszerűségi megfontolásból – a fogyasztói árszint emelkedését értjük, a termelői árszint emelkedését az inflációs nyomás egyik formájának tekintjük.

A termelői árra – továbbhárításuk folytán – feszítő hatást kifejtő tényezők közül csak az energia-, a bérköltségek növekedésével és az árfolyam változásával foglalkozunk. Nem tárgyaljuk tehát az ún. nyereség-

és adóinflációt, bármennyire is tudjuk, hogy ezek léteznek és vizsgálatra érdemesek.

Úgy éreztük, hogy egy cikk keretében még így is, hogy erősen szűkítettük a témát, csak nagyon szerteágazó, tételszerű kifejtésre van lehetőségünk; sok helyen a gondolatmenet érzékeltetésére, a kifejtés és bizonyítás mellett. Bízunk abban, hogy az a kifejtési mód, amelyet alkalmaztunk – vagyis az, hogy az összefüggések feltárásában minket segítő modelleket ebben a cikkben nem közöltük és az összefüggéseket csak verbális formában fejtettük ki –, nem csökkentette megállapításaink hitelességét.

A TERMELŐI ÁRSZÍNVONAL NÖVEKEDÉSE

Az energiaárak

A költségemelkedések szempontjából a vizsgált időszak talán legemlékezetesebb eseménye az 1980-as árreform volt. Az árreformra vonatkozó első elképzelések szerint a reform nyomán a termelői árszint jelentősen csökkent volna (az eszközlekötési járulék eltörlése és a bérjutalék csökkentése következtében), ami a fogyasztói árszint emelésével párosulva, számottevő mértékű pozitív kétszintűséget eredményezett volna.

Az árreform előkészítő munkáinak előrehaladásával azonban egyre szerényebbé vált a termelői árszint mérséklődésére vonatkozó előirányzat, és végül már jelentős árszintemelkedésre kellett számítani (a ténylegesen bekövetkezett árszintemelkedés még ennél is jelentősebb volt). Ennek az volt a fő oka, hogy az árreform előrehaladásával egyre radikálisabban érvényesítettük a belföldi árarányok világpiaci árarányokhoz való közelítésének követelményét.*

* Mi sem vitatjuk, hogy *a belföldi energiaárnak közel kell esnie a világpiaci árhoz,* ellenkező esetben a belföldi ár- és jövedelmezőségi arányok *általában* elszakadnak a világpiaci

Az 1980-as árreform óta a belföldi energiaárakban a világpiac árszintjének a tükrözése és az árszint változása a Szaúd-Arábia-i dollárban kifejezett kőolajár követését jelenti. Tehát a „kevert" kőolajárral szemben, amelyben a különböző beszerzési források különböző árakon és az adott beszerzési forrásra vonatkozó árfolyamon „kerülnek be" az energiaárba, az új árelv szerint a belföldi kőolajár a dollárban kifejezett szaúdi kőolajár hivatalos árfolyamon forintra átszámított nagyságának változásához igazodik. A többi energiahordozó ára pedig a kőolaj árához fűtőérték alapján való arányosítással alakul ki. Az 1980. januárban, áprilisban és júliusban kialakított árszint összességében (az árelv-preferenciákat* figyelembe véve) megközelítette e tőkés piac árszintjét, egyúttal az energiahordozók egymáshoz viszonyított árarányai közelebb kerültek a világpiaci árarányokhoz.

Ez az energiabázis – az energiaárszint és az energiaár-változás szempontjából – kétséget kizáróan a „legvilágpiacibb", ugyanakkor az árreform során „a világpiaci árbázis"-ra állás** és az energia időközben be-

arányoktól. A korábbi energiaárelv mellett nehezen volna elképzelhető a feldolgozó ipari árakra bevezetett ármechanizmus: a világpiaci árak követése az exportárakon keresztül. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az energiaáraknak feltétlenül olyan mértékben kellett emelkedniük, ahogy az elmúlt években emelkedtek, hiszen – mint emlékszünk – az energia-árpolitika esetenként többféle célt is szolgált, és nemcsak a világpiaci árelvet. De nem vitatható a 1970-es évekéhez képest *magas energiaárszint ösztönző hatása sem.* Számos egyéb módon is törekedtünk a racionális energiagazdálkodásra (energiaracionalizálási programok, kedvezményes hitel stb.), de a különféle módszerek minden bizonnyal kevésbé lettek volna hatásosak, ha nem egészültek volna ki ösztönző energiaárral.

* A hivatalosan deklarált árbázis és a belföldi energiaár (olajár) eltérése.

** Ha például *1980-ban* a tőkés világpiaci helyett kevert energiaárat alkalmaztunk volna (tehát, ha a belföldi energiaár a három forrásból – a rubel és nem rubel importból, a belföldi

következett második világpiaci árrobbanása azt eredményezte, hogy a megszűnt eszközlekötési járulékot és a bérjárulék csökkenését nagyságrendileg meghaladó különbözeti termelői forgalmi adó* épült be a termelői árakba.

Az energiaár-politika alapelve 1980 óta is a világpiaci árkövetés.

Az energiabehozatal árindexe és a belföldi energiaár-index

Év	Behozatali árindex[a]		A hazai energiahordozók termelői árváltozásának indexe	
	(előző év= 100)**	1979 = 100	(előző év = 100)***	1979 = 100
1980	100,2	100,2	202,0	202,0
1981	120,7	120,9	119,9	242,2
1982	118,0	142,7	114,3	276,8
1983	115,9	165,4	107,6	297,3

[a] Mindkét reláció forintáron számítva

termelésből – származó energiahordozók beszerzési költségeinek átlagán alapult volna, akkor – számításaink szerint – a belföldi árszint kb. 15%-kal lett volna alacsonyabb a ténylegesnél. Tekintettel arra, hogy a tényleges termelői árindex 15% volt, kevert energiaár-bázis esetén feltételezhetően alig nőtt volna a termelői árszint. (Természetesen lényegesen eltérően alakult volna az egyes ágazatok jövedelmezősége is.) Az energiaár világpiaci árszintre emelésének árszintemelő hatása csak véletlenül esik ennyire közel a tényleges 1980. évi termelői árindexhez, ez ugyanakkor jól érzékelteti azt, hogy milyen döntő fontosságú kérdés volt az árbázis az 1980-as árreform szempontjából.

* A belföldi energiaár, valamint a kitermelési és az import bekerülési költségek közötti különbözetet KÜTEFA formájában vonja el a költségvetés.

**Forrás: Statisztikai Évkönyv 1983.

*** Forrás: Láng Róbert–Mátrai Miklós: Gondolatok az energiaárpolitikáról. Pénzügyi Szemle, 1984/4.

Az előző táblázatból látható, hogy az 1980-as évet nem számítva, az energia behozatali forintindexei meghaladták a belföldi energiaár-indexet. Ha tehát a tényleges beszerzési árat tettük volna az árképzés alapjává, akkor 1980 után a belföldi energiaárak növekedési üteme nem lett volna kisebb. Alacsonyabb lett volna az energiaárszint – és ezzel az egész termelői árszint –, amit alapvetően 1980-ban, „lökésszerűen" emeltünk meg. 1980 és 1983 között az energiaárindex 297,9%-os változásából (a 197,9 százalék pontos belföldi energiaár-növekményből) 65,4 százalékpontot indokol az energia külpiaci beszerzési árának a növekedése és a forint beszerzési forrásokkal súlyozott árfolyamának a változása, a fennmaradó 132,5 százalékpontot a (1) szaúdi dollár olajár követése és a (2) vásárlóerőkorlátozási szempontok érvényesülése.

Elemzéseinkben kísérletet tettünk arra, hogy a belföldi energiaárak növekedésének a belföldi árszínvonalra gyakorolt hatását számszerűsítsük.*

(1) *A kompetitív szabad árformába* tartozó termékek *belföldi* árszínvonalában a költségnövekedés továbbhárításával nem számoltunk, mivel – a devizaárak és az árfolyamszint változatlansága esetén – a költségnövekedés továbbhárítására nincs lehetőség.

(2) A továbbhárítás mértékének becslésénél figyelembe kellett venni, hogy az utóbbi években az energiaár-emelkedéseket olyan utasítások kísérték, amelyek értelmében a teljes energiaár-emeléseknek csak bizonyos (általában 75–80) százaléka volt továbbhárítható a *hatósági árakban,* a fennmaradó hányadot a gazdálkodó szervezeteknek költségcsökkentő intézkedésekkel kellett ellensúlyozniuk.

* A számszerűsítést az MNB Árfolyampolitikai Osztályán kidolgozott ár-, árfolyammodell segítségével végeztük el. A modell segítségével az egyes tényezők hatását egymástól elkülönítve vizsgáltuk. Ezért a különböző költségemelkedések termelői árszintnövelő hatása nem adható össze. A számszerűsítés a nagyságrend érzékelésére szolgál.

(3) Egyes területeken (mindenekelőtt az élelmiszer-gazdaságban és az alapvető építőanyagok esetében) költségvetési eszközökkel is mérsékelték az energiaár-emelések termelőiárszint-növelő hatását.

(4) *A nem kompetitív szabad árformába* tartozó termékek árszínvonalában nincs jogszabályi akadálya a továbbhárításnak. (Ismert, hogy a bejelentési kötelezettség meghatározott *nyereségszint* esetén áll fenn. A költségek továbbhárítása pedig, amire vizsgálatunk irányul, a vállalat szintjén a nyereséget nem növeli.)

(5) A vizsgált időszakban a közvetlen célú energiafelhasználás a GDP-hez viszonyítva kb. 8%-kal csökkent. Ennek az energiamegtakarításnak az árformák és vállalatok közötti megoszlásáról nem áll rendelkezésre adat. A „nem verseny" vagy „alig verseny" piacra jellemző, lefelé merev árszínvonal miatt a folyamatos energiamegtakarítás árszínvonal-csökkentő hatásában sem lehettünk biztosak, mert azoknak a vállalatoknak az áremelését, amelyek nem csökkentették az energiafelhasználásukat és a teljes energiaár-növekedést továbbhárították, valószínűleg nem ellensúlyozta árcsökkentés azoknál a vállalatoknál, amelyek az energiaár-emeléseknél nagyobb mértékű energiamegtakarítást értek el.

Mindezeket figyelembe véve becslésünk szerint az időszak kb. 300%-os energiaár-indexe 38% belföldi termelői árnövekedést idézett elő.*

Ha ezeket a számokat szem előtt tartva értékeljük az 1980–1984 közötti energiaárszint emelkedését, akkor nem túlzás azt állítani, hogy jórészt ennek tulajdonítható nem csökkenhetett nagymértékben ebben az időszakban – a viszonylag magas fogyasztói

* Ha a teljes energiamegtakarítást, mint a termelői árszínvonalra nehezedő nyomás csökkentő hatását vesszük figyelembe, és az energián kívüli hatósági árak merevek, akkor az időszak energiaár-emeléseinek korrigált termelői árnövelő hatása 1980 és 1984 között 30%.

árindex ellenére sem – a fogyasztói árak támogatása, nem javult lényegesen az árrendszer kétszintűsége.

*A bérek emelkedése**

A szocialista szektorban 1980–1984 között az átlagbérek kb. 33%-kal növekedtek.** Annak a kérdésnek az eldöntéséhez, hogy ez milyen mértékű nyomást gyakorolt a termelői árakra, a legkézenfekvőbb korrekciós tényezőnek, a termelékenység változásának a mérlegelésére is szükség van.

Ha a vizsgált időszakban a termelékenység is 33% körüli mértékben növekedett volna, akkor látszólag semmiféle nyomás nem nehezedne az árszínvonalra: a béremelkedések ellenére változatlan maradhatna a termelői árszint, mert az egységnyi termékre jutó bér nem növekedett. Ebben az esetben minden vállalatnak a termelékenységnövekedés mértékében kellene emelnie a kifizetett béreket. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a vállalati bérek és a vállalati teljesítmény és béralakulás fentiekben jellemzett szoros kapcsolata nálunk nem mutatható ki.***

Ha a bérnövekedés és a termelékenységnövekedés üteme az egyes vállalatok szintjén elszakad egymástól, akkor még az összgazdasági szinten kimutatható

* Bár a bérek vizsgálata szempontjából nem szerencsés megoldás, hogy most csak a bérnövekedés és a termelői árszínvonal-emelkedés kapcsolatát elemezzük, és később térünk ki a bérek, a belföldi felhasználás és a fogyasztói ár kapcsolatára, de a kifejtés egyszerűsítése a termelői árszínvonal középpontba állítását és ezzel együtt a bérek költség- és jövedelemfunkciójának szétválasztását indokolta.

** 1980–1983-ig: Forrás: KSH Évkönyv 1982, 1983. 1984-es becsült adat.

*** Ennek közvetett bizonyítását adja Gyulai László Bér- és keresetszabályozás – ágazatonként? Közgazdasági Szemle, 1983. február.

megfelelés sem garantálja a stabil termelői árszintet. Hiszen ahhoz, hogy a termelői árszint stabil maradhasson, azoknál a vállalatoknál, ahol a termelékenység az átlagosnál és a béreknél gyorsabb ütemben nő, árcsökkenésnek kellene bekövetkezni ahhoz, hogy kiegyenlítse más vállalatok termelékenységnövekedésénél nagyobb, vagyis az átlagos bérnövekedésének árfelhajtó hatását. A „nem verseny" vagy „alig verseny" piacokra jellemző lefelé merev árszínvonal esetén ez az árcsökkenés nem következik be. Számunkra ebből az a következtetés adódik, hogy ha a bérek és a termelékenység népgazdasági szinten azonos ütemben nőttek volna, akkor sem tekinthetünk el teljesen a bérnövekedések termelői árszínvonalra gyakorolt hatásától.

A termelékenység a vizsgált időszakban kb. 9%-kal növekedett. Ha minden vállalatnál az átlagos termelékenységnövekedés valósult volna meg, akkor a 33%-os bérnövekedést a termelékenységnövekedéssel korrigálhattuk volna, és az így kapott 20% körüli értéket olyan bérnövekedésnek tekinthettük volna, amely mögött nem volt teljesítménynövekedés. Ha ezt a 20%-os bérnövekedést a vállalati nyereségek vagy egyéb árelemek csökkenése ellensúlyozta volna, akkor a termelői árszínvonal emelkedése a bérnövekedés ellenére sem következett volna be. Ugyanakkor, ha az árak lefelé merevek és a vállalatok termelékenységnövekedést meghaladó bérnövelésével nem csökken azonos mértékben a nyereség vagy más árelem, akkor a bérnövekedések termelői árakra gyakorolt hatásától nem lehet eltekinteni. Számításaink alapján a vizsgált időszak bérnövekedésének a termelői árszínvonalat növelő hatását 3,5–5,4%-ra becsültük.*

* Ez a hatás nem tartalmazza a bérnövelés – bérszabályozásból fakadó – nyereségkövetelményének termelői árszínvonalra gyakorolt hatását.

A forint árfolyamváltozása
a konvertibilis valuták kosarával szemben

A vizsgált időszak a devizaár- és az árfolyamalakulás szempontjából két szakaszra bontható: 1980–1981 a devizaárak emelkedésének és a forint valutakosárral szembeni felértékelésének a szakasza; 1982–1984 pedig a devizaárak csökkenésének és leértékelésnek a szakasza. Az árfolyampolitika mindkét időszakban a devizaárakéval ellentétes hatást gyakorolt a külkereskedelem forintáraira: amikor a devizaárak emelkedtek (1980–1981), akkor az árfolyampolitika ennek a belföldi termelői árakra gyakorolt hatását a forint felértékelésével mérsékelte; amikor a devizaárak csökkentek, akkor ezt a leértékeléssel ellensúlyozta, illetve a forintban kifejezett külkereskedelmi árakat növelte.

A devizaárak hatása a belföldi árszínvonalra az árfolyammal átszámított külkereskedelmi forintárakon keresztül érvényesül. (Az importárak hatása: az import forintárak határozzák meg az import bekerülési költségeit; az exportárak hatása: az export forintárak a kompetitív exportárkövető vállalatok számára a belföldi árváltoztatások egyik meghatározója.)

Az árfolyamváltoztatások belföldi árszínvonalra gyakorolt hatását úgy vizsgáltuk, hogy minden egyes árfolyamváltozást „két részre" osztottunk. Az egyik rész, amely a devizaár-változások közömbösítésére volt hivatott. Tehát amely szükséges volt egy olyan export-import forintárindex kialakításához, amely a belföldi árszínvonalra gyakorolt hatása szempontjából nagyjából közömbös (gyakorlatilag 100%-os külkereskedelmi forintárindexet eredményez). A másik rész a többletleértékelés, illetve az elmulasztott felértékelés, amely a belföldi termelői árszínvonalat növeli, mivel a külkereskedelmi forintárak változását 100% fölé viszi.

A felértékelés 1980–1981-ben 7,7% exportár-növekedést és 3,8% importár-növekedést nem kö-

zömbösített. 1982–1983–1984-ben 10,8%-kal jobban értékeltünk le, mint ami az exportdevizaárak csökkenése miatt indokolt volt, és 17,1%-kal többet, mint amennyit az importárak csökkenése indokolt volna.* Az öt évre összesen hozzávetőlegesen 8% termelői árnövekedést idézett elő az, hogy a devizaárváltozásokat az árfolyamváltozások nem teljesen közömbösítették. Az energiaár-emeléseknek a termelői árszínvonalat növelő hatásával szemben, ami az időszak első három évére koncentrálódott, az árfolyam belföldi termelőiár-növelő hatása az időszak utolsó két évében jelentkezett erőteljesebben.

Az árfolyampolitikának soha nem volt célja a fenti „közömbösítés", mint ahogy a *külkereskedelmi forintárindexek a tervekben évről évre nem 100%-os, hanem ezt jóval meghaladó nagyságúak voltak.* Az árfolyampolitika a vizsgált időszakban a tervezett export forintárindexeket tartotta szem előtt. Ezzel már – ha a cserearányok és a belföldi termelői árszínvonal alakulása is megfelelt a tervezettnek – az import forintárindex és az exportjövedelmezőség is a tervezetthez közelállóan alakult. Azokban az években viszont, amikor a tervezettnél nagyobb volt a cserearányromlás – a forint importárakon keresztül – a tervezettnél nagyobb mértékű nyomás nehezedett a termelői árakra. (Ennek ellenére a vizsgált években – döntően a gazdaság külső feltételei miatt – a cserearányromlás hatását nem lett volna ésszerű az exportőrökre hárítani azzal, hogy nem a tervezett export, hanem a tervezett import forintárváltozást tartjuk szem előtt az árfolyam-változtatásoknál.)

* *A belföldi árhatás kiszámításánál* a különbözeti termelői forgalmi adó visszatérítés általános kulcsának 1982-es, 1983-as és 1984-es módosítását mint az export forintárindexet korrigáló tényezőt figyelembe vettük. Figyelembe vettük továbbá az import statisztikai illeték és beadványi illeték kulcsának változását is az importárhatás becslésekor.

Az így kialakuló nyomás – a termelői árakban való *teljes továbbhárítás esetén* – a tervezettnél nagyobb belföldi áremelkedés részévé válhat, ami viszont a tervezettnél kedvezőtlenebbé teheti az export költségeinek az alakulását.

A költségnövekedés árakban való továbbhárítása szempontjából a belföldi értékesítéstől eltérő helyzetben van az *export,* ahol az ár „adottság" a vállalatok számára, tehát a belföldi költségnövekedés nem szolgálhat az áremelés indokául. A belföldi költségek továbbhárításának a lehetőségét az exportálók számára a forint leértékelése teremti meg. A vizsgált időszakban rendre növekvő belföldi termelői árszínvonalat és külkereskedelmi forintárindexet terveztünk. Az árfolyam-változtatások rendre korrigálták a külkereskedelem forintárindexeit a tervezett külkereskedelmi forintárindex irányába. Az a gazdaságpolitika, amelynek részét képezte a belföldi termelői árak – költségemelkedések és ezek továbbhárítása miatti – folyamatos emelkedése, óhatatlanul elkötelezte magát az export növekvő támogatása vagy a forint leértékelése mellett. Különösen akkor, amikor az export devizaárak már csökkentek. A forint leértékelése pedig, ami a belföldi árszínvonalnak a devizaárnövekedést meghaladó emelkedése miatt következett be, lehetővé tette a *kompetitív belföldi árakban* is a költségnövekedés továbbhárítását. Mivel a teljes vizsgált időszakban az energiaár-emelések voltak – méretüknél fogva – a legjelentősebbek a termelői árszínvonalat növelő tényezők közül, ezért az energiaár-emeléseket és ezek továbbhárítását tekinthetjük a nagyobb mértékű felértékelést gazdaságilag ésszerűtlenné, illetve a leértékelést szükségessé tevő legjelentősebb belföldi hatásoknak.

Költségtovábbhárítás
vagy stabil termelői árszint?

Tipikus és gyakori dilemmája a gazdaságirányításnak az, hogy a bér, az energia és az egyéb költségek emelkedését engedje-e továbbhárítani a termelői árakban vagy gátolja-e meg – az árformáktól függően különféle módon – a továbbhárítást.

A költségemelkedés hivatott a felhasználókat az erőforrással való takarékosságra ösztönözni. A termelők ösztönzése a takarékosságra annál erőteljesebb, minél szigorúbbak – akár piaci, akár egyéb okokból – az árkorlátok; a végső fogyasztás szerkezetére gyakorolt hatás pedig annál nagyobb – persze ha a fogyasztónak van választási lehetősége – minél jobban érvényesülnek a primér költségnövekedések indukálta áraránynyváltozások. Irigylésre méltóan jó dolga van annak a gazdaságpolitikusnak, akinek nem szegezik szembe naponta a kérdést: egy százalék vagy egy forint energiaár-növelésből mennyit „nyeljen le" a vállalat, és gazdálkodjon ki, mennyit háríthat tovább az áraiban és mennyit közömbösítsenek esetleg támogatással. Amit pedig továbbhárít, és akire áthárítja, az ebből mennyit hárítson tovább és így tovább. A gazdaságpolitikusok azonban nálunk nincsenek abban a helyzetben, hogy elegáns makromanőverekkel szabályozzák a gazdaságot, és a fenti kérdés eldöntését a piacra bízhassák.*

De ha már nem bízhatjuk csak alapvetően a piacra

* Hogy miért nem bízhatják és bízzák, azt ebben a cikkben nem elemezzük. Elfogadjuk, mert magunk is úgy látjuk, hogy az árak teljes felszabadítása belátható 1–5 éves perspektívában – az elmúlt évek viszonyai között – a termelői árszínvonal kétszámjegyű emelkedéséhez vezetett volna (amit természetesen nemcsak a költségek továbbhárítása idézett volna elő). Ennek a lépésnek a piacerősítő, struktúramódosító hatása kevésbé garantálható, mint a dezorganizáló, mechanizmusromboló hatások a gazdaság más területén.

ezt a döntést, felmerül a kérdés: miért nem kíséreljük meg a termelői árszint-tartást.

A termelői árszint 1980-ban is és az azóta eltelt években is folyamatosan emelkedett. (1980 és 1984 között mintegy 40%-kal.) Ez a termelőiárszint-emelkedés tervezett folyamat volt: az éves népgazdasági tervek (és a hatodik ötéves terv is) minden évre előirányoztak bizonyos termelőiárszint-emelkedést, és azután a tényleges árszintemelkedés elég pontosan az előirányzatok szerint alakult.

Milyen megoldást jelentett volna a folyamatosan növekvő termelői árakkal szemben a stabil belföldi termelői árszint?

Erre a nyilvánvaló válasz az, hogy a stabil termelői árszint olyan jövedelemátcsoportosítást idézett volna elő*, amelyben a primér költségnövekedések hatására csökkent volna a vállalatok nyeresége, hacsak a termelékenységet, hatékonyságot nem tudták volna a költségnövekedésekkel azonos mértékben megnövelni. (Ez azonban rövid idő alatt, olyan mértékű költségemelkedés esetén, mint amilyen 1980 és 1984 között történt, nem lett volna lehetséges.) Valószínűbb, hogy nagyszámú vállalati csőd, továbbá a termelés és az export csökkenése következett volna be.

* A vállalatok jelentős köre számára a stabil termelői árszint kettős prést jelentett volna. Egyfelől a primér költségnövekedéseket nem tudták volna továbbhárítani értékesítési áraikban, másfelől azoknak a költségeknek az emelkedését, amelyek részei a termelői árszintnek, kompenzálni kellett volna más termékek árcsökkentésével, hogy a termelői árszint összességében ne nőjön. Rendkívül bonyolultnak látszott annak becslése, hogy a feldolgozás milyen szintjein „helyezkednek el" azok az árcsökkenések, amelyek a primér költségnövekedéseket az index szintjén közömbösítik, és ebből következően milyen lett volna ezeknek az árcsökkenéseknek a továbbgyűrűző hatása. Ettől a továbbgyűrűző hatástól eltekintettünk, vagyis feltételeztük, hogy a továbbfeldolgozásra már nem kerülő termékek termelői árainak csökkenése ellensúlyozta az indexben a primér költségnövekedéseket.

A kérdést ezért inkább úgy indokolt feltenni, hogy milyen hatása lett volna annak, *ha a gazdaságirányítás úgy tartotta volna stabilan a termelőiár-színvonalat – az árformáktól függően különféle módon –, hogy a fő jövedelemtulajdonosok reáljövedelmét* fenntartja.

Vegyük a következő esetet: amilyen mértékben a bérek emelkednek, olyan mértékben nőnek a fogyasztói árak (a főbb jövedelemtulajdonosok változatlan reálpozícióját feltételezve). Változatlan termelői árszint esetén megnő a költségvetés nettó forgalomadó-bevétele. A megnövekedett forgalmiadóbevételből egyrészt a költségvetésnek kompenzálnia kell a lakosság nem aktív részének a fogyasztói árszínvonal növekedése miatt bekövetkező reáljövedelem-csökkenését, másrészt, a vállalati szféra növekvő költségek és stabil termelői árszint miatt kieső nyereségét. Ez utóbbi érdekében a költségvetés csökkenthette volna a bérjárulékot. Ez azonban ellentétes lett volna a munkaerő-felhasználás racionalizálásának a céljával, amit ma a közgazdászok nagyobb része a munkaerővel kapcsolatos vállalati költségek magasabb szintjével kapcsol össze. Úgy látjuk, hogy ami reálisan felmerülhetett volna a kompenzálás módjaként, az a *nyereségadó kulcsának a mérséklése.*

Megítélésünk szerint a nyereségszint csökkenése és ezt a vállalatok összességénél ellensúlyozó átlagos nyereségadókulcs mérséklése *jelentősen differenciálta* volna a vállalatokat: tehát míg a vállalati szféra egészének reáljövedelme változatlan maradt volna, ez a fiskális reformnak tekinthető lépés a hatékonyabb, nyereségesebb vállalatokat relatíve még jobb helyzetbe hozta volna. Az éppen még nem veszteséges vállalatokat pedig a költségnövekedés mértékének megfelelő mértékben veszteségessé tette volna. Ez persze könnyen belátható, hiszen a nyereségadókulcsának mérséklése mitsem segít azon a vállalaton, amelynek nincs nyeresége, és ha a nyereséggel arányos a kompenzálás, akkor a kevésbé nyereséges

vállalatoknál kevesebb, a nyereségesnél több nyereség marad. Minél nagyobb a termelői árszínvonalra költségoldalról nehezedő nyomás, a stabil termelői árszint tartása (még a vállalati szféra egészének változatlan jövedelempozíciója esetén is) annál nagyobb számban és mértékben teszi veszteségessé a vállalatok korábban kevésbé nyereséges csoportját, és annál kedvezőbb helyzetbe hozza a nyereségeseket, tehát annál nagyobb mértékű differenciálódáshoz vezet a vállalati szférán belül.

Könnyen belátható, hogy az 1980-as árreform során *olyan nagymértékű árarány-átrendezésnek* kellett végbemennie, hogy az a gyakorlatban alig lett volna véghezvihető stabil termelői árszinten. A költségek 1980-ban tapasztalható emelkedése *lökésszerűen* – hatalmas mértékben – csökkentette volna a vállalati nyereségeket, és egész ágazatokat tett volna veszteségessé. A vállalati szféra egészét kompenzáló fiskális reform nem javította volna ezeknek az ágazatoknak a helyzetét.

Az 1980-as évet követő időszakban enyhébb, de irányát tekintve hasonló folyamat játszódott volna le: *stabil termelői árszint mellett az elmúlt években valószínűleg több vállalat vált volna veszteségessé, mint amennyi – emelkedő árszint mellett – ténylegesen veszteségessé vált.*

A veszteségek tényszerűen nagyobb száma és mértéke azonban *önmagában* nem tette volna következetesebbé a veszteséges vállalatokkal szemben tanúsított gazdaságpolitikai magatartást. Valószínűleg inkább az történt volna, hogy – az emelkedő termelői árszintben adott burkolt támogatás helyett – nagyobb lett volna a nyílt költségvetési támogatások száma és összege. Hiszen *az olyan gazdaságban, amelyben a vállalat védett helyzetben van* – vagy az exportban vagy a belföldi ellátásban betöltött szerepe miatt –, *ott vagy az árnak, vagy pedig a támogatásnak fedeznie kell* a kevéssé hatékony működésből adódó igen magas *költségeket is.* Az is tény, hogy a

gazdaságirányításnak a mai napig sem áll rendelkezésére olyan *intézmény- és eszközrendszer*, ami megfelelő hatékonysággal és rugalmassággal biztosítaná a veszteséges vállalatokból való tőkekivonást, az eszközök és a munkaerő ehhez kapcsolódó áramlását. Ez megnehezíti a következetes gazdaságpolitikai magatartást – különösen olyan időszakban, amikor feszített, azonnali exportnövelési kényszer és szűk importkorlátok vannak –, mert vontatottá, túlzottan időigényessé és bizonytalan kimenetelűvé teszi a tőke- és eszközáramlásban kifejeződő struktúraváltozást. Ha pedig a vizsgált időszakban csak elég korlátozottan volt meg a jelentékeny strukturális alkalmazkodáshoz szükséges gazdaságpolitikai eltökéltség és az alkalmas intézmény- és eszközrendszer, akkor valószínűleg helyesebb volt az emelkedő termelői árszinten, tehát normatívabb módon mérsékelni a vállalati differenciálódást, mint a támogatások kiterjesztésével és növelésével. A stabil termelői árszint tervezésének és tartásának másik kritikus pontja, hogy az alacsony termelői árszínvonal mellett hogyan alakulnak ki a „helyes" árarányok. A gazdaságban elkerülhetetlen az árarányok folytonos változása: az árszint stabilitásához az kellene, hogy a szükséges (a nemzetközi árviszonyok, a belső piaci keresleti-kínálati helyzet által indokolt) áremelkedésekkel egyidejűleg más területeken az árak csökkenjenek. Gyenge piaci verseny esetén azonban ezt szinte lehetetlen elérni. Ezért – a költségvetési támogatások elburjánzásának elkerülésén túl – van bizonyos árpolitikusi bölcsesség is abban, hogy terveinkben eleve a termelői árak szintjének bizonyos emelkedését irányozzuk elő, és a szabályozást ehhez igazítjuk.

Tudjuk, szó sincs arról, hogy a népgazdasági tervezésben először arról döntenek, hogy a vállalatok milyen hányadának milyen mértékű veszteségessé válása tekinthető „kívánatosnak" vagy „elviselhetőnek", és aztán ehhez mintegy „visszaszámolják" a termelői árszint szükséges emelkedését. A dolog in-

kább úgy játszódik le, hogy különböző érdekképviseletein keresztül a *vállalati szféra* arra törekszik, hogy a szabályozás – döntően az ár- és az árfolyampolitika – minél nagyobb termelői árszintemelkedést tegyen lehetővé. Ez közvetlen érdeke nemcsak a veszteséges vagy ahhoz közelálló, hanem a nyereséges vállalatoknak is, hiszen az áremelkedés közvetlen hatása a nyereség növekedése, vagy legalább a költségnövekedés részbeni továbbháríthatósága. A nyereségadó vagy egyéb elvonások növelése – amelyek nagyobbrészt a nyereséges vállalatokat sújtják – „a második fordulóban" jön, és a termelői árszintemelkedéssel való összefüggése csak makroökonómiai síkon látható át. A gazdaságirányító szervek ellenállása a termelői árszint termelési törekvésekkel szemben az utóbbi években csak azon a ponton volt hatásos, ahol a törekvések a pozitív kétszintűség mértékét veszélyeztették. A fogyasztói ár szintjének emelkedését pedig, mint látni fogjuk, a termelői ár növekedésén kívüli, egyéb tényezők is meghatározták.

A LAKOSSÁGI PÉNZJÖVEDELMEK ÉS AZ INFLÁCIÓ

A termelői árszínvonal folyamatos emelkedése már önmagában is – az árrendszer kétszintűségének tartása esetén – a fogyasztói árszint emelkedését okozza. A vizsgált időszakban azonban a fogyasztói árak emelkedésének más, „korszak-specifikusnak" mondható oka is volt.

Az egyensúlyi gazdaságpolitika gyakorlati alkalmazása – 1979 – óta a külgazdasági egyensúly javításának egyik fontos eszköze a belföldi felhasználás csökkentése. Ezen belül először a felhalmozás erőteljes visszafogása következett be, de szükségessé vált a fogyasztás növekedési ütemének a mérséklése, sőt a stagnálása is. Ezen belül a lakossági fogyasz-

tás* és a közösségi fogyasztás növekedési üteme is mérséklődött.

A lakossági fogyasztás, ezen belül a vásárolt fogyasztás növekedési üteme mérséklődésének természetszerűleg együtt kellett járnia a reáljövedelmek mérséklődésével,** másképpen az árujövedelem-összhang nem biztosítható. Ennek elvileg két szélsőséges módja lehetséges: a kiáramló nominál jövedelmek visszafogása olyan mértékben, hogy a nominál jövedelmek növekedési üteme ne haladja meg a vásárolt fogyasztás (továbbiakban: fogyasztás) növekedési ütemét. A másik út: nem a nominál jövedelmek növekedési üteme alkalmazkodik a kisebb fogyasztási alaphoz, hanem a fogyasztói árindex nő meg olyan mértékben, hogy biztosítsa a jövedelem-árualap összhangot.

A magyar gazdaságban jellemzően az utóbbi alkalmazkodási folyamat játszódott le: 1980–1984 között a nominál jövedelmek szinte töretlen növekedési ütemét addig még nem látott mértékű fogyasztói árnövekedés kísérte.

A lakosság nominál jövedelme (pénzjövedelme) a vizsgált periódusban évről évre jelentősen növekedett; éves növekedési üteme 1978-tól keskeny sávban mozog: nem volt kisebb 7,3%-nál, de nem haladta meg a 9,2%-ot. A pénzjövedelmeket természetszerűleg vásárolt árukra és szolgáltatásokra költik el, ezért a pénzjövedelmek növekedési ütemét indokolt a vásárolt fogyasztás növekedési ütemével összevetni.

* A lakosság fogyaszt a *vásárlásból* (azaz pénz ellenében), saját termeléséből és ingyenesen is (természetbeni társadalmi juttatás). A lakossági fogyasztás visszafogása az utóbbi években nem jelentette mindhárom elem egyforma mérséklődését. A természetbeni társadalmi juttatás növekedése szinte semmit sem vesztett dinamikájából, csak – a nagyságrendileg meghatározó – vásárlásból és a saját termelésből való fogyasztás dinamikája mérséklődött.

** A megtakarítási rátát változatlannak tekintve.

A lakossági pénzjövedelmek alakulása
(előző év = 100)

Év	Lakossági pénzjövedelem növekedési üteme	Vásárolt fogyasztás növekedési üteme 1981. évi összehasonlító árakon
1978	107,9	103,8
1979	108,6	102,2
1980	109,2	100,2
1981	108,2	102,5
1982	107,3	100,9
1983	107,9	100,0
1984 I. félév	109,3	100,5 (becslés)

Forrás: Főbb népgazdasági folyamatok 1981–1983. Statisztikai Havi Kozlemények, 1984/7.

Az adatokból kitűnik, hogy a kiáramló pénzjövedelem növekedési üteme magas szinten maradt az egyre keményedő feltételeket hozó években is, sőt 1984-ben a vizsgált időszak legmagasabb szintjét éri el. Érdemes összehasonlítani a lakossági jövedelmek szempontjából még „bő" 1978-as év és az 1983. év nominálj övedelem-növekedési indexeit. 1978-ban a belföldi felhasználás a mai szemmel nézve jelentős mértékben nőtt, mialatt a nem rubel viszonylatú külkereskedelmi mérleg rekordszintű deficitet könyvelt el. 1983-ban ellenben a belföldi felhasználás évek óta tartó csökkenése tovább folytatódott, jelentős mértékű nem rubel viszonylatú külkereskedelmi aktívum elérése mellett. Annak ellenére azonban, hogy gazdaságpolitikai szempontból gyökeresen különböző a két év, a *nominálj övedelmek növekedési üteme a két évben megegyezik.*

A nominálj övedelem – forrásait tekintve – persze több helyről táplálkozik. A továbbiakban ezért át-

tekintjük a főbb alkotórészeit és azok – esetleges – alkalmazkodását a vizsgált periódusban.

1. *A legnagyobb súlyú jövedelemrész: a nominálbér.* A nominálbér* hosszabb időszakot tekintve igen eltérő gazdasági körülmények közepette is évről évre hasonló ütemben nőtt.

A nominájlövedelem fő alkotórésze, a nominálbér növekedési üteme 1968–1984 között 4,1–7,8%-os sávban mozog, az évi átlagos növekedési ütem 6,2% volt. Az 1983-as legalacsonyabb érték után 1984-ben a nominálbér ismét a több éven át megszokott ütemben növekszik. A nominálbér növekedésének két fő jellegzetessége tűnik ki.

a) *A nominálbér növekedése nagyrészt független a gazdasági ciklus,* a gazdasági növekedés *alakulásától.* Érzékletesen mutatja ezt, hogy például 1971-ben és 1983-ban a nominálbérek növekedési üteme közel azonos volt (4,6%, illetve 4,1%), holott ez a növekedés a GDP két igen eltérő növekedési üteme mellett jött létre: 6,2% (1971), illetve 0,8% (1983). Általánosabban is megközelítve: megvizsgáltuk a változatlan áras GDP éves növekedése és a nominálbér-növekedés közötti kapcsolatot. A korrelációszámítás azt mutatta, hogy a növekedési ütem és a nominálbér alakulása között gyenge a kapcsolat (0.3062).

b) *A nominálbér növekedési üteme* 1981-től kezdődően *némileg mérséklődik* (1–2 százalékponttal marad el az azt megelőző évek adatától), ami arra utal, hogy a jövedelem e része némileg „alkalmazkodik" a fogyasztási alap alakulásához.

A nominálbérek láthatóan „immanensen" növekednek. Növekedési ütemük némileg mérséklődött 1979–1983-ban, de az évi átlagos növekedés így is elérte a 6,0%-ot (1974–1978 között 7,1%).

* Illetve az egy munkás-alkalmazotti keresőre jutó nettó nominál átlagkereset, ami a reálbérszámításnál használatos mutató.

A bérek ilyen „immanens" növekedésének egyik legfontosabb oka szerintünk ott van, ahol a termelői-árszint-növekedés mélyebb gyökereit feltártuk a magyar gazdaságban: a folyamatos termelői áremelkedés végső soron lehetővé teszi, hogy a vállalati jövedelmek a jövedelem-újraelosztási folyamatok nyomán nivellálódjanak. A termelői árak emelkedése, a szabályozórendszer differenciáltsága, a veszteséges vállalatok különféle formákban való támogatása lehetővé teszi, hogy minden vállalat reprodukálja magát.

A differenciálatlan gazdasági fejlődés (növekedés) feltételezi, és egyben azt is eredményezi, hogy az erőforrásokhoz (tőke, munkaerő) való jutás feltételei jórészt függetlenek a gazdálkodás eredményétől. Mindez a munkaerőpiac jellegében is tükröződik, az élő munka ún. alulértékeltsége mellett ez az egyik fő oka annak, hogy jelentős a munkaerő-kereslet a piacon, mert túlságosan is „általános" a verseny a munkaerőért: az alacsony hatékonyságú, esetleg veszteséges vállalat éppenúgy keres munkaerőt, mint a magas jövedelmezőséggel termelő. A nivellált gazdasági növekedés körülményei között a munkaerőpiacon (csakúgy, mint a beruházási javak piacán) állandósul a túlkereslet, amely valójában áltúlkereslet. De egyben fizetőképes kereslet is, mert a nivellált gazdasági növekedés, a differenciált keresetszabályozási rendszer mellett minden vállalat, az alacsony hatékonyságú, illetve veszteséges vállalati kör is keresletet támaszt, veszteségei ellenére is újra és újra megjelenik a piacon.

Ez a munkaerőért folyó verseny pedig oda vezet, hogy a vállalatok a munkaerő megtartása, illetve az új munkaerő megszerzése érdekében igyekeznek a – keresetszabályozási rendszer keretei között – minél nagyobb bérnövekedést elérni. A munkaerőért folyó általános verseny a nominálbéreket minél magasabbra nyomná, annál is inkább, mert – mint azt a korábbiakban bemutattuk – bizonyos mértékig nem ütközik nagyobb akadályba a költségnövekedést az árban

továbbhárítani. Ilyen környezetben a munkabér csak a nominálbér növekedése esetén lehet ösztönző: a nagyobb teljesítményt elismerni, illetve arra ösztönözni munkaerő-túlkereslet esetén csak növekvő nominálbérek mellett lehetséges. A „korlátlan" nominálbér-növekedésnek azonban a keresetszabályozási rendszer mindig is gátat szabott; ezen túlmenően a termelői árnövekedésnek is vannak korlátai, valahol a 104–105% körül.

A nominálbér-növekedésnek a jelzett körülmények között kialakul bizonyos növekedési üteme, jórészt függetlenül attól, hogy a fogyasztási alap hogyan alakul, és hogy ennek megfelelően a reálbéreknek hogyan kell alakulnia. A nominájövedelmek, illetve a bérek és a fogyasztási alap összhangját azonban biztosítani kell.

Közgazdasági-gazdaságpolitikai oldalról tehát kialakul a fogyasztói árindex racionális mértéke; ez azonban nem feltétlenül egyezik meg a politikai szempontból kívánatosnak, elviselhetőnek tartott mértékkel. A konkrét mérték – a gazdaságpolitikai indokokat és lehetőségeket is figyelembe véve – gazdaságpolitikai és politikai mérlegelés eredménye. Láttuk, hogy a folyamatos termelőiár-növekedés már önmagában is állandó nyomást gyakorolt a fogyasztói árakra. *Jövedelemoldalról* tekintve mind a munkáltatók, mind pedig a munkavállalók a minél nagyobb nominálbér-növelésben voltak érdekeltek. A reálfolyamatok oldaláról, nevezetesen az *áruoldalról* nézve a vizsgált időszakban a fogyasztási alap növekedése jelentősen mérséklődött.

A gazdaságpolitikai racionalitás arra a kompromisszumra vezetett, hogy ameddig a nominálbéreknek a fogyasztási alaphoz való „igazításához" nem volt szükség a politika által már elviselhetetlennek tartott (dezorganizáló hatású) fogyasztói árindexre: inflációra, addig a nominálbérek az infláció elfogadott ütemének és az adott reálbér-növekedésnek megfelelő mértékben növekedhettek.

Az infláció mértéke, a nominál- és reálbérindex
(előző év = 100)

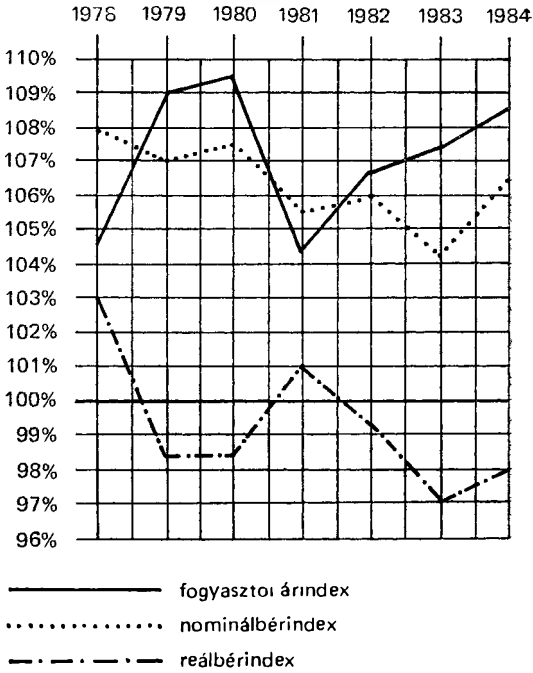

Vizsgáltuk a fogyasztói árindex és a reálbérindex korrelációját is. A két tényező között erős negatív korreláció (−0,87) van, tehát a fogyasztási alapnak megfelelő *reálbérindex* elérésének *legfőbb eszköze* az *infláció* volt (nem pedig, ahogyan arra már utaltunk, a nominálbér mérséklése). A reálbér mérséklését tehát alapvetően a fogyasztói árindex növelésével értük el.

A bérek mellett a bérjellegű bevételek reálértéke a reálbérekkel szemben növekedett. Ebben a külföldi napidíjak, utazástérítési díjak jelentős emelkedésén túl a VGMK-ban és a szövetkezeti szakcsoportokban szerzett jövedelmek reálértéknövekedése játszott szerepet. Az utóbbi időben több olyan tanulmány látott

napvilágot, amelyek szerint a nominálbér növekedési ütemének némi csökkenése azért valósulhatott meg, mert ugyanakkor a vállalatvezetés az egyéb bérjellegű tételek (VGMK stb.) növelésével kompenzálta a munkavállalókat.

2. *A nominálj övedelem második komponense:* az egyéb munka utáni jövedelmek.

A nominálj övedelem e része is *munkából* származik, de nem bér, illetve bérjellegű, hanem egyrészt a kisgazdaságok (háztáji, kiegészítő és egyéni gazdaságok) termékértékesítéséből, másrészt a magánkisiparosok, magánszolgáltatók, magángazdasági munkaközösségek, fizető-vendéglátás stb. jövedelmeiből ered.

Az infláció éppen az utóbbi, a magánszektorból származó jövedelmeket csökkentette a legkevésbé. Ez alapvetően ezen tevékenységek – alacsony induló-szinthez viszonyított – gyors bővülésének az eredménye, ami szorosan összefügg azzal, hogy a lakossági életszínvonal védelme szempontjából éppen a legkritikusabb időszakban kapott lendületet a gazdasági vállalkozás, illetve legalizálódott a második gazdaság. A vállalati gazdasági munkaközösségekből, a szövetkezeti szakcsoportokból, illetve az egyéb, a magánszektorból származó, mindenesetre *munkával* elért jövedelmek növekedése önmagában nem kelt inflációt. Éppen ellenkezőleg: ha ezen jövedelem-kiáramlás mögött áru, illetve szolgáltatás formájában nyújtott teljesítmény áll, akkor ez a jövedelem-árualap összhangot javítja, mert e teljesítményarányos jövedelem egy részét megtakarítják.

3. *A nominálj övedelem harmadik komponense: a pénzbeli társadalmi juttatások.*

Amint azt az utóbbi évek gyakorlata megmutatta, ezt a jövedelemrészt automatizmusok folytán a nominálértékek alakítása révén *nem lehet túlzottan befolyásolni.* Évi növekedési üteme meghaladta az árszínvonal-emelkedések ütemét.

A pénzbeli társadalmi juttatás növekedése
(Folyóáron számítva, előző év = 100)

1978	107,8
1979	116,8
1980	115,4
1981	108,0
1982	109,0
1983	109,2
1984. I. félév	113,7

A pénzbeli társadalmi jövedelmek alakulása szempontjából a *nyugdíj* a meghatározó: aránya a pénzbeli társadalmi juttatásokon belül 1983-ra elérte a 67%-ot. 1980–1983 között az összes pénzbeli társadalmi juttatások növekedésének 77%-a a nyugdíjnövekedésből keletkezett.

Az infláció: jövedelemszabályozási eszköz

A vizsgált időszakban a lakossági jövedelemszabályozás legfőbb eszköze a fogyasztói árindex megfelelő mértékű alkalmazása, az infláció volt. Azon túl, hogy a nominálfolyamatok a leírt módon hagyományosan, továbbá saját automatizmusai révén erősen determináltak voltak, e jövedelemszabályozási eszköz mellett szóltak az alábbiak is:

1. *A termelői árak folyamatos emelkedése is ezt indokolta.* A fogyasztás szerkezetében számolt termelői árszint folyamatos emelkedése – miután erős érdekünk fűződik a termelői és fogyasztói árak között elért csekély mértékű kétszintűség fenntartásához – *megadja a fogyasztói árnövekedés minimális mértékét.*

2. Az elemzést megelőző időszakban, a hetvenes évek közepétől kezdve azonban éppen a negatív kétszintűség kialakulása és mértékének növekedése volt a jellemző. Először importár-támogatással még a termelői árakat is „védtük", később az importár-támogatás csökkent, és jellemzővé vált az, hogy a

termelői árszint meghaladta a fogyasztói árszintet, s a közöttük levő különbség nőtt. Az áthidalás eszköze közismerten a fogyasztói ártámogatások jelentős mértékű felduzzadása volt. E felhalmozott fogyasztói ártámogatás fokozatos leépítése a vizsgált 1980–1984-es időszakban kezdődött meg.

3. Az inflációnak mint jövedelemszabályozási eszköznek az alkalmazása az utóbbi években azért is került előtérbe, mert az elmúlt évek szűkös gazdasági körülményei között igen erősen kézben kellett tartani a lakossági jövedelmek kiáramlását. A megelőző (1979. előtti) időszakban nem okozott gondot, ha a lakossági nominál jövedelem (de még az sem, ha a reáljövedelem és a reálbér) dinamikusan, esetleg a tervezettet meghaladó mértékben nőtt. A vizsgált időszakban azonban minden egyes többletmilliárd forint is gondot okozott, mert rontotta az elérni kívánt külkereskedelmi aktívumot. A lakossági jövedelem kiáramlását millió forint pontossággal megbecsülni és tervezni viszont lehetetlen. Így gyakran előfordult, hogy – a tervezettnél nagyobb vagy a vártnál roszszabb gazdasági feltételekhez képest túl magas – többletjövedelem keletkezett. A lakossági jövedelem azonban nem kezelhető oly módon, mint a vállalati: nem fagyasztható be, nem vonható el utólag, itt csak finomabb eszközök jöhetnek szóba. A lakossági jövedelem túlzott kiáramlása utólagos lecsapolásának legfőbb eszközévé a fogyasztói árszínvonal emelkedése vált. Azt mondhatjuk, hogy a gazdasági folyamatok kézbentartásának, a *„beavatkozás" gyakorlatának* adekvát eszköze – legalábbis a lakossági jövedelmeket illetően – *az infláció lett.*

Infláció vagy...?

Lehetséges-e, lehetséges lett volna-e más megoldás, mint a fogyasztói árak emelkedése? Ebben az időszakban a termelői árak folyamatosan emelkedtek, és ez, továbbá a felhalmozott fogyasztói ártámogatások leépítése erőteljes és folyamatos nyomást gyakorolt a fogyasztói árakra. A másik oldalon a no-

miná ljövedelmek visszaszorítása, ami rendkívül nehéz, és jórészt irracionális lett volna, nem történt meg.

A kiáramló jövedelmet azonban nemcsak fogyasztásra fordítják, hanem lakásfelhalmozásra is, valamint megtakarítanak belőle. Pontosabban, a pénzjövedelemhez a hitelfelvétel és a hitelvisszafizetés egyenlegeként adódó hitelfelvételi többlet járul, így alakul ki a rendelkezésre álló pénzösszeg. A pénzjövedelmet és hitelfelvételi többletet fordítják aztán fogyasztásra, felhalmozásra és megtakarításra.

Amint láttuk, a rendelkezésre álló pénzösszegen belül a pénzjövedelmek alakulása determinált. Annak tekinthetjük a hitelfelvételi többlet nagyságát is, mert a hitelvisszafizetés szerződésekkel determinált, a hitelfelvételek döntő része pedig a lakásépítéshez kapcsolódik, ami a magánerős lakásépítés támogatása nyomán bővül. Ami pedig az egyenletünk jövedelemelköltési oldalát illeti, ismét csak determinált, exogén adottság a fogyasztási alap nagysága. Két olyan tényező marad a jövedelemelköltési oldalon, amelyet viszonylag rövid távon és nagyobb szabadságfokkal határozhat meg a gazdaságpolitika. Amennyiben e két tényező dinamikusan, azaz gyorsuló ütemben nő, akkor fokozódó mértékben köti le a jövedelmeket, így kevesebb jövedelem jut a fogyasztásra, tehát kisebb inflációs rátára van szükség a fogyasztásjövedelem összhangjához. Ha a pénzjövedelmeken (pontosabban: a rendelkezésre álló pénzösszegen) belüli arányuk csökken, akkor fordítva: nagyobb fogyasztói árindexre, azaz inflációra lesz szükség az ex–post egyensúlyhoz. Szakzsargonban: *„trade–off"* van a determinált fogyasztási alap és nominájövedelmek mellett a megtakarítások és a fogyasztói árindex, valamint a lakossági felhalmozások és a fogyasztói árindex között.

A megtakarítások és a lakossági felhalmozások alakulása
(milliárd forint)

Megnevezés	1978	1980	1981	1982	1983
Rendelkezésre álló pénzösszeg (1)	322,8	389,4	420,2	451,4	494,7
Felhasználáson belül:					
Megtakarítások (2)	23,2	16,4	22,3	21,0	30,0
Felhalmozás (3)	20,1	28,4	26,8	30,7	34,9
Megtakarítási hányad $\frac{(2)}{(1)}$, %	7,2	4,2	5,3	4,7	6,1
Felhalmozási hányad $\frac{(3)}{(1)}$, %	6,2	7,3	6,4	6,8	7,0
Összevont hányad $\frac{(2+3)}{(1)}$, %	13,4	11,5	11,7	11,5	13,1

Forrás: Statisztikai Évkönyv. 1980, 1983.

Tekintsük át először a megtakarításokat.

A megtakarítási hányad 1978 után hirtelen lecsökkent, és éveken át alacsony szinten maradt. Ennek alapvetően két oka volt. Egyrészt a lakosság meg akarta őrizni (sőt fokozni) a fogyasztását, s a reáljövedelmek mérséklődésére, a reálbérek csökkenésére a megtakarítások mérséklésével, sőt abszolút mértékű csökkentésével (1980, 1982) reagált. Így a következő folyamat játszódott le: a nominájövedelmek szinte változatlan ütemben nőttek, pedig a rendelkezésre álló fogyasztási alap növekedése egyre mérséklődött. A lakosság azonban a fogyasztás volumenének növekedési ütemét meg akarta tartani, ezért kevesebbet takarított meg. Másrészt a vizsgált időszakban a kamatfeltételek sem kedveztek a megtakarításoknak. A betétállomány döntő részét illetően

ugyanis állandósult a negatív reálkamat, és ez a megtakarítások ellen, a fogyasztás növelésére ösztönzött, felerősítve az amúgy is meglevő fogyasztásnövelési hajlamot (amelyet még az inflációs várakozások is tápláltak). Mindezek eredményeképpen a jövedelemelköltési szándék nem csökkent, hanem fokozódott, ezért nagyobb inflációra volt szükség a jövedelmek és a fogyasztás egyensúlyához. A megtakarítási hányad csökkenése, illetve alacsony szinten való maradása az utóbbi években hozzájárult az infláció növekedéséhez.

A lakásfelhalmozás és a fogyasztói árindex között nincs ilyen egyértelmű negatív korrelációs kapcsolat („trade–off"), mert a lakásfelhalmozás: beruházás, így növekedése – minden mást változatlannak véve – növeli a bruttó beruházásokat, így amit nyerünk a réven (fogyasztás), elveszítjük a vámon (beruházások növekedése), a belföldi felhasználás változatlan marad.

Az elmúlt években a lakossági felhalmozás (aminek döntő része a lakásberuházás) sem kötötte le növekvő mértékben a rendelkezésre álló jövedelmeket, tehát nem csökkentette, illetve nem tudta „helyettesíteni" az inflációt. A megtakarítások és a lakásfelhalmozás együttes aránya a rendelkezésre álló jövedelmen belül szintén alacsony szintű volt és, nagyjából azonos mértékű maradt, tehát az inflációt nem „helyettesítette".

Cikkünkben áttekintettük azokat a főbb tényezőket, amelyek az 1980–1984-es időszakban a termelői és a fogyasztói árak növekedését kiváltották. Külön vizsgáltuk azt a kérdést, hogy a termelői árakban jelentkező feszültség milyen gazdaságpolitikai kezelést váltott és válthatott volna ki. Arra a következtetésre jutottunk, hogy a költségtovábbhárítás miatt folyamatosan emelkedő termelői árszint bizonyos szempontból nem más, mint a kevésbé nyereséges vállalatok támogatásának, illetve a nyereségesektől való elvonásnak az egyik formája, amely azonban – szem-

ben az egyedi elvonások és támogatások alkalmazásával – „mechanizmus-konform" megoldás. A termelői árszintemelkedés – ha az árrendszer kétszintűségét megőrizzük – a fogyasztói árak növekedéséhez vezet. A vizsgált időszakban azonban a lakossági jövedelmi folyamatok alakulása önmagában is inflációt okozott, mert a pénzjövedelmeket és kiáramlást nem volt lehetséges, illetve nem lett volna célszerű olyan mértékben fékezni, mint amilyen mértékben a lakossági fogyasztás és a reáljövedelem növekedésének visszafogása szükségessé vált.

WIESEL IVÁN

A KAMATSZÍNVONAL ÉS A TERMELŐI ÁRAK VÁLTOZÁSA*

A központi vásárlóerő-szabályozás – keresletszabályozás – egyik fontos monetáris eszköze a kamatszínvonal változtatása. Azonos konjunkturális feltételek mellett a központi kamatláb felemelése megdrágítja a hitelt, aminek következtében mérséklődik a hitel iránti kereslet. Amennyiben a gazdaságban a növekvő kereslet következtében inflációs hatás érvényesül, akkor a kamatláb felemelése adott konjunkturális viszonyok mellett deflációs hatású, a pénzérték megőrzését szolgáló intézkedés. Ennek fordítottja a kamatláb csökkentése, amikor a pénz olcsóbbá válik, minek következtében a megtakarítási hajlandóság helyett inkább a beruházások nőnek. Az olcsó pénz a hitelek felduzzadása révén inflációs effektussal járhat.

E hatások csak abban az esetben érvényesülnek, ha egy országban mind az áru-, mind a pénzpiac a kereslet és kínálat törvényei mellett fejlődhet, és az állami beavatkozás egyéb formái nem hatástalanítják a monetáris eszközöknek a reálfolyamatokra gyakorolt hatását.

Ilyen körülmények között a konjunktúra mindenkori alakulása jelentősen befolyásolja a kamatlábváltozás okozta hatásokat. Ha az eladók piaca érvényesül a gazdaságban, tehát nagy keresleti szívás van, akkor az emelkedő kamatlábnövelés hatását

* A szerző ezúton köszöni meg Cserés Ákos, Juhász Jánosné, Ivanyos Jánosné és Tenner György észrevételeit.

mérsékelheti vagy semlegesítheti az a tény, hogy a magasabb hitelköltséget a vállalkozók a nagyobb forgalom vagy az áremelés lehetősége miatt „le tudják nyelni". Így a kamatlábnövelés ilyen körülmények között csak szerény mértékben vált ki konjunktúrafékező, deflációs hatást, sőt végeredményben a magas növekedési ráta éleszthetí az inflációt.

Kedvezőtlen konjunktúra esetén, a kamatköltségek növelése elviselhetetlen teher a vállalkozóknak. A kamatláb emelkedése szelektálja a termelőket, de egyben a hitelválság potenciális lehetőségeit is magában hordja. Ennek oka, hogy a vállalkozók a hiteleket alacsonyabb kamatkondíció mellett és egy más keresleti viszonyok mellett vették fel. Így nemcsak a visszafizetésre feltételezett forgalom nem következik be, hanem a forgalomhoz viszonyított kamatteher nagysága is kritikusan emelkedik. A vállalkozók újabb hiteleket vesznek fel, korábbi hiteleik törlesztésére, és egy ponton e lánc megszakadása vagy megszorulása súlyos likviditási helyzetet idéz elő, pénzügyi válságot teremt. A deflációs szándék így a válság lehetőségén keresztül valósulhat meg.

A kedvezőtlen konjunktúra mellett a kamatcsökkentés olyan piacélénkítő eszköz, amely a keresletet növelheti. De egyben az inflációs effektusok lehetőségét erősíti.

A kamatláb mindenkori szintje erőteljesen hat a pénzteremtésre, tehát a forgalomban levő pénz mennyiségére is. Ez az összefüggés azonban erősen leegyszerűsített, hiszen nemcsak a kamat hat a pénzmennyiség nagyságára, hanem a pénz forgási sebességének az alakulása is, amelyet nehezen lehet számszerűsíteni, bár erre különböző modelleket széles körben használnak. A központi bankok számára nehéz feladat, hogy a forgalomban levő pénzmennyiség a szándékolt mértékben változzon.

A gazdasági reform eredeti elgondolásával ellentétben a monetáris eszközök alkalmazására a 70-es években csak igen szűk körben került sor. Ez a kamatszint-szabályozásra is vonatkozik. A kamatok 1979-ig lényegében – egy-két büntető kamattól eltekintve – az „olcsó" pénz politikája jegyében alakultak, és színvonaluk elhanyagolható volt.

Az 1980-as évek eddig eltelt időszakában a kamatpolitika erőteljesen aktivizálódott, s a restriktív gazdaságpolitikai céloknak megfelelően a kamatlábak jelentősen növekedtek. A kamatpolitika abból a feltételezésből indult ki, hogy a hazai kamatok nem szakadhatnak el a külföldi kamatok színvonalától, mert ez ellentmondana a kompetitív árképzés logikájának. A magasabb kamatok a pénzmennyiség szűkítése révén megfelelnek az antiinflációs vásárlóerőszabályozó szándékoknak is.

A Magyar Nemzeti Bank átlagkamatainak alakulása
(százalékban)

Hitelfajta	1980	1981	1982	1983	1984	1984/1980
ÁFB-nak nyújtott beruházási hitel*	5,08	5,16	7,60	10,52	11,15	219,5
Beruházási hitelek	7,44	6,49	9,60	11,89	12,42	166,9
Forgóeszközhitelek						
– kamat visszatérítés nélkül	9,49	9,81	11,83	13,12	12,84	135,2
– kamat visszatérítés után	–	9,39	11,39	12,15	11,62	–
A nyújtott hitelek súlyozott átlagkamata	7,03	7,26	9,43	11,75	11,98	170,4

* Az ÁFB az MNB-től felvett hiteleit 2%-os margevel növelve nyújtja a vállalatoknak a beruházási hitelt.

Az MNB 1980–1985 között többször emelte a vállalatok szabad elhatározásból képzett betéteinek kamatszínvonalát is, miközben a kötelező betétek utáni kamatok némileg csökkentek. A szabad elhatározás alapján képződött betétállomány értéke azonban alacsony, és a vállalati jövedelmeket növelő hatása a kamat és a termelői árak vizsgálata szempontjából elhanyagolható. Például 1984-ben e betétfajta nem érte el az összes betétállomány 10 százalékát sem. Ha a nyújtott hitelek állományához hasonlítjuk értékét, akkor e szint még a 2%-ot sem éri el.

A kompetitív árképzés térnyerésétől azt várták, hogy a kamatláb emelkedése nem emeli automatikusan az árszintet, csupán a költségeket növeli, csökkentve a nyereségrátát. Ezért a magasabb hatékonyság elérésére ösztönöz, s a jövedelmezőség alakulása alapján szelektálja a termelőket. Számítottak arra is, hogy a hitelek iránti kereslet erőteljesen csökkenni fog.

E koncepció része volt az is, hogy a kamatokat egységesíteni kell, mert ez a forint-konvertibilitás megvalósításának egyik fontos feltétele, egységes értékmérő nélkül nem létezhet konvertibilis valuta sem. Az egységes kamat a gazdasági tisztánlátást is szolgálja.

Mitől függ a központi bank kamatpolitikájának hatékonysága? Először: a piaci viszonyok fejlettségétől, attól, hogy az árak milyen körülmények között alakulnak ki, s a jövedelmek hogyan oszlanak meg az újratermelési folyamat résztvevői, a jövedelemtulajdonosok között. Másodszor: a hitelviszonyok fejlettségétől, azaz attól, hogy a gazdasági folyamatokat milyen mértékben finanszírozzák hitelből, valamint hogy az egyes jövedelemtulajdonosok között e globális hitelállomány hogyan oszlik meg.

Az 1980. évi árképzés érvényesülése óta – elsősorban a fokozódó exportkényszer következtében – az árképzés előírásaira, az exportárak növelésére vo-

natkozóan számos engedményre*, enyhítésre került sor. Ennek következtében a kompetitív szféra vállalatainak jelentős részénél lehetővé vált hitelköltségeik továbbhárítása a kibocsátási áraikban.

A költségemelkedések (anyag, energia, bér, kamat stb.) áthárítása azonban a belföldön nagy szerepet játszó, nem kompetitív szférában még ennél is erőteljesebb volt, a belföldi és importverseny hiányában, a gyakori monopolizáltság miatt.

Ezért sem válhatott a hitelek iránti kereslet mérséklődését előidéző tényezővé a kamatköltségek növekedése. Természetesen, mivel a költség továbbhárítására vállalatonként eltérő lehetőségek vannak, léteznek olyan vállalatok is, amelyek a kamatköltség növekedése miatt likviditási zavarokkal küzdenek. Ezeknek a gondjait a legtöbbször még ma is újabb hitelek segítségével, hitelek elengedésével, költségvetéstől származó injekcióval oldják meg.

Ha az összes hitel összegét a belföldi termelői árak

A hitelállomány alakulása
(milliárd Ft)

Hitelfajta	1980	1981	1982	1983	1984	1984/1980
Forgóeszközhitelek átlagos állománya	150,7	132,7	169,1	156,1	197,1	130,8
MNB beruházási hitel	113,0	101,1	117,8	114,8	113,3	100,2
ÁFB beruházási hitel	102,1	107,7	119,5	130,8	138,1	135,3
Összesen	365,8	341,5	406,4	401,7	448,5	122,6

* Legutóbb 1985. július 1-én született az a döntés, hogy az export devizaár-csökkenését nem kell a belföldi áraknak követniük. Ez gyakorlatilag a termelői áraknak csak a felfelé mozgását szentesíti.

indexével* defláljuk, akkor megállapítható, hogy a „reál" hitelértékek a következők: 1981 325,2 md Ft, 1982 381,6, 1983 374,7, 1984 413,4 milliárd Ft; 1984/1980 113,0%.

Látható, hogy a 22,6%-os nominális volumenbővüléssel szemben a nyújtott hitelek „reálértéken" 13%-kal nőttek. Ebből következik, hogy a kamat árnövelő hatásának vizsgálatánál a hitelvolumen változása nem játszik meghatározó szerepet. Nem változott alapvetően a hitel struktúrája sem.

A nyújtott hitelek szerkezete
(százalék)

Hitelfajta	1980	1981	1982	1983	1984
Forgóeszközhitel	41,2	38,9	41,6	38,9	43,9
MNB beruházási hitel	30,9	29,6	29,0	28,6	25,3
ÁFB beruházási hitel	27,9	31,5	29,4	32,5	30,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A kamatláb gyors növekedése ellenére a hitel gyorsabban bővült, mint a termelés és a hitelek nagyobbik hányada jobbára központilag meghatározott prioritások vagy hatalmi viszonyok alapján került elosztásra. Így a kamatláb változás önmagában nem hozott létre kereslet és kínálat diktálta automatizmusokat.

Hazánkban a forgóeszközök forrásai között a forgóeszközhitelek aránya kismértékben csökkent az elmúlt 4 év alatt.

A beruházásoknál a saját hányad meghaladja általában az 50%-ot, a fennmaradó 50%-on belül a bankhitelek aránya a pénzügytechnikai, finanszírozási technikai megfontolások következtében ingadozó

* A különböző hitelfajtákat „saját" árindexükkel is lehet deflálni, de véleményünk szerint e „finomítás" az alapirányzatokat nem befolyásolta volna.

Vállalatok és szövetkezetek forgóeszközforrásainak aránya
(százalék)

	1980	1984
Saját források	63,9	59,3
Idegen, bankhitelen kívüli források	21,7	26,8
Forgóeszközhitelek	14,4	13,9
Összesen	100,0	100,0

volt, de a szocialista szervek beruházási teljesítésében mintegy 25% körüli nagyságrendet képviselt.

Ezekből következően a bankhitelek szerepe a gazdasági szférában nem meghatározó jelentőségű. A kamatköltségek, a kamatterhek azonban ténylegesen nagyok, valószínűleg nagyobbak, mint az a hitelek tényleges gazdasági szerepéből következne. Ennek oka az, hogy ez a monetáris eszköz egyszerű fiskális, a tiszta jövedelem központosítására szolgáló eszközzé degradálódott, amelynek mértéke a költségvetés pénzigényétől, a vásárlóerő-szabályozás követelményeiből deriválódik.

A kamatlábemelés irányzatában és a magas kamatok fenntartásában ma leginkább a költségvetés érdekelt, hiszen a többletkamat végső soron bevételeit növeli. Így a költségvetési egyensúly megszilárdítására irányuló törekvés a drága pénz politikája révén részint az inflációt erősítő tényező, részint a fejlődőképes, jó vállalatoknál is a gazdasági növekedés korlátjává vált.

A KAMATLÁB-NÖVEKEDÉS ÁRHATÁSA

Az elmúlt négy évre vonatkozóan – egyszerűsített eljárással – számításokat végeztünk, hogy az egységnyi kamatlábváltozás milyen nagyságú költségnövekedést okozott.

A vizsgált időszakban az átlagkamatok 4,95 százalékponttal emelkedtek. Ez a kamatláb-növekedés – nem számítva a kamatok egységesítése okozta

Egységnyi kamatlábváltozás hatása

Év	Hitelállomány md Ft	Átlagos kamat %	Átlagos kamatköltség md Ft	Átlagos kamatköltség „változatlan" hitelállományra, md Ft	Kamatváltozás eltérés md Ft
1980	365,8	7,03	25,7	–	–
1981	341,5	7,26	24,8	24,0	0,8
1982	406,4	9,43	38,3	29,5	8,8
1983	401,7	11,75	47,2	37,8	9,4
1984	448,5	11,98	53,7	52,7	1,0

egyszeri költségnövekedést – kb. 20 milliárd Ft-nyi árnövelő effektust váltott ki, teljes mértékű továbbháríthatóságuk esetén. A kamatlábak egységesítése pedig, egyszeri 2 milliárd Ft-os költségnövekedést idézett elő. A végeredmény 22 milliárd Ft.

Ha figyelembe vesszük, hogy 1980. évi bázison a termelői árak 22%-kal növekedtek, és ennek következtében az összes árhatás az anyagi termelésben 372 milliárd Ft volt, akkor ez mintegy 6%-os árnövelő hatást jelenthetett.

A kamat és a költség, illetve az árak közötti kapcsolatok elemzésénél rá kell arra is mutatni, hogy a magyar kamatszínvonal, amelynek radikális emelkedése az eurodollár-kamatok rendkívül magas színvonalra történő felszökése időszakában indult meg és követő irányzatot mutatott, 1984-ben és 1985-ben már ismét – ellenkező előjellel – elszakadt a nemzetközi kamatmozgásoktól. Napjainkban az 1982. évi, a 20%-ot is ostromló eurodollár-kamatszint 8–9%-ra húzódott vissza. Hosszú vajúdás után az MNB 1985 augusztusában átlagosan 1%-kal mérsékelte a kamatokat. A nemzetközi kamatszintre való lassú és szerény reagálás bizonyítja, hogy a hazai és nemzetközi kamatok együttmozgása nem következetesen valósul meg, s ellentmond a kompetitivitásnál

feltételezett követelménynek. S ami ennél is fontosabb, a magas költségszint torz érdekeltséget teremt a termelésben és az elosztásban egyaránt.

Megállapítható, hogy a kamatpolitikai szándékok a puha piaci árkorlát miatt ellentétükre fordultak, a kamatnövekedés inflációs hatású volt. A növekvő kamatterhek másik hatása szintén inflációs gondot okozott, hiszen a vállalatok a várható kamatemelkedést igyekeztek előre számításba venni a költségekben is, így az az anticipált termelői árnövekedés tényezőjévé is vált.

Az utólagosan megemelkedett kamatköltségek is részesei voltak a vállalatok fizetési problémáinak, s ezek megoldási módozatai is jobbára a pénzmennyiség növelésével történtek, tehát inflációs effektust hordoztak.

A gazdaságirányítás jelenlegi rendszerében a kamatpolitika kollektív, magas szintű döntés eredménye, amelyben különböző részérdekek és kompromisszumok fejeződnek ki. Ahhoz, hogy az infláció elleni harcban eredményt érjünk el, a kamatpolitikát fel kell szabadítani az egyedi szabályozók és egyedi intézkedések keresztező hatása alól, és a mindenkori piaci lehetőségek függvényében kell a belföldi kamatok színvonalát a nemzetközi irányzatokhoz igazítani.

Az 1980–1984-es időszakban az antiinflációs célzattal bevezetett kamatpolitika az ellenkezőjét, áremelkedéseket, inflációs nyomást váltott ki. Ennek magyarázata elsősorban a piaci viszonyok tökéletlenségében található meg. Amíg a piaci viszonyok nem, vagy csak tökéletlenül működnek, amíg a költségvetés a bankszférával ilyen szorosan összefonódik, addig e monetáris eszköz sem vagy csak korlátozottan tudja betölteni szerepét, ezért alkalmazásakor számolni kell az eredeti szándékoktól eltérő hatással is.

Úgy tűnik, hogy a teljesítményre ösztönző politikában a jövőben a kamatféket „szolidabban" szabad használni, mert ellenkező esetben a kamat is a könnyebb ellenállást szolgáló eszközzé degradálódik.

INTERJÚ AZ INFLÁCIÓRÓL ERDŐS PÉTERREL, HETÉNYI ISTVÁNNAL ÉS SZIKSZAY BÉLÁVAL

A Figyelő hasábjain hónapokon át folyt a vita a hazai infláció okairól, gazdasági és társadalmi hatásairól, valamint egy antiinflációs politika lehetőségeiről, módszereiről. Bár a vitát nem kívánjuk lezárni, de fontosnak tartjuk meghallgatni Hetényi István pénzügyminiszter, Szikszay Béla államtitkár, az Országos Anyag- és Árhivatal elnöke, Erdős Tibor, az MTA Közgazdaságtudományi Intézete tudományos tanácsadója véleményét a hazai inflációról. A beszélgetésen lapunkat Wiesel Iván rovatvezető képviselte.

Figyelő: Az első elméleti jellegű probléma: vajon törvényszerű-e a szocialista társadalomban az infláció, amely nyílt vagy burkolt áremelkedés vagy inflációs nyomás formájában jelentkezik?

Erdős Tibor: Tartózkodom attól, hogy az inflációs áremelkedést – akármelyik társadalomban – törvényszerűnek nevezzem. Ezzel esetleg azt sugalmaznám, hogy az infláció minden évben elkerülhetetlen, vagy hogy az éppen tapasztalt mértékű inflációs áremelkedés ellen nem sokat tehetünk. Az mindenesetre tapasztalati tény, hogy a legtöbb országban és a legtöbb megfigyelhető esetben létezik különböző mértékű inflációs áremelkedés. Az infláció oka, hogy számos tényező hatására a pénzforgalom növekedése meghaladja az áruforgalom bővülését. Erre mindig lehetőséget ad, hogy ma már a pénzforgalom bővülésének nincs aranyfékje. Kiváltja a pénzforgalom túlzott növekedését, hogy a gazdaság szereplői – egyének, csoportok, vállalatok – jövedelmi része-

sedésük növelésére törnek, hogy a pénz- és áruforgalom azonos ütemű növelését nagyon nehéz biztosítani, és a kormányok inkább a pénzforgalmat növelik gyorsabban különböző – pl. költségvetési, jövedelempolitikai – megfontolásokból következően. Számos spontán hatású tényező is inflációs áremelkedést idéz elő. Már akkor is elégedettek lehetünk, ha az infláció csak mérsékelt ütemet ér el.

Figyelő: Beszélhetünk-e általában az infláció elviselhető üteméről?

Erdős Tibor: Ha a kérdés arra irányul, hogy mekkora az inflációs ráta tolerálható maximális nagysága, akkor azt mondom: a kérdés nem válaszolható meg. Különböző időben, különböző körülmények között, különböző ütemű inflációt értékelnek az emberek elviselhetőnek. Megfelelő kompenzációs rendszer léte esetén az „elviselhető" inflációs ráta magasabb. Az „elviselhetőség" fogalma sok bizonytalanságot tartalmaz, gyakran kénytelenek vagyunk ilyen vagy olyan inflációs rátával együttélni. Mindenesetre kívánatos a minél alacsonyabb inflációs ráta. Ami még fontosabb: átgondolt gazdaságpolitikával és megfelelő eszközrendszer kialakításával lehetséges az „elviselendő" inflációs rátát mérsékelni. Az egyik, közelmúltban publikált cikkemben azt írtam: az 1980-as évek végére leszorítható az inflációs ráta 3–4 százalékra. Ehhez persze nagyon ügyesen kell dolgoznunk, és sok függ a külső gazdasági feltételektől is. Ha fizetési mérlegünk stabil volna, akkor kisebb inflációs rátát tartanék elérhetőnek.

Figyelő: Vannak-e specifikumai a szocialista gazdaságban tapasztalható inflációnak?

Erdős Tibor: Nagyon sok speciálisnak tekintett vonásról kiderült, hogy azok valójában nem, vagy nem igazi specifikumok. Először tudomásul kellett vennünk, hogy infláció nálunk is létezik. Az sem bizonyult igaznak, hogy a tőkés gazdaságban az infláció mindig gyorsabb, mint nálunk. Nem igazi specifikum, hogy az infláció nálunk szakaszos, míg a kapitaliz-

musban folyamatos. A tőkés országokban is előfordul hatósági áremelés. Mindenütt szerepet játszik a monopóliumos áremelés az inflációs folyamatban. Inkább azt mondhatjuk: a szocialista gazdaságban bizonyos tényezők nagyobb szerepet játszanak az inflációs áremelkedésben. Így nagyobb a monopolista pozíció szerepe – mert nálunk inkább az eladók piaca van érvényben –, nagyobb a hatósági áremelés szerepe, nagyobb a szakaszos áremelés jelentősége. Említhető még, hogy az inflációs áremelkedés szabályozásában nálunk kicsi a monetáris politika jelentősége. Meg vagyok azonban győződve arról, hogy mindez változni fog a jövőben: csökken nálunk a monopolista pozíción alapuló és a hatósági áremelés jelentősége, és erősödni fog a monetáris szabályozás. Talán egyetlen sajátosságként az marad meg, hogy a tőkés gazdaságban az infláció a tőke és a munka közti jövedelemeloszlás közvetítője.

Szikszay Béla: Visszatérve az eredeti kérdésre: törvényszerű-e nálunk az infláció? Egyetértek azzal, hogy nem lenne szerencsés dolog, ha az inflációt a szocialista gazdaság szükségszerű velejárójának tekintenék. De arra feltétlenül utalni kell, hogy a szocialista országokban viszonylag rövid történelmi idő alatt óriási gazdasági és társadalmi átalakulás ment végbe. Ez a folyamat azonban nem mentes az aránytalanságoktól. A szocialista országokban ezek a feszültségek magukban hordták és hordják az inflációs nyomást is. Ezt hangsúlyoznom kell, mert nem lenne teljes a kép, az az inflációs nyomás jelenlétét csak a nyílt áremelkedésekkel azonosítanánk a szocialista országokban. Az infláció – bár árakban jelenik meg – mégsem egyszerűen árügy. Az egyes szocialista országok gazdaságpolitikájától függ az, hogy mennyire hagyják érvényesülni a feszültségek miatt kialakult potenciális inflációs tényezőket az árakban, illetve hogy milyen mértékben engednek teret a hiányjelenségeknek, a minőségromlásnak és az inflációs nyomás egyéb jól ismert következményeinek.

A szocialista közgazdaságtudománynak, az országok gazdaságpolitikájának fontos feladata, hogy a feszültséggócokat felismerve, azokat a gazdaság- és piacfejlesztés eszközeivel megszüntetve az infláció potenciális lehetőségét minimalizálják. Ebből következően nem tartom utópiának a szocialista gazdaság dinamikus és kiegyensúlyozott növekedését az árak állandó emelkedése nélkül. Ami a specifikumokat jelenti, meg kell említeni, hogy a szocialista országokban nem érvényesül a vállalatok tönkremenetelének a lehetősége. A források fokozatos – gyakran nagyon lassú – átcsoportosítása jellemző ezekben az országokban. Ez pedig a feszültségek továbbélésének egyik okozója.

Hetényi István: A tapasztalatok szerint egy modern árutermelő társadalomban a strukturális átalakulások összefonódnak a kúszó inflációval. De az átalakulás nem teszi szükségessé még az Erdős Tibor által említett 3–4 százalékot sem. Ezért kulcsfontosságú az infláció ütemének a mértéke. Egyetértek az eddigiekben kifejtett gondolatokkal: a magas ütemű inflációt nem tekintem a szocialista gazdasági fejlődés feltétlen velejárójának. De a szerény mértékű kúszó inflációval meg kell alkudni, nélküle igen lelassulna a strukturális átalakulás, a korszerűsítés. Óvakodni kell attól, hogy valami általános szocialista inflációs modellt alakítsunk ki. Tudomásul kell venni azokat a gazdasági adottságokat, lehetőségeket, tradíciókat stb., amelyek az egyes szocialista országokat jellemzik. S így a specifikumok is országonként eltérőek. Ezért maradjunk a házunk táján. Magyarországon a jelenlegi inflációs folyamatban a strukturális problémákat helyezem előtérbe, s ez a reálszféra, nem pedig az ár- és pénzügyi szabályozás formájának kérdése. A strukturális átalakulás folyamata nálunk a kívánatosnál lassúbb, s ebben szerepe van annak, hogy a közérdek – struktúra gyors korszerűsítése – és a részérdek összehangolása nehezen megy végbe. A közérdekre való hivatkozással túl gyakran a részérdekek-

nek teszünk engedményeket. Például ilyen a vállalatok kibontakozását nem ígérő pénzügyi segítség, a területi vagy átmeneti – frikciós – munkanélküliség, illetve az átirányítástól való húzódozás, a marginális réteghatások túlértékelése, illetve a részérdekeknek a közérdek rangjára való emelése. Egyes nagyvállalatok már szakmákat jelentenek, és így könnyebben szereznek támogatókat a strukturális átalakulás lassításához, a veszteségforrások konzerválásához.

Figyelő: A nyolcvanas években hazánkban a kúszó inflációt gyors áremelkedés váltotta fel. Ez mivel magyarázható?

Szikszay Béla: Először egy-két adatot szükséges megemlíteni az infláció méreteire vonatkozóan. A fogyasztói árak 1978-tól napjainkig 65 százalékkal, a termelői árak több mint 50 százalékkal emelkedtek. A fogyasztói árszint éves átlagos növekedési üteme meghaladta a 7 százalékot, ami valóban magasabb, mint amit a kúszó áremelkedés ütemeként elfogadhatunk. Ugyanezen időszakban az egy dolgozóra jutó átlagkeresetek 52 százalékkal, az egy főre jutó összes jövedelmek 63 százalékkal nőttek. A felgyorsult ütem kialakulásában több tényező játszott szerepet. Árrendszerünknek a világpiaci árakhoz való igazodása s a két olajárrobbanás miatt bekövetkező drasztikus mértékű energiaár-emelkedés jelentős szerepet játszot a gyors növekedésben. Ennek kisugárzása minden korábbinál nagyobb mértékű volt az összes árra.

Hetényi István: Elméletileg ennek „szétterülése" aktív árfolyam-politikával mérsékelhető.

Szikszay Béla: Ez általában és szerényebb mértékű áremelkedés esetében igaz. De az energiasokk, az olajár tízszeresére emelkedése semmiféle árfolyammódosítással nem lett volna áthidalható. A gyorsabb áremelkedésnek fontos tényezője volt, hogy az árpolitika az árrendszer kétszintűségének megteremtésén fáradozott, aminek következtében a fogyasztói árakat növelni kellett. Ez lehetővé tette a fogyasztói ártámogatások növekedésének legalább a megállítását.

Hetényi István: Húzzuk alá, hogy csak a támogatások növekedésének a megállítását, mert annak csökkenése napjainkig sem tapasztalható. S az árak kétszintűsége még messze van a szükségestől.

Szikszay Béla: A hetvenes évek derekán egyáltalán nem volt kétszintű az árrendszer. Ma már szerény mértékben az, s ez eredmény. Ha másért nem, azért, mert lehetővé tette, hogy a fogyasztóiár-támogatásnak nem kellett nagymértékben növekednie. Az árnövekedésben azonban talán a legsúlyosabb tényezőt a külgazdasági egyensúly megbomlása miatt kialakult helyzetből való kilábalás elhúzódása és nehézségei jelentették. Mivel a nyolcvanas években nem sikerült jelentős struktúraátalakulást és a hatékonyság lényeges javulását elérni, kényszerűségből árpolitikai és árszabályozási módszerekkel a vásárlóerő szűkítésének útján haladtunk. Ez pedig jelentős áremelkedést okozott, mert így lehetett a vásárlóerő reálértékét csökkenteni.

Hetényi István: Engedjék meg, hogy kissé elidőzzek a támogatások és az infláció közötti összefüggésnél. Sajátos érveléseket lehet hallani. Például: ha a jelenlegi körülmények között növeljük a támogatásokat, akkor ez növeli az adóterheket vagy a költségvetési hiányt és ezzel inflációs hatást vált ki, viszont ha csökkentjük, akkor az árak ettől nőnek, tehát az eredmény ugyanaz. De akkor mi a helyes? A tanulság az, hogy a támogatások rendszere piaci közeg – árkontroll – nélkül nem lehet aktív tényezője az antiinflációs politikának. „Csupán" csak az árstruktúrát szabályozza. Az indokolatlan támogatás elkerülése segíti az egészséges termelési szerkezet kialakulását, tehát jövedelemnövelő, s ezért alapvető fontosságúnak tartom. Gyakran tapasztaljuk azt is, hogy az inflációt egyesek az árintézkedések és a szabályozások hatásának tulajdonítják. Ez statikus és rövidlátó felfogás. Nézzük meg, hogy az elmúlt évtizedben mi is volt a gazdaságpolitika mozgástere. 1974 után – amikor az ismert negatív hatásokat lebecsültük – a telje-

sítmények nemcsak a követelményektől, a szükségestől maradtak el, hanem az elosztás tervétől is. Az egyensúlyt ezért 1978 után gyorsan javítani kellett, mert erre szorítottak a külső és belső gazdasági feltételek. Nem volt idő várni arra, hogy a teljesítmények növekedése teremtse meg az egyensúly javításához szükséges forrástöbbletet. A teljesítmény és az eloszthatóó jövedelem növekedésének nagy ütemkülönbsége inflációs nyomást eredményezett. Mi a célszerű, hogyan jelenjen ez meg a gazdaságban? – hangzott a kérdés. Világos volt, hogy nem mondhatunk le a gazdasági reformról, gazdaságunk árutermelő jellegének erősítéséről. Egy ilyen felfogásban nem választhattuk az inflációs nyomás, a hiányok erősödésének alternatíváját. Emiatt az árszínvonalemelkedéssel kellett szembenézni. Azonban az árszint emelkedését nem szabad és nem is tekintjük állandónak. Arra kell törekedni, hogy a teljesítmény növelésére kényszerítve a gazdaságból fokozatosan ki kell iktatni az infláció tényleges okait. Hangsúlyoznom kell, hogy a teljesítményeknek elsősorban az exportban kell megmutatkozniuk, tehát olyanoknak kell lenniük, amelyeket a nemzetközi piac elismer. Csak ez teszi lehetővé a cserearány romlási folyamatának megállítását. A hatékonyságot javítva el kell érni, hogy a ma még kényszerűségből megtűrt, kevésbé gazdaságos exportot a versenyképes kivitel váltsa fel. Ezt támasztja alá az, amit Erdős Tibor cikkében logikusan elemzett, nevezetesen, ha a nominálbérek emelkedését a korábban meghatározott ütemben tervezzük, s közben a reálbérek nem növekedhetnek, akkor ennek természetes következménye az árak növekedése. Mi indokolta a nominálbérek növelését? Először az, hogy ez lehetőséget nyújtott a kedvezőtlen hatékonyságú export növelésére is, másodszor, mert feltételeztük, hogy a nominálbér emelése elősegíti a teljesítmények szerinti jobb differenciálódást. Meg kell jegyezni, hogy e hatás a gyakorlat alapján nehezen igazolható. Végül a nominálbér és az árak gyors

emelkedése a fix vagy automatizmus szerint növekvő állami kiadások értékét devalválta. Ennek híján ugyanis a fogyasztás ütemének csökkentése a reálbérek esetleges mérséklődéséhez vezetett volna.

Erdős Tibor: Egyetértve Szikszay Béla és Hetényi István érvelésével, az infláció felgyorsulását kissé más megközelítésben magyarázom: 1979 óta a teljesítmények csak lassan nőttek, a belső felhasználás visszaesett, ezzel szemben a lakossági nominális vásárlóerő nagyjából a korábban megszokott ütemben növekedett. Ennek eredménye csakis az inflációs áremelkedés felgyorsulása lehetett. Az infláció felgyorsulása elmaradhatott vagy sokkal kisebb mértékű lehetett volna a lakossági nominális vásárlóerő növekedésének lefékezése esetén. Ennek azonban nem volt meg a megfelelő eszközrendszere, sőt maga a gazdaságpolitika sem tűzte ki célul a nominális vásárlóerő lefékezését. Nálunk a lakossági vásárlóerő növekedésének szabályozása döntően adóügyi eszközökkel történt és történik, annak azonban nem is a megfelelően kifinomított formáival. Ezek alkalmazása, menet közbeni változtatása a vállalati gazdálkodásban zavarokat idéz elő.

Hetényi István: Igen, persze, egy progresszív személyiadó-rendszer elvileg segített volna abban, hogy a növekvő nominálbért kevésbé emelkedő árakkal párosítsuk. De a gyakorlatban ez a direkt és fájdalmas út nem volt járható, nem is voltunk erre felkészülve.

Erdős Tibor: Folytatom azzal, hogy egy, a tőkés országokban jól alkalmazható eszköz nálunk tulajdonképpen hiányzik, pontosabban erőtlen a hatása: és ez a pénzforgalom, a vállalati hitelfelvétel és így a lakossági vásárlóerő alakulását befolyásoló kamatlábpolitika. Nálunk a kamatláb hatása sokkal gyengébb mint a tőkés gazdaságokban. Felfogásom szerint ennek több egyéb fontos tényező mellett az adórendszerben keresendő az oka: túl nagy arányúak a vállalati nyereséget terhelő adók. A jelenlegi 35 százalékos

nyereségadó mellett a béradóra, a kereseti adóra, a felhalmozási adóra és a vagyonadóra is gondolok. Minél nagyobb a vállalati nyereséget terhelő adók aránya, annál gyengébb az adott nagyságú kamatláb, illetve az adott mértékű kamatlábváltozás hatása a vállalati hitelfelvételre, hiszen a kamat a költségeket terheli. Más adószerkezettel az adózás utáni vállalati nyereség ugyanaz lehetne, mint ma, és ugyanakkor a nyereséget terhelő adók aránya az adózatlan profithoz képest jóval kisebb. Ennek a hatékony kamatláb-politikának a monetáris szabályozás és az antiinflációs politika szempontjából nagy jelentősége van. A kérdés alapos vizsgálatot igényel.

Hetényi István: Adórendszerünk nem normatív jellegű, és így az átlagos adózási szint önmagában nem ad jó információt, bár tagadhatatlan, hogy a jövedelemcentralizáció összességében nagyobb, mint a fejlett piaci viszonyokkal rendelkező országokban.

Figyelő: A termelés lökésszerű gyorsításának egyik tartaléka a nyugati államokban a munkanélküliség. Nálunk ilyen tartalék nem létezik. Ugyanakkor a gazdasági agitációnkban nagy szerepet kapott a gazdag vállalati tartalékok kiaknázásának fontossága. Mi a véleményük, e tartalékokra alapozva lassítani lehet-e az inflációt?

Erdős Tibor: A kérdés mögött biztosan a Philips-görbe gondolata húzódik meg. Nos, jelenleg a Philips-görbe elméletével kapcsolatos összefüggések nálunk alig érvényesülnek. A baj az, hogy vannak ugyan munkaerő- és kapacitástartalékaink, ezek azonban az adott gazdasági körülmények között nem, vagy alig mozgósíthatók. Tehát tartalékaink vannak is meg nincsenek is. Ezért a tartalékok egyelőre csekély mértékben fékezik az inflációt.

Hetényi István: A tartalékok nálunk elsősorban a veszteségforrásokban rejlenek. Az ezekkel szembeni harcot nehezíti az, hogy nem elszigetelt intézkedések kellenek a megszüntetésükhöz, hanem átfogó akciók, s a társadalmi és gazdasági környezet nehezen fo-

gadja be ezek felszámolását szolgáló radikális és átfogó lépéseket.

Szikszay Béla: Magyarországon a tartalékok nem a piaci szférában jelentkeznek, és nem is az kényszerít ezek kihasználására. A tartalékok a vállalatok kapuin belül vannak, s ezek feltárására még nincs kellő érdekeltség.

Figyelő: Hetényi István leszögezte, hogy a lassan növekvő reáljövedelem és az egyensúly gyors javítására irányuló gazdaságpolitika összehangolása szükségszerűen az infláció felgyorsítását jelentette. Ezzel már a tervek is számoltak. Vajon a gazdaságirányításnak mennyire sikerült kézben tartania e folyamatot?

Hetényi István: Az adott körülményeket felismerve a gazdaságpolitika számolt az infláció növekvő ütemével. Az ötéves terv bizonyos jövedelemtömeggel számolt, ehhez hozzárendelt egy meghatározott érdekeltségi politikát, amely számíthatóvá tette az áremelkedés szükséges nagyságát is. Sajnálatos módon a hatodik ötéves tervben előirányzott 25 százalékos fogyasztóiár-emelkedést túlléptük és várhatóan 39 százalék lesz a tény. E túllépésnek legfontosabb oka, hogy a várt nemzetijövedelem-növekedés nem jött létre. Terveztünk 15–16 százalék reál nemzetijövedelem-növekedést, s ehelyett valószínűleg csak 11 százalék lesz, és ebből is a tervezettnél többet kellett a külső fizetőképesség fenntartása érdekében a népgazdaságból kivonni. A tervezett és a tényleges fogyasztóiár-növekedés közötti különbség jó részét már az éves tervekben figyelembe vettük, ennek ellenére egy szerény, de nem elhanyagolható spontán inflációs folyamat is jelentkezett.

Figyelő: Ha az infláció üteme megjelenik a tervekben, nem vezet-e ez inflációs várakozáshoz a vállalatok körében?

Erdős Tibor: Ha kialakult az inflációs légkör, akkor az inflációs várakozás is kialakul. Ennek elméleti összefüggéseivel napjainkban sokat foglalkozik a nyugati közgazdasági irodalom. A vállalatok az inflációs

várakozás miatt akkor is emelik az árakat, ha vannak kapacitás- és műszaki tartalékaik. Arra számítanak, hogy a jövőben a termeléshez szükséges források megdrágulnak, és ezt kalkulációjukban előre számításba veszik; ezen az állapoton nagyon nehéz változtatni. Ezzel a jelenséggel nekünk is számolnunk kell. Az inflációs várakozások visszaszorítása lehetséges, ha a gazdaságpolitika meggyőzi a gazdaság alanyait arról, hogy az antiinflációs politika és annak eszközei képesek megfékezni a jövőbeni árnövekedést.

Hetényi István: A szabályozás nem szakadhat el az irányítás egészétől. Dönteni kell, hogy mit szabályoznak: a piacot vagy a szervezetet. Nálunk a pénzügyi szabályozásnak még súlyos korlátai vannak, s ezért sürgetjük az olyan szervezeti változásokat, amelyek a piaci kapcsolatok erősítése révén teret engednek az indirekt szabályozók alkalmazásának. Ha a szabályozók szigorúak is, de közben a működési terüket jelentő piaci viszonyok fejletlenek, akkor gyakran és hamar összeütközésbe kerülhetnek a társadalmi értékítélettel, s a struktúra átalakítását célzó hatásuk nem következik be. A szabályozók „kicsorbulása" a kivételek nagy számában fejeződik ki, ami viszont a normatív teher növekedését tételezi fel a nem kivételezettek körében. Az igazi kiút, hogy a szabályozás egy jövedelemtermelő struktúra kialakítását tudja szolgálni. Ehhez kell megteremteni a szükséges feltételeket és a jobb társadalmi fogadtatást.

Figyelő: Kénytelenek leszünk-e a jövőben is együtt élni az inflációval? És ha igen, hogyan lehet azt társadalmilag a legkevésbé káros módon megvalósítani?

Szikszay Béla: Mivel „nyitott" gazdaságunkban az inflációnak olyan nehezen megváltoztatható feltételek a gyökerei, mint a gazdasági hatékonyság viszonylag alacsony szintje, a strukturális gyengéink, a nemzetközi versenyképesség követelményeitől való elmaradásunk, a követelmények és a körülmények

változásához való lassú alkalmazkodásunk, sajnos azt kell mondanom, hogy az inflációval még egy jó ideig együtt kell élni. Nem szabad abban az illúzióban ringatni magunkat, hogy máról holnapra képesek lennénk megszüntetni az áremelkedést, mintha ez csak elhatározás kérdése lenne. Az alapkérdés, hogy viszonylag rövid időn belül – a következő ötéves tervben – le tudjuk-e szorítani az inflációs rátát egy olyan színvonalra, amely még társadalmilag elviselhető. Erre bizakodó választ lehet adni, s elérhetőnek látszik, hogy az infláció éves ütemét 5 százalék körüli szintre csökkentsük. Ez már a társadalmilag káros hatásokat is lényegesen enyhítené. Természetesen a ráta mérséklése attól függ, hogy mennyiben sikerül az inflációt kiváltó és tápláló valóságos tényezőket a gazdaság reálfolyamataiban visszaszorítani.

Erdős Tibor: Jeleznem kell, hogy a közgazdászok a világon mindenütt két táborra szakadtak azzal kapcsolatban, hogy együtt kell-e élni az inflációval vagy sem. Sokan azt állítják, hogy a viszonylag gyors inflációval semmilyen körülmények között sem szabad kiegyezni, vissza kell szorítani. Mások szerint még a tolerálható gyors inflációval is együtt lehet élni. Ők jobban tartanak az inflációs politika termelésfékező hatásától, mint az állandó áremelkedés káros következményeitől. Én az inflációs ráta mérséklésének híve vagyok, egyebek közt azért, mert nálunk nem alakult ki olyan intézményrendszer, olyan kompenzációs mechanizmus, amelyik az infláció káros réteghatásait legalábbis mérsékelni tudná. Ilyen mechanizmus lehet az inflációhoz igazodó kamatláb, a mozgó adóskála, a különböző járulékok és a nyugdíjak indexelése. Azonban sehol a világon nem létezik tökéletes kompenzációs rendszer. Ezenkívül az infláció fokozatos mérséklésével, az antiinflációs politika nyilvánosságra hozatalával, e politika eszköztárának kialakításával a növekedést fékező hatása is mérsékelhető.

Figyelő: Az inflációs ráta nagysága és az együttélés „fájdalma" között szoros a kapcsolat. Mire alapozzák

azt a reményt, hogy valóban elérhető lesz az 5 százalékos áremelkedés?

Szikszay Béla: Óvatos előrejelzések szerint is az importárak jelentős, esetleg robbanásszerű emelkedésére a közeljövőben nem kell számítani. Ezért az importált infláció veszélye nem áll fenn. A külkereskedelmi mérleg kiegyensúlyozottsága, illetve aktívuma hosszabb távon is fenntartható, sőt annak tartalma, „minősége" is javítható a termelés és az export hatékonyságának fokozatos javítása révén. Ha szerény mértékben is, de növekszik a rendelkezésre álló felhasználható jövedelem. Ennek nyomán enyhíthető a beruházások visszafogása, mérsékelhető az importfékek szorítása, s mindezek eredményeként nagyobb esélye van a strukturális változtatásoknak és a szerény, de növekvő importversenynek, valamint a vevők piaci pozíciója megerősítésének. A piaci viszonyok fejlődésével, szerepük növekedésével az árrendszert is a keresletnek és a kínálatnak megfelelő árak irányában kell átalakítani.

Figyelő: Ezek szerint a kompetitív árrendszer lassú feladásával kell számolni?

Szikszay Béla: Igen. A kompetitív árrendszer – amelyet átmeneti időre „kölcsönvett eszközként" alkalmazunk, s ha voltak is jelentős pozitív hatásai – nem töltötte be a versenyáraktól elvárható, kívánatos funkciót, nehezen működtethető, és nem mentes egészségtelen torzítástól sem. Ezért tovább kell lépnünk a piaci kapcsolatok, a kereslet és kínálat összhangja fejlődésének függvényében a valóságos piaci viszonyokon nyugvó árak irányába.

Hetényi István: Szikszay Béla prognózisát elfogadva egy veszélyre szeretnék utalni: miszerint hajlamosak vagyunk arra, hogy a várható jövedelemnövekményre építve egyszerre akarjuk megoldani a beruházások élénkítését, az importnövelést, valamint a közkiadások bővítését. Ez ellen fellépve szerintem az exportpotenciál gazdaságos növelésére kell összpontosítani a figyelmünket, s ez magasabb növeke-

dési ütemet is involvál. Ennek sikeres teljesítése, azaz a nemzetközileg is elismert teljesítménynövekedés vezet a reálbérek növekedéséhez. Ekkor lehet fokozatosan visszalépni a kúszó inflációhoz.

Figyelő: Az infláció elleni harc fő eszköze a teljesítmények növelése. Ezt évek óta hangoztatjuk, de érzékelhető előrelépést eddig nem tapasztaltunk. Mi a garancia arra, hogy az elkövetkezendő években e téren lényeges változás következik be?

Hetényi István: Előzetes garanciákat nyújtani természetesen nem lehet, de az MSZMP XIII. kongresszusa határozataiban előirányozta a gazdaság dinamizálását, amely persze nem az elosztás magasabb tervét, hanem a hatékonyságra alapozott gyorsabb növekedés igényét jelenti. Erre alapozva az elkövetkezendő években nem a növekedés visszafogásával kell fedezetet teremteni az egyensúlyi követelmények teljesítéséhez, hanem a gazdaság minden területén, ha nem is rohamos ütemű, de érdemi növekedést kell elérni. Hogy mit kell ehhez tenni, arról már beszéltünk. E folyamatra a hetedik ötéves terv készítése során megfelelő elképzelések alakultak ki, amelyeknek fontos része az antiinflációs politika.

Erdős Tibor: Az aggályok gyakran így merülnek fel: célul tűzzük ki a hatékonyság és a cserearányok romlásának megállítását, a belső felhasználás és a termelés növelését, valamint az inflációs ráta leszorítását. Nem markolunk-e túl sokat egyszerre? Valójában itt nem külön-külön elérendő feladatokról van szó! Ha a cserearányok további romlását sikerül megakadályozni, a belső felhasználás és az import máris nőhet, a növekedés üteme – szerény mértékben – emelkedhet, s mindez az inflációs ráta mérsékléséhez vezet a korábbi ütemű lakossági nominális vásárlóerő-kiáramlás mellett. Ezzel szemben a cserearányok további jelentős romlása esetén sem a belső felhasználás, sem az import nem gyorsulhatna fel és az infláció egyúttal pénzügyi jelenség is. Az antiinflációs politika keretében a világon mindenütt törekednek a

pénzügyi folyamatok szabályozására. Ahol az inflációs rátát jelentősen leszorították, ott előzőleg sikerült visszafogni a pénzforgalom és vele együtt a nominális vásárlóerő növekedését is! A monetáris szabályozás eszközrendszerének kialakítását elengedhetetlen feladatnak tekintem: az megnöveli az antiinflációs politika hatékonyságát.

Szikszay Béla: Beszélgetésünk is bizonyítja, hogy az infláció tényét és okait, kedvezőtlen társadalmi hatásait felismertük, megfékezését a párt és a kormány fontos politikai és gazdasági feladatnak tartja. E feladat teljesítéséhez természetesen nem elég a felismerés, hanem átgondolt lépésekre, szívós gazdaságirányítási munkára van szükség. Az Állami Tervbizottság a közelmúltban fogadott el egy átfogó programot az árszínvonal-növekedés fokozatos mérsékléséhez szükséges gazdaságpolitikai és gazdaságirányítási teendőkről. Ez a program szervesen beépül a készülő hetedik ötéves tervbe, és az infláció megfékezése a következő évek gazdaságpolitikájának egyik legfontosabb feladata lesz. A politikai követelmény és a gazdaságpolitikai cselekvés találkozásában látom a legfőbb biztosítékát annak, hogy az inflációs tényezők ellen a korábbiaknál eredményesebben tudunk fellépni.

TARTALOM

Bevezetés 5
Pirityi Ottó: Inflációtípusok és jelentkezési formáik hazánkban 11
Wiesel Iván: Az infláció természetrajza 43
Erdős Tibor: Leszorítható-e az inflációs ráta? 54
Zala Júlia: Infláció és gazdasági növekedés 97
Sághy Vilmos: Infláció, antiinfláció, realizmus 117
Tarafás Imre: Az antiinflációs gazdaságpolitika lehetősége és feltételei 144
Surányi György: Lehet-e az infláció gazdaságpolitikai eszköz? 161
Németh Tibor: Lehet-e jó a terápia, ha nem jó a diagnózis? 172
Petschnig Mária: Reformtünet? 188
Kopátsy Sándor: Az infláció mint világjelenség 203
Wiesel Iván: A valutaárfolyam-politika eredményei és problémái 210
Riecke Werner: Árfolyam és áralakulás 224
Nyúl Emil: A cserearányok és az infláció 233
Cservék Emil–Gubán Pál: Cserearányromlás: tény és ideológia 240
Morzsa Szilárd: Inflációkiigazítású számvitel, mérlegértékelési módszerek külföldön 258
Pirityi Ottó: Deflációs vagy antiinflációs politikát? 276
Nyilas András: Érvek, ellenérvek az inflációs politikáról 283
Csoór Klára-Mohácsi Piroska: Az infláció fő tényezői, 1980–1984. 290
Wiesel Iván: A kamatszínvonal és a termelői árak változása 320
Interjú az inflációról Erdős Péterrel, Hetényi Istvánnal és Szikszay Bélával 329

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
85.1154/10 Zrínyi Nyomda, Budapest
Felelős vezető Vágó Sándorné vezérigazgató
A kötetet Markó Lajos szerkesztette
A sorozatterv Erdélyi Judit munkája
Műszaki vezető Bereczki Gábor
Műszaki szerkesztő Pányi Béla
Terjedelme 17,2 (A/5) ív

50,– Ft